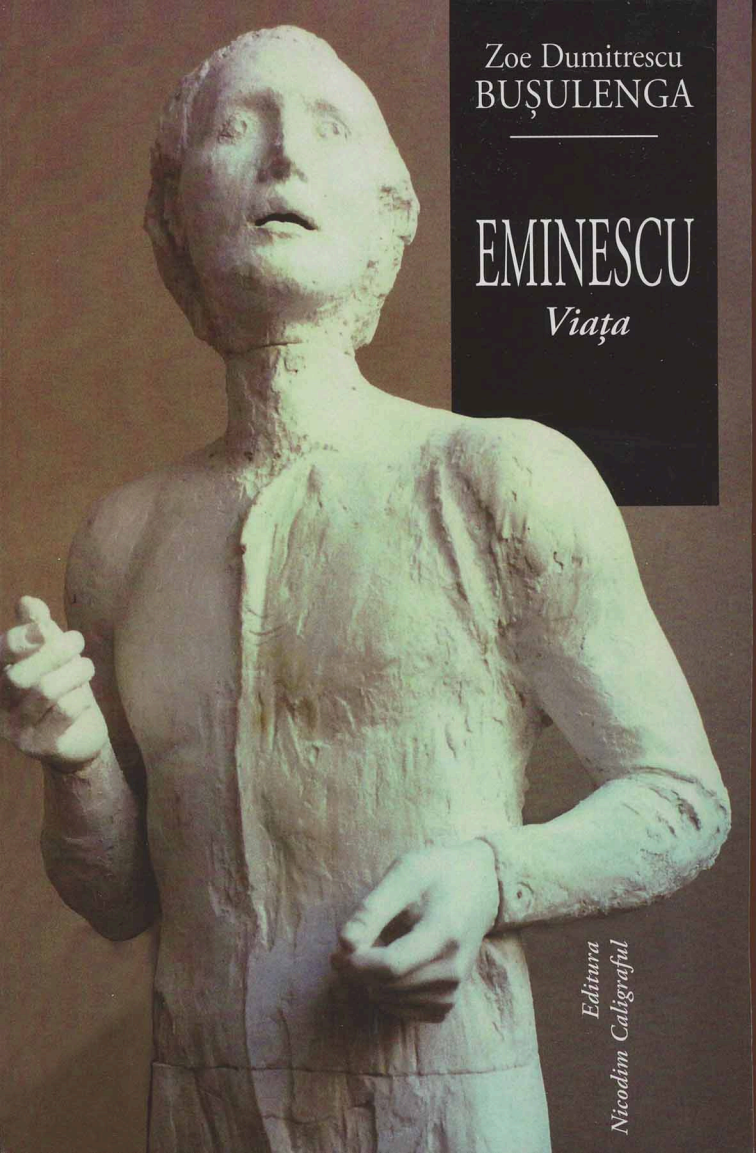
Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA
EMINESCU
Viața
Editura
Nicodim Caligraful

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Viața

1869 – fotografie executată de fotograful praghez J. Tomas

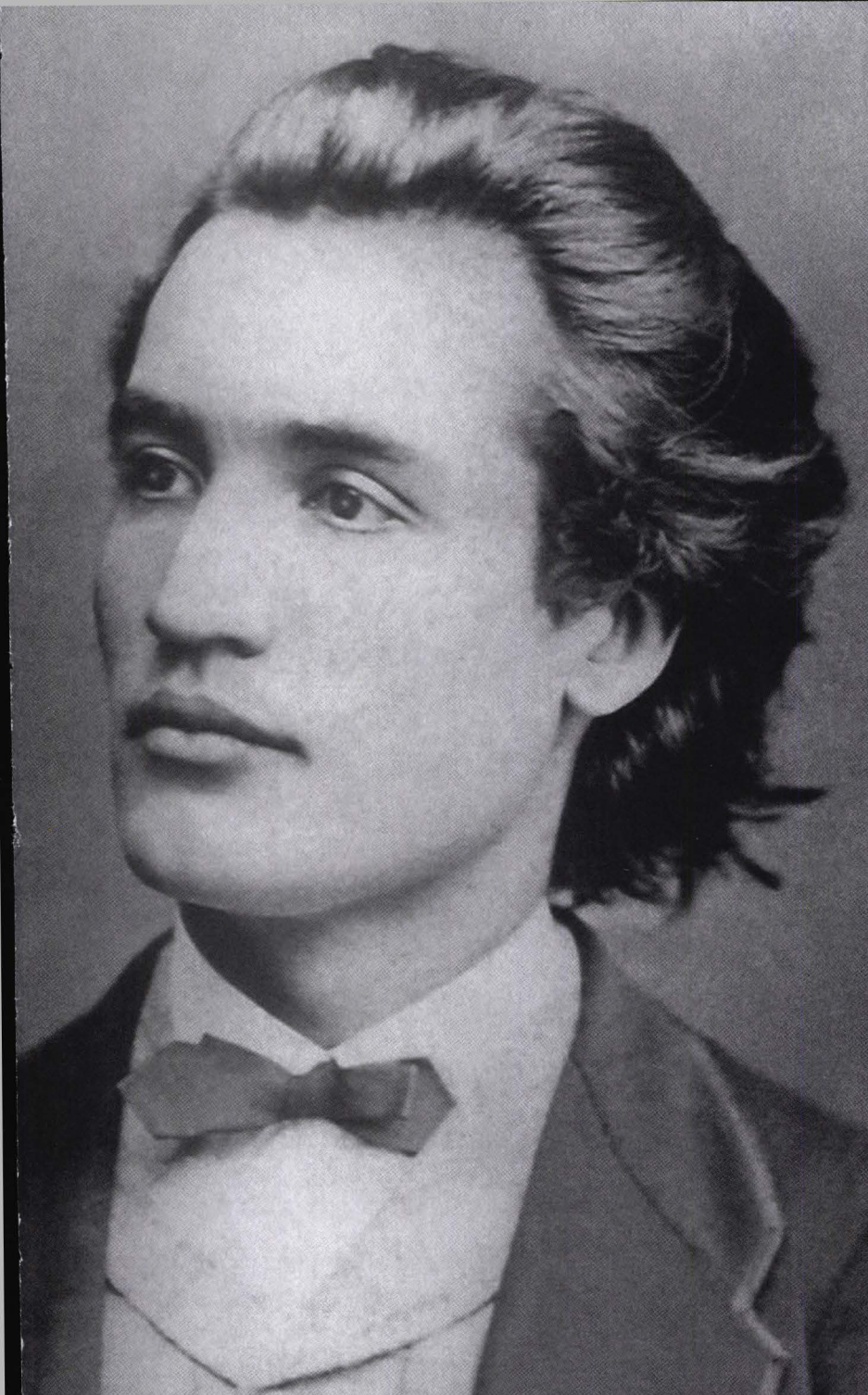

1884-1885 – fotografie realizată de Nestor Heck, Iași

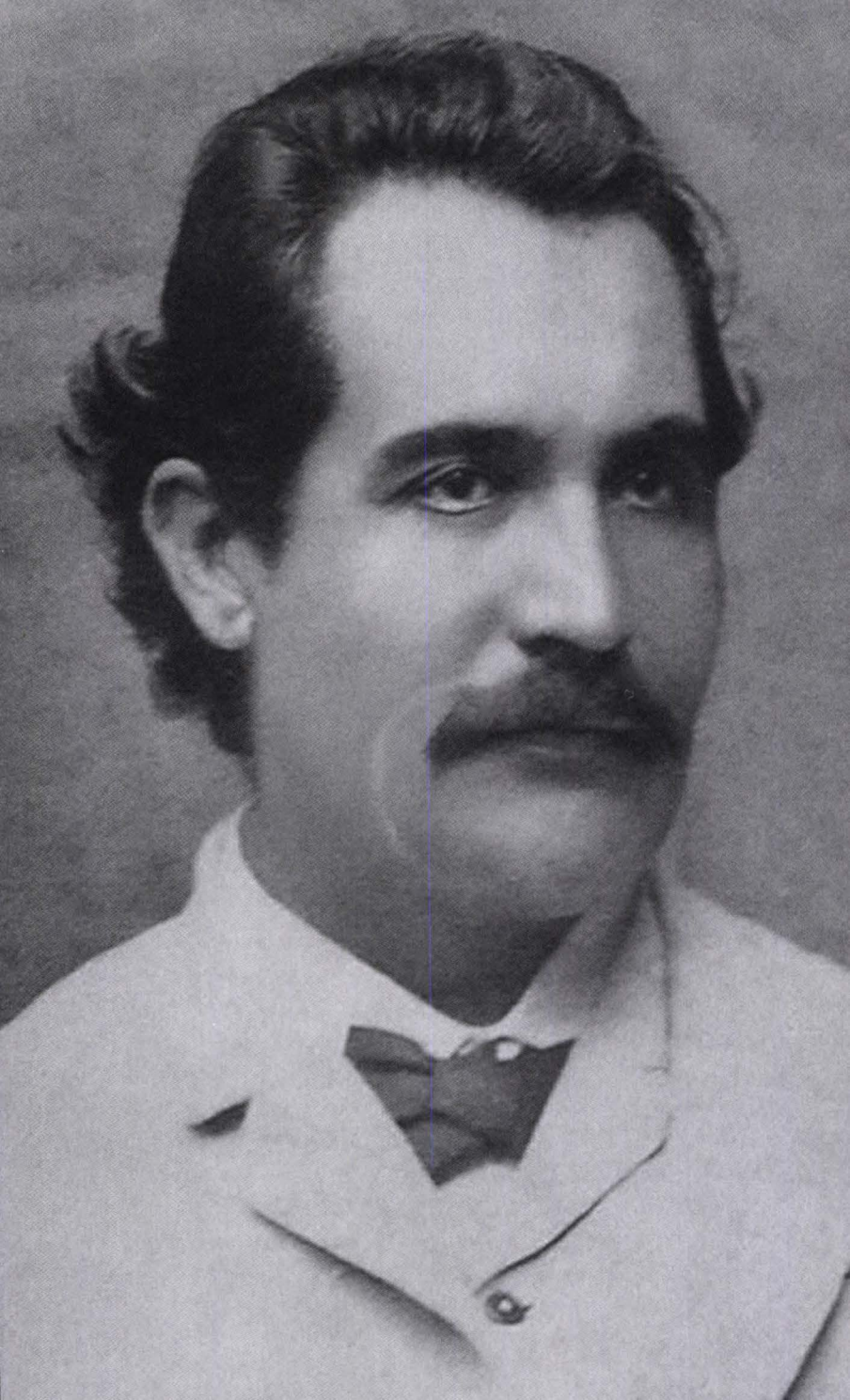

1878 – fotografie făcută pentru tabloul Junimii

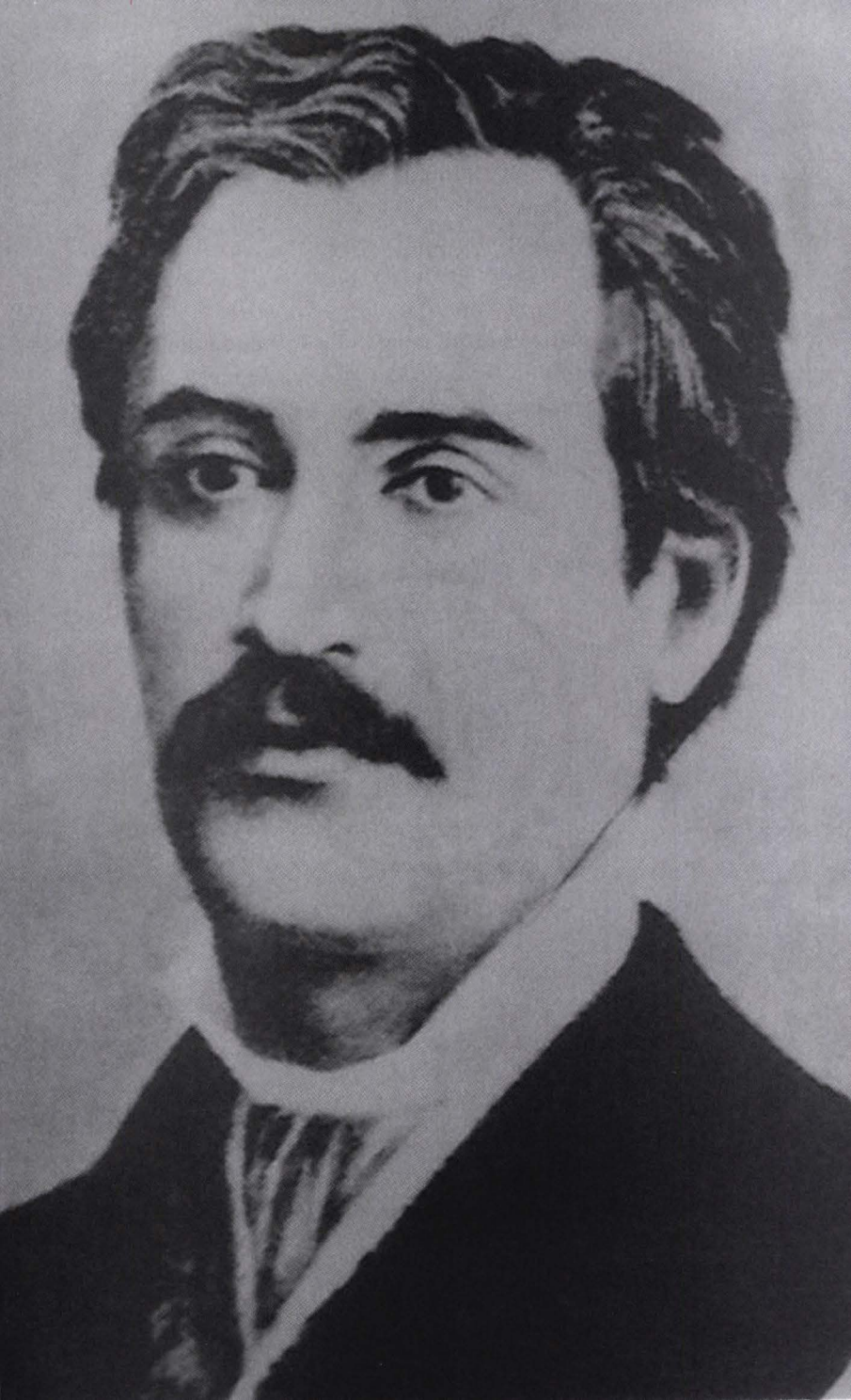

Coperta 1: Vasile Gorduz, „*Statua lui Eminescu*",
varianta în ghips.
Coperta 4: Ripidă, argint aurit, 1497,
Muzeul Mănăstirii Putna.

Prezenta ediție apare cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la Prima Serbare a Românilor de Pretutindeni și de la Primul Congres al Studenților Români din 15–16 august 1871, de la Mănăstirea Putna.

© Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta", 2021

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Viața

Cuvânt înainte
Dan Hăulică

– ediția a treia –

Editura Nicodim Caligraful
Mănăstirea Putna, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DUMITRESCU-BUŞULENGA, ZOE

Eminescu : viaţa / Zoe Dumitrescu-Buşulenga; cuv. înainte: Dan Hăulică. - Ed. a 3-a. - Putna : Editura Nicodim Caligraful, 2021

ISBN 978-606-9082-05-8

I. Hăulică, Dan (pref.)

821.135.1.09
929

Lucrare tipărită cu binecuvântarea

IPS Calinic,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Dan Hăulică

Pentru Eminescu

Stupid conformism, acela care ne face să voim numaidecît a conchide – Flaubert îl respingea printr-o intuiție de artist, profund resimțită, însuși Homer servindu-ne drept exemplu major, să rezistăm unei asemenea așteptări limitative. Narația biografului, ca și ficțiunea, are a se feri de îngroșările forțînd prematur materia, precipitînd-o spre vreo încheiere arbitrară. Sublimă pînă la paradigmatic o viață poate fi și atunci cînd se refuză stilizărilor ce induc în existență un model de ilegitimă stabilitate. Aceea din ultima perioadă a lui Eminescu, sustrasă *daimon*-ului său cotropitor și setei lui de absolut, «este neeminesciană, fiindcă e un sfîrșit și o înfrîngere» – socotea Zoe Dumitrescu-Buşulenga, în paginile care înnoadă verigile unui destin nepereche și îi enunță, în pragurile biografiei sale, coordonatele întîlnirii intensive cu un spațiu și un timp determinat.

Dar la temperaturile de înaltă fuziune care vor mistui faustian alchimia de elanuri a poetului, ce loc rămîne, oare, pentru conjuncții circumstanțiale, pentru aproximările trebuitoare vitalității? Mai mult decît o manieră de a-l insinua pe marele creator în veacul său, îi revine biografului să identifice, prospectiv, energiile definind o posteritate morală. «Geniul este un rege care-și creează poporul» – sună sentențios o formulă plină de miez, ivită sub pana lui Sainte-Beuve. El, care a fost acuzat că sacrifică anecdoticului și tratează operele spiritului nu în virtutea

focalizării lor autonome, ci pentru a vădi în ele material de construcție biografică, iată-l dincolo de strînsoarea reducțiilor pozitiviste: întorcînd ascuțișul metodei nu în amonte, spre ceea ce ea explică, în cheie previzibilă, ci în aval, către făgăduința unor configurații viitoare, pe care imaginația e în stare să le cheme viu, familiar și tenace.

O anume propensiune către ritmurile care mențin deschisă aventura cunoașterii, dîndu-i puterea să străbată arii uluitoare, se verifică și în travaliul fervent pe care Zoe Dumitrescu-Bușulenga îl închină biografiei eminesciene. Nicio paradă metodologică, bogățiile explicative nu sînt lăsate să se exhibe fără de reținere, – e o chestiune de gust dar și de fertilă umilință, la adresa geniului invocat în aceste pagini. Căci peste schemele atitudinilor culturale și apartenența la curente – romantica, exaltarea titanismului sau rebeliunea demoniacă –, peste tot acest aparat de concepte, veghiază un scrupul concret, capabil să dea cheag organic disparatului, să prefacă livrescul în coerentă actualitate. O împrejurare semnificativă, prilej de entuziasm și «împreună amintire» – cum se rostea atunci Xenopol –, Serbarea de la Putna, din 1871, căreia Eminescu i-a fost imbold și limpede conștiință, mărturisește racordul pregnant ispitind la acel moment obștea românească, – între agitația evenimentului, în imediat, și orizonturile de înțeles ale marii durate. Dacă pe tînărul organizator cu suflet radios aveau să-l mîhnească amarnic invidiile și inechitatea crasă, vădită cu ocazia Congresului studenților români de pretutindeni, reuniți acolo, la Putna, elanul său vizionar găsise totuși un reazem robust în desfășurarea de viață națională pulsînd irepresibil sub semnul Voievodului prăznuit peste veacuri. Pe urna de argint cu pămînt din toate provinciile noastre, depusă la mormîntul lui Ștefan, lîngă omagiile, istoric verificate, aduse Eroului, numit pe drept cuvînt «Scutul creștinătății», se putea citi și această inscripție, care-l așeza într-o durată continuă: «Apărătorului

existenței române». Și comentariul bunului prieten Ioan Slavici, pe marginea acelui episod de nobilă dăruire, trăit de ei împreună, proiectează asupra lui Eminescu, a cugetului său nedomolit, o lumină ce despică straturi grele de înțeles, precum un gladium aprig: «privea toate lucrurile – spune el despre poet – *din punctul de vedere al omului care nu moare niciodată*». Mai mult decît o imposibilă permanență a insului, ceea ce ni se năzare într-o atare fulgurație este, candid biruitoare, imanența istoriei.

A fi provocat, în mersul blajin al narației, asemenea eruptive descărcări de sens, cum face Zoe Dumitrescu-Buşulenga atunci cînd subliniază expres reflexiunea lui Slavici, înseamnă a avea acces la o cursivitate superioară. Astfel mînuită, permeabilă la idee, epica nu se împotmolește în opace împăstări, indiferente la zvîcnetul salubru propriu vitalității intelectuale de care trepida junele Eminescu. «În gîndul lui, – mai observa Slavici, mereu perspicace, – toate curgeau repede una dintr-alta».

Ca într-o ferice rotire, a unei totalități care ni se revelează întreagă, înainte de eroziuni traumatizante, mirabila *entelehie* numindu-se Eminescu apare aici tainic eficientă, comandă ritmuri interioare în reflexele admirației noastre. Pe nesimțite, fără efort și grimasă, biografia virează în ceea ce romanticii apreciau suprem, drept «critică a frumuseților».

Viena, din anii maximei expansiuni cognitive pe care a asumat-o Eminescu, fu pentru el ca o vîltoare ce-l arunca într-o adevărată frenezie – a multiplicității de interese spirituale, dar și a unor varii impulsuri contemporane, răspunzînd rosturilor autohtone. Ca și cum s-ar fi aplecat periculos pe orizontala unei euforice suficiențe, capitala Habsburgilor nu-și menaja însă îndestul resorturi de viitor, altele decît iluziile triumfaliste. Asemenea Parisului de sub al doilea Imperiu, legănat de insolente diversiuni, de voioșie tropăind fără noimă, prin operetele lui

Offenbach, nu i-ar fi fost improprie nici Vienei reputația mai degrabă ușuratecă, de a «carnavaliza istoria». Dimpotrivă, cînd intra în lucorile ei de revoltă și incendiu, ca în *Împărat și proletar*, cînd, de atîtea ori, dădea tîrcoale, melancolic, umbrelor lungi ale istoriei, Eminescu stabilea un acord grav cu timpul, la antipodul oricărei poznașe petreceri printre travestiuri.

O singură dată mi l-am închipuit cedînd confruntării cu asemenea recuzită spectaculară, prins într-însa ca într-un exod mai presus de vrere. Eram la Viena, mi se povestea, din cronica cruntă a ultimelor luni de război, atacul aerian care a distrus clădirea Operei, condusă în acei ani de Karl Böhm, ilustrul, tandrul mozartian. Orașul, tot, tremura de emoția catastrofei, nenumărați fideli soseau la locul crimei, spre a fi de folos. Din rugul acuzator al edificiului, oameni de bine, în lanț neîntrerupt, încercau să mîntuie faimosul tezaur costumier din care se împărtășiseră atîtea izbînzi ale repertoriului. Trecute din mînă în mînă, luminate de flăcările fără milă, de data aceasta invențiile garderobei universale, oricît de exotice, de fastuos alienante, deveniseră de o proximitate patetică. Nu știu de ce, pe compatriotul nostru genial, care vibrase la *Fidelio* și, poate, la *Tannhäuser*, îl vedeam acolo, mi se părea că s-ar fi aflat din nou, peste decenii, într-un atare epicentru al emoțiilor sublime: sub pala de foc a dezastrelor, arhanghel strălucind de o halucinată participare.

Un Senat întreg, al Universității vindobonense, învești mîntat în hermina festivă, îl acompania pe Rectorul care oficia decernarea Premiilor *Herder*. Cadrul se înfățișa majestuos – Aula Academiei Austriece de științe –, ediția, din 1988, venea să marcheze, jubiliar, cu Președinți de Republică și alte personaje sus-puse, 25 de ani de cînd luase ființă această invidiată distincție europeană. Rememorare solemnă, așa dar, căreia doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, recipiendară din partea României, îi aducea un prestigiu legitim, acordat, prin opera ei de comparatistă,

cu vocația moștenirii herderiene. Promovînd curajos imperativul căutării de identitate (*Sei was du bist!*) figura lui de înainte mergător îl menține pe iluministul german la obîrșia unui inuzabil dinamism intelectual, bizuit pe concordia diversului: cu perspective fecund organice, la care n-a fost insensibil Eminescu.

Din «vocile popoarelor», gîndite de Herder într-o pluralitate convergentă, dezvoltarea ultimelor veacuri de Umanitate a putut integra valori vrednice a străbate timpii – un mesaj neistovit, asemenea triplei embleme gravate pe lespedea de la căpătîiul filosofului: *Licht, Liebe, Leben.*

Viața, invocată în mănunchiul acestui generos *continuum* de opțiuni fundamentale, germinează neîncetat de trimiteri ce-i amplifică dobînda și rostul, atunci cînd – în cazul cărții despre Eminescu – a devenit materie de biografism sagace. Mînuit de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, insertul cultural operează în firescul narației, fără protocol de preparative căznite sau opriri care să-l vestească fastidios. Răsare din partitura însăși a existenței, așa cum o așterne soarta, învăluie amănuntele biografiei în arcuiri de amplă sorginte. Ipostaze indubitabil trăite capătă astfel o evidență ce răsfrînge cerul ideilor, prompt și vast textul le implică în scurt-circuitul vreunei analogii capitale – sufletul dezabuzat al lui Eminescu, bunăoară, «*pierduse natura*, ca poetul sentimental din tipologia schilleriană».

Altcum acționînd, într-un imens elan cosmic, într-un tremur amețitor, de infinită prietenie, natura întreagă ne-ar purta pe unda ei uriașă, peste antinomii și răsuciri, dincolo de opoziția între Eros și Thanatos. Invadator, delirul stelelor și al izvoarelor albastre, al codrului adînc și al dragostei fără de margine, revarsă, într-o analiză la *Scrisoarea a IV-a*, absolutul de fericire și perdiție din *Moartea Isoldei*. Strîns sugerată, parcă la cotitura unei fraze, referința wagneriană nu vrea să se impună ostentativ și nu tulbură fiorul de frumusețe singulară a fragmentului eminescian. Însă

ochiul nostru interior se simte dăruit cu o nouă străluminare, parcă s-ar dilata armonic sentința, de *Glossă* conceptuală, formulată de Eminescu:

«*Pretutindeni fericire – de-i viață, de e moarte*».

Bine înțeles, discursul cultural ce poate însoți, contiguu, repezișurile marii poezii nu-i reductibil la conjecturi de ordin *sourcier*. Nu exerciții care să miște steril entități ce-și rămîn exterioare, nu o perseverență a desenului în gol, îi solicitau atenția doamnei Zoe, de-a lungul demersului ei investigativ. Profunzimea spre care ținteşte cuprinderea sa nu favorizează efecte falacioase ori delimitări prea lesne lizibile. O densă metaforă eminesciană ca aceasta răspunde, cred, în chip culminant, complexității misterioase de care nu se teme exegeta:

Femeia, «umbră adîncă a vieții mele întregi».

Căci, pentru a spune ireversibilul iubirii moarte, ideația *Scrisorii a V-a* făcea apel la un decupaj fabulos, luînd în stăpînire rembrandtian întinderile sufletului.

Nu-i de mirare că pragurile de gînd, de la care pornesc, nebănuite, drumurile oniricului, Eminescu le încercase în lumea sonetelor shakespeariene, al XXVII-lea, de pildă, de el tradus între 1877 și 1879. Vrednica ei apetență către semnale astfel grele de miez, a apropiat-o pe doamna Zoe, profesionist și timpuriu, de conivențele dintre poetul nostru și «divinul Brit». Oglindă autentică a unei universalități în act, rîvnită ca o posesiune fermă, nu doar ca un prilej de refulare și virtual, comuniunea dintre Eminescu și marii poeți ai tradiției mondiale susține necontenit interesul unui asemenea traiect biografic. Pe acest itinerar, n-ai cum despărți cartea de totdeauna și viața de aici, contingentă. Cînd, în cursul unei lecturi, un scurt elan al inimii îl precipită pe Eminescu spre Mite Kremnitz, pe care o sărută, uitarea de sine își asigură îndată trecerea în registru lucid. Biografia relatează pertinent situația, – «Eminescu, foarte emoționat, ar fi căutat

într-un volum din Dante, aflat la îndemînă, și ar fi citit partenerei sale uimite scena sărutului dintre frumoasa Francesca da Rimini și Paolo Malatesta, din celebrul Cînt V». Mai mult decît efectul unei *distanțări*, brechtiană *avant la lettre*, care să-l oblige pe actorul aventurii sentimentale să-și cenzureze spontaneitatea, în ceea ce îi deșteaptă ecoul dantesc văd nu o dezicere, ci mai degrabă o paradoxală împlinire. Anodinul unor comune impulsuri intră în fatalitatea culturii, întîmplătorul se mîntuie la această atingere.

Cum aș uita, sub o atare incidență, impactul excepțional al unei inițiative de abrupt accent, datorată postului *Chanel Four*, cea mai bună televiziune culturală din Europa? Am avut ocazia să o premiez de două ori, din partea Consiliului Internațional al Filmului, la Paris, pe platforma Turnului Eiffel și în Palatul UNESCO. Neabătut, o impunea îndrăzneala propunerii, însă unită cu o forță superbă de a disprețui facilitatea. Parcă voind să scuture toate convențiile opuse adevărului iubirii, recitarea episodului dantesc – idila, tocmai, ce-și înalță făgăduința fatală din pagini de carte – găsea la realizatorii britanici o condiție insolită, purtătorii vocilor care se înlănțuiau grav în auzul nostru nu erau protejați de niciun acoperămînt, nuditatea lor înainta fără complexe în calea destinului, sub ceruri de alb-negru absorbindu-i frămîntat și nobil. Nicio clipă atenția nu scăpăta înspre trivial, nicio complezență regretabilă nu întina impresia aceasta, de plenitudine veridică și totuși austeră: așa cum vitalitatea marii poezii știe să-și apere sfințenia inerentă.

Huligani, cu ștaif sau fără, s-au luat la întrecere, în anii din urmă, să împroaște nesăbuit memoria lui Eminescu. A vesteji acest prurit de invidie lamentabilă, a sparge abcesul de neobrăzare și cinism care amenință să spurce apele vii ale sufletului românesc, și întruparea lor pilduitoare, – sînt urgențe ale unei vaste comunități, nu firave deziderate ale unui pîlc de specialiști fanatici. Imperative de atare importanță nu îngăduie permisivități îndoielnice, ele cer

un efort actual, aplicat și destoinic. A face să răsune în conștiință, fără tremurul vreunei ezitări, ca o permanență definitorie, un astfel de mesaj fundamental, – întreprinderea nu descurajează veghia iubitorilor de adevăr și frumusețe. La confluența acestor aspirații, reeditarea lucrărilor de evocare și exegeză consacrate lui Eminescu de către Zoe Dumitrescu-Bușulenga – o integrală de 5 volume, cu adaosurile inedite și punerea la zi pe care le comportă ele, – ni se pare că realizează un omagiu pe deplin îndreptățit. Sorocul, nicicum indiferent – 120 de ani de cînd s-a stins poetul – merită un asemenea popas al reculegerii admirative. Fundația „*Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta*" și-a asumat răspunderea, dusă la capăt cu devoțiune, la Putna, Iași și la București, sub îndrumarea de aleasă acribie și sub controlul științific al profesorului Dumitru Irimia. Întîiul volum din seria astfel constituită, *Eminescu – Viața*, lansat în jurul zilei de naștere a poetului, anunță deopotrivă formula grafică elegantă pentru care a optat Mircia Dumitrescu, artistul atîtor notorii succese în zona lirismului și a ediției bibliofile.

S-ar putea afirma, nicio întîlnire spirituală decisivă nu avusese loc, pentru Zoe Dumitrecu-Bușulenga, fără prezența, măcar în filigran, a referinței eminesciene, fără a se încredința geniului tutelar al creativității noastre. Urmărit în zbaterile dureroase și în abisele lui, în pendularea de la farmec armonios la sumbră absență – acea parabolă care, într-o postumă, declină viață ca «un rai în asfințire» –, Eminescu i-a fost mereu aproape, și atunci, cînd, istovit de amărăciune, poetul așternuse interogația unui retoric abandon, «Cînd nu mai crezi, să cînți mai ai putere?»

Fervoarea credinței determinîndu-i doamnei Zoe în mod radical existența, cînd, luînd vălul călugăriei, a devenit «Maica Benedicta», – tot ce însemna teritoriu eminescian a trecut la ea, prin transmutările unei ascensiuni exigente, dincolo de stilistică și antropologie, înspre empireul logodind radios *etic* și *estetic*. Dar

i-a rămas, ca o rană deschisă, neliniștea legată de inepția atacurilor anti-eminesciene. În ultimele zile, pe patul ei de suferință, în spital, nu renunța la acest îndemn către prieteni: «*Să-l apărați pe Mihai!*» Îl pomenea așa, fără altă precizare, familiar, fratern. Era, grandios simplă, mențiunea celui care, la rîndul său, ne cuprinde simbolic și ne proteguie.

În cerul pur unde se hotărăsc destinele, urcase deasemeni viziunea, nu demult concepută de un mare plăsmuitor al statuariei, Vasile Gorduz. Iată, pe coperta colecției, imaginea aceasta a *Eminescului*, de neuitat, astral frumoasă, parcă măsurînd imensitatea visului: umilă și totodată intangibilă, înfășurată în absolut.

Dumitru Irimia

Povestea unei vieţi

*P*ersonalitatea lui Mihai Eminescu a fost o constantă absolută în sfera, amplă, de preocupări ale omului de cultură Zoe Dumitrescu-Buşulenga în curgerea, sinuoasă, a timpului, cu umbre din care a aflat puterea să se elibereze.

Iniţiem acum re-editarea exegezelor sale eminesciene prin volumul consacrat **Vieţii** poetului, o interpretare sui generis, dinlăuntrul creaţiilor, literare şi publicistice şi de foarte aproape de trăirile omului Eminescu, intuite în adînc dramatismul lor, în viaţa publică şi în viaţa intimă deopotrivă.

Nu e o biografie romanţată, nici o pedantă exegeză ştiinţifică privilegiind, în fiecare moment, documentul. Este povestea încărcată de sens a unei vieţi *care nu putea fi trăită altfel* şi a unei individualităţi creatoare care, asumîndu-şi această trăire, s-a eliberat dintre marginile ei şi a deschis căi spre dezmărginirea fiinţei umane, prin dezvoltarea conştiinţei unei alte aşezări faţă cu Fiinţa lumii: „***Timpul care bate-n stele / Bate pulsul şi în tine***" (*Glossă*, variante).

Perspectiva din care este semantizată trăirea eminesciană pare deschisă de un imperativ cunoscut: *Înapoi la Kant!*, trecut cu toată încărcătura de sens în imperativul *Înapoi la Eminescu!* Omul şi creatorul de nedespărţit. Dacă vrem să ştim cine suntem, dacă

vrem să ne apărăm valorile autentice și identitatea noastră cea de adîncime, uitată.

Prezenta ediție se întemeiază pe partea I, intitulată **Viața**, din volumul, cu o structură complexă, **Eminescu. Viață, Operă, Cultură**, tipărit la sfîrșitul anului 1989, la Editura Eminescu, considerînd că autoarea însăși a abandonat, tacit, cu îndreptățire, definitiv monografia **Eminescu**, publicată la Editura Tineretului, în anul 1963. Am reținut, totodată, completările și modificările, foarte puține, introduse de autoare în volumul **Eminescu. Viața**, apărut la Editura Elion din București, în anul 2000.

Alăturăm monografiei studiul *Eminescu, între credință și cunoaștere*, publicat, împreună cu studiul *Intelectualul și cultura în lumea secularizată*, în vol. ***Cultură și credință***, tipărit la Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților din Suceava, în anul 2005, studiu prin care viața lui Eminescu este privită din perspectiva tensiunilor interioare, în momente semnificative, ale situării față cu Divinitatea.

Citatele din Eminescu (creații literare, publicistică și scrisori) au fost verificate prin Ediția Perpessicius a scrierilor eminesciene (creație literară, publicistică, însemnări, corespondență).

Celelalte patru volume vor relua monografii, studii, articole răspîndite prin volume colective și reviste de specialitate și de cultură din România și din altă parte, precum și texte inedite, rămase între manuscrise, consacrate creației lui Eminescu. Se va oferi, prin aceasta, o mai complexă cunoaștere și a operei eminesciene și a căilor deschise sau numai aprofundate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga în acest sens.

Decembrie 2008

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Viața

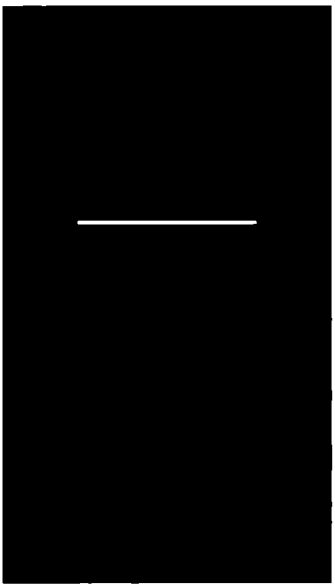

Îneputuri

Was aber ein solcher vom Dämon Besessener ausspricht, davon muss ein Laie Ehrfurcht haben. Denn hier walten die Götter und streuen Samen zu künftiger Einsicht.

GOETHE

*F*oarte puţine elemente deosebesc biografia generală a poetului naţional român, Mihai Eminescu, de biografia celorlalţi romantici europeni. Refuzul categoric al realului şi lupta cu lumea, condiţiile precare de trai, neconformismul, nefericirea în dragoste, boala răvăşitoare şi moartea timpurie, ca şi genialitatea incontestabilă au constituit datele esenţiale ale existenţei lui, reductibile la numitorul comun al existenţei romantice.

Ceea ce a fost absolut specific destinului său s-a legat însă de lumea de acasă, de împrejurările unei istorii particulare, de spiritul profund al unui neam. Căci Eminescu a dorit şi a izbutit o fuziune unică în felul ei cu timpul şi spaţiul românesc, luând asupră-şi crucea unei misiuni de o covârşitoare însemnătate, aceea de a şti şi de a reprezenta adevărul integral al unei istorii şi al unui spirit.

A fost oare un vizionar căruia i s-au revelat sâmburii de eternitate ai unei deveniri? A avut oare parte de îndrumări iniţiatice care să fi dat în lături porţile de aur şi corn ale arcanelor supreme ascunse ochilor muritorilor de rând?

Prea înalta-i discreţie cu privire la sine nu lasă să se întrevadă nimic special la nivelul biografiei, deşi opera trădează altitudini nebănuite de cunoaştere metafizică şi artistică.

Oricât de nerelevantă pentru explicarea zborului uimitor al gândirii, biografia încheagă însă un mănunchi de verigi, legând laolaltă un univers, configurând o lume dintr-un spaţiu şi un timp anume. Spaţiul în care s-a născut şi care l-a marcat pentru totdeauna, devenind mai târziu spaţiul de elecţiune al operei sale, a fost Moldova de Nord, Ţara de Sus, cum i se zicea în vechime. E un tărâm al frumuseţii blânde, al unei naturi tainice şi prietenoase care-şi desfăşoară nesfârşita viaţă într-o netulburată armonie. Lanuri se întind pe coline domoale ca ritmurile toate ale acestei lumi paşnice. Codri străvechi ascund poieni înflorite, pline de arome şi culori, ori iazuri cu ape limpezi, neclintite în

întunericul strălucitor al frunzişurilor bogate. Satele se ascund în văi, stânele străjuiesc în vârfuri de deal spre care suie, în amurg, turmele de oi şi de pe care se aud sunând arhaicele buciume ale ciobanilor. Unduirea aceea anume, deal-vale, deal-vale, atât de specifică pentru spaţiul românesc, definită şi teoretizată de alt mare poet român, Lucian Blaga, în secolul nostru, determină şi orizontul eminescian, cel exterior ca şi cel lăuntric.

Apoi chiar clima acestui ţinut, cu ierni grele, viforoase (ca aceea în care s-a născut, la 15 ianuarie 1850) care troienesc câmpiile şi pădurile îmbrăcându-le în straie de ninsoare ori de promoroacă, cu veri fierbinţi îmblânzite de vânturile prielnice şi de verdeaţa bogată, dar mai cu seamă cu primăverile încărcate de beţia proaspetelor miresme ale florilor de tei, cu toamne lungi, melancolice şi lumini cernute prin rărita frunză ruginie, a modelat eufonic fiinţa artistului cu tot sistemul său de reacţii.

Deşi fecior de boiernaş (Gheorghe Eminovici dobândise prin decret domnesc un mărunt rang de boierie, acela de căminar), cel de-al şaptelea copil al familiei a intrat în lume sub semnul de maximă generozitate al Capricornului, care i-a abolit orgoliile şi l-a ferit de prejudecăţi şi conformism.

Se născuse în toiul iernii şi a fost botezat la biserica Uspenia din Botoşani, naş fiindu-i bunicul dinspre mamă, Vasile Iurăşcu. Paradisul copilăriei avea să-i fie la Ipoteşti, unde se ajungea mergând mai întâi pe şoseaua de ţară, largă, de curând făcută, din grijă domnească, de unde se cotea apoi la stânga şi se apuca pe un drumeag ce străbătea întâi câmpul pustiu şi ondula după aceea în pantă uşoară peste o colină. De aci privirea cădea asupra curţilor care se vedeau de departe şi în care intrai lăsând în urmă bisericuţa cu clopotniţă de lemn şi acoperiş de şindrilă.

Casa era simplă, albă, nu prea înaltă pe temelia dreptunghiulară, acoperită tot cu draniţă. Câteva trepte suiau spre cerdacul bătrânesc, de-a dreapta şi de-a stânga căruia străjuiau doi salcâmi. Doar patru încăperi de locuit şi un chiler cuprindea casa

cu mobilă amestecată, mai veche şi mai nouă. Pete de culoare pe pereţii văruiţi, pe duşumeaua gălbuie puneau doar velinţele şi scoarţele înflorate. Seara, sfeşnicul sau lampa cu gaz de pe masă aruncau umbre jucăuşe prin unghere, pe sobele de zid. Miros de mere şi de gutui stăpânea toamna şi iarna în casă. O oglindă cu ape neclare şi ramă de lemn maroniu atârna pe peretele odăii celei mai bune şi o faţă de catifea colorată, cu ciucuri, acoperea masa. Ferestrele cu gratii aveau perdele uşoare, ţinute de galerii de lemn.

În plăcuta linişte ce domnea în casă în lipsa căminarului, copilul a crescut sub ochii grijulii ai mamei, care, deşi dăduse viaţă până la el atâtor odrasle, s-a simţit întotdeauna legată în mod deosebit de al şaptelea fecior al ei. Poate-l intuia mai afectuos şi mai sensibil decât ceilalţi, poate, cu penetraţia psihologică a mamelor iubitoare, îşi dădea seama că erau ascunse în el puteri rare ale minţii şi inimii. Şi băiatul şi-a iubit mama altfel decât pe ceilalţi membri ai familiei, cu duioşia şi căldura copilăriei aceleia aurite.

Curând casa i-a fost neîncăpătoare şi curtea largă, livada întinsă i s-au arătat, întâmpinându-l spre cunoaştere şi desfătare. Curând chiar oamenii de primprejurul moşiei şi de mai departe au prins drag de copilul acesta care începea să se amestece în viaţa lor. Fraţii lui fuseseră mai tăcuţi şi mai singuratici, numai acesta se apropia repede de oameni, dintr-un impuls firesc, şi era vesel şi vorbăreţ. Alături de ei, copilăria lui a fost aceea a unui copil de ţăran, liber peste măsură, cu un folos enorm pentru creşterea lui interioară. Opoziţia căminarului la frecventarea „mojicilor" era violentă şi băiatul a învăţat de timpuriu să se teamă de irupţiile şi de mustrările lui şi poate a mijit în el acel complex de revoltă împotriva tatălui, înstrăinându-l.

Când căminarul pleca din nou, copilul se întorcea la îndeletnicirile lui. Cu ajutorul slugilor binevoitoare îşi înjghebase şi un scrânciob, din câteva stinghii de lemn încheiate. Iar prieteni de joacă i-au fost, în primul rând, fraţii. Mai puţin cei mari –

Şerban, Nicolae, Iorgu –, care mergeau la şcoală la Cernăuţi, mai mult cel mic, Ilie, care l-a întovărăşit prin universul vast al copilăriei, din jurul casei până la bolta din pădure, cu insula cea verde de stuf în mijloc. Din tinichea sau din lut, copiii clădeau cetăţi întărite, cu turnuri şi ziduri groase, arătând în închipuirea lor ca un soi de turn Babel. Aceleaşi jocuri ca ale tuturor copiilor din lume, ca şi plimbările triumfătoare pe şurele de paie, în chip de ascensiuni pe munţi, le umpleau ceasurile. Uneori, în răstimpuri de linişte, pe ploaie sau frig, unul din fraţii mai mari îi povestea din cartea citită, aventurile lui Robinson, englezul însingurat pe insulă. Acestea au stârnit şi în Mihai, ca în atâţi copii de atunci sau de mai înainte, puterile imaginative şi dorul de călătorie.

La vremea sa, şi Vasile Alecsandri mărturisea a fi fost purtat cu ochii minţii peste mări şi ţări de aceeaşi minunată povestire a lui Defoe, tălmăcită în româneşte în anul 1817 de serdarul Vasile Drăghici şi tipărită la Iaşi în 1835.

Când i se ura acasă, şi a început repede să i se urască, Mihai pleca încotro vedea cu ochii. Se suia în clopotniţa veche, durată din scânduri de brad şi cu acoperiş de şindrilă şi stătea singur privind îndelung peste adâncimile ce i se deschideau la picioare. A stat odată şi peste noapte acolo, tot singur, după cine ştie ce necaz mărunt sau împins de vreo curiozitate copilărească. Hoinărea prin cimitirul mic din preajma bisericii, prin buruieni şi aglice, ajungea mai departe, spre dealurile cu povârnişuri acoperite de păduri bătrâne, care se profilau întunecate şi măreţe pe zare când le privea din cerdac.

Şi foarte curând, libertatea pe care şi-o lua cu de la sine putere l-a dus la o imersie totală în matca sufletului colectiv. Pădurea a fost spaţiul predilect al acelei vârste, omologat mai târziu de către gânditor şi artist cu toposul vârstei de aur, cu toposul paradisiac. Loc de învăţătură ascunsă, de cunoaştere, de epifanii misterioase care l-au pus pe copil în prezenţa unor puteri şi adevăruri

nebănuite, pădurea a avut însemnătatea şi efectul unei iniţieri într-o anumită percepere a cosmosului, integrând „dincolo"-ul şi „aici"-ul, planuri de obicei diferite şi separate, într-o viziune uimitor de unitară, obţinută de puţini aleşi, îndeobşte pe alte căi şi în plină maturitate.

Pădurea, apele şi luna par a-l fi învăţat curând lecţia de neuitat a unui univers fabulos, întărită de basmele, legendele şi toată lumea credinţelor unei înţelepciuni tradiţionale păstrate de ţărani şi păstori, singurii şi cei mai fideli depozitari ai culturii populare. Acea impresie l-a cufundat adânc pe copil într-un univers de esenţe, în care a întrezărit o ordine universală, armonioasă, imuabilă, stăpânită de adevăr şi frumuseţe, la care natura, ca şi satul străvechi cu orânduielile lui, îi păreau că participă. De aceea s-a simţit, încă din acei ani, ca un mic ales, părtaş al misterelor, răsfăţat al codrului, supus marilor, eternelor legi nescrise ale acelei lumi desăvârşite. De aceea, de mic, a mers pe pământul cu care se simţea geamăn, cu care se identifica într-un chip foarte ciudat. Iubea noaptea ca şi ziua şi nu se temea de codru, de întuneric, de singurătate. Gestul devenit simbolic al plecării capului pe braţ la marginea izvorului, în mijlocul pădurii, se făcea, deopotrivă, sub lumina cernută a soarelui, ca şi sub negurile strălucite aruncate de luna argintie peste câmpuri şi coline. Trecerea ceasurilor nu-i modifica stările şi nu băga de seamă cum aurul roşietic al amurgului se schimba în argint de lună pe ierburile înalte foşnind sub paşii tăcuţi ai cerbilor şi pe apele lacului, neclintite ca într-o aşteptare. La marginea apelor i-a fost legănată propensia spre stările de vis şi reverie, comuniunea cu natura tainică devenind unul din canalele cunoaşterii de tip integrator, ca şi una din componentele esenţiale, foarte timpuriu manifestată, a structurii adânci a poetului viitor. Acvaticul i-a hrănit natura muzicală cu ritmuri şi sonuri delicate, susurul şipotelor, îngânarea de cânt, puternic şi stăruitor perceptibile mai târziu la nivelul fonematic al operei, au fost înregistrate chiar la nivelul apei de o ureche foarte

sensibilă şi muzicală în fel său. Se adăugau sunetele de bucium de pe dealurile moldave şi ecourile cornului de vânătoare toamna, în păduri, în universul sonor întregit de scârţâit de cumpene de fântână, de fluiere de ciobani, de toaca vreunei mănăstiri din apropiere, la asfinţit.

De la acelaşi nivel se primeau murmurul neîntrerupt al popoarelor de gâze, ca şi miresmele timide ale ierbii dulci, ale florilor rustice, a căror prospeţime era întreţinută de apropierea nemijlocită a apelor.

Tot atât de familiar ca şi pădurea, i-a fost şi cerul, căruia îi regăsea statornica prietenie în nemişcarea luminoasă a verii, pe care se ţeseau în august, luna stelelor căzătoare, traiectorii de fulgere neîntrerupte. Ca în basme, proiecta pe cer cele ştiute ale pământului, câmpii senine, râuri de lapte (galaxiile), florile de lumină (constelaţiile). Atotştiutorii ciobani îi spuneau şi numele stelelor şi legendele lor, ca de pildă aceea a Luceafărului, cu numele popular de Steaua ciobanului.

Astfel, pentru el, viaţa pădurii se încrucişa cu cea a făpturilor din basm care la rândul lor se confundau, în penumbra rodnică a mitului, cu personajele unei istorii învestite cu aceeaşi aură supranaturală. Iar el era primit şi ocrotit cu dragoste de lumea aceea care se însufleţea sub lumina de lună şi pe care uneori o credea mai aievea decât cea reală.

Privite mai târziu, timpul şi spaţiul acela aveau să se omologheze în amintirea poetului cu timpul şi spaţiul mitic al vârstei de aur, evocate cu infinită, nestinsă nostalgie, în sfâşietoarea lor ireversibilitate. Şi, fie că avea să le recheme în mărturisiri simple, nemijlocite ca cea din binecunoscutele stihuri (atât de asemănătoare, până la nivelul unor sintagme, cu unele de Goethe ori Hölderlin): „Fiind băiet, păduri cutreieram / Şi mă culcam ades lângă izvor…", fie că le dădea fundamentul microgenetic al miturilor, el resimţea ca foarte îndreptăţită aserţiunea lui Schopenhauer despre vârsta copilăriei în care lumea îşi arată

„partea cea senină a lucrurilor, iar partea lor cea subiectivă şi grozavă rămâne încă ascunsă". Copilului îi stă înainte lumea „ca un rai: iată Arcadia, în care toţi ne-am născut".

Pentru el însă, copilăria n-a fost doar lumea marilor, fugacelor iluzii. A fost o ucenicie scurtă, de o intensitate greu de pătruns din afară, datorită deopotrivă calităţilor discipolului şi celor ale maeştrilor. Căci după dificila carte a Naturii, i-a fost dată spre descifrare cartea nescrisă a înţelepciunii tradiţionale, înscrisă în aura noastră întreagă, pe pământ, ape şi cer, în memoria noastră colectivă. Miturile cosmice cu care cea dintâi îl legănase s-au întregit cu cele din cartea a doua, a culturii populare, ale cărei surse străvechi se aflau tot în integratoarea viziune a celei dintâi. Acelea au coborât şi au cuprins şi vechile mituri ale locului, despre geneze şi etnogeneze, despre daci şi Dochia şi Traian, despre descălecaturi. Gândul bătrâneţii adânci a poporului a intrat pe nesimţite în mintea copilului prin dascălii săi populari, ca şi elementele unei istorii eroice consemnate în folclor, şi transmise din generaţie în generaţie cu o smerită mândrie. Şi mai cu seamă despre Ştefan cel Mare, despre aproape fabuloasele lui fapte, relatate de baladele eroice şi de cântecele bătrâneşti, despre monumentele edificate de el, ca legendara mănăstire Putna, de pildă, a ştiut din aceleaşi izvoare-arhive, ciobani şi ţărani bătrâni. S-a deprins astfel să contemple trecutul într-o aureolă neclintită de glorie, să-şi închipuie pe oamenii vechi mai buni, mai drepţi, mai puternici decât pe cei din jurul şi din vremea sa.

Şi poate şi ideile justiţiare, oricât de stângaci, de imperfect exprimate în doine sau în cântecele haiduceşti şi oricât de naiv înţelese de copil, îi vor fi venit tot de la prietenii ţărani, alături de care şedea îndelung, ceasuri şi chiar zile se pare, cu o plăcere mare, după părerea căminarului, însă, excesivă şi întru totul condamnabilă.

Pe aceştia i-a socotit a fi fost dascălii săi întru toate, şi în „ştiinţa" lor a crezut, poate, mai mult decât în filozofia deprinsă mai târziu pentru uz propriu, în universităţile străine. Printre

ţărani s-a statornicit de la început în Eminescu o gândire sănătoasă, un ethos înalt, o dreaptă drămuire a binelui şi răului care urma să se împlinească în adoptarea riguroaselor norme ale „imperativului categoric" kantian.

Natura şi folclorul i-au hrănit puterile imaginative şi creatoare, priveliştea muncii oamenilor l-a condus spre o concepţie de viaţă activă. Din această perspectivă a dobândit respectul faţă de activităţile creatoare la nivelul cel mai direct şi mai util. Stătea de faţă la munca pastorală şi cea agricolă, înşiruite după nevoile şi rânduiala anotimpurilor, se uita la prisăcarii care îşi îngrijeau stupii şi gâzele, intra în colibe de pădurari, asculta basme spuse de babe sau moşnegi, până pierdea şirul timpului spre spaima mamei şi mânia furtunoasă a tatălui.

A treia carte a fost cea scrisă. Mijlocul de a rătăci după plac prin alte existenţe şi alte gânduri, prin alte universuri, fără stavilă, a fost repede însuşit. Cum biserica se afla foarte aproape de casa Eminovicilor şi locuinţa preotului la câţiva paşi de ea, vizitele copilului n-au întârziat, îndesite de plăcerea de a umbla prin cărţile cu legătură de piele, vechi, roase, cu litere frumos înflorate, ale bătrânului, care a şi început să-l înveţe buchiile, ţinându-l pe genunchi.

În scurtă vreme, mintea iscoditoare a fost prinsă de patima fără leac, de o viaţă, a cititului. Şi cărţile preotului, ceasloave, liturghiere, mineie, sinaxare, cărţi de învăţătura s-au terminat repede pentru curiozitatea nouă, lacomă, abia stârnită. A venit la rând ispita puternică a cărţilor închise în odaia de lucru a căminarului, în dulapuri şi lăzi. Copilul a găsit modalitatea de a eluda strașnica interdicţie care apăra intrarea în încăperea cu pricina şi a început să înghită, repede, carte după carte, atent probabil, ca toţi copiii, mai ales la acţiune şi participând efectiv la soarta eroilor. Desfătarea aceasta de un soi nou se adăuga acum celor două mai vechi, bucuriei codrului şi încântării basmului.

Şi cele trei voci aveau să lucreze simultan în fiinţa lui,

susţinându-se reciproc şi echilibrându-se, fiecare urmând a căpăta accent şi putere în răstimpuri diferite. Între acestea, sufletul copilului creştea armonios, cu bogăţii lăuntrice puţin obişnuite, între care fantezia ţinea locul de frunte.

Deoarece cu cititul a mers uşor de tot, şi cu chirilicele şi cu caracterele latine, iar cu scrisul s-a descurcat binişor, mai ajutat de mâini binevoitoare, căminarul n-a crezut de cuviinţă să-l înscrie la şcoală până după opt ani, deşi nutrea tot felul de ambiţii în ceea ce privea educaţia copiilor săi. Abia atunci l-a trimis la Cernăuţi, în ciuda rezistenţelor îndârjite ale copilului care nu voia cu nici un preţ să se lase dus din casa şi din lumea lui. Firește, s-au vărsat lacrimi din plin şi de către băiat şi de către mamă, dar zadarnic, Gheorghe Eminovici nefiind om care să-şi ia vorba înapoi. Şi cel mic a trebuit să se gătească de drum.

După un martor contemporan, era acum un omuleţ „mic şi îndesat, cu părul negru pieptănat de la frunte spre ceafă, cu fruntea lată, faţa lungăreaţă, umerii obrajilor puţin ridicaţi, ochii nu mari, dar vii"... Iar prin culoarea smeadă a feţei răzbătea rumeneala obrajilor, dobândită în cele atâtea ceasuri petrecute în bătaia vântului şi a soarelui. Şi, de bună seamă, arătase a şti câte ceva din lucrurile şcolii, de vreme ce direcţia îngăduise primirea lui chiar în cea de-a treia clasă.

Acestea se întâmplau în 1858, când Moldova fierbea de agitaţia Divanurilor *ad-hoc* şi caimacanul Vogoride îşi ţesea mrejele intrigilor politice şi administrative printre boieri şi funcţionari numind şi destituind, după bunul său plac, în posturi, după cum credea că unii sau alţii îi vor fi ori nu credincioşi (aşa, bunăoară, numise judecător pe un tânăr, Bogdan Petriceicu Haşdeu, care l-a dezamăgit, nefăcând jocul său potrivnic intereselor ţării).

Timpul românesc în care a intrat Eminescu atunci când s-a născut reprezenta o istorie la o răscruce. Trei provincii locuite de români porniseră încă mai de mult să intre pe o cale centripetă prin instrumentele culturii. Secolele XVI şi XVII, care

văzuseră tipăriturile în limba română atât în Ţara Românească, în Moldova, cât şi în Transilvania, purtaseră cuvântul scris prin străduniile cărturarilor clerici şi mireni dintr-o provincie într-alta. Mitropoliţi, cronicari, scriseseră pentru toţi românii de pretutindeni cu conştiinţa sigură a unităţii de limbă a unui popor despărţit de vitregiile unei istorii maştere. Studiile umaniste desăvârşiră obârşiile latine comune tuturor românilor, spuse cu tărie de intelectualii moldoveni, munteni şi transilvăneni, precum Dimitrie Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi corifeii Şcolii Ardelene. Dar secolul XIX, al naţiunilor, crease, la nivel european, împrejurările favorabile unităţii şi independenţei popoarelor mici aflate sub stăpâniri străine. Revoluţiile agitaseră lozincile generoase ale libertăţii şi egalităţii peste tot continentul care, şi în răsărit şi în miazăzi-răsărit, vibra mai cu seamă în consonanţă cu necesităţile dezvoltării naţionale şi sociale a popoarelor oprimate de jugul otoman şi al celorlalte imperii. Şi cum evoluţia politică a acestei părţi de lume se întemeia pe decăderea treptată a imperiului turcesc, „a uriaşului cu picioare de lut", lupta popoarelor se intensifica pe măsură ce forţele otomane se diminuau. De aceea, ţările româneşti intraseră, după pacea de la Adrianopole, în 1829, care punea capăt dominaţiei turceşti asupra Mării Negre, într-un proces istoric firesc, conform cu liniile directoare ale unei deveniri specifice. Şi fiecare eveniment social-politic precipita vizibil acest proces. Între 1829 şi 1848, atenţia marilor puteri occidentale se îndreptase înspre Principatele Române, a căror poziţie geopolitică nefericită între atâtea imperii favoriza totuşi un posibil echilibru în această arie de întâlnire a răsăritului cu apusul, a sudului cu nordul. Insula neo-latină strigase acum către Europa, afirmând comunitatea de aspiraţii şi idealuri cu continentul al cărui bastion răsăritean fusese încă din vremea năvălirilor barbare. De aceea naţiunile romanice au susţinut cu precădere momentele decisive ale intrării românilor în perioada modernă a istoriei lor şi au dat sprijinul lor moral

realizării doleanţelor de veacuri ale neamului: revoluţia naţională şi socială de la 1848, apoi Unirea Principatelor, Independenţa şi, în sfârşit, Unirea cea mare din 1918. Franţa în primul rând a constituit pivotul încrederii noastre în europenism şi o generaţie întreagă, aceea pe care o numim a „paşoptiştilor" (de la 1848) a pus temeliile durabile ale unei prietenii fireşti între poporul francez şi cel român. Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Vasile Alecsandri, C. A. Rosetti, Mihail Kogălniceanu, Dumitru Brătianu, Costache Negri şi atâţia alţi intelectuali străluciţi ai Principatelor au găsit prieteni devotaţi şi susţinători în rândurile oamenilor politici şi intelectualilor francezi, între care Lamartine, Jules Michelet, Edgar Quinet (pentru a nu-i cita decât pe aceştia), au însemnat o pagină filo-română de emoţionantă amintire.

Apoi, Unirea Principatelor (Moldovei şi Munteniei) s-a bucurat de sprijinul lui Napoleon al III-lea şi al întregii diplomaţii franceze care a contracarat maşinaţiile imperiilor răsăritene ostile unirii. Aceeaşi generaţie plină de râvnă avea să lucreze şi la realizarea marelui act din 1859, căci se cunosc acum, din arhiva misiunilor diplomatice ale unui Alecsandri sau ale unui Ghica, relaţiile lor de amiciţie cu cei mai de seamă oameni politici ai Europei şi, în primul rând, ai Franţei.

De aceea, o înrâurire franceză puternică a prevalat la începuturile României moderne, în instituţii, în cultură. Codul civil român traducea Codul Napoleon, Codul comercial pe cel belgian, de pildă. Numeroşi tineri mergeau să studieze în universităţi de limbă franceză şi se întorceau acasă cultivând atât această limbă, cât şi literatura ei.

De altfel, conştiinţa latinităţii poporului nostru în Transilvania, unde românii erau oprimaţi şi totalmente lipsiţi de drepturi, dusese încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea la o notabilă mişcare filologică şi istorică, denumită Şcoala Ardeleană. Iar în secolul al XIX-lea, urmaşii acestei şcoli, dintre care mulţi au participat la Revoluţia de la 1848 în Transilvania, au constituit

un curent, Curentul Latinist, menit să exalte, prin valorificări etimologice, originea latină a limbii noastre. Curentul s-a extins şi în Muntenia, unde s-a colorat cu nuanţe italienizante, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Ion Heliade Rădulescu, personalitate marcantă a romantismului românesc, ca şi a revoluţiei de la 1848. La nivelul vieţii politice, succesorii revoluţionarilor de la 1848 sau chiar supravieţuitorii epocii deveniseră liberali, înregimentându-se în partidul care avea să fie numit „al roşilor" (condus de C. A. Rosetti), spre a se deosebi de cel conservator, „al albilor".

O modernizare rapidă a formelor de viaţă a însoţit, bineînţeles, toată această epocă de prefaceri, epocă de lupte şi agitaţie a spiritelor, de grăbire spre ţelurile istorice majore ale unui popor, ale unei naţiuni.

Naşterea lui Mihai Eminescu, formaţia lui întreagă, copilărie, adolescenţă, primă tinereţe au avut loc şi s-au desfăşurat după logica specială a unui destin interior, acela care produce pe marele artist, pe omul de excepţie, şi care-l confruntă cu un destin colectiv, cu o vreme, cu un fragment de istorie. Obişnuim a spune, fiindcă de oamenii cu destine particulare se leagă cele mai multe locuri comune, cele mai multe poncife, că poetul a fost în profund dezacord cu timpul său, „că, în general, s-ar fi simţit ca un avatar al anilor 1400". Poncifele vehiculează neîndoios multe adevăruri, dar acesta, legat de apartenenţa eminesciană la un timp istoric anume, se arată doar parţial adevărat.

Socotim că este vorba aici de mai multe posibilităţi de raportare temporală, de mai multe unghiuri din care să fie privite atitudinile, nu rareori contradictorii ale omului, artistului, gânditorului Eminescu, de-a lungul puţinilor ani ai existenţei lui. Mai întâi copilăria, petrecută în mediul arhaic al satului Ipoteşti şi al împrejurimilor de o frumuseţe şi astăzi plină de vrajă, l-a familiarizat cu o ordine naturală a lumii, o ordine cosmică binefăcătoare pentru cei aflaţi sub mitica ei oblăduire. Acolo, în tărâmul în care copilului i se năzăreau zâne şi i se revelase o lume fabuloasă, domneau

permanenţele, într-o neschimbare asemănătoare celei din prima creaţie. Acolo a cunoscut timpul mitic, macrotimpul care nu se scurge, acela care păstrează eterna tinereţe a codrului, a apelor vii şi a vieţuitoarelor pădurii. De fapt, lumea basmelor, a credinţelor noastre străvechi, pe care le descoperise foarte devreme, nu făcea decât să întărească încrederea neştirbită a copilului într-o ordine naturală pe care cei de acasă n-o înţelegeau şi căreia au încercat să-l sustragă atunci când a venit vremea şcolii.

Să fi vrut oare căminarul Eminovici să-şi ferească odraslele de urmările unor agitaţii răsfrânte, desigur, şi în puţinele şcoli ale vremii sau ţinea să le dea acel fel de educaţie care să le permită accesul la ierarhia administrativă a ţării? S-ar putea lua în consideraţie ca valabilă mai degrabă această ultimă ipoteză, ţinând seama de faptul că unele documente îl arată pe stăpânul moşiei din Ipoteşti drept pasionat unionist, la fel cu socrul său Iuraşcu, amândoi figurând pe listele în favoarea Unirii. De altfel, aşa a intrat, poate, de timpuriu în fiul său şi admiraţia şi entuziasmul pentru actul Unirii, ca şi pentru alesul poporului, Alexandru Ioan Cuza, dovedite mai târziu, în alte împrejurări.

Pe de altă parte, toţi băieţii mai mari fuseseră trimişi la Cernăuţi şi nu se precupeţise nici o cheltuială pentru ca ei să înveţe limbi străine. Limba germană era limba oficială a acestei provincii de margine a Imperiului austriac, iar profesorii se bucurau de o foarte bună reputaţie în ceea ce privea pregătirea lor cu înalte ştachete de exigenţă. Cei mai mulţi proveneau din capitala imperiului, din Viena, sau din diverse provincii de centru şi se considerau la Cernăuţi ca într-un fel de exil, după participarea lor la mişcările revoluţionare ale anului 1848. Intelectualitatea constituise, într-adevăr, unul din fermenţii cei mai activi ai revoluţiei şi, după represiune, foarte mulţi profesori fuseseră răspândiţi mai ales prin provinciile de la graniţa răsăriteană.

Căminarul avea, aşadar, asigurări serioase cu privire la destoinicia dascălilor sub a căror direcţie intelectuală intrau

feciorii săi. Dar prudentul Eminovici nu mai putea fi liniştit din alt punct de vedere. Agitaţia politică, mişcarea naţională de mase lipsea atunci în Bucovina. Tot ceea ce încercaseră să realizeze cu ani înainte patrioţii fii ai lui Doxaki Hurmuzachi, George, Alecu, Nicolae şi mai ales Eudoxiu, prieteni şi găzduitori entuziaşti ai refugiaţilor „paşoptişti" din Moldova după eşuarea mişcării revoluţionare de acolo, nu putuse lua amploare, nădejdile lor nu se arătaseră rodnice.

Doar în 1849, Bucovina fusese recunoscută ca provincie deosebită şi autonomă. Populaţiei române i se acordase dreptul ca la liceul din Cernăuţi să se înfiinţeze o catedră de limbă şi literatură română. Aceasta luase fiinţă la 18 noiembrie 1848, iar la 12 februarie 1849, devenise profesor suplinitor al catedrei şi-şi începuse curând cursurile Aron Pumnul, refugiat din Ardeal în 1848, şi găzduit şi el de fraţii Hurmuzachi, la fel cu Vasile Alecsandri, Costache Negri şi alţii.

Singura şcoală primară din Cernăuţi care avea şi limba română printre obiectele de studiu era aceea greco-orientală, purtând şi ea tot nume german: *National Hauptschule*. Şi la această şcoală a fost înscris Mihai Eminescu în clasa a III-a, în anul şcolar 1858-59. Este de la sine înţeles sentimentul de disperată frustraţie care l-a cuprins pe copilul de la ţară închis pentru întâia oară între patru pereţi, între băieţi necunoscuţi ca şi profesorii care-i tutelau. Şi tot atât de explicabile sunt şi rezultatele mediocre ale primului semestru la nesuferitele obiecte aritmetică şi caligrafie, şi chiar la germană.

Năpustit cu violenţă asupra lui, dorul cumplit de casă şi de pădure l-a făcut pe Mihai să fugă de la şcoală înapoi la Ipoteşti. Dar reîntâlnirea fericită cu luminile şi miresmele atât de familiare a fost de scurtă durată. Oamenii căminarului l-au prins pe micul infractor, care a primit de la neînduplecatul judecător cunoscuta pedeapsă a harapnicului părintesc şi a fost dus din nou, pe sus, la şcoală. Se pare că timpul măruntei

evadări s-a situat în primăvara anului 1859, căci semestrul al doilea înregistrează doar *bine* la sârguinţă.

Şi în ciuda tânjirii dureroase după lac şi codru, şcolarul s-a dat, cu vremea, pe brazdă, aşa încât la sfârşitul anului a ieşit al 15-lea între cei 72 de elevi ai clasei.

Vacanţa mare l-a despăgubit generos de toate necazurile. S-a întors acasă şi şi-a făcut din nou veacul, ca un stăpân, pe coclaurii cunoscuţi. L-au întâmpinat feţe blajine şi bucuroase de prieteni vechi, oameni de curte, moş Miron Prisăcarul, babe povestitoare, baci, bătrâni, dulăi cuminţi.

Despărţirea de toamnă a fost iar tristă, dar acum Mihai mergea spre locuri cunoscute. Ca atare, în ciuda repulsiei faţă de şcoală, suferinţa nu mai avea intensitatea din primul an. Se susţine că, încă de pe atunci, el ar fi locuit în casa lui Aron Pumnul, ca şi ceilalţi fraţi ai săi mai mari, dar legătura dintre cei doi avea să se cimenteze abia mai târziu. La început, Mihai se pierdea, anonim, în masa de copii muştruluiţi cu asprime de soţia lui Pumnul, vestită pentru capacitatea ei de cicală.

Din ce în ce mai bun la învăţătură, el termina cursul primar cu un singur *bine* la ruteană, ieşind al cincilea între cei 82 de copii ai clasei a IV-a.

Şi iar la Ipoteşti. Din nou larma fraţilor, ochii ocrotitori ai mamei, cărţile tatălui câte rămaseră necitite, dar mai cu seamă răgazul scump al hoinărelilor, cu regăsirea armoniei pierdute în peisajul urban.

Şi totuşi, comuniunea perfectă cu natura devenea tot mai grea. Cerul copilului se înnora treptat de mustrările necurmate ale tatălui, de vorbele tot mai apăsate despre viitor, despre greutăţile materiale mereu mai mari, despre nevoia de căpătuire a fiecăruia. Şi cu timpul sporea în el o umbră de îndărătnicie, de îndârjire, pe care o împotrivea cuvintelor şi faptelor paterne şi pe care începea să o pună între el şi ceilalţi, ascunzându-se ca într-o carapace. Chiar de pe acum, când înţelegea încă destul de puţine

lucruri despre lume, copilul se socotea neînţeles şi străin de tatăl său şi de ţelurile pe care acesta i le propunea constrângându-l să le urmeze. Şi totuşi, încă se străduia să se poarte aşa cum dorea părintele prea autoritar şi mai cu seamă cum simţea că ar fi dorit mama. De aceea, după ce a fost înscris, în septembrie 1860, în clasa I, secţia A, a liceului din acelaşi Cernăuţi acum mai familiar, se silea să lucreze cu sârguinţă în ciuda interesului inegal cu care privea obiectele cuprinse în preajma *Obergimnasium*-ului. Atras mai cu osebire de limba şi literatura românească, cum spuneau colegii, stăpânea materiile ca nici un alt elev, acelea fiind predate şi de profesorul preferat, Aron Pumnul, aureolat de faima exilului său. Cu profesorul acela cu chip bolnav şi îndurerat adolescentul a făcut însă ucenicia unui alt timp care-l purta până în preajma celui mitic, a timpului eroic.

Acest Aron Pumnul al cărui nume a rămas în cultura noastră drept unul al unui reprezentant de frunte dintre membrii curentului numit latinist, fusese, în Transilvania sa de origine, unul din tribunii revoluţiei româneşti de la 1848 şi trebuise să se refugieze de teama represiunilor autorităţilor maghiare tocmai în Cernăuţii Bucovinei. O aureolă de luptător şi martir al cauzei naţionale îl înconjura din această pricină pe venerabilul profesor, aşa încât elevii îi purtau un respect cu totul neobişnuit. Iar viitorul poet a căpătat pentru el o adevărată devoţiune, cu atât mai mult cu cât era primit în casa profesorului ca un fiu spiritual şi avea îngăduinţa să-i folosească biblioteca. Se şi produseseră semne ale unei preţuiri puţin comune, de altfel, din partea maestrului, deoarece singur elevul Eminovici îşi transcrisese lecţiile de gramatică nemijlocit de pe scriptele profesorului. Însă chiar şi la Ion Sbiera, înlocuitorul lui Aron Pumnul din ce în ce mai bolnav, Eminovici era cel mai bun din clasă.

După aceea, venea la rând pasiunea pentru istoria naţională, care se împletea la el cu interesul adânc faţă de obiectul istoriei universale. Cum am mai spus, proiecta lumea trecutului într-un

tărâm foarte apropiat lui şi care-i părea substanţial analog, acela al basmelor.

În imaginaţia lui hrănită cu poveşti, balade, cântece eroice şi în care se mişcau uşor personaje supranaturale, prindeau chip, pare-se, cu o repeziciune uimitoare, scenele narate de manualele de istorie şi evocate cu aprindere de un profesor entuziast. Vedea aievea pe domnii înveşmântaţi în aur şi samur, înconjuraţi de boieri şi popor, ascultând, în învechite castele, sfaturile de bătrâni, auzea chiote de luptă şi zăngănit de arme. Istoria nu putea fi decât eroică şi aplecarea pasionată a lui Mihai asupra cronicilor a început chiar de la acea vârstă timpurie.

Celelalte materii nu-l chemau, la matematică era slab ca şi la latină. Iar la conduită lua notă proastă din pricina preotului Iliuţ care, ţinând un fel de exerciţii religioase duminica şi sărbătorile pentru elevii români, îl prinsese lipsind de câteva ori. Se vede că în zilele fără şcoală, băiatul, care locuia cu alţi colegi într-o casă destul de neîncăpătoare şi de puţin plăcută a unui birjar, Nikolaus Dzierzek, se avânta prin mahalalele oraşului, dornic de un colţ liniştit, cu verdeaţă, în aer liber. Se întindea pe iarbă, cufundându-se în gândurile cărţilor pe care le lua cu sine şi stătea aşa ore de-a rândul, uitând de micile-i necazuri. Alteori se amesteca printre băieţii mai mari la toloacă, maidan pe care liceenii îl transformaseră în loc de jocuri şi aflat destul de aproape de locuinţa gazdei, ca şi de liceu. În clasa a II-a, în anul următor, s-a aplecat cu interesul cel mai viu asupra istoriei universale. Strălucitele civilizaţii ale antichităţii, căzute în ruină, oraşele acelea a căror faimă străbătuse mileniile şi care fuseseră pe rând centrul lumii, Ninive, Babilonul, Memfis, Suza, Alexandria, îl înfiorau şi-i aprindeau închipuirea atât de aplecată spre construirea unor universuri fantastice. Visa la ele citind din manualul de istorie universală al lui Welter, cel atât de răspândit atunci încât a fost tradus mai târziu şi în româneşte şi care îi era carte de căpătâi. Amintirile colegilor consemnează cum într-o zi, în clasa a II-a B, profesorul vorbind despre tinereţile

regelui Cyrus, i-a mustrat pe copii că nu izbutesc să ştie la istorie aşa cum ştia un elev din secţia A, pe nume Eminovici.

Şi această înclinaţie spre istoria veche retrăită arzător era doar un semn exterior a ceea ce se petrecea în el. Desfăcută de pe mosorul grăbit al anilor unui destin rar, adolescenţa arăta, încă din mugurii ei, câteva din datele unei puternice personalităţi născânde. La acest hotar, începeau să se dezlănţuie puteri sensibile şi imaginative care puneau în cumpănă adevărul lumii din afară cu cel dinăuntru. Şi acesta din urmă tindea, prin întâietatea pe care o dobândea treptat, să depăşească şi să întregească lumea datelor realului cu frumuseţea şi perfecţiunea ce lipseau în viaţa searbădă a oamenilor. Cunoştea bine modelul originar, natura, şi făcea din istorie o sărbătoare eroică perpetuă. Şi una şi cealaltă compensau sărăcia şi mediocritatea existenţei, făcând posibilă construirea unei alte lumi cu bogăţie şi strălucire, cu libertate nestingherită de minţile mărginite ale semenilor. Mijea în el „o pornire instinctivă pentru neatârnare, pentru o mişcare liberă, neforţată de împrejurări"; era în el „ceva ce nu se putea încătuşa". Pe deasupra, avea şi oarecare impetuozitate temperamentală, care-l făcea generos şi capricios totodată. Se relatează de către martori scene înduioşătoare de solidaritate mărinimoasă şi îndărătnică faţă de colegi, ca de pildă, rămânerea în carceră împreună cu un pedepsit într-o zi de sărbătoare.

Dar aceeaşi mişcare liberă interioară îl determina să lase la o parte tot ce nu-l interesa. Opţiunile lui mergeau în răspăr cu obligaţiile momentului, adică în sfera puţin înseninatelor preocupări şcolare; neglijarea completă a obiectelor care-i displăceau, matematica şi latina, i-a fost fatală. În ciuda *eminenţelor* obţinute la materiile pe care le iubea, a rămas repetent la sfârşitul anului. A ascultat, umilit şi răzvrătit, imputările tatălui indignat, care s-au revărsat asupra lui toată vacanţa. S-a întors la şcoală mai închis, mai mâhnit, şi a continuat să înveţe la obiectele care-i plăceau şi să neglijeze ceea ce nu i se potrivea.

La liceu lucrurile aveau să se limpezească într-un mod hotărâtor pentru o inteligenţă şi o sensibilitate atât de precoce. Asta se întâmpla în 1860 şi elevul se supunea autorităţii paterne cu o rezistenţă interioară care creştea pe măsură ce tatăl se îndârjea să-şi impună cu forţa punctele de vedere atât de legate de viaţa strict materială şi atât de depărtate de simţirea fiului. De pe acum, între cei doi se instalează o răceală ce nu va dispărea niciodată, o tensiune alienantă care va hrăni primul nivel al conflictului dintre viitorul poet şi lume şi-l va depărta de o viziune paternalistă.

În toamnă, a fost din nou înscris, la acelaşi liceu, în clasa a II-a. Ca să se remedieze cauza probabilă a neizbânzii din anul precedent, i s-a schimbat gazda. A fost dat la un profesor de franceză, Blanchin, pentru ca băiatul să înveţe limba conversând cu gazdele, dar nici această alegere nu a fost inspirată, deoarece francezul beţiv turbura continuu atmosfera casei.

Şi totuşi lucrurile au mers mai bine: fie că repetarea unor materii le-a făcut mai suportabile oricât erau ele de indigeste, fie că ambiţia trezită de atâta amar de reproşuri a generat sârguinţa, fapt este că Mihai a încheiat satisfăcător semestrul întâi. Fără nici o explicaţie aparentă însă, de Paşti, în 1863, a fost brusc retras de la şcoală. S-au căutat raţiunile posibile ale întreruperii şi s-au descoperit, verosimil, în creşterea sarcinilor materiale ale părintelui prin trimiterea în străinătate a fiilor mai mari şi în sacrificarea, în consecinţă, a celui care nu dădea semne de ataşament real faţă de şcoală. Un an, Mihai a dispărut din ochii prietenilor care n-au aflat niciodată cu ce s-a îndeletnicit el în răstimpul acela la Ipoteşti sau la Botoşani.

Unii aşează în anul de întrerupere idila care a lăsat urme în inima adolescentului şi în opera de mai târziu a poetului. Iubirea tăinuită, cu ceasuri pline de farmec în amurgurile calme ale dealurilor şi pădurii moldoveneşti, s-a sfârşit în tristeţe, neobişnuită pentru acea vârstă a micilor îndrăgostiţi. Fata din Ipoteşti ai cărei ochi „au lucit" pentru Mihai vara întreagă a murit.

Şi sublimarea, prin aducere aminte, a unui moment de fericire curată, deplină, a putut duce la reflecţiile filosofice din *Mortua est* sau la versurile surprinzător de muzicale în ritm de coriamb din *Sara pe deal*, desprinsă ca fragment de sine stătător din poemul *Eco* şi publicată abia în 1885. Astfel, amintirea satului românesc s-a păstrat într-o singură cristalizare artistică, rod psihologic şi estetic al vârstei celei dintâi întâlniri cu dragostea.

Cu toate acestea, gândul studiului nu-l părăsise. Revenit în primăvara viitoare, în martie 1864, la Cernăuţi, le comunica foştilor colegi intenţia de a se înscrie din nou la liceu, de data asta ca elev particular, ca privatist. Şi este mai mult ca probabil că n-a contenit cu lecturile predilecte. Poate că acum a avut timp destul să se adâncească în cele patru volume ale *Lepturariului* alcătuit de Aron Pumnul, cuprinzătoarea antologie care apăruse între 1862 şi 1864 într-o editură vieneză, şi-i dăruia prilejul de a cunoaşte unele din cele mai bune pagini de până atunci din literatura noastră, chiar dacă alături de multe lucruri neînsemnate, de pagini din *Icoana lumii*, de fragmente de istorie naturală sau de producţii semnate de Mihai Profirie, J. Popescu, M. Cuciureanu, Damaschin Bojincă, N. Istrati etc.

În larga culegere care se întindea de la Dosoftei şi cronicari până la Vasile Alecsandri, intrau mai toate numele cunoscute ale literaturii române. Nu era poet de oarecare însemnătate care să lipsească din paginile ei. Şi nu e vorba numai de Iancu Văcărescu, G. Asachi, Cârlova, Gr. Alexandrescu, Heliade, C. Negruzzi, Bolliac, D. Bolintineanu, Anton Pann care figurează adesea, structura celor patru volume nefiind unitară. Cu toate cusururile lui mult clamate de contemporani ca şi de urmaşi, *Lepturariul* are meritul de a fi făcut cel dintâi o adunare exhaustivă a poeţilor români, numărând pe lângă cei mai însemnaţi, şi pe Aricescu, Grandea, Barbu Paris Momuleanu, Andrei Mureşanu, Daniil Scavinski, Pelimon, Creţeanu, Baronzi, Vasile Fabian Bob şi pe alţii şi alţi care, dacă n-au dat valori estetice de primă mărime literaturii noastre, au

alcătuit fundalul mijlociu de gând şi expresie poetică, acumulările cantitative ale unor anumite epoci. Din aceste acumulări s-a născut Alecsandri, ca să se poată apoi întrupa Eminescu. Şi ce impresionează din acest punct de vedere la viitorul poet este atenţia pe care a acordat-o modestelor flori de câmp, mărunţilor adunaţi în florilegiul din care a strâns idei, motive, tehnici conduse apoi de geniul propriu la culmi de valoare. Legătura lui cu precursorii de toată mâna pe care i-a preţuit şi i-a respectat enorm din unghiul valorii „cronistice" absolute (istorice, în termenii lui), al căror elogiu avea să-l înalţe în *Epigonii*, a datat de atunci, din adolescenţă. Căci pomenind pe *Daniil cel trist şi mic*, adică pe Scavinski, pe Sihleanu, *lira de argint*, pe Momuleanu, *glas cu durere*, şi pe toţi ceilalţi, sau când foloseşte un vers, din Fabian Bob (*s-a întors maşina lumii*), el definea timbrul specific al fiecăruia, timbru pe care l-a înţeles şi care a intrat în el ca într-un transformator puternic. Implicaţiile lecturii de amănunt se văd până şi în versurile dedicate lui Antioh Cantemir (căci despre el e vorba în *Epigonii*), parafrază a câtorva stihuri dintr-o *Satiră* a poetului cuprinsă în *Lepturar*.

Acum universul cărţii se lărgise prin adăugirea literaturii germane, clasice şi romantice, care avea să însemne atât de mult pentru omul de cultură de mai târziu.

Dar venirea lui Mihai la Cernăuţi, în primăvara lui 1864, a coincis cu un adevărat eveniment pentru românii de acolo: la stăruinţa unor mari proprietari din Bucovina, a fraţilor Costin, trupa de teatru a fraţilor Vlădicescu-Tardini acceptase invitaţia de a da un şir de reprezentaţii cu piese patriotice şi cu cântece româneşti.

Reprezentaţiile au avut loc în sala „Hotelului de Moldavie", cu începere de la 1/13 martie. Timp de două luni şi jumătate, în oraş a domnit un entuziasm de nedescris, mai cu seamă printre tineri şi intelectuali. Elevii liceului erau nelipsiţi de la reprezentaţii, şi printre ei şi Eminovici. Potrivirea aceasta între sosirea trupei şi întoarcerea tânărului n-ar fi fost întâmplătoare, deoarece, după spusele lui Teodor Burada, actorii trecuseră în prealabil şi prin

Botoşani unde jucaseră de câteva ori şi ar fi de crezut că existaseră încă de mai înainte legături între adolescent şi trupă.

Valul de entuziasm care se revărsase peste populaţia românească în aşa măsură încât tot clerul, în frunte cu mitropolitul, asistase la câteva reprezentaţii în ciuda canoanelor, l-a prins şi pe Mihai. Până în luna mai când stagiunea a luat sfârşit, el a trăit într-o frenezie lăuntrică fără seamăn. Reacţia atât de vehementă n-a fost determinată numai de exaltarea sentimentului patriotic, ca la ceilalţi, deşi sigur că şi acest factor a operat în elevul iubit al lui Aron Pumnul. Pentru el se deschisese acum o nouă lume, aceea a artei dramatice încorporate în elementele scenei, ale spectacolului, care, atât de concrete în materialitatea lor, atrăgeau printr-o semnificaţie de altă natură, mai adâncă. Nici o întrebare mai chinuitoare pentru adolescentul mânat de aprige curiozităţi, decât contradicţia dintre ficţiunea dramatică şi materializarea ei pe scena care rămâne totuşi un „topos" interzis profanului.

Cu ce freamăt lăuntric se va fi despărţit la prima reprezentaţie de scena miraculoasă! Ce fiinţe supranaturale îi vor fi părut, din sală, actorii! Şi cu câtă ardoare le va fi căutat, ca pe un rar privilegiu, apropierea! Va fi trăit acelaşi amestec de uimire, bucurie şi chiar oarecare teamă faţă de lumea „măştilor", încercat de Shakespeare când, în liniştitul orăşel al *aldermen*-ilor, Stratford-on-Avon, au intrat trupele de actori ambulanţi care l-au îndemnat, irezistibil, să plece să-şi încerce norocul la Londra.

A cunoscut şi el mirajul care l-a vrăjit pe Goethe şi a rămas consemnat de acesta în autobiografia sa portretizată, *Dichtung und Wahrheit* (Poezie şi adevăr), şi mai ales în romanul *Wilhelm Meister*. Goethe suferise impactul artei scenice de foarte timpuriu, în copilărie, când i se dăruise teatrul de păpuşi care l-a uluit şi a rămas cu gândul tenace al importanţei teatrului în educaţie.

Când s-a întâlnit cu teatrul, tânărul român în vârstă de 14 ani, crescut la ţară, cunoscuse de mult natura, prima ipostază a frumuseţii pe care fantezia lui precoce o însufleţise. Şi chiar dacă

se bucurase de poezie, populară sau cultă, lirică sau dramatică, nu avusese totuşi până atunci, în aşa grad, conştiinţa trăirii unui fenomen estetic. Ficţiunea obiectivată în jocul actorilor făcea ca fiinţele care se mişcaseră solemn sau şăgalnic prin visările lui să prindă viaţă aievea, turburătoare. Biografii vorbesc de atenţia încordată pe care-o dăruia reprezentaţiilor cernăuţene, umile desigur sub raport artistic în general (deşi Fany Tardini a fost una din cele mai bune actriţe ale generaţiei lui Millo şi Pascaly), dar care i-au stârnit emoţii cum n-au mai fost poate în stare s-o facă cele de la Burgtheater din Viena sau de pe scenele berlineze.

Colegii de atunci au reprodus ceva din atitudinile care trădau pentru cei din jur intensa răsturnare interioară: încordarea, nervozitatea, plăcerea, agitaţia, teama ca nu cumva un cuvânt sau un gest de pe scenă să treacă neînregistrat, mânia pe care i-o pricinuiau neatenţia şi neliniştea vecinilor, violenţa aproape inconştientă cu care riposta la întreruperi. Totuşi mercurul biografului rămâne neputincios în faţa temperaturilor de fuziune care pornesc să bântuie de acum încolo creierul şi inima marelui sensibil. Socotim că efervescenţa specifică de mai târziu a vieţii creatorului a debutat cu această criză care a declanşat forţa propulsatorie a dorinţei faustice de cunoaştere. „Demonul" eminescian, „daimonul" marilor romantici însetaţi de libertate şi cunoaştere absolută, acum se trezeşte. Şi îi va răsturna toată viaţa acest „daimon" pe care Maiorescu îl lua drept germenele fatal, ereditar al nebuniei, dând, viforoasei pasiuni eminesciene de cunoaştere, culoarea sumbră a patologicului.

De acum încolo, purtat de „daimon", va pleca mereu şi mereu va reveni. Va pleca nu de lângă o iubită, ca Goethe, dar tot ca el, mai temător de prea mari împliniri, de orice stabilitate zăgăzuitoare. La el, stabilitatea ultimei perioade a vieţii este neeminesciană, fiindcă e un sfârşit şi o înfrângere. Atâta vreme cât va putea porni în orice clipă spre necunoscut, e liber, e tânăr, fără oprelişti în cale.

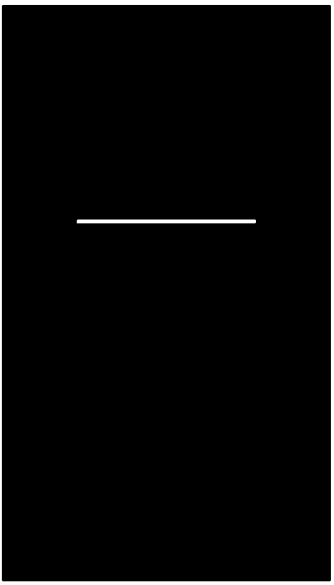

Anii de studiu

I. În țară

„Și-apoi pleacă iar în lume năzdrăvanul cel voinic.”

Cu trupa Fany Tardini a plecat de două ori. Prima oară acum, la sfârşitul lunii mai 1864, mânat de entuziasmul său tineresc şi de primăvara târzie, hotărât să cunoască îndeaproape existenţa actorilor care-i părea minunată. Mişcarea înceată a carelor purtând pe şoseaua prăfuită decorurile şi recuzita scenică, veselia vorbăreaţă a actorilor care le însoţeau, zgomotul instalării, nelipsitul trac, neliniştea generală dinaintea reprezentaţiei, fierbinţeala succesului, chiar interesul pentru reţetele cât de modeste, realizate, erau pentru adolescent noutăţile unui mediu care-l umplea de plăcere. Viaţa trupei ambulante era o fierbere necontenită, fierbere foarte pe placul energiilor neistovite ale primei tinereţi, gata oricând să se reverse şi folosindu-se de orice prilej pentru aceasta. Bucuria de a însoţi trupa se înstăpânise într-atât în junele prozelit al muzei tragice, încât orice îndeletnicire, orice treabă părea şi plăcută şi demnă de luare-aminte. El ajuta şi la descărcatul şi montatul decorurilor, şi la căratul costumelor, sufla câte un rol mai lung şi mai greu, poate rostea şi câte o replică neînsemnată când persoana potrivită lipsea.

În unele momente de răgaz, aşternea, poate, replici dintr-o proiectată piesă de teatru pe care, după spusele unora, ar fi început-o de pe atunci. Oricum, este lesne de ghicit zelul cu care dorea să se facă util noilor cunoştinţe din tagma actoricească.

Dar veselul convoi, după ce s-a mai oprit prin câteva târguri, a ajuns şi la Botoşani, oraşul de destinaţie, şi reprezentaţiile au început. Bineînţeles, căminarul a prins foarte curând de veste despre noua ocupaţie a odraslei sale şi, îngrozit de această flagrantă dovadă de „neseriozitate" şi mai ales de perspectiva de a se vedea ţinta tuturor bârfelilor din târg, s-a grăbit să-şi redobândească feciorul cu mijloace binecunoscute.

Se vede că metodele de „convingere" au fost atât de fructuoase, încât, toamna, Mihai s-a hotărât să-şi câştige existenţa ca orice tânăr „de treabă" şi, ajutat de relaţiile tatălui ca şi de frumoasa-i,

ordonata caligrafie proprie, a intrat copist la grefa tribunalului din Botoşani, în urma unei petiţii din 5 octombrie 1864, prin care cerea să fie admis în rândurile practicanţilor. Urma să treacă, puţin mai târziu, tot în calitate de copist, la consiliul permanent al judeţului Botoşani.

Era acum un tânăr voinic, sănătos, plin de voie bună. Ca întotdeauna, se arăta plin de râvnă pentru datoriile pe care le avea de îndeplinit, fără să-şi îngăduie a pregeta vreodată. Se purta foarte cuviincios cu colegii de cancelarie, fie români, fie de altă naţionalitate sau credinţă, luându-le apărarea când cineva îi jignea. Nu lăsa să se vadă că s-ar fi plictisit prea tare în oraşul de provincie lânced, înăbuşitor pentru cel învăţat cu respiraţia liberă a vieţii rustice sau măcar cu agitaţia unui mare oraş ca Cernăuţii. Citea tot ce-i cădea în mână şi, dacă cele spuse colegilor vor fi fost adevărate, se încerca în versuri de început. Găsise la un cunoscut *Tandalida* şi *Literatura critică* de Eliade Rădulescu şi se arăta încântat de cuprinsul lor. Din când în când a fost auzit chiar recitând versuri din *Tandalida.* Se îmbogăţea în special cu lecturi de literatură dramatică, monologuri, vodeviluri, comedii din cele câte apăruseră până atunci, de Negruzzi, Alecsandri, Millo şi alţii, şi care figurau în repertoriul teatrelor vremii, fiindcă se vede că gândul scenei nu-l părăsise, în ciuda cumineţirii înşelătoare nu numai pentru părinţi, dar chiar pentru sine.

Cu toate eforturile pline de bunăvoinţă, se simţea tot mai nemulţumit, mai stânjenit, mai imobilizat din toate punctele de vedere. Şi alături de natură, de vis şi de carte, teatrul devenise încă un tărâm de refugiu, de evadare din lumea realului.

Deodată, în martie 1865, şi-a prezentat precipitat demisia din post, atât de precipitat încât nu şi-a aşteptat nici salariul pe luna februarie, pe care va lăsa să-l încaseze fratele său Şerban. Pretextul fusese servit mai înainte colegilor: continuarea studiilor la Cernăuţi. Realitatea s-a dovedit însă alta. Trupa Tardini se afla încă de la începutul stagiunii, din noiembrie 1864, din nou în

Bucovina şi la 9 martie încheia şirul reprezentaţiilor, urmând să pornească mai departe. Mihai ştia de mai înainte, după toate probabilităţile, data părăsirii Cernăuţilor şi faptul că a sosit în oraş în ajunul plecării trupei arată premeditarea celei de-a doua pribegii în tovărăşia actorilor. A fost văzut în treacăt la ultimele reprezentaţii şi după aceea a dispărut din nou. Se pare că, în acea primăvară a anului 1865, a trecut şi prin câteva oraşe din Ardeal, tot însoţind trupa.

Nu mai era acum stăpânit de exaltarea pe care i-o provocase întâlnirea cu teatrul; acesta devenea de atunci înainte un accesoriu sau un prilej secund al cunoaşterii, o modalitate de a face să retrăiască mai ales istoria. Scena nu mai avea ascunzişuri pentru el: împărtăşind viaţa actorilor, le sorbise toate tainele. Ştia cum arată culisele în dezordinea lor specifică, decorurile al căror verde amestecat cu pete de culoare creează iluzia florilor, băncile trântite pe scenă, fundalurile ce spânzură pe la jumătatea scenei, mobilele grămădite unele peste altele, candelabre peste scaune, mese culcate cu picioarele în sus pe canapele, oglinzile întoarse cu sticla spre perete, scoarţele învălătucite, cabinele de scândură în care se îmbracă şi se spoiesc actorii şi actriţele.

Le ştia pe toate aşa cum avea să le spună în *Geniu pustiu* după câţiva ani. Iubea încă febrilitatea, agitaţia spectacolelor, înţelegea mai bine şi dramaturgia şi arta scenică. Ceea ce continua să caute, însă, era ieşirea în lume, spargerea gratiilor de la prea îngustele ferestre pe care voia să i le deschidă asupra vieţii familia, orizonturile largi. Şi când îl năpădea dorinţa aceasta de cunoaştere (atât de adâncă în el fiindcă ţinea de structura lăuntrică cea mai intimă), ca o criză a unei boli cumplite, se trezea în el o îndărătnică cerbicie, care trecea peste orice piedică, peste orice interdicţie. Uita atunci şi de părinţi, şi de viaţa rostuită de convenienţele sociale şi se avânta în necunoscut.

Avea acum un prilej să cutreiere ţara cum cutreierase în copilărie, cu nebănuit folos pentru minte şi suflet, împrejurimile

Ipoteştilor. Mijea în el conştiinţa naţională şi interesul pentru omul individual, purtător al atâtor valori, întrupător al geniului popular.

Fiecare om pe care-l întâlnea, mai cu seamă dintre ţărani, îi apărea ca un păstrător al unui fragment de tradiţie naţională. Nu ajunsese încă la încheieri teoretice, dar simţea acest lucru, în mod obscur, în fiinţa lui, şi cultiva, în virtutea unei obişnuinţe mai vechi, legătura cu oamenii simpli, cărora le preţuia vorba frumoasă şi dreaptă, cu miez, plină de adevăr, cum nu era vorba multora dintre flecarii târgoveţi pe care-i cunoscuse.

Dar cine ştie pentru care pricini, s-a întors iar acasă şi, apoi, în septembrie la Cernăuţi, hotărât acum să-şi dea examenele particulare. Se împăcase, probabil, cu părinţii, deoarece şederea la Cernăuţi părea a fi bine chibzuită. Locuia la Aron Pumnul, în casa mai mică şi mai joasă, casă aflată de-a stânga portiţei de intrare, faţă în faţă cu locuinţa cea mare, cu cerdac, a profesorului. Tot în casa mică se găsea, adăpostită de ochii bănuitori ai profesorilor străini, biblioteca „studenţilor", adică a liceenilor români. Cei care au cunoscut-o spun că „nu era o bibliotecă aleasă, ci cuprindea numai volume răzleţe din poeţii şi scriitorii români, broşuri, foi volante, reviste mai vechi literare, calendare cu adaus beletristic, câteva cărţi privitoare la istoria românilor şi letopiseţele lui Mihail Kogălniceanu".

În scurta tradiţie a micii biblioteci care dăinuia de la intrarea în funcţie a profesorului patriot, se stabilise ca grija ei s-o poarte liceanul ocupant al încăperii unde stăteau vrăfuite şi cărţile. Atunci, în 1865, Mihai stăpânea peste cărţi, cunoscător şi grijuliu, păstrându-le în desăvârşită rânduială, ştiind cu ochii închişi locul fiecăreia, aşa încât şi el, şi ceilalţi, şi profesorul erau mulţumiţi. Pumnul însă se simţea tot mai rău şi aproape nu se mai putea scula din pat; iar Eminovici era cel care-l cerceta cu mai multă solicitudine, cu mai caldă înţelegere şi dragoste. Acum, fostul tribun al cauzei naţionale îşi reamintea, ca toţi cei aflaţi în pragul sfârşitului, de aspiraţiile şi luptele lui, de idealurile care-i înflăcăraseră tinereţea

chinuită. Şi îi spunea tânărului discipol cuvinte aprinse de dragoste de ţară, trezind în el dorul cunoaşterii Transilvaniei şi, mai presus de toate, dorul de a vedea Blajul, „Roma mică", loc care pentru Pumnul rămânea simbolul luptei naţionale şi izvorul luminii spirituale. Scene din revoluţia de la 1848 în Transilvania, imagini apocaliptice de flăcări aprinse – ştafete pe înălţimi după obiceiul străvechi pentru vestirea pericolului, de lupte eroice susţinute mai mult de îndârjirea teribilă a iobagilor decât de puterea armelor lor destul de rudimentare, nume de tribuni ai poporului, elogiul lui Avram Iancu, s-au gravat cu diamantul emoţiei neşterse ca un testament spiritual în mintea şi inima tânărului. Dar medicii nu-i mai dădeau zile multe de trăit profesorului şi, într-adevăr, viaţa scăzu în Aron Pumnul tot mai puţină, tot mai puţină, până se stinse, la 12/24 ianuarie 1866. Colegii l-au găsit pe Mihai plângând. Durerea îi era nemăsurată. În bărbatul acela cu ochi arzători, în faţa tristă, îmbătrânită înainte de vreme (căci Pumnul avea doar 47 de ani când a murit), închipuirea lui tânără văzuse pe învăţătorul desăvârşit, pe omul de cultură însufleţit de un nobil ideal, pe cel dăruit unei cauze sacre. Afecţiunea pe care o pierduse i se părea de neînlocuit. Şi cum profesorul Sbiera luase iniţiativa publicării unei broşuri omagiale la moartea lui Aron Pumnul, Mihai îşi oferi şi el prinosul de versuri. Nu erau, desigur, cele dintâi care îi ieşiseră de sub pană (după spusele lui ca şi după însemnările din manuscrisele rămase), dar, oricum primele care urmau să primească cerneala tiparului. Le-a scris în grabă, fără să aibă timp a le migăli, şi se arăta nemulţumit de ele; timpul însă presa şi a fost silit să le dea aşa cum se aflau.

Între cele şapte poezii ale broşurii tipărite pe foiţă şi intitulate *Laecrimioarele învaeţaceilor gimnaesiaşti de'n Cerneuţi la mormentul prea-iubitului lor profesoriu Arune Pumnul*, cinci româneşti şi două germane, cea de-a doua semnată de M. Eminescu – privatist, este singura care aduce câteva imagini, deşi şi aceasta, ca şi celelalte, vorbeşte, destul de convenţional, despre stingerea unui luceafăr.

Moartea lui Pumnul a îndurerat întreaga Bucovină şi funeraliile lui au luat proporţii de doliu naţional. Ştirea morţii s-a răspândit cu repeziciune în toate centrele de cultură unde figura dispărutului se bucura de simpatie şi preţuire printre români: la Iaşi, Sibiu, Pesta şi Viena. În vechile mănăstiri, ca Putna şi Dragomirna, au răsunat, sub bolţi reci, slujbe de pomenire săvârşite de către monahi.

Pentru Mihai, moartea profesorului a rupt legătura cu Bucovina. Şederea lui acolo nu i-a mai părut a avea nici o noimă. De aceea a mai zăbovit prin Cernăuţi doar până în primăvară.

La mai puţin de o lună după întâmplările de mai sus, o mare agitaţie politică produsese în ţară lovitura de stat din 11/23 februarie, prin care Cuza, detronat în urma unei conspiraţii a boierimii conservatoare şi a dreptei liberale, fusese constrâns să părăsească ţara.

Se numise apoi în grabă o locotenenţă domnească pentru a gira treburile obşteşti aflate la o grea răspântie, cu atât mai mult cu cât şi o foamete gravă bântuia în Moldova. Se sfârşise astfel o domnie foarte populară mai ales prin reformele încercate de Cuza, ca secularizarea averilor mănăstireşti şi reforma agrară.

Moartea lui Pumnul care-l afectase personal atât de mult pe Mihai Eminovici şi, pe plan politic-naţional, căderea domnului Cuza, întâlnit mai târziu la Viena cu atâta emoţie, au însemnat pentru precocele adolescent o dureroasă coincidenţă.

Ecouri ale tuturor faptelor aci pomenite se întâlneau în paginile unei reviste româneşti din Pesta, scoasă de Iosif Vulcan, anume *Familia*. Portretul şi biografia Pumnului, ştiri despre trecerea prin Pesta şi Viena a detronatului domnitor Al. I. Cuza şi despre stabilirea lui la Paris, despre teribila foamete, apoi despre aducerea în ţară a unui domnitor străin, din casa de Hohenzollern, atrag deopotrivă atenţia cititorului de azi al revistei, laolaltă cu producţiile poetice ale unui tânăr de 16 ani, de altfel călduros recomandat de redacţie, Mihai Eminescu. Acesta a

fost numele ales de Iosif Vulcan pentru învăţăcelul bucovinean, nume sortit să cunoască o faimă mai trainică decât bronzul. Tânărul n-a avut nimic de obiectat cu privire la schimbarea sufixului, ci s-a mulţumit să-şi însuşească pentru totdeauna noul nume de familie. Era aproape un simbol al unei despărţiri timpurii, dar definitive. Aşa a semnat prima poezie, *De-aş avea...*, apărută în nr. 6 din 25 faur/9 martie 1866 al revistei *Familia*, între o informaţie despre obiceiurile locuitorilor din Dahomey şi o traducere din Puşkin. Versurile amintesc de foarte aproape pe Alecsandri atât prin tematică şi înlănţuire de imagini, cât şi prin lexicul poetic al generaţiei anterioare:

„De-aş avea şi eu o floare
Mândră, dulce, răpitoare
Ca şi florile din mai..."

În acelaşi număr, i se răspundea şi la rubrica *Poşta redacţiei*: „Cernăuţi M. E. Şi corespondenţă am primi cu bucurie" (iar alături se adresează, tot de redacţie, mulţumiri lui Haralambie Grandea, aflat la Liège, pentru poeziile trimise).

Şi corespondenţa între revistă şi colaborator continuă într-adevăr. Odată (la 5/17 aprilie, nr. 10), era rugat să scrie, „în cât se poate", după ortografia urmată de publicaţia pestană. O altă comunicare îl înştiinţa despre o „epistolă privată", care îi fusese trimisă (tot în numărul din 5/17 aprilie). În mai, îi apărea o nouă poezie, cu un cadru luminos – *O călărire în zori*, tributară unor reminiscenţe bolintinene şi heliadeşti. Stilul neoanacreontic ceruse o recuzită poetică mai puţin pretenţioasă, cu un spor oarecare de graţie datorită aluziilor mitologice şi elementelor bucolice care însoţeau cavalcada romantică a îndrăgostiţilor. O anumită convenţie specifică epocii stăpâneşte versurile cu lexic preponderent heliadizant (*vergina*, *confie*, *flor*, *profume*), dar câteodată se simte o imagine sau o vibraţie mai personală:

„A nopţii gigantică umbră uşoară
Purtată de vânt,
Se-ncovoie tainic, se leagănă, zboară,
Din aripi bătând..."

De aci încolo, colaborarea dintre poet şi revistă avea să fie tot mai rodnică: primul contact dintre discipolul lui Aron Pumnul şi Transilvania a fost stabilit pe această cale scriptică. Avea să o urmeze, cu necesitate, cel *de visu*. Dar pentru aceasta trebuia o nouă pregătire şi raţiunea hotărâtoare a fost găsită în clasele restante pe care Mihai le-ar fi putut împlini dintr-odată la Blaj. Argumentul era cu atât mai convingător cu cât, în primele numere din iunie, *Familia* anunţa pentru 25 şi 29 ale lunii începutul examenelor publice şi al celor de maturitate la gimnaziul oraşului.

Şi Eminescu a plecat pe jos de la Cernăuţi la Blaj, ca un pelerin pasionat, mânat parcă de o pioasă datorie, refăcând în sens invers drumul cărturarilor ardeleni coborâţi în Ţările Române. Calea i-a fost atât de dragă, încât aproape nu i-a simţit greutăţile, altminteri foarte mari. Locul prin care a trecut în Ardeal a fost pe valea Bistriţei, prin pasul Bicazului.

Liber, deschis, luminos, într-o stare de exaltată receptivitate, a pornit la drum, ca eroul său Toma Nour din *Geniu pustiu*, în plină vară. Peisajul transilvan, cu maiestuoasa-i simplitate, l-a încântat. Mergea plin de voie bună, fluierând şi cântând, pe drumuri mari împărăteşti, printre holde care dădeau în copt, pe cărări albe ce tăiau de-a curmezişul lanurile de grâne sau pe pietroase şi înguste cărări de munte. Sărea peste bolovanii năruiţi în cărare, însoţea un timp carele greoaie încărcate cu lemne ce veneau din munte, dormea în vreo claie de fân sau pe un pat de frunze. Mergea sub căldura copleşitoare a amiezii, mereu fără să pregete, până la asfinţit, când văzduhul începea să se răcorească; adesea stătea la locuri de popas lângă vreun foc, ascultând o doină din fluier sau din frunză, până se stingeau focurile şi luna

apunea. Pornea din nou, înviorat de aerul rece al dimineţii. Munţii uriaşi ai Ardealului îi păreau scene vaste pentru o istorie eroică. Horea, iobagul răsculat împotriva grofilor, îi apărea el însuşi ca un gigant, călărind munţii falnici care-l recunoşteau de împărat, şi atingând cu fruntea nourii. Sau vreun Mureşan, de dimensiuni urieşeşti şi el, îşi striga durerea printre trunchiuri de brazi răsturnate şi stânci pleşuve, trezind cu vocea-i profetică ecouri sălbatice. Un foc pe o culme îl făcea să-şi închipuie munţii aprinşi apocaliptic de flacăra revoluţiei de la 1848 şi răsunând de buciumele de aramă ale suferinţelor milenare. Libertatea absolută a gândului desfăşurat în acea frumuseţe de vechime şi grandoare a dat aripi noi închipuirii tânărului care genera tot felul de proiecte îndrăzneţe, la dimensiuni vrednice de faptele acelor eroi ai trecutului luptător. După fragmentele şi titlurile rămase, după ciornele creionate în grabă, s-ar părea că urmărea să scrie un ciclu de poeme epice, inspirate din revoluţiile ardelene.

Dar pe dealurile line, lângă râurile cu ape domoale, în apropierea satelor strânse în văi unde în amurg se înălţau fumurile şi glasuri de clopote vechi vesteau odihna de seară, sub cerul senin al nopţii şi sub scânteierea stelelor blânde, visa şi clipe de dragoste luminoasă şi pură pentru vreo Martă sau Lidă, nume ce apar în versurile acestei vremi. Astfel, înaintând mereu în peisajul nou descoperit de ochii săi fermecaţi, plutind între fantezie şi viaţă, a ajuns până la Mureş-Oşorhei. Aici, la hanul „Calul alb", a întâlnit doi tineri români, îmbrăcaţi în straie naţionale şi care şi ei se îndreptau spre Blaj – Ioan Cotea şi Toader Cojocariu, acesta din urmă de o înălţime puţin obişnuită. Li s-a prezentat „Eminescu, student din Cernăuţi" şi, luând loc la masa lor, a început să le povestească despre greutăţile acestei călătorii pe care a întreprins-o împins de dorul fierbinte de a putea vedea Blajul, „de unde a răsărit soarele românismului". La un pahar de vin, le-a prefirat cu de-amănuntul, ajutându-se, plin de seriozitate, cu însemnările dintr-un carnet, drumul de la Cernăuţi la Mureş-Oşorhei. După

o vreme, s-au suit toţi trei în trăsură şi au pornit mai departe peste deal, înspre Târnava Mică prin Dicio-Sân-Martin.

Tânărul din Bucovina tăcea şi însemna mereu în carnet până când, ajunşi la Dicio-Sân-Martin, la masa altui han, ardelenii l-au întrebat, cu sfială, despre cele ce-şi nota. Răspunsul a venit prompt, făcându-i pe ceilalţi mai curioşi şi mai interesaţi de ciudatul lor interlocutor: „Domnilor, eu sunt poet şi vreau să-mi adun material". Erau cu atât mai miraţi cu cât îmbrăcămintea „poetului" se arăta foarte slabă şi, bineînţeles, şi foarte ponosită de drumul lung. O haină neagră şi cam groasă pentru anotimpul acela, pantaloni de culoare mai deschisă, ghete scâlciate şi prăfuite şi o căciulă grea de oaie alcătuiau tot dichisul călătorului. Dar în fiinţa lui, omul avea ceva deosebitor, o agerime a ochilor, o strălucire a expresiei mature pe faţa tinerească, surâzătoare, încadrată de păr des, negru şi lung.

Şi călătoria s-a încheiat tot în trăsură. Când au ajuns în vârful colinei, în vârful „Hulii" de lângă Blaj, tânărul a ţâşnit de la locul lui şi, cu carnetul într-o mână şi cu căciula în cealaltă, a strigat plin de emoţie nestăvilită: „Te salut din inimă, Romă mică! Îţi mulţumesc, Dumnezeule, că m-ai ajutat s-o pot vedea!"

Într-adevăr, îşi văzuse cu ochii visul acelei vârste, hotărâtoare pentru devenirea viitoare, pentru împlinirea profilului unei minţi. Blajul, centrul cultural românesc al Ardealului de atunci aflat sub stăpânire străină, i s-a înfăţişat privirii întinzându-se lin spre poale de coline, arătând ca un oraş obişnuit transilvan, mare, alb, curat, înecat în verdeaţă. Încă de departe se distingeau turlele specifice ale catedralei metropolitane, concepută de italianul Ioan Martinelli şi realizată în parte sub păstoria lui Micu-Klein. Sfârşită în 1765, ea domina şi acum, în 1866, după o sută de ani, piaţa oraşului, înconjurată pe trei părţi cu chiliile fostei mănăstiri şi aliniată la stradă cu faţadele cuminţi, impresionante prin orizontalitate, ale gimnaziului şi seminarului teologic. Acestea erau şcolile ce-au dat mai bine de un secol lumină Transilvaniei,

prin marile figuri care şi-au purtat paşii neosteniţi prin clasele şi coridoarele vechi. Aci răsunase mai de mult glasul lui Gheorghe Şincai, Samuil Micu Klein, Petru Maior, iar mai de curând acela al lui Gheorghe Bariţ, Aron Pumnul, Timotei Cipariu. Alături, în grădina mitropoliei, un stejar falnic amintea de Avram Iancu: stejarul lui. Mai jos, spre marginea oraşului, pe malul Târnavei, se întindea marea Câmpie a Libertăţii, unde în 1848, o adunare de 40 000 de oameni şi-au spus, prin cuvântul marilor tribuni, dorul aprig de libertate naţională şi socială.

De aceea nu e de mirare că Eminescu, de îndată ce a ajuns la cvartirul multor gimnazişti şi teologi, la baciul Bugneru Văsălica, şi-a lăsat tovarăşii de drum şi puţinul bagaj ce-l avea şi a plecat să vadă locurile şi clădirile venerabile. Şi nu s-a mai întors la gazdă până seara târziu.

Ce imagini, ce gânduri a primit atunci în sine, ce loc le-a făcut printre celelalte, dacă ele au fost la înălţimea iluziilor pe care şi le făurise despre aceste locuri, nimeni n-a ştiut. Începuse în el procesul grav dar salvator pentru universu-i interior, al clivajului între real şi lumea lăuntrică. Aceasta devenea tot mai de sine stătătoare, tot mai bogată, tot mai intensă, căpătând o incontestabilă supremaţie asupra celeilalte, în care Eminescu se mişca încă de pe atunci, de la 16 ani, cu grijă şi omenie, însă fără a trăda nimic din ceea ce se petrecea în fiinţa lui adâncă, pecetluită cu tăcere absolută. Prietenos şi plăcut tuturor în comportament, îşi apropiase o mulţime de tineri, căci încă de a doua zi se răspândise în rândurile studenţilor, mai toţi cititori ai *Familiei*, vestea despre venirea lui. Aşa încât, de la primele vizite, fusese înconjurat cu curiozitate şi chiar cu oarecare admiraţie, în ciuda veşmintelor sărace şi rău uzate. Ca întotdeauna însă discret şi dornic să-şi păstreze libertatea desăvârşită a gândurilor şi acţiunilor, întreţinea relaţii cu cei din jur numai atâta vreme cât nu începeau a-l stingheri. Convorbitor înfocat în discuţii, suportând greu contrazicerile, mai cu seamă în ceea ce privea

istoria şi literatura, unde-i domina cu uşurinţă chiar pe proaspeţii absolvenţi ai clasei a şaptea, el îşi păstra în fiecare clipă un tărâm al său de observaţie a vieţii, de gândire şi mai ales de visare. De aceea se separa curând de grupurile cărora li se alătura pentru scurt timp. De aceea, toţi cunoscuţii, pe rând, credeau că el sosise în Blaj în ziua în care ei l-au întâlnit prima oară şi că a părăsit oraşul când s-a despărţit de ei. Astfel, de pildă, Ioan Cota era încredinţat că Mihai stătuse în oraş doar săptămâna pe care au petrecut-o la baciul Bugneru, fiindcă pe urmă nu l-a mai văzut. Iar prietenul de mai târziu, Ştefan Cacoveanu, care l-a luat la el după aceea, bănuia că sosise la Blaj în preziua întâlnirii lor în piaţa seminarului, unde Eminescu stătea de predilecţie, mâncând poame şi privind la forfota neîntreruptă din jur. Cu Ştefan Cacoveanu, la gazda acestuia de pe strada Hotelului, văduva Laura lui Gezsi, a cărei casă se afla între Mănăfoaie (un alt cvartir eminescian) şi crâsnicul Raţiu, a locuit până pe la 15 iulie.

În încăperea mică intrau numai două paturi în care dormeau cei patru colocatari: Cacoveanu, Georgiu Bucşa, Teodor Totu şi Ioan Paul, micul nepot al lui Cacoveanu. Lui Mihai i se făcea în fiecare seară patul separat, probabil pe jos, ceea ce nu-l supăra defel. Câştigase, încă de la vârsta aceasta, o foarte utilă experienţă a sobrietăţii şi a acomodării rapide la mediu, semn, de altfel, al unei personalităţi de reală calitate. Bineînţeles, nu disprefuia nici merindea, nu prea săracă, dar simplă, a gimnaziştilor. Ca şi catiheţii din Fălticeni în gazdă la Pavel Ciobotarul între care se numărase Ion Creangă, ca şi elevii liceului din Arad în gazdă la sârboaica Seca Lenca unde locuise şi Ioan Slavici, şi gimnaziştii blăjeni, cei mai mulţi fii de ţărani din satele învecinate, îşi aduceau de acasă pita, slănina şi brânza. Eminescu mânca alături de ei cu mare poftă, poate nu prea pe săturate, ca la masa altuia. Hrana rece nu-i dăuna; avea, după spusele prietenilor de atunci, o sănătate de piatră, pe care fructele, după anotimp – cireşe, prune, struguri, precum şi băile zilnice în Târnave o întreţineau în perfectă stare.

Acestea erau cele două plăceri pe care şi le îngăduia, încolo nu bea, nu fuma, nu juca cărţi. Mai ales pentru scăldat avea o mare slăbiciune pe care în Blaj şi-o putea satisface cu uşurinţă. Târnavele care se reunesc în apropiere hrănesc lacuri, iazuri, ochiuri de apă lină înconjurate de verdeaţă. După un somn lung şi tihnit, el se scula pe la opt, se spăla pe faţă, îşi trecea degetele răşchirate în chip de pieptene prin pletele negre, bogate, îmbuca ceva, apoi pleca la scăldat în Târnavă, la moară, în josul roatelor, unde era apa mai adâncă sau în „grădina Podului" ori în Chereteu, lacul cu ape clare, liniştite, aflat mai sus de Blaj. Stătea întins şi se prăjea la soare, după aceea se cufunda în apă. Şi aşa mereu, până la amiază. Odată, cum un călugăr cunoscut, îmbrăcat în reverendă, se plimba prin grădina Podului şi-l privea amuzat, Mihai l-a poftit: „Hai de te scaldă, ce stai ca o mireasă pe ţărmuri!" Invitaţia era însă făcută într-o doară, fiindcă întotdeauna îi plăcea să-şi ia singur baia zilnică, fără să stea de vorbă cu ceilalţi. Se întorcea la prânz, mânca împreună cu mai sus amintiţii colocatari, iar după-amiază zăbovea în piaţa seminarului şi privea mişcarea vie a studenţilor.

S-a apropiat mai ales de câţiva teologi cu care a pătruns în bibliotecă, în refectoriile şi în grădina seminarului. Biblioteca a fost, poate, locul cel mai pasionant pe care Blajul i l-a oferit lui Eminescu, în afara celor memorabile înainte pomenite şi care-l duceau pe învăţăcelul lui Pumnul înspre trecutul mai apropiat, spre tribuni şi luptele lor. Fundată în 1727 din generoasa iniţiativă a episcopului Inochentie Micu Klein, care a gândit şi şcolile blăjene, biblioteca avea o structură destul de diversificată, numărând în rafturile ei preţioase documente de cultură veche, codice greceşti, latine şi slavoneşti, incunabule, numeroase manuscrise şi tipărituri, venind până aproape, în vremea Şcolii Ardelene. De asemenea, cărţi de literatură română şi străină, filosofie, teologie, strânse din multe şi nobile donaţii, din sârgul şi jertfa atâtor canonici, profesori, intelectuali patrioţi, a putut găsi tânărul pornit pe drumul studiului adânc, necurmat. Căci lectura încetase de a

fi pentru Eminescu delectare adolescentină ori potolire a unei curiozităţi oarecare şi devenea treptat instrument de cunoaştere propriu-zisă, de pătrundere în cultura românească şi universală, pătrundere pe care o resimţea din ce în ce mai acut ca o necesitate organică de întregire a procesului creator care se declanşase.

Dar asupra tuturor acestora Eminescu tăcea, discret şi modest încă de la început, nedorind să-şi arate superioritatea intelectuală faţă de colegii săi de vârstă, cu care se înţelegea foarte bine pe alte planuri.

Cu Ştefan Cacoveanu a locuit până pe la 15 iulie, când acesta a plecat acasă, după bacalaureat. L-a poftit şi pe Eminescu să meargă cu el la ţară, dar poetul aştepta bani de la tatăl său şi era astfel constrâns să rămână în oraş unde aveau să-i fie adresaţi. În continuare, s-a alipit pe lângă teologi. Mânca pe la ei, ba o vreme a şi locuit cu ei.

Deşi începuse vacanţa, totuşi seminarul era foarte plin de viaţă, prin sălile de mese, dar mai cu seamă în curte şi prin grădină, la amiază şi seara pe răcoare. Acolo se întâlneau tinerii intelectuali ai Blajului şi Eminescu era văzut printre ei. Citea în grădină pentru sine, dar şi pentru alţii, cu deosebire versuri, iar vocea lui bine timbrată atrăgea în jur un auditoriu numeros.

Şi cum la 17/29 iulie îi apăruse, în *Familia*, poezia *Din străinătate*, se pare că a citit-o şi pe aceasta cu glas tare. Firească, poza romantică destul de acuzată în atitudinea verbului liric, înconjurat de aura depărtării, a înstrăinării, şi neestompând sentimentul patriotic al poeziei, era făcută să placă acelui tineret intelectual mijlociu împărtăşind gustul timpului.

De altfel, tânărul recita din mulţi poeţi români, de la Baronzi la Alecsandri pe care-l preţuia îndeosebi şi-l opunea în discuţii lui Andrei Mureşanu, marea slăbiciune a tineretului ardelean de atunci, foarte explicabilă prin rezonanţa intens naţională a versurilor sale. Chiar Slavici, în acelaşi an 1866, la 13 februarie, recitase la o serbare din Timişoara, tot o poezie de Mureşanu.

Eminescu nu suferea însă ca cineva să pună la îndoială întâietatea lui Alecsandri, probă evidentă a unui gust superior, în împrejurările estetico-istorice date, la un începător care pătrunsese abia recent în imperiul poeziei.

Dar pe cât era de pătimaş iubitor de literatură şi istorie, pe atât se codea la pregătirea celorlalte materii necesare proiectatelor examene. Cunoscuţii îl vedeau cu manualele de fizică şi matematică, de care se plângea că sunt peste măsură de grele şi că nu se poate împăca în nici un chip cu ele. Când unii şi alţii îl îndemnau să studieze în vederea sesiunii care se apropia, el răspundea: „Las până-mi vine pacienţa, c-apoi fac minuni". Mult aşteptata răbdare însă nu venea şi timpul trecea şi tot alte lucruri ispiteau interesul poetului.

La 7/19 august, *Familia* anunţa un eveniment de seamă în viaţa Ardealului: „Asociaţiunea transilvană va ţine adunarea sa generală în 27-28 august la Alba Iulia... Amânându-se adunarea societăţii literare din Bucureşti, domnii Cipariu şi Bariţiu aşişderea vor putea lua parte... Un june poet – precum auzirăm – se pregăteşte a ţine un panegiric asupra laureatului nostru poet Andrei Mureşanu..."

Această Asociaţiune transilvană pentru literatura şi cultura poporului român (prescurtat ASTRA) era o instituţie de cultură a românilor ardeleni şi fusese înfiinţată prin anul 1861. Printre cei cărora li se datora fundarea ASTREI se numărau canonicul Timotei Cipariu, Gheorghe Bariţiu, profesori la Blaj, şi alţii. Scopul pozitiv urmărit de asociaţie era răspândirea culturii „în toate straturile poporului şi editarea unor lucrări filologice, istorice şi ştiinţifice", care trebuiau elaborate în cele trei secţiuni.

Vestea a stârnit, negreşit, oarecare vâlvă, căci adunările anuale începuseră a se constitui în tradiţie. Prins de vârtejul entuziasmului general şi mânat, mai presus de orice, de amintirea profesorului său, Eminescu s-a hotărât să se ducă şi el la Alba Iulia în zilele acelea festive.

Dezbaterile adunării au avut loc în catedrală. În prima zi, şedinţa s-a deschis, sărbătoreşte, cu discursul preşedintelui. În cea de-a doua, Timotei Cipariu a citit o disertaţie despre unificarea ortografică, iar Hodoş a vorbit despre literatura italiană a secolului XIII.

Eminescu a asistat la adunare şi a urmărit cu mult interes dezbaterile. Bănuim că vibraţia patriotică de mare tensiune la care l-a supus atmosfera de sărbătoare a momentului l-a împiedicat să resimtă critic unele exagerări lingvistice ale vorbitorilor. Căci şi Al. Odobescu, cu puţini ani înainte, în 1862, participând tot la o adunare asemănătoare a Astrei, ţinută la Braşov, avusese impresia îndepărtării oratorilor latinizanţi de limba vie, vorbită. Oricât de tânăr, dar cu exactul, congenerul său simţ al limbii şi cu experienţa recentă a întâlnirii cu vorbirea ţăranului ardelean, Eminescu nu se poate să nu fi fost în dezacord tacit cu modul de expresie al participanţilor, ca şi cu propunerile făcute acolo în legătură cu necesitatea unificării ortografice. Va fi primit aci, la Alba Iulia, un prim impuls înspre lepădarea urmelor latinizante ori italienizante dobândite prin frecventarea lui Aron Pumnul şi lectura constantă a lui Heliade.

Dar Timotei Cipariu, canonicul cu frunte inspirată şi viaţă de mucenicie întru ale neamului şi ale culturii, s-a alăturat în sufletul lui în galeria portretelor exemplare. Acel cărturar strălucit în a cărui chilie lumânarea nu se stingea în vreme ce el stătea aplecat, noaptea, asupra paginilor, reunea în preocupările sale ceea ce făcuse datoria şi dragostea înaintaşilor săi blăjeni, filologia şi istoria, la care adăugase şi filosofia. Stăpânind multe limbi vechi şi moderne, moarte şi vii, având o viziune cuprinzătoare asupra istoriei (a fost vizitat de savantul Theodor Momsen), pătrunzând filosofia kantiană (prin intermediul lui Krug), el şi-a alcătuit o bibliotecă impresionantă prin vastitatea şi valoarea lucrărilor cuprinse în ea, stând şi în faţa noastră, a celor de azi, ca o mărturie a unei jertfelnicii rare care depăşeşte puterea noastră de înţelegere.

Ce a înţeles Eminescu din grava personalitate a lui Cipariu rămâne neştiut, dar ceea ce este sigur e faptul că îl înglobase în minunata serie a blăjenilor, cărora totdeauna, chiar după ce străduniile lor latinizante căzuseră în desuetudine ori fuseseră luate în derâdere, el n-a încetat să le socotească valoarea drept „cronistice", adică *istoric*, absolută.

Atunci, după adunare, se pare că n-a împărtăşit nimănui impresiile primite, după obiceiul lui, deşi în singurătate va fi gândit mult la aceste chestiuni atât de importante în orientarea sa de viitor creator de limbă. În ceasurile care au urmat, a hoinărit singur prin oraş şi prin împrejurimi, bântuit de tot felul de întrebări, până seara târziu, când un cunoscut, teolog, l-a descoperit şezând pe o bancă de pe promenadă. Surprins, acesta, pe nume Domşa, i-a spus:

– D-apoi că te vor închide la poliţie!

– De-abia mă voi odihni mai bine – a răspuns Eminescu într-o doară. Dar la insistenţele teologului a primit să-l însoţească înspre hanul mare, de cărăuşi, căruia îi zicea „La cocoana din Ighiu" sau „La Istratoaie", unde-şi avea masul peste noapte. Domşa l-a prezentat gazdei care a mai întins, în cămăruţa pregătită pentru teolog, o rogojină pe jos şi a adus încă o pernă pentru oaspetele neaşteptat. A doua zi dimineaţă, s-au despărţit, şi Eminescu a pornit singur înapoi spre Blaj. S-a oprit pe malul Mureşului, la Mihalţ, aşteptând să treacă apa cu podul umblător. Ca să-şi omoare timpul, stătea de vorbă şi se juca cu nişte copii de ţăran. Ajuns din urmă de alţi teologi cunoscuţi, unul Orga, celălalt Mărculeţ, a pornit cu ei, au trecut împreună Mureşul şi s-a dus în satul lui Orga, în Bucerdea-Grănoasă, locul de baştină al altui tribun al revoluţiei de la 1848 în Ardeal, Ioan Maiorescu. Au ajuns acolo seara. Bătrâna mamă a lui Orga le-a dat să mănânce, iar după aceea teologii au plecat la un priveghi. Eminescu a rămas acasă şi s-a culcat. Dimineaţa, după ce s-au sculat toţi, au prânzit pe săturate, ca la casele ţăranilor ardeleni,

iar după prânz musafirul a dispărut ca întotdeauna, fără să lase vreun cuvânt.

O fi trecut oare şi prin Veza? Numele satului apare în culegerile de folclor ale poetului şi tot din Veza era şi „măgărariul" din Blaj, un povestaş năstruşnic, care aducea apă la seminar cu căruţa trasă de un măgăruş, şi pe care l-a ascultat cu mare plăcere. Se numea Nicolae Milan, poreclit Chenderi, era iscusit şi pasionat povestitor, vornic de nunţi, şi stătea ceasuri întregi în piaţa seminarului, spunând snoave şi basme tuturor celor care voiau să-l asculte. Pentru Eminescu, „măgărariul" din Blaj a rămas o veselă amintire din timpul şederii blăjene.

În ultimele săptămâni, a locuit în seminar. Binevoitori, superiorii şcolii l-au îngăduit să stea într-o odaie cu Iacob Onea, Ioan Gorun şi Gregoriu Dragoş. Dar această convieţuire a durat doar vreo trei săptămâni, după care colegii de cameră nu l-au mai văzut şi au fost convinşi că el a părăsit oraşul, descurajat de ratarea unui examen de elină.

Între timp, el publica la *Familia* în continuare, în numărul din 14/26 august poezia *La Bucovina* şi în numărul din 11/23 septembrie – *Speranţa*, după Schiller. Chiar şi în 16/28 octombrie, odată cu versurile intitulate *Misterele nopţii*, redacţia publica şi o corespondenţă adresată poetului la Blaj: „Blaş – M. E. – Nu e încă gata novela despre care mi-ai scris? Dacă e gata, trimite-mi-o pe loc, căci acum s-ar putea publica." Iar în cinci numere succesive din lunile octombrie şi noiembrie apărea traducerea nuvelei *Lanţul de aur*, nuvelă „svedică" de Onkel Adam (Welterbergh Karl Anton), comunicată de M. Eminescu.

Se mai afla acesta în Blaj acum sau îl părăsise? Într-o zi de toamnă târzie, l-a întâlnit în Sibiu un alt colaborator al *Tribunei*, Nicolae Densuşianu, viitorul istoric.

Eminescu se afla în tovărăşia unui tânăr de la Institutul teologic pedagogic din oraş. Şi deşi Densuşianu a admirat ochii mari deschişi şi zâmbetul frumos al poetului, nu s-a putut opri să

nu bage de seamă starea de reală mizerie vestimentară în care se afla. Era pur şi simplu în zdrenţe, ceea ce l-a făcut pe Densuşianu să creadă că mai pribegise mult după ce plecase din Blaj. L-a luat cu el şi l-a îmbrăcat din creştet până-n tălpi. După vreo trei zile, musafirul l-a rugat să-l ajute să părăsească Transilvania.

Ce a însemnat Blajul în desfăşurarea procesului atât de anevoie de descifrat al formaţiei lui Eminescu? În primul rând şi la primul nivel, o infuzie puternică de patriotism care a crescut şi mai mult concentrarea sentimentului născut şi cultivat cu pietate ardentă de Aron Pumnul în ucenicul său, prin contactul direct, atât de preţios, cu locuri sacre din istoria militantă a poporului român. Apoi, în cultura lui, legătura nemijlocită cu comorile din bibliotecile Blajului, răsfoirea şi lectura a o seamă de lucrări manuscrise sau tipărite l-au îmbogăţit considerabil, dată fiind enorma sa apetenţă de informaţie. A venit aci în atingere cu cultura europeană, într-un chip care i-a schimbat incipient dar hotărâtor forma minţii. Formula de „Romă mică", pe care o folosise la sosire, se umpluse acum cu un conţinut de adevăr sigur pentru Eminescu. La capătul unei şederi de câteva luni în centrul românismului ardelean, el a simţit procesul de osmoză cu Europa realizat de corifeii Şcolii Ardelene şi de urmaşii lor, ca o deliberată sarcină a afirmării latinităţii noastre, a descendenţei noastre din vechea Romă. În atmosfera aceea de blândă sobrietate a peisajului, de simplitate majestuoasă, mintea lui a pătruns sensul mişcării întreprinse de blăjeni întru deşteleni rea fântânilor genetice ale neamului, prin istorie şi filologie, întru repunerea în lucrare a mitului civilizator, cultural, menit a face pe români să intre din nou în legătură cu Europa, cu Roma naşterii lor. Căci între „Roma mică" şi „valoare cronistice absolută", între aceste două sintagme extrem de expresive folosite de poet cu privire la Blaj şi Şcoala Ardeleană se situează procesul de înţelegere trăit de el în decisivele luni blăjene care au făcut din el un european *in nuce*.

În activitatea lui creatoare, sporită şi încurajată prin legăturile cu *Familia* lui Vulcan unde îşi găsise pentru moment un debuşeu literar potrivit, s-au petrecut de asemenea tot mai făgăduitoare creşteri ale ariei de inspiraţie şi ale mijloacelor de expresie, deşi modelele rămân în general cam aceleaşi, adică Heliade Rădulescu, Bolintineanu, Alecsandri, cu un accent parcă mai insistent asupra primului.

La neoclasicismul luminos, transparent, al poeziilor de dragoste şi natură de până acum, Blajul avea să aducă un prim adaos de vehemenţă şi hiperbolă preromantică, de *Sturm und Drang*, prin toată încărcătura moral-afectivă pe care i-o transmisese poetului Transilvania, prin exemplaritatea figurilor pe care i le impusese şi care aveau să dea roade mai târziu, amplificate cu experienţe şi aluviuni de cultură noi.

În manuscrise, se anunţa încă de pe acum, fragmentar sau în stare de proiect, o altă atitudine poetică, o altă mişcare lăuntrică, însoţind alte întrebări de existenţă, alte figuri liric-dramatic evocate, care vor fi dezvoltate chiar din anul următor – 1867 – ca Horea sau Iancu.

Acest an a fost plin de nesiguranţă şi tribulaţii pentru poet şi acoperit de aceleaşi tăceri devenite caracteristice. O scrisoare din vremea viitoarelor studii la Viena, adresată unui domn avocat C., îi amintea acestuia de întâlnirea lor, petrecută în anul 1867, la Timişoara, unde fratele poetului, Nicolae, era secretar la avocatul Emmerich Christiani. Dacă această vizită a avut loc înainte sau după angajarea lui Eminescu în trupa de teatru a lui Iorgu Caragiale, nu se ştie. Oricum, printre puţinele fapte sigure ale anului în curs se numără intrarea ca sufleur în compania teatrală a lui Iorgu Caragiale, care-şi avea sediul teatrului său de vodevil în fosta sală Cornescu, împreună cu Drăgulici. Dar trupa întreprindea adesea turnee prin oraşele muntene. Şi uneori, din lipsă de personal suficient, se angajau sufleuri pe loc, ad-hoc, înainte de spectacol. Aflându-se odată la Giurgiu, actorii trupei

care trăseseră la un hotel oarecare, au descoperit, în grajd, un tânăr culcat în fân, citind cu glas tare, în limba germană, din Schiller. Tânărul întreprindea slujba de rândaş şi grăjdar şi avea drept proprietate un singur geamantan ticsit cu cărţi şi păstrat la fereală în ieslea grajdului. Cele mai multe erau cărţi nemţeşti, care au impresionat pe noile cunoştinţe. Directorul, Iorgu Caragiale, i-a propus pe dată un angajament pe care băiatul l-a primit bucuros. Avea să încaseze şapte galbeni pe lună pentru a îndeplini o slujbă pe care o cunoştea şi care-i fusese odată dragă. A plecat deci odată cu trupa spre capitală. Ca orice sufleur permanent, stătea seara în cuşca scenei ce avea să-i devină atât de familiară în anii următori, iar ziua era obligat să copieze lista de repertorii, roluri separate, pe caiete deosebite. Această ocupaţie din urmă îl plictisea grozav. Lăsa să treacă zile întregi până să se apuce de lucru. Hoinărea prin oraş, observând ori reflectând, stătea mai mult prin grădini, citind, se învârtea mai ales în cercuri actoriceşti. Este de la sine înţeles că scria mereu, dezvoltând idei şi motive născute tot în vremea şi atmosfera Blajului, deşi a publicat puţin, doar două poezii, tot în *Familia – Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie*, în nr. 14 din 2/14 aprilie şi *La Heliade*, în nr. 25 din 18/30 iunie.

Aceasta din urmă, adevărată odă închinată bătrânului poet, profet-luptător, aducea un sunet nou, iscat din violenţa verbală a *Sturm und Drang*-ului, a titanismului eminescian născând. Încercând să particularizeze stilul lui Heliade printr-un mimetism destul de îndemânatic, tânărul admirator spunea printre altele:

„... Sublim însă e cântul când ţipă şi ia-n goană
Talazurile negre ce turbă, se răstoarnă,
Şi spumegă ca furii şi urlă-ngrozitor.

Astfel îţi e cântarea, bătrâne Heliade,
Cum curge profeţia unei Ieremiade,
Cum se răzbun-un vifor zburând din nor în nor..."

Citea enorm, cu pasiune, multă lirică romantică şi clasică, preponderent germană, în special pe Schiller, din care traducea, în 1867, *Resignaţiune*. Într-o listă de repertorii rămasă de atunci, în grafia poetului se întâlneau numele unora din piesele jucate de trupa lui Caragiale.

Erau numai traduceri din franceză: *Zmeul nopţii* de Hyppolite Lucas, tradusă de G. G. Georgescu, *Margo contesa*, vodevil tradus de T. Profiriu, *O palmă* sau *Voinicos dar fricos*, în tălmăcirea aceluiaşi. În *Margo contesa* a jucat şi marele Pascaly, pe care Eminescu l-a cunoscut, desigur, în această vreme, iar *Voinicos dar fricos* făcea parte şi din repertoriul trupei sale. În cursul relaţiilor stabilite mai târziu între ei, poetul a căpătat o reală admiraţie, o stimă durabilă pentru omul acela înalt şi impunător, cu plete negre şi privire pătrunzătoare, şi care avea să-i dăruiască, pentr-un timp, sprijinul şi ocrotirea lui.

De aici, din trupa lui Caragiale, l-a luat Pascaly pe Eminescu la el. Actorul, încă destul de tânăr la vremea aceea (în 1868 avea doar 37 de ani), era nu numai un îndrăgostit de arta lui – specializat la Paris cu profesori de seamă ca Got, Samson, Bouffé, Bocage – şi un interpret elegant şi înţelegător al unui repertoriu destul de vast pentru starea de atunci a scenei româneşti, dar şi un animator cultural în sens modern, cu o concepţie înaltă despre misiunea teatrului, bun traducător şi adaptator a numeroase piese străine, autor destul de înzestrat de comedii şi vodeviluri în gustul epocii.

Purtat, probabil, şi de o aleasă conştiinţă patriotică, şi încurajat de ecourile succeselor trupei Vlădicescu-Tardini, confirmate *de visu* de către noul sufleur, Pascaly se hotărî şi el să întreprindă un turneu de reprezentaţii în Ardeal şi Banat, în vara anului 1868.

În acest scop, se trimiseră mai întâi ziarelor transilvane nişte anunţuri redactate după cum urmează:

„TEATRUL ROMÂNESC
REPREZENTAŢII ROMÂNEŞTI
date de
D. M. PASCALY

unul dintre cei mai mari artişti români ai României, primul tragic şi primul comic de caracter al Teatrului Român, împreună cu doamna Matilda Pascaly, prim rol de dramă şi comedie, şi cu cei mai distinşi artişti români vor da câteva reprezentaţii române în toate oraşele de peste Carpaţi..."

Apoi, directorul însuşi a plecat la Braşov, în jurul lui 10 mai, ca să închirieze sala de teatru şi să primească necesara concesiune pentru reprezentaţii, stabilind de la început numărul acestora şi preţurile biletelor de spectacol.

O aşteptare febrilă a cuprins publicul românesc după această trecere prealabilă a lui Pascaly. Ziarele, revistele, *Telegraful român*, *Gazeta de Transilvania*, *Albina*, *Familia* stârneau şi menţineau trează curiozitatea şi mai cu seamă emoţia cititorilor, anunţând solemn datele reprezentaţiilor, lista repertoriului, numele artiştilor şi calitatea generală a jocului lor.

În sfârşit a pornit şi trupa. Pe o vreme de ploaie, mohorâtă, aşa de urâtă încât tradiţionalul *maial* al braşovenilor a trebuit amânat de pe 15 pe 18 mai, membrii acesteia au sosit la Braşov sâmbătă, în 16. Prima reprezentaţie a avut loc a doua zi, duminică 17, cu piesa *Orbul şi nebuna*, dramă în cinci acte, tradusă de Matei Millo. Nu se poate spune cu ce entuziasm a fost primită această manifestare de artă românească, de altfel ca şi cea de marţi 19, când s-a jucat comedia în trei acte *Gărgăunii* sau *Necredinţa bărbaţilor*, în traducerea lui Pascaly. O atmosferă sărbătorească stăpânea şi în rândurile actorilor ca şi în ale spectatorilor; jocul a devenit mai viu, mai expresiv, aplauzele nesfârşite, chemările la rampă repetate.

Dar chiar din primele cronici, printre comentariile elogioase, printre aprecierile superlative cu privire la arta actorilor, se strecura o uşoară imputare: de ce cea mai mare parte a repertoriului să conste în drame şi comedii franţuzeşti? Poate la fel gândea, în cuşca lui, şi sufleurul care trăia acum o nouă experienţă patriotică, un contact reînnoit cu Transilvania, în alte împrejurări de viaţă.

Într-adevăr, în repertoriul anunţat de *Familia*, abia de se găsea vreun titlu prizărit de piesă românească, în vreme ce traducerile, mai ales din franceză, abundau.

Totuşi, auzirea limbii naţionale pe scenă încânta pe românii braşoveni care admirau şi jocul şi dicţia actorilor şi costumele lor. În *Gazeta Transilvaniei* din 4 iunie s-a publicat un comentariu ultra elogios la adresa jocului trupei:

„Producţiile dramatice ale domnului Mihai Pascaly de până acum ne-au dovedit din nou, nu numai prin acurateţa reproducerii şi a personificării rolelor cu toată exactitatea şi decenţa artei dramatice şi scenice, ci şi cu aplaudata agilitate şi regularitate în tot ceea ce formează întreaga sistemă a producţiunii pieselor, că muza română Thalia, cea mai ageră dintre muzele strămbunilor noştri, şi-a reaşezat domiciliul său cu statornicie în sânul acestei societăţi, şi cu ea în mijlocul naţiunii daco-romane".

Cu toată îmbrăcămintea prea pompoasă a stilului, se simte în cuvinte o admiraţie autentică şi un entuziasm dintre cele mai calde. De altfel, nu numai în aplauze furtunoase şi cronici elogioase şi-au manifestat braşovenii bucuria şi simpatia faţă de spectacolele româneşti, ci în aceeaşi măsură aproape, şi la banchetele şi sărbătoririle de după spectacole, transformate în exultante agape de comuniune între fraţii de dincolo şi de dincoace de Carpaţi.

Sibiul a fost următoarea etapă spre care s-au îndreptat soţii Pascaly, soţii Gestianu, soţii Velescu, Ion Săpeanu, Simion Bălănescu, Victor Fraiwalt, Catinca Dumitrescu, Maria Vasilescu şi Mihai Eminescu.

Au ajuns în oraş în dimineaţa de luni 15 iunie şi s-au instalat toţi la „Hotel Bukarest", unde trăgeau mai toţi românii care veneau în Hermannstadt. Cum prima reprezentaţie a avut loc abia în 20 ale lunii, Eminescu a avut prilejul de a se plimba prin vechile locuri cunoscute, prin Jungwald, unde se dădeau o mulţime de serbări în aer liber, organizate de o seamă de instituţii ori asociaţii după vechi tipice cât se poate de pitoreşti; şi-a căutat prietenii pe care şi-i făcuse cu doi ani mai înainte şi a fost căutat de aceştia, căci vestea despre venirea trupei se răspândise încă de mult prin ziarele locale.

S-a întâlnit din nou cu Nicolae Densuşianu cu care a discutat, probabil, din nou, foarte aprins, la o masă din Volksgarten sau în Brunsbaugarten, despre starea literelor române în general, subiect aprig susţinut de Eminescu şi interesând mult tânăra „inteligenţie" ardeleană, despre starea teatrului românesc în particular, cu referinţe desigur şi la repertoriul trupei pe care o însoţea.

Se vede că Eminescu şi-a arătat şi el nemulţumirea faţă de lipsa pieselor româneşti din reprezentaţii, deoarece în cronica-corespondenţă pe care o trimite Densuşianu *Familiei*, mijeşte acelaşi reproş. Şi poate şi unele observaţii critice destul de interesante strecurate în pomenita cronică, cu privire la singura piesă românească jucată, *Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni* de D. Bolintineanu, ca de pildă constatarea lipsei de legătură între acte, dăunând construcţiei generale dramatice, vor fi aparţinut tot poetului. Spectacolele au început şi aici în aceeaşi atmosferă sărbătorească, buchete şi coroane de flori cu cocarde tricolore au fost aruncate actorilor cărora li se analiza jocul, în parte, în cronici pline de însufleţire.

Bineînţeles, Pascaly culegea toate sufragiile publicului, atât român cât şi străin, în aparitiile, remarcabile se pare, din *Ştrengarul de Paris* şi în special din *Mihai Viteazul.*

Teatrul român a fost onorat de prezenţa excelenţei sale baronul von Ramming, iar ultima reprezentaţie la care s-au jucat

piesele *Sărmanul Jack* şi *Poetul romantic* de M. Millo, a fost dată în folosul săracilor din Sibiu. Schimbul acesta de gesturi amabile creştea popularitatea şi prestigiul trupei româneşti care a fost sărbătorită printr-un banchet dat în sala hotelului *La împăratul roman* (Zum römischen Kaiser), în seara de 29 iunie.

Peste 150 de persoane au participat la acest eveniment, memorabil pentru românii din Sibiu, prezidat de Iacob Bologa, fost consilier aulic. S-au pronunţat cuvântări pline de patos patetic, iar toastul lui Pascaly a electrizat pe participanţi. Se înţelege cât se va fi delectat în momentele acestea poetul pentru care întreaga demonstraţie părea un ecou, o reminiscenţă sau o confirmare a visurilor *Daciei literare*, ale conducătorilor ei, pentru care teatrul constituia unul din instrumentele cele mai potrivite în scopul realizării mult doritei unităţi culturale şi al stimulării activităţilor creatoare în dramaturgia românească. Plin de însufleţire stăpânită, el circula printre grupuri, trecea de la unul la altul observând reacţiile, se arăta familiar, dar rămânea în obişnuita lui detaşare. Atunci l-a văzut fiul lui Gheorghe Bariţiu, Ieronim, şi el scriitor, care a rămas impresionat de frumuseţea tânărului, de părul lui lung şi negru, de ochii mari, migdalaţi, „plini de o veselie melancolică, nişte ochi expresivi, vorbitori şi totodată misterioşi". Atât i s-a părut de izbitoare liceanului Bariţiu personalitatea lui Eminescu încât a vrut să afle de îndată ce fel de actor este şi în ce roluri joacă. I s-a răspuns că tânărul e ataşat trupei în calitate de sufleur, că e plin de talent, dar că duce o viaţă nefericită.

În zilele care au urmat, poetul a mai fost văzut prin cafenele, apoi a plecat mai departe cu trupa, spre Lugoj. Aci n-au mai stat la hotel, ci la câteva case de români, ca Iova Popovici, Demetriu Papaviţa, Ştefan Barcianu şi alţii, care s-au socotit fericiţi să poată adăposti sub acoperişul lor pe trimişii culturii româneşti.

Reprezentaţiile au început la 4 iulie, cu acelaşi succes răsunător, cu săli ticsite în ciuda capacităţii reduse a teatrului şi căldurii de nesuferit (exceptând spectacolul din 9 iulie, stingherit

de o ploaie mare care căzuse în timpul zilei). Din cauza căldurii excesive, sufleurul, în cuşca sa, adoptase o ţinută fără rigoare – cămaşa de noapte.

Astfel costumat asista, cu satisfacţie, la insistentele rechemări la rampă ale doamnei Matilda Pascaly, căreia i s-a aruncat o cunună de flori cu panglici tricolore pe care sta scris: „Junimea română, doamnei Matilda Pascaly. Pentru arta română, Lugoj – 1868". Astfel asista la violentele ropote de aplauze care întâmpinau apariţia lui Pascaly în *Mihai Viteazul*; astfel se bucura de reuşita adăugirilor de repertoriu produse între timp şi constând din comedii „naţionale" ca *Stelian Păţitul* de Pantazi Ghica, *Frica e din rai* de Pascaly, *Coconul Bârzoi, bărbatul cocoanei Chiriţa* etc.

La Lugoj, Eminescu a întâlnit pe un alt colaborator tânăr al *Familiei*, pe Atanasie M. Marienescu, viitorul folclorist, care a asistat la toate reprezentaţiile şi a trimis revistei câteva cronici-corespondenţe.

Cine ştie câte note îşi va fi luat poetul din informaţiile pe care i le-a putut da Marienescu despre folclorul regiunii, despre viaţa culturală a românilor de aici. S-au întreţinut, după toate probabilităţile, şi despre teatru, unul din obiectele principale ale gândirii lui Eminescu în vremea aceea, deoarece Marienescu era şi autor dramatic şi a şi pus la îndemâna trupei o comedie într-un act, *Gluma*, care avea să fie jucată la Arad. De asemenea, el i-a arătat lui Eminescu şi unele producţii personale liricopatriotice, de felul acelora pe care obişnuiau să le publice inimoşii colaboratori ai revistelor ardelene.

Şi aci, la Lugoj, au avut loc sărbătoriri, banchete cu muzică şi dansuri naţionale. Aşa, de pildă, în seara de 20 iulie, şaizeci de români au oferit trupei o cină festivă într-o grădină frumos iluminată. Iarăşi toasturi, iarăşi entuziasm patriotic, iar în încheiere jocuri. În zori, sub ferestrele actriţelor, s-au cântat serenade, într-o foarte romantică atmosferă. Şi tot o manifestare de caldă simpatie s-a desfăşurat sub ferestrele lui Pascaly, unde

tinerii studioşi, recunoscători faţă de delicata atenţie a directorului care le îngăduise intrarea gratuită la reprezentaţii, s-au adunat, au cântat şi au ţinut cuvântări care mai de care mai înflăcărate. Directorul le-a răspuns, emoţionat, în felul său uşor teatral dar plin de patos sincer, şi a fost îndelung ovaţionat. Negreşit că Eminescu, mare iubitor de astfel de mişcări sufleteşti, pe care îi plăcea să le privească din afară, s-a desfătat cu aceste scene care au născut, poate, în el, încă de pe acum, ideea necesităţii unor atari întâlniri şi pe mai departe, menite să întărească acea conştiinţă naţională unitară pe care începuse s-o intuiască.

În Timişoara, unde trupa a ajuns la 27 iulie, s-au dat doar trei reprezentaţii în faţa unui public foarte însufleţit şi aproape exclusiv românesc. Costumul naţional al ţăranilor bănăţeni, atât de sobru, dădea un aspect dintre cele mai pitoreşti. Figuri însemnate de români, veniţi într-adins de la Budapesta, se vedeau la locuri de cinste. Printre ei, Vincenţiu Babeş, Alexandru Mocioni. De altfel, cum Matilda Pascaly a născut un fiu în acele zile timişorene, el a fost botezat în ziua de 5 august, onoare deosebită pentru actorii români, de către un membru al familiei Mocioni, căpătând numele acestuia – Andrei.

Şi în acest oraş, primirea a avut un caracter festiv. După primul act al piesei jucate mai întâi, s-au distribuit în sală, conform unui obicei al vremii, foi volante cu versuri naive, dar vibrând de admiraţie, scrise de un oarecare Iulian Grozescu, poet local, şi intitulate *Salutare Thaliei române, dedicată societăţii teatrale române a domnului director Pascaly.* S-au oferit aceleaşi cununi de flori cu cocarde tricolore, s-au ţinut lanţ aceleaşi mese sărbătoreşti de seară, după orele de teatru, în parcul Coronini, cu asistenţă foarte numeroasă.

Şederea în Arad a fost mai lungă, din pricină că mai întâi s-a îmbolnăvit Pascaly, apoi Gestianu, şi unele spectacole au trebuit amânate. În plus, au survenit şi schimbări de itinerar. S-a renunţat la Oradea Mare şi la Gherla. În acest orăşel, urma să se ţină,

după tradiţia instituită, în ultima decadă a lui august, Adunarea Asociaţiei Transilvane, la care Eminescu asistase cu doi ani înainte la Alba Iulia. Cum evenimentul era într-adevăr de primă mărime în lumea şi conştiinţa românilor din Transilvania, Eminescu îl va fi convins pe Pascaly să sporească importanţa festivităţii prin participarea trupei sale. Zvonul despre venirea teatrului românesc în zilele Adunării s-a lăţit foarte repede şi cea mai mare parte a publicului aflat de faţă la dezbateri fusese atrasă de multaşteptata prezenţă. Motive necunoscute însă au hotărât conducerea trupei să renunţe în ultima clipă la proiectata surpriză.

Pentru a satisface pe deplin auditoriul românesc din Arad, şi el atât de generos şi de entuziast în năzuinţele-i patriotice, Pascaly a mai recurs la un mijloc foarte sigur de a suscita temperaturi afective foarte înalte, şi anume, la recitări din poeţi ardeleni. Astfel, la prima reprezentaţie, el însuşi a declamat o poezie a lui Atanasie Marienescu, *Adu-ţi aminte, Românie*, iar Matilda Pascaly, în costum naţional, a dat glas, în seara de 18 august, în cinstea unui oaspete foarte preţuit, venit de departe să asculte şi el limba naţională pe scenă (cum făcuseră şi unii români din comitatul Zarandului, mergând pe jos cale lungă), a dat glas unei poezii a acestuia, intitulată *Copila română*. Iosif Vulcan, fiindcă de el este vorba, a trebuit să apară alături de doamna Pascaly pe scenă, împărţind aclamaţiile cu artista.

Şi în seara aceea de pomină pentru cei care au fost de faţă, Vulcan a avut prilejul să cunoască în sfârşit *de visu* pe vechiul său colaborator căruia îi schimbase cu de la sine putere sufixul numelui şi pe care l-a găsit în ţinuta vestimentară mai înainte pomenită, adică în cămaşă de noapte. Pe deasupra, mai fumând şi din pipă! Ce bucurie au trăit însă cei doi, cât au zăbovit asupra unor chestiuni de interes comun, desigur în primul rând literare! Fapt este că au făcut şi un oarecare schimb de producţii proprii. În afară de poezia amintită, Vulcan a mai lăsat trupei şi o comedie cu cântece, în trei acte, intrată apoi în repertoriu, *Nu vătămaţi fetele*

bătrâne, iar el s-a întors la Pesta cu două poezii ale lui Eminescu care vor apărea în *Familia* (după aproape un an de întrerupere a colaborării) în numerele din 30 august şi 1 octombrie, respectiv *La o artistă* şi *Amorul unei marmure*.

După un banchet iarăşi generos, la care s-a înmânat lui Pascaly un pocal de argint, trupa s-a îndreptat spre ultimul oraş al turneului – Oraviţa. Au ajuns acolo în după-amiaza zilei de duminică 30 august şi au fost aşteptaţi la gară de un convoi de douăsprezece carete, dintre care una cu patru cai destinată directorului. Eminescu a avut o caretă pe seama sa.

Răgazul primei seri, fără spectacol, a fost petrecut într-un mod încântător pentru poet: privind la costumele şi jocurile româneşti, la dovezile pe care localnicii le înfăţişau vizitatorilor din regat în dorinţa lor fierbinte de a-şi susţine romanitatea lor atât de contestată. Zelul modeştilor oraviţeni în a proba românilor originea lor comună n-a fost pentru poet decât încă un fragment de mărturie întăritoare a convingerii sale tenace despre necesitatea unităţii culturale.

Oricum, a înregistrat câte ceva în nedespărţitul său notes, detalii etnografice, particularităţi de limbă, strigături, şi a fost mulţumit de cererea unora din notabilităţile locului de a se înlocui în a doua reprezentaţie piesa *Un amic supărător* cu *Mihai Viteazul după bătălia de la Călugăreni*.

Cu Oraviţa turneul s-a încheiat şi, după o despărţire caldă, trupa a părăsit oraşul, pornind spre Bucureşti în ziua de 2 septembrie. Larga buclă a reînnoitei experienţe transilvane s-a închis în poet, lăsând nu o simplă amintire, ci un ferment activ în toată gândirea lui politică, întărită de această mai matură reîntâlnire cu acest dramatic peisaj românesc, natural şi uman, supus unei stăpâniri străine, dar în chip esenţial neînstrăinat.

Când au ajuns în Bucureşti, vremea se stricase. Era o toamnă ploioasă şi mohorâtă. După absenţa de patru luni, Eminescu şi-a

regăsit ocupaţiile, prietenii. Angajat acum ca sufleur permanent al Teatrului Naţional, alterna în această slujbă cu un alt coleg, sufleur prim. Într-o săptămână făcea acest oficiu la reprezentaţii, în timpul serii, în următoarea la repetiţii, dimineaţa. Uneori, rar de tot, juca şi câte un mic rol, ca acela al ciobanului din *Răzvan şi Vidra* de B. P. Haşdeu. Şi mai avea de transcris, pe deasupra, fiecare rol actoricesc în caiete separate, lucru grozav de monoton şi de plicticos pentru o minte atât de neliniştită, de neostenită ca a lui. Mereu amâna începutul copierii cutărei sau cutărei piese şi vrafurile de caiete şi manuscrise creşteau pe masa lui de lucru. Ba Pascaly îi mai încredinţase o sarcină: aceea de a traduce o carte germană despre arta reprezentaţiei dramatice (*Die Kunst der dramatischen Darstellung*) de H. Th. Rötscher, estetician notoriu, la vremea aceea, carte apărută nu de mult şi de mare importanţă pentru lumea actoricească. Aici lucrul nu-i mai displăcea, fiindcă nu numai că-l pasiona subiectul, dar avea şi enorm de învăţat chiar dincolo de chestiunile de specialitate strictă, Rötscher mergând, în expunerea sa, de la arta actorului la estetică, filosofie, literatură dramatică şi până la fonetică, domeniu în care Eminescu a descoperit legile eufoniei. Şi traducând, încercând să fixeze o terminologie de specialitate care lipsea, el dialoga cu sine şi nota pe marginea manuscrisului întrebări dintre cele mai expresive, denotând interesul acut faţă de ideile şi materialul cu care era confruntat. De altfel, oprirea mai îndelungă asupra cărţii lui Rötscher şi comentariile, oricât de concise şi de puţine, dezvăluie o nouă etapă în orientarea gândului eminescian atras din ce în ce mai vizibil de filosofie.

Locuia acum sub acelaşi acoperământ cu Pascaly, îngăduit, prin bunăvoinţa acestuia, într-o cămăruţă de la etaj, la capătul unui coridor obscur, alături de o încăpere ocupată de un frate al actorului. Şi camera, ca şi coridorul, era destul de întunecoasă, având doar o ferestruică drept în faţa uşii. Ai fi zis, intrând într-însa, că-i un depozit de cărţi. Patima nepedepsită a

lecturii începuse. Sute de volume, mai ales vechi, româneşti şi nemţeşti, zăceau pe podeaua neatinsă de mătură, într-o dezordine familiară doar producătorului. Impresia de depozit era stricată doar de prezenţa câtorva mobile, indispensabile dar rudimentare, „o sofa roşă", singur detaliu colorat sau mai bine zis decolorat, deoarece numai cu oarecare îngăduinţă îi puteai reconstitui nuanţa originară. O masă de brad, mult crestată cu tot soiul de caractere, şi corolarul ei, scaunul, din acelaşi lemn sărac, uşor. Păienjenişul de prin unghere se adăuga la atmosfera pe care o respira interiorul acesta al tânărului intelectual. Doar arar, cuptoraşul de zid din colţul din stânga al odăii dăruia locatarului iluzia unei oarecare plăcute intimităţi, prin coloritul aprins al limbilor de foc care dansau, răsfrângându-şi luminile înşelătoare şi asupra sofalei unde acela stătea întins, dispreţuind orice aşternut. La optsprezece ani, învăţase să dispreţuiască, într-adevăr, multe din lucrurile trupului, care-i păreau că stânjenesc peste măsură posibilităţile de acţiune ale intelectului şi spiritului. Spunea: „Noi suntem robii trupului. Ce n-am putea face dacă n-ar cere trupul haine şi gura de mâncare." Să fi fost în aceste cuvinte doar o bravadă a unei fronde juvenile sau expresia unei necesităţi stringente a unui spirit activ de a se elibera de povara grijilor materiale? Călit poate de anii de lipsă ce începeau să se adune în urma lui şi pe care-i bănuia încă mulţi înainte, şi pentru a răspunde cât mai detaşat şi superior solicitărilor existenţei materiale, pentru a-şi crea o disciplină stoică lăuntrică, înalt intelectuală, Eminescu a încercat să le ignore impunându-şi o asceză dintre cele mai stricte care a devenit, în timp, o a doua natură. Ochilor exteriori, comuni, însă, indiferenţa lui suverană faţă de lucruri părea efectul unei firi dezordonate nevegheată de atenţia autoritară şi experimentată a părinţilor în anii formaţiei. Fiindcă, de pildă, el nu mânca la ore fixe, ignorând această convenţie generală umană, ci abia atunci când se simţea încolţit de foame, adesea după nopţi întregi de lectură sau de scris la

masa de brad, hrănit cu energia artificială pe care i-o dădeau nenumăratele cafele înghiţite în camera de unde niciodată nu lipsea tot tacâmul de trebuinţă pregătirii lor, adică maşina de tinichea cu spirit şi ibricul. Sau purta acelaşi rând de haine până la uzura completă şi se gândea dacă nu s-ar putea imagina îmbrăcăminte şi încălţăminte cu durabilitate maximă care să-l scape de chinuitoarea grijă a înfăţişării măcar cuviincioase.

Era când vesel şi comunicativ, când trist şi bântuit de furtuni lăuntrice. În această din urmă stare sufletească, se închidea zile întregi în casă, evitând contactul uman, claustrându-se între cărţi. Dar furtunile erau de primăvară, repede trecătoare totuşi în acest suflet generos care se răzvrătea mai mult la vederea durerilor obşteşti decât de suferinţele proprii. Priveliştea inechităţii în domeniul public sau privat îl făcea să devină violent şi necruţător în discuţii, să arunce imprecaţiuni la adresa vinovaţilor.

Uneori cunoştea nefericirea în dragostea arzătoare, dar timidă şi, probabil, neştiută pentru câte o artistă, aşa cum se întâmplase când l-a cunoscut pe cu doi ani mai tânărul Ion Luca Caragiale, tot în toamna anului 1868. Se pare că o astfel de pasiune nefericită a fost consemnată şi în *Amorul unei marmure*, poezie încredinţată la Arad lui Iosif Vulcan şi publicată la 19 septembrie/ 1 octombrie 1868 în *Familia*. Poezia vădea o aplecare nouă spre contraste violente, spre forme stilistice încărcate, cu rapeluri, anaforale, simetrii sintactice, comparaţii revărsându-se în cascadă, epitete cu nuanţă superlativă, dar lăsa să se întrevadă şi o dinamică lăuntrică de un fel excesiv răsfrântă într-o dicţie poetică şi pasionată, neîntreruptă în vehemenţa tonului:

„De ce nu sunt un rege să sfarm cu-a mea durere,
De ce nu sunt Satana, de ce nu-s Dumnezeu,
Să fac să rump-o lume ce sfâşie-n tăcere
Zdrobit sufletul meu.

Un leu pustiei rage turbarea lui fugindă,
Un ocean se-mbată pe-al vânturilor joc,
Şi norii-şi spun în tunet durerea lor mugindă,
Gândirile de foc.

Eu singur n-am cui spune cumplita mea durere,
Eu singur n-am cui spune nebunul meu amor,
Căci mie mi-a dat soarta amara mângâiere
O piatră să ador.

Murindului speranţa, turbării răzbunarea,
Profetului blestemul, credinţei Dumnezeu,
La sinucid o umbră ce-i sperie desperarea,
Nimic, nimica eu..."

Redundanţa stilistică, excesul gesticulaţiei, tipice pentru o perioadă de *Sturm und Drang*, acuză intrarea poetului sub stăpânirea complexului titanic, vizibil încă din prima strofă, unde antiteza Satana-Dumnezeu provoacă o tensiune care se va extinde şi va dura, în variate ipostaze, în toată opera de tinereţe a poetului, expresie tot mai accentuată a unei grave inadecvări la real şi a unei ameninţătoare sfâşieri lăuntrice.

Cu Caragiale, Eminescu s-a cunoscut şi s-a împrietenit de îndată la Pascaly. Au stat de vorbă o noapte întreagă despre literatură şi filosofie, după obicei. Caragiale a fost uimit mai ales de cunoştinţele de literatură germană ale tânărului şi în general de personalitatea acestuia atât de marcantă şi, evident, atât de promiţătoare. A doua seară însă când s-au întâlnit, după spusele lui Caragiale însuşi, dispoziţia interlocutorului se schimbase. Era posomorât şi nu suferea să fie contrazis. I se păruse că cea căreia îi fusese adresat mesajul liric nu se arătase destul de sensibilă la el. S-a despărţit devreme de Caragiale, ducându-se să se culce.

Când noul prieten l-a vizitat acasă, a doua zi pe la prânz, l-a găsit dormind în continuare. Trezit din somn, s-a arătat foarte vesel, a glumit şi a râs toată ziua, povestind, despre India veche, despre Ştefan cel Mare, ba chiar cântând o doină. Se arătau încă o dată şi aci, în mic, nucleele constante ale unor viitoare preocupări.

Îl pasionau tot mai mult folclorul şi limba, pe care le studia fără întrerupere. Strângea de pe la alţii colecţii de poezii populare în manuscris şi se exersa să compună versuri în stil popular. Începuse chiar să rescrie opera de inspiraţie folclorică a lui Barac – basmul lui Arghir – dar după vreo cincizeci de stihuri abandonase încercarea. Îndemna, în schimb, pe prietenii ardeleni atunci aflători în Bucureşti – Ştefan Cacoveanu, Miron Pompiliu şi alţii – s-o facă, pentru că ei, venind de la ţară, ar fi fost mai aproape de sursele vii ale limbii. Este un detaliu care vorbeşte despre modestia poetului, cu atât mai rară cu cât se afirmă la o vârstă la care începătorii cred fără limite în capacităţile lor creatoare. De altfel, modestia şi exigenţa îl determinau să publice puţin (anul 1869 avea să vadă doar trei poezii de Eminescu, printre care profetica *Junii corupţi*), ba chiar îl împingeau să regrete şi ceea ce publicase: „Este o zicală din bătrâni: gura să aibă trei lacăte: în inimă, în gât şi a treia pe buze, când îţi va scăpa cuvântul din inimă, să nu scape de cealaltă, că dacă ai scăpat odată vorba din gură, n-o mai prinzi nici cu calul, nici cu ogarul, ba nici cu şoimul. Trebuie să cumpăneşti de o sută de ori o scriere până o dai publicităţii."

Lucra mai degrabă noaptea, când i se părea că are în jur liniştea trebuincioasă, iar ziua şi-o petrecea mai mult umblând pe străzi. Se oprea la câte un anticar, umbla printre vechituri, citea cu nesaţ, cu rapiditate, de cele mai multe ori fără să cumpere. Şi pleca mai departe, amestecându-se prin gloata pestriţă de pe bulevarde şi întârziind adesea până seara târziu în Cişmigiu sau la şosea. Ca întotdeauna, îi plăcea să privească mişcarea, agitaţia altora, de departe sau chiar din mijlocul lor, dar totuşi ca de pe o culme, de la altitudinea lăuntrică.

Îl interesau şi evenimentele culturale ale vremii, reprezentaţiile ori concertele date de artiştii străini cu faimă care ne vizitau ţara. Aşa, în martie 1869, a ascultat-o pe cântăreaţa Carlotta Patti (sora celebrei Adelina Patti), căreia i-a închinat versuri entuziaste rămase în manuscris, intitulate *La o artistă*.

Frecventa apoi, destul de des, o dată sau de două ori pe săptămână, şedinţele cercului „Orientul", fundat la 1 aprilie 1869, şi al cărui scop era promovarea culturii literare „prin discuţii, lecturi, comunicări intime (adică particulare, n.n.) şi publicaţii". Sediul cercului se afla în Pasajul Român, deci foarte aproape de Teatrul Naţional şi de casa lui Mihai Pascaly unde locuia încă Eminescu, în dosul hotelului Hugues. Preşedinte era Grigore Haralambie Grandea, poetul român-macedonean, iar printre membri se numărau prieteni ai lui Eminescu, ca Miron Pompiliu ori Ioniţă Scipione Bădescu. Toţi erau irezistibil atraşi de producţiile populare, toţi credeau, empiric sau teoretic, în valoarea unei vechi culturi care-şi trăgea seva din neistovita, arhaica rădăcină a creaţiei folclorice. Şi cum vara, în vacanţă, fiecare din membrii societăţii era presupus a se întoarce în locul de baştină, s-au alcătuit comisii însărcinate cu adunarea de material folcloric pe regiuni.

Miron Pompiliu cu Ioniţă Scipione Bădescu şi Droc Barcianu urmau să meargă în Ardeal, Grandea şi Cârlova în Muntenia, Minescu şi Columbeanu în Oltenia, Gramen Pop în Bucovina, iar Eminescu, Basarab şi V. Dimitriu în Moldova.

Nu este sigur că Eminescu avea intenţia să-şi viziteze peste vară familia pe care n-o mai văzuse de multă vreme, dar familia îl urmărea de aproape prin anumiţi presupuşi. Acest lucru îl irita rău pe poet, fiindcă îi reamintea de cele multe pe care voia să le dea uitării. Odată, într-una din plimbările prin Cişmigiu, într-o zi de sărbătoare, cu muzică şi mulţime zgomotoasă, a fost acostat de un domn care l-a luat de lângă prietenul de care era întovărăşit şi i-a vorbit cu aprindere câtăva vreme. „Ce au cu

mine?" se întreba Eminescu revenind la amicul său, încercând să-şi explice atitudinea familiei. „Pâinea nu le-o mănânc, pragul nu li-l calc. Lese-mă să-mi merg calea mea şi să trăiesc din puţinul meu." Căminarul însă nu avea deloc de gând să-şi lase feciorul „rătăcit" să meargă pe calea lui, ci ţinea morţiş „să-l facă om" după criteriile sale de viaţă socială. Slujba fiului său la teatru i se părea, firește, în spiritul conservator al timpului, o degradare nemaipomenită, căreia voia să-i pună capăt. De data asta, a recurs însă la mijloace ceva mai ingenioase: cum poetul plecase pe timpul verii din nou cu trupa lui Pascaly, de data aceasta spre Moldova şi spre Cernăuţi, tatăl său, întâlnindu-l, i-a fluturat prin faţa ochilor perspectiva ispititoare a unor studii în străinătate, într-un mare oraş universitar. Desigur, rezistenţa pelerinului pasionat s-a frânt şi, după o scurtă şedere acasă, el a plecat, via Czernowitz-Lemberg, la Viena.

În momentul în care părăsea ţara pentru a începe studii superioare la Viena, poetul se afla într-o nouă fază a continuei sale metamorfoze creatoare. Din chiar toamna anului 1868, răsunaseră, cum am văzut mai sus, alte acorduri în poezia lui, apărute odată cu *Amorul unei marmure*. Şi forţa izbitoare a valorilor stilistice anunţa ieşirea din convenţia calmă a primei perioade de creaţie, asemănătoare în multe privinţe cu cea mai tenebroasă latură a inspiraţiei bolintinene şi heliadeşti.

În *Junii corupţi*, apărută în 1869, la 31 ianuarie/11 februarie, se continua aceeaşi paletă sonoră şi coloristică sumbră, într-o primă tentativă de aplicaţie socială. Tânărul care visase la vaste poeme legate de revoluţia de la 1848, la evocări epic-eroice ale tribunilor din luptele transilvane, se arăta acum atent la frământările sociale politice ale Europei şi se entuziasma de furtuna Risorgimento-ului italian. În universul tot mai deschis al preocupărilor eminesciene, interesul social se cristaliza într-o viziune profetică plină de forţă, ca la unii preromantici europeni. Ipostaziat în profetul care cobora din purul lăcaş al solitudinii sale

pentru a arunca anatema asupra unei tinerimi blazate, lipsite de ideal, eroul liric ameninţa cu învierea „poporului împărat" care avea să restaureze libertatea şi dreptatea pentru toţi în lume.

Câteva imagini nu sunt lipsite de măreţie sumbră, cum ar fi cea a tinerilor corupţi mânaţi într-un dans macabru grotesc sau cea a prăbuşirii în infern a tiranilor lumii, cu efecte demne de pana unui preromantic mesianic ca William Blake:

„Cad putredele tronuri în marea de urgie,
Se sfarmă de odată cu lanţul de sclavie
Şi sceptrele de fier;
În două părţi infernul portalele-şi deschide
Spre-a încăpea cu mia răsufletele hâde
Tiranilor ce pier!"

Oricât de vehement răsunau imprecaţiile, ele însoţeau cu un efect real adecvat damnaţiunea tiranilor visată de îndrăgostitul de libertate absolută.

Pe de altă parte, gestul de neadeziune la realul imperfect, hâd, este exprimat şi indirect, prin sentimentul acut de singurătate metafizică de care începe a fi de pe acum bântuit poetul şi care transpare într-o destul de neînsemnată poezie, *Amicului F.(ilimon) I.(lea)*, apărută la 30 martie/11 aprilie 1869. Poza preromantică, de titan singuratic şi neînţeles, se susţine prin comparaţii numeroase, recrutate din aceeaşi recuzită tenebroasă a preromantismului şi romantismului românesc, pe care, cam în aceeaşi vreme, o foloseau şi Haşdeu şi Macedonski, cam convenţională şi cam excesivă. „Nour gonit de vânt", „buha ţipând a jele", „crucea pusă-n câmpii", „vulturul ce îşi târăşte aripe frânte", toate bătute de crivăţ şi viscol, realizează o atmosferă de pustiire foarte caracteristică de acum încolo pentru momentele de singurătate.

Pe de altă parte, fantezia romantică propriu-zisă începea să se închege tot de pe acum, cum se observă într-o compunere

mai amplă, asupra căreia Eminescu a revenit de câteva ori între 1866 şi 1869, şi anume *Ondina*. De inspiraţie probabil germană (va fi avut oare vreun rol *Undine* a lui La Motte Fouqué?), poemul acesta postum poartă marca poeziei erotice a vremii, respiră o sete enormă de dragoste, o căutare impacientă a iubitei, chemări şi melancolii fine. Unele neclarităţi ale imaginii artistice, un amestec de teme şi motive, un lexic încă nediferenţiat de acela al eroticei paşoptiste se menţineau în această producţie care trăda însă preocupările filosofice ale poetului din această perioadă. Ecouri pitagoreice şi platonice apăreau aci în imaginea demiurgului arhitect şi geometru, purtând simetria în gândurile sale, în muzica sferelor produsă de ritmul universal întreţinut de serafimii care înconjură inima lumilor, în ondina idee (*pierdute-într-o palidă fee / din planul Genezei, ce-aleargă / ne-ntreagă!*).

Încă de pe acum, planurile variate ale viitoarei creaţii eminesciene se schiţează, toate erau *in nuce* aci. Infuziile de cultură, masive, care se vor produce în etapa ulterioară, a studiilor vieneze şi berlineze, le vor îmbogăţi, iar experienţa personală a poetului le va da adâncimea. Iar dacă e să credem unele rezultate de cercetări mai noi, Eminescu pleca la Viena, la 19 ani, cu începuta traducere a *Criticii raţiunii pure* (*Kritik der reinen Vernunft*) a lui Kant.

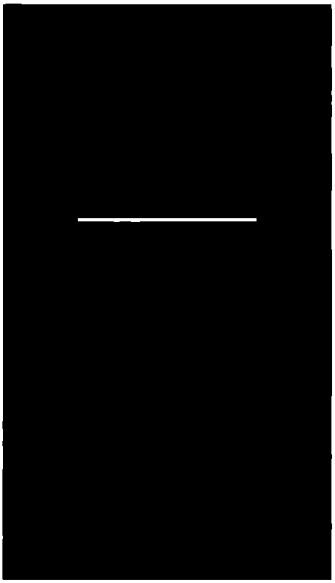

Anii de studiu

II. La Viena

*M*arele oraş european, capitală a Imperiului Habsburgic, l-a primit cu veşnica lui aparenţă de voie bună, deşi era vreme de toamnă. În parcurile întinse de la Belvedere, Hofburg şi Schönbrunn, deşi peluzele îngrijite arătau încă un verde viu, culorile toamnei ardeau mocnit, respirând blândeţea deosebită a plăcutei naturi austriece.

În zilele însorite, Viena îşi desfăşura arhitectura ei impozantă, de majestăţi imperiale, dar neunitară, stilurile ei amestecate de la un baroc de solemnităţi convenţionale la un neogotic încărcat, şi până la un neoclasic greoi şi monoton. Pe deasupra bulevardelor ori promenadelor înţesate de lume pestriţă, pe deasupra etalajelor bine luminate şi oferind ispititoare plăceri ochiului, se înălţau monumentele oraşului. Alături de statui greoaie de generali şi împăraţi, se desenau siluete de fântâni graţioase sau de biserici ca Votivkirche, mica cutie de bijuterii supraîncărcată de ornamente, lucrată parcă în filigran, având, din această pricină, un aer prea puţin evlavios, sau ca templul lui Tezeu din Volksgarten, neoclasic, ca şi întregul castel Schönbrunn, imitaţie după Fontainbleau-ul francez. Cele două puncte arhitectonice definitorii pentru urbanistica vieneză rămâneau însă celebra primărie, Rathaus, şi vestitul Stephansdom, ambele clădiri neogotice, flamboaiante, dominând tot peisajul capitalei. Dar împrejurimile! De la veselul Grinzing cu ale sale *Heuriger*, plăcute şi curate, îmbietoare crâşme cu produse vinicole proprii, la Heiligenstadt-ul înecat în verdeaţă, plin încă de amintiri beethoveniene, până la Kahlenberg-ul de pe care se poate urmări fostul itinerar al armatelor turceşti venite să asedieze Viena şi, din fericire, amarnic înfrânte, toate împrejurimile îi ofereau noului venit ocrotitoare unghere pentru solitudine şi reflecţie.

Ceea ce avea să modifice însă într-adevăr universul existenţei tânărului de 19 ani, erau lăcaşurile de cultură ale Vienei, cu tradiţie considerabilă. Pasiunea lui pentru teatru l-a purtat foarte

des spre Burgtheater, construcţie nearmonioasă, greoaie, întinsă pe o suprafaţă destul de mare între Primărie şi Volksgarten, dar de o importanţă covârşitoare în viaţa culturală a Vienei, atât prin repertoriul clasic bogat şi ales, în care dramele shakespeariene ţineau un loc de frunte, cât şi prin calitatea actorilor, adesea de reputaţie europeană. Apoi, în această capitală a muzicii europene, opera deţinea un loc simbolic. Localul cel nou, ridicat cu începere din 1861, după ce actualul împărat Franz Joseph înlocuise fortificaţiile din jurul centrului Vienei cu vestitul Ring, artera circulară a vieţii oraşului, se terminase în 1869, deşi cei doi arhitecţi care-l concepuseră muriseră cu un an înainte. Eduard van der Nüll se sinucisese, iar August von Siccardburg fusese victima unui atac de cord, într-atât i-au criticat vienezii pentru acest edificiu care li s-a părut urât şi prost conceput, dar care deţine până astăzi prestigiul solidităţii sale impunătoare. Astfel, opera se mutase de la Hofburg în localul de pe Ring, inaugurat la 25 mai 1869 cu *Don Giovanni* de Mozart. Aici, în eleganţa clasică a interiorului scandat de cinci rânduri de loji, avea să asculte Eminescu *Fidelio* de Beethoven (chiar dacă de la galerie), ca şi alte opere şi balete de Glück, Mozart sau Cimarosa, cuprinse în repertoriul acestui oraş căruia îi împodobiseră aura Mozart, Haydn, Beethoven, Schubert şi-o împodobeau în continuare Brahms şi Bruckner, prowagnerianul fanatic.

Dar muzeele şi mai cu seamă faimosul Kunsthistorisches Museum cu sălile pline de Brueghel şi Rubens, cu secţiuni egiptene şi greceşti dintre cele mai edificatoare! Dar palatele, ale prinţilor Lobkowitz, Lichtenstein, Lichnovsky, ce aer de vechime si istorie adăugau locului!

Spaţiul cărţilor a fost totuşi cel hotărâtor pentru întâlnirea lui Eminescu cu Viena. De la rafturile şi cuferele cu cărţi ale căminarului la biblioteca lui Aron Pumnul, la bibliotecile blăjene şi până la Biblioteca Universităţii şi Biblioteca naţională, mintea tânărului a parcurs un itinerar cu nenumărate ramificaţii, pe o

hartă interioară de o diversitate aproape imposibil de decodat şi de cuprins. Aici a putut da curs nemăsuratei sale receptivităţi, aici şi-a construit reala *forma mentis* într-un efort uriaş, slujit de un tip special de cunoaştere, sincretic am zice, reunind cunoaşterea ştiinţifică, filosofică, mito-poetică, într-un mănunchi ce pornea dintr-o rădăcină unică însă, a unei genialităţi de un fel particular. Aici gândirea lui a devenit europeană, păstrându-şi orizontul naţional, dar situându-l într-unul mai vast, mai relevant pentru raportul valorilor.

În cei trei ani de studii vieneze, Eminescu a lucrat enorm, într-o intensitate aproape nefirească. În afară, viaţa lui părea normală, aproape de numitorul comun al celorlalţi colegi. Lui, limba germană îi era perfect familiară, aşa încât dificultăţile inerente adaptării n-au existat din acest punct de vedere pentru el. La fel, găsirea unei gazde n-a fost grea: la început s-a instalat în cartierul Alsergrund, pe Porzelangasse nr. 9. S-a înscris de îndată la Universitate, deşi ca student extraordinar, audient, având doar dreptul de a asista la cursuri şi nu de a da examene. Şi-a luat programa cursurilor Universităţii, pentru a-şi putea alege disciplinele şi orele pe care avea de gând să le frecventeze. Coborând odată scările vechii Universităţi, s-a întâlnit cu o cunoştinţă din anii trecuţi, cu Ieronim Bariţiu, tânărul care-i arătase atâta prietenie şi admiraţie în răstimpul turneului cu Pascaly prin Ardeal, venit şi el să se înscrie tot la Facultatea de filosofie, după buna tradiţie studioasă a „inteligheţiei" ardelene. Şi au pornit împreună să caute locul altfel uşor de găsit unde se întâlneau cei peste o sută douăzeci de studenţi români din Viena, anume la cafeneaua „Troidl", pe Wollzeile, la câţiva paşi de Universitate. Au pătruns imediat în cercul românilor veniţi de pretutindeni, din Regat ca şi din provinciile aflate sub ocupaţie străină, cerc în care Eminescu avea să devină foarte curând o figură populară, participând, ca totdeauna, cu pasiune la discuţiile închegate aci şi continuate după aceea pe stradă,

acasă sau la Universitate, ca şi la viaţa obştească a studenţimii. S-a simţit de îndată foarte la locul său în cercul românilor, cei mai mulţi transilvăneni şi bucovineni, câţiva chiar din Pind. Pe atunci se aflau la Viena Theodor Ştefanelli, Vasile Bumbac, pictorul Epaminonda Bucevski, cunoscuţi mai vechi ai poetului de la Cernăuţi, apoi Toader Nica şi Ioan Becknitz, în a căror tovărăşie era des văzut la Universitate, Vasile Burlă, viitorul soţ al Matildei Cugler, dr. V. Grigorovitza, profesorul de chimie Nicolae Teclu, credinciosul prieten de mai târziu Al. Chibici-Râvneanu şi foarte mulţi alţii, cu care se întâlnea zilnic. La prânz lua masa la o pensiune cu preţuri convenabile din Rimmerstrasse, cam de 7-8 fiorini pe lună, iar seara se mulţumea cu o gustare la o băcănie din apropierea Universităţii.

Faţă de mijloacele materiale foarte reduse de care beneficia poetul (primea de acasă doar 28 de fiorini lunar), aceste locuri de dejun şi de cină erau destul de prielnice. Când dispunea de fonduri mai acătării, mergea la restaurante, la „Tata Wihl" sau la Obermayer, de pildă, unde românii fundaseră, după modelul german, probabil, o societate de petrecere studenţească „Steluţa", devenită mai târziu „Gorila".

În momentele de voioşie, de bună dispoziţie, destul de frecvente la începutul şederii la Viena, Eminescu se amuza şi cânta la rând cu ceilalţi, făcând, după spusele colegilor, chiar „multă şagă" cu Fanny, fiica băcanului Moritz; când însă se înnoura, ori se închidea în casă şi nu reapărea decât după ce i se potolea furtuna, ori tuna şi fulgera în discuţii cu caracter mai cu seamă politic. Atunci nu mai răbda părerile adverse şi-şi impunea cu violenţă opiniile proprii şi pe acest tărâm care-i devenea tot mai familiar, ca şi în subiectele privitoare la istorie, filosofie, literatură şi estetică. Rămăsese acelaşi redutabil interlocutor din adolescenţă.

Se mai întâlnea cu români şi la Universitate. El îşi purta făptura aleasă, de „zeu tânăr", cum avea să spună Iorga, prin cele mai diverse săli de cursuri, la prelegerile cele mai neaşteptate cu

putinţă. Fruntea luminoasă, pletele negre acoperite cu un clăbăţ lung bănăţenesc, ochii adânci, visători, buzele întinse într-un zâmbet uşor ironic, aşa îl consemna Slavici în amintirile lui. Nu din întâmplare se înscrisese la Facultatea de filosofie, care îi părea a oferi premisele unor posibile sinteze atotcuprinzătoare ale tuturor celorlalte activităţi ale spiritului şi intelectului. Şi pe lângă disciplinele filosofice, cerceta tocmai în această intenţie, nesătul de cunoştinţe mereu noi şi cât mai întinse, Facultatea de medicină, Facultatea de drept, cursuri de istorie şi filologie, seminarii de experienţe în laboratoarele de chimie. Astfel, cum se ştie, audia, în primul rând, orele de anatomie şi fiziologie ale profesorilor Hirtl şi Brücke. Anatomistul Hirtl se bucura la vremea aceea de o faimă europeană şi străinii care treceau prin Viena se grăbeau să vadă câte ceva din experienţele şi demonstraţiile lui. Aşa bunăoară, scriitoarea engleză George Eliot nota în jurnalul ei, cu câţiva ani mai înainte: „Altă plăcere pe care am avut-o la Viena a fost vizita la Hirtl, anatomistul, care ne-a arătat câteva din minunatele sale preparaţii, înfăţişând sistemele vasculare şi nervoase din plămânii, ficatul, rinichii şi canalul intestinal a diverse animale."

Pe lângă anatomie şi fiziologie, care-l introduceau în microcosmosul trupului omenesc, Eminescu urmărea şi studiul chimiei şi era nelipsit de la orele de experienţe chimice întreprinse de profesorul român Nicolae Teclu, ţinute în clădirea Academiei comerciale, pentru instruirea tinerilor săi conaţionali în această ştiinţă „modernă". Pozitivismul filosofic al secolului stârnise peste tot curiozităţi până atunci nebănuite pentru ştiinţele exacte şi ale naturii şi experimentele exercitau o atracţie irezistibilă asupra intelectualilor, mai ales tineri.

Eminescu nu lipsea nici de la orele de deprinderi gimnastice tot sub supravegherea lui Nicolae Teclu şi, după exemplul germanelor *Turnverein*-uri, în sala chiar a unei astfel de societăţi de gimnastică.

Universala sete de cunoaştere a tânărului umanist, frumos şi de o curiozitate insaţiabilă ca Leonardo da Vinci, îl conducea de la ştiinţe şi educaţie fizică înspre filologie, în primul rând, temeiul indiscutabil al oricărei culturi umanistice. Pasiunea pentru studiul limbii care număra acum la el câţiva ani de practică, se înălţa în vremea aceasta spre încheierile teoretice expuse de savantul romanist, profesor doctor Mussafia, în orele sale de filologie romanică. Aceasta a constituit, poate pe neştiute pentru poet, una din laturile cele mai rodnice ale studiului eminescian de tinereţe, împlinită ulterior cu întreaga lui operă de creator de limbă.

În altă ordine de preocupări, pasionat ca întotdeauna de cercetarea trecutului, el s-a îndreptat, în mod firesc, şi spre istoria antică, mai ales în ipostaza ei romană. La cursurile de istoria Romei, ţinute de profesorul Aschbach, el căuta mai mult fundamentele romanităţii poporului său, spre care fusese orientat de dascălii ardeleni, dar mai presus de orice, de determinanta întâlnire cu Blajul. De altfel, mai toată şederea în Viena, această scenă turnantă a Europei, a fost marcată de înrâurirea mitului cultural, civilizator asupra lui Eminescu, în ai cărui ochi, în acea perioadă, romanitatea însemna pecetea maximei nobilităţi, certitudinea apartenenţei la spiritul continentului european.

În acelaşi spirit, probabil, frecventa şi cursurile de Drept roman predat în acei ani la Viena de unul din cei mai proeminenţi jurişti şi gânditori europeni ai secolului al XIX-lea, profesorul Rudolf Ihering. Şi aci, poate, Eminescu încerca o apropiere nu atât de nişte instituţii moarte de mult (în ciuda persistenţei aplicării dreptului roman în unele ţări germanice), cât de un anume spirit vechi, ascuns în acelea, spirit eminamente ordonator de structuri printr-o activitate logică de scheme şi clasificări, chiar dacă după milenii devenite rigide, osificate. Şi mai tânjea poate, neconştient, după disciplina apolinică severă ce prezidase la alcătuirea acelei discipline de către Roma străbună.

Prelegerile de Drept administrativ şi de Economie naţională, ţinute şi acestea de o somitate a timpului – Lorenz Stein – îi slujeau, după părerea noastră, tânărului în vederea pregătirii unei posibile activităţi publice viitoare. Plin de energii spirituale, cum era, cu capul doldora de planuri pentru toate domeniile în care pătrundea, Eminescu subordona în această perioadă de formaţie în care opţiunile îi erau întru totul libere, cunoaşterea teoretică activităţii practice ce încerca a realiza în variate tărâmuri. Toată pregătirea plurivalentă pe care şi-o constituia cu atâta matură chibzuinţă, nu era deloc urmarea unui impuls entuziast şi necugetat al unui tânăr care nu ştie la ce să se hotărască şi se simte atras de o mie de lucruri odată. Năzuinţa lui Eminescu spre universalitate este preţioasă şi ca operaţie în sine a geniului său căruia îi trădează natura rară şi infinitatea de valenţe, dar mai ales ca aşezare voită şi uneori deosebit de trudnică a unei forţe enorme intelectuale şi spirituale puse în chip egal în slujba împlinirii sale, cât şi a unor necesităţi ale neamului său pe care le socotea imperioase în acel moment istoric.

De aceea, mai tot ce a săvârşit el la Viena, cu modestia lui aproape incredibilă, a stat sub semnul acesta dublu: fiecare fapt de viaţă individuală era îndreptat de el, în măsura în care o îngăduiau, desigur, tinereţea, posibilităţile lui limitate, mijloacele materiale precare, înspre un făgaş util pentru poporul român, pentru viaţa sa politică sau cultura sa. Aşa, spre pildă, a orientat una din prieteniile personale cele mai strânse şi mai durabile pe care le-a încheiat la Viena, cea cu Ioan Slavici.

Plimbându-se pe coridoarele Facultăţii de drept, a atras privirile admirative ale unui tânăr bănăţean care-şi făcea şi el studiile în capitala imperiului, profitând de anii de voluntariat în armată. Un prieten comun, medicinist, Ioan Husanu, i-a prezentat unul altuia pe Eminescu şi Slavici. Au luat masa împreună şi, bineînţeles, o vie discuţie s-a încins între ei, cu care prilej Eminescu a întrevăzut, prin intuiţia lui excepţională, ce preţios

filon de înţelepciune populară, ce personalitate anunţând pe viitorul moralist se ascundeau în studentul îmbrăcat în uniformă de cătană împărătească, mai vârstnic cu doi ani decât el. Cum însă Slavici trebuia să se prezinte înainte de ora două la cazarmă, Eminescu l-a însoţit până acolo ca să poată continua cum se cuvine acest prim colocviu care avea să devină, cu întreruperi, una din plăcutele obişnuinţe ale vieţii poetului. Firește, discuţia nu s-a terminat nici pe drum şi de aceea, până la cinci, când exerciţiile militare din curtea cazărmii au luat sfârşit, Eminescu a patrulat întruna prin faţa mohorâtului edificiu. Au dus, după aceea, mai departe convorbirea umblând prin parcul din apropiere, apoi aşezaţi la o masă, într-o cafenea mai singuratică. Seara, Slavici a fost din nou condus la cazarmă. De-acum încolo, n-a rămas zi în care cei doi să nu se întâlnească, să nu schimbe păreri, să nu se înfierbânte apărând fiecare opiniile proprii. Eminescu îi ţinea lui Slavici adevărate lecţii de cultură generală şi naţională, îi comunica rezultatul lecturilor sale, îi recomanda drumurile cele mai scurte spre izvoarele majore ale culturii. Citea împreună cu el din Schopenhauer, *Despre împătrita rădăcină a principiului raţiunii suficiente*, din dialogurile lui Platon, din studii de religie comparată şi multe altele, explicându-i neobosit, deoarece Slavici fusese lipsit până atunci de cunoştinţe filosofice. El însuşi se gândea la continuarea traducerii din *Critica raţiunii pure* a lui Kant, citea pe Fichte şi pe filosofii romantici germani în general şi era încă îmbibat de recenta lectură a lui Spinoza. Îi lega pe cei doi noi prieteni mai ales cultul pentru trecutul românesc, despre al cărui făuritor scria pe o pagină de manuscris, cam în acea vreme: „Ce să vă spun! Iubesc acest popor bun, blând, omenos, pe spatele căruia diplomaţii croiesc charte şi resbele, zugrăvesc împărăţii despre care lui nici prin gând nu-i trece; iubesc acest popor care nu serveşte decât de catalici tuturor acelora ce se înalţă la putere – popor nenorocit care geme sub măreţia tuturor palatelor de gheaţă ce i le aşezăm pe umeri".

Priceput cunoscător încă de pe atunci al cronicilor şi al istoriei noastre, Eminescu îl îndoctrina şi în acest domeniu pe Slavici, înflăcărându-l pentru vremea lui Ştefan cel Mare, „zimbrul sombru şi regal", şi făcându-l să se ralieze la o idee pe care numai la Viena a putut-o concepe. În mijlocul Europei, pe care începuseră a o brăzda mişcările popoarelor cuprinse de vaste imperii, în nucleul de studenţi români dintre care cei mai mulţi proveneau din provincii româneşti stăpânite de habsburgi, Eminescu a gândit la o sărbătoare de mari proporţii, menită să readucă în inimile şi minţile unei contemporaneităţi îmbătrânite şi uituce ecourile vechii străluciri naţionale. Cum în 1870 se împlineau patru sute de ani de la întemeierea mănăstirii Putna de către gloriosul voievod, el era încredinţat că această cucernică rememorare trebuia neapărat săvârşită, în special ca prilej de întâlnire a românilor de pretutindeni. Întâlnirea ar fi constituit un început de unire culturală, întemeiată pe o conştiinţă a unui trecut comun de glorie. Gândirea lui Eminescu, aflat acum în plin orizont european, lucra sub acelaşi semn al mitului cultural, civilizator, care fecundase şi gândirea generaţiei de la 1848, tinzând spre unificare şi europenizare, spre trezirea unei conştiinţe a participării la istorie, adică la politica europeană de construire a naţiunilor moderne, proces în curs la vremea aceea. Aşa se explica şi interesul fierbinte al lui Eminescu pentru figura detronatului domnitor Alexandru Ioan Cuza, pe care l-a vizitat, însoţind pe alţi colegi de universitate, printre care se numărau şi Năstasă şi Burlă, de Anul nou, la 1 ianuarie 1870, la Döbling, în apropierea Vienei, pentru a-i face urarea tradiţională. Mişcat de gestul tinerilor intelectuali români din Universitatea vieneză, Cuza i-a primit cu multă bunăvoinţă. Este lesne de închipuit ce impresie puternică a făcut asupra poetului personalitatea exilatului care însemnase atât de mult în evoluţia Ţărilor Române, împreună cu toţi prietenii săi, Kogălniceanu, Alecsandri, Costache Negri şi ceilalţi, în istoria revoluţiei de la 1848, în Unirea Principatelor mai

cu seamă, la 1859. De altfel, cultul trecutului mai depărtat sau mai apropiat la Eminescu conţinea implicit o idee constructivă cu privire la viitor, care reieşea şi dintr-o scrisoare din acelaşi an 1870, atât de important în gândirea politică a tinereţii eminesciene. „...O întrunire a studenţilor români din toate părţile ar putea să constituie şi altceva decât numai o serbare pentru glorificarea trecutului nostru şi... am putea să ne gândim mai serios asupra problemelor ce viitorul ni le impune cu atâta necesitate", scria el.

Reieşea cu suficientă claritate din aceste câteva rânduri atât de înalt şi nobil aluzive, ceea ce reclama el de la generaţiile noi: unitatea direcţiei spiritului, adică tocmai ceea ce admira în epocile revoluţionare, însufleţite de unitatea idealului de luptă naţională şi socială. Eminescu dedusese această idee ca pe o necesitate istorică încă de pe vremea când colindase cu piciorul atâtea ţinuturi româneşti şi descoperise în unitatea excepţională a limbii, unitatea de fond a spiritului. Şi odată ajuns la Viena, a încercat să convingă pe cei mai mulţi din jurul său de indispensabilul gând al unirii culturale între toate provinciile româneşti. Gând nu atât premonitoriu, profetic, cât dedus din datele exacte ale unei deveniri istorice. Aflându-se deci în mediul pe care-l considera cel mai prielnic pentru realizarea acestei idei, în mijlocul tinerimii studioase româneşti venite din toate provinciile, Eminescu s-a folosit, în arzătoarea sa dorinţă de activitate cultural-politică, de un instrument pe care-l găseşte gata făurit, „România jună".

Societatea studenţească fusese fundată tocmai în anul sosirii lui la Viena şi reproducea parcă modelul prim al acestui fel de corp academic constituit din studenţii români, „Junimea română", care fiinţase în jurul lui Bălcescu, la Paris, cu douăzeci de ani în urmă.

Aprobarea lui Slavici, pentru intenţiile sale naţional-culturale superioare, o câştigase. De acordul celorlalţi era aproape sigur, fiindcă cei doi prieteni ţineau un loc de frunte în conducerea societăţii. La început, se urmărise doar strângerea legăturii între

studenţii români din Viena prin adunarea lor la şedinţele de sâmbătă, aşteptate de toţi cu atâta drag, încât Eminescu, în orice dispoziţie s-ar fi aflat, n-ar fi lipsit pentru nimic în lume de la vreuna din ele. Uneori se organizau modeste programe culturale, alteori excursii la care iarăşi Eminescu era cel dintâi. Mergea, se spune, în frunte, cântând, deşi nu avea o voce prea bună, dar pentru a-i face şi pe ceilalţi să cânte, şi era însoţit de cel mai năstruşnic şi mai plin de fantezie petrecăreaţă dintre prieteni, de Chibici-Râvneanu. La şedinţe, la care asista, din partea poliţiei austriece, un român de origine, un Toma de prin Munţii Apuseni, se discutau mai mult subiecte literare, se citeau recenzii asupra ultimelor cărţi apărute şi, pe nesimţite, se trecea şi la politică. Şi ca să nu fie pus în încurcătură trimisul poliţiei, care ar fi trebuit, negreşit, să raporteze despre cuprinsul discuţiilor politice, atunci când începea alunecarea spre acel tărâm, şedinţa se suspenda, omul pleca, nefiind în atribuţiile lui să asiste decât la dezbaterile societăţii ţinute în sediul ei, iar convorbirile aprinse se încingeau din nou în vreo cafenea din cele care abundau prin împrejurimi.

S-a ales, desigur, şi un comitet de conducere din care făceau parte şi Eminescu şi Slavici, sufletul societăţii, şi toate energiile au fost mobilizate de poet, ca de obicei în ultima vreme, activ şi nelăsător, în scopul ţinerii Congresului de la Putna. Trebuia să se facă mai întâi rost de bani şi, firește, nu de la nişte studenţi săraci se puteau strânge. Eminescu a indicat unii oameni în măsură să avanseze aceşti bani şi pe cei care trebuiau trimişi în delegaţie pentru a-i cere. S-au adresat unor români bogaţi din Viena, lui Nicolaus Dumba, aromânul din Pind, lui B. Gh. Popovici, bancherilor Perlea şi Mureşeanu şi au reuşit să încropească un fond prim de cinci mii de fiorini. La strângerea fondului au mai contribuit şi alte comitete studenţeşti, din ţară şi din străinătate, din Bucureşti şi Iaşi, din Sibiu, Blaj, Gherla şi Cernăuţi, apoi din Pesta, sigur din Viena, din Paris (de unde s-au adunat cele mai mari sume), Berlin, Zürich, Torino. Ideea marei serbări a fost,

spre marea satisfacţie lăuntrică a iniţiatorului ei, întâmpinată cu o însufleţire curată, autentică, de toţi tinerii români de pretutindeni.

S-a alcătuit un *Comitet central al studenţilor români academici pentru serbarea de amintire la mormântul lui Ştefan cel Mare*, însărcinat cu organizarea importantei festivităţi şi cu publicitatea aferentă. S-a redactat, în luna martie a anului 1870, şi o notă care a fost expediată ziarelor şi care informa oficial despre intenţia comitetului, notă semnată de Nicolae Teclu, preşedinte, Petru Bita casier, şi Mihai Eminescu, secretar.

Nota adoptase o tonalitate gravă căci vorbea despre „murii monasterului de la Putna", de „sacrele oseminte ale unui erou român", de o urnă de argint ce urma a fi depusă pe mormântul lui Ştefan în ziua de 15 august, când ctitoria voievodului îşi sărbătorea hramul. În paginile *Federaţiunii*, ziar românesc din Pesta, înştiinţarea apărea la 22 mai/3 iunie, când numele lui Eminescu nu mai era, cel puţin pentru conducătorii şi cititorii jurnalului, un nume necunoscut. Între 17 aprilie şi 11 mai, el publicase, sub pseudonimul Varro, trei articole, *Să facem un congres*, *În unire e tăria* şi *Echilibrul* (în două numere consecutive). Un curaj impresionant în spunerea ritoasă a lucrurilor pe nume, o stringenţă logică excepţională în argumentaţie deosebesc aceste articole de tot ce se publica la vremea aceea în ziarele şi revistele româneşti din Transilvania.

Primul articol, *Să facem un congres*, afirma necesitatea convocării unui Congres al românilor ardeleni în eventualitatea căderii guvernului de atunci – Giskra-Hasner –, cădere care ar fi adus după sine şi ruinarea principiului dualist de guvernare, recent instituit, în 1867, în sânul vechiului şi din ce în ce mai artificialului Imperiu Habsburgic, confruntat cu începutul luptei naţiunilor oprimate în el pentru libertate şi autonomie. Acest congres trebuia să impună conducerii politice a imperiului, voinţa unanimă, imperioasă, a românilor, hotărâţi să iasă, ei, cei mai vechi şi mai mulţi în Transilvania, din starea de inferioritate

în care erau ţinuţi. În acţiunea pe care o preconiza, Eminescu recomanda, în primul rând, solidaritatea cu celelalte naţiuni asuprite din Transilvania, şi apăsa asupra sacrului principiu al suveranităţii popoarelor (semn că frecventarea cursurilor de drept nu era deloc inutilă sau superfluă în programul global al formaţiei intelectuale urmărite de tânărul poet).

El susţinea punctul său de vedere privitor la români cu o vehemenţă aproape egală cu cea căreia îi dăduse curs în *Junii corupţi*. „Sta-vor ei cu mânele în sân [...] ori vor merge cu fruntea deschisă, solidari cu celelalte naţiuni cari au aspiraţiuni comune nouă, spre a apela la simţul de dreptate al tronului, spre a-l sili să ceadă voinţelor supreme ale popoarelor? Până când să domnească cutare ori cutare şi nu toţi? Suveranitatea şi legislaţiunea trebuie să purceadă de la toate popoarele ca atari, şi puterea esecutivă trebuie redusă la simplul rol de maşină fără voinţă proprie în mecanismul cel mare al statului. Nimeni nu trebuie să fie aicea stăpân decât popoarele însele, şi a trece suveranitatea în alte braţe decât în acelea ale popoarelor e o crimă contra lor."

Mai departe, diatriba împotriva nevrednicilor, a bicisnicilor, a „sufletelor de sclav", care acceptă starea de inferioritate a poporului pentru a se bucura de posturi şi privilegii, apoi îndemnul pasionat la energie şi caracter, precum şi la dispreţul vieţii personale pentru împlinirea datoriei faţă de popor, sunt tot atâtea mărturii impresionante ale unei etici de nebănuite altitudini, aliate uimitor cu o înflăcărată implicare în planul acţiunii imediate, la acest tânăr de abia 20 de ani.

Pentru agresivitatea în ordinea ideilor, firească, din cel de-al treilea articol, *Echilibrul*, Eminescu a fost citat de către procurorul public maghiar din Pesta, devenind obiectul unui proces de presă. Articolul era îndreptat tot împotriva dualismului austro-ungar ca principiu arbitrar, cu totul ilegal, de guvernare, şi mai ales împotriva îndărătniciei conducătorilor care se opuneau autonomiei Ardealului.

Atacul la adresa claselor dominante din Ungaria atingea o maximă violenţă verbală, dar e interesant de remarcat că, în câteva rânduri, Eminescu făcea deosebirea între magnaţi, conducătorii maghiari şi popor, aşa cum făcuse şi în *Geniu pustiu*, romanul început la Bucureşti în 1868 şi definitivat la Viena cam tot în această perioadă. Analiza ilegalei instituiri a dualismului avea o desfăşurare logică impecabilă şi culmina, ca soluţie pentru o bună şi legală convieţuire a naţionalităţilor în cadrul imperiului, cu recomandarea „egalei îndreptăţiri" a tuturor din care se putea naşte un adevărat echilibru.

Iată cum încă atât de tânăr, Eminescu se afla în miezul încâlcitelor probleme politice ale Imperiului Austro-Ungar, ca unul care din adolescenţă cunoscuse şi adâncise necesităţile şi vicisitudinile vieţii publice naţionale, a poporului său. Ceea ce izbea de la primele rânduri era perfecta familiarizare cu toate amănuntele problemei în discuţie, rod probabil al unei îndelungi meditaţii şi al unei riguroase documentări. Înlănţuirea strictă, fără greş, a argumentelor juridice stăpânite ca de un constituţionalist experimentat, stilul de o persuasivă limpezime, retorica întreagă a discursului nu făceau decât să sporească indignarea cititorului faţă de stările de fapt atât de flagrant nedrepte, cât şi admiraţia lui pentru inteligenţa critică, multilateralitatea preocupărilor, seriozitatea şi adevărul informaţiei acestui tânăr, care cita şi pe Kant în toiul expunerii politice. Dar mai cu seamă se cerea admirată etica lui aleasă, hotărârea lui luptătoare nestrămutată.

Şi judecând ponderea acestor articole în complexul orientării plurivalente descumpănitoare aproape a lui Eminescu, nu te poţi opri să nu bănuieşti măcar, orientarea lui iniţială spre o carieră publică, politică, prin care nădăjduia să intervină salutar în viaţa tinerimii româneşti de pretutindeni, făcând-o să conveargă spre o direcţie unică, pozitivă, de gândire socială şi naţională.

Între toate aceste stări de fapt, între care el rămânea neclintit în atitudinea lui condiţionată de idei sau mai bine-zis de idee, el nu neglija însă contactul cu patria unde urmărea, cu aceeaşi atenţie încordată care-l caracteriza, mersul lucrurilor, evoluţia situaţiei politice, relaţiile dintre albi (conservatori) şi roşii (liberali). Până atunci, nu publicase decât în ziare şi reviste ardelene. Acum, în 1870, printr-o mişcare negreşit deliberată, aşa cum îi erau mai toate în vremea activă şi hotărâtă a tinereţii, a trimis, de la Viena, primele versuri către o revistă ieşeană cu o vechime abia de trei ani, dar singura cu prestigiu deja câştigat – *Convorbiri literare*. Apariţia în revistă a poeziei *Venere şi Madonă* a marcat o dată istorică de-a dreptul în raporturile dintre poet şi organul Junimii, însemnând începutul unei colaborări îndelungi care a sfinţit paginile publicaţiei ieşene. Imagini calde, versuri sunând din când în când deosebit de armonios, anunţă de pe acum pe viitorul poet liric de suflu superior, deşi violenţele antitetice trădând sfâşierea lăuntrică fundamentală sunt încă prezente.

Publicarea acestor versuri s-a produs la 15 aprilie, deci într-o etapă de ebuliţie maximă a ideilor politice şi a activităţilor aferente. Fiindcă Eminescu considera ca atare şi pregătirile pentru sărbătoarea de la Putna, în aşteptarea căreia făcea tot felul de intervenţii pe lângă foruri şi personalităţi, încercând să agite, să mobilizeze spiritele în aceeaşi unică direcţie a faptei entuziaste pe tărâm naţional, pe care o socotea şi necesară pentru binele obştesc, şi rodnică în urmări pentru istoria viitoare. Stabilise în acest scop legături cu bancherii şi negustorii mai sus pomeniţi, printre care şi cu foarte înstăritul B. Gh. Popovici care domicilia pe Fleischmarkt, lângă biserica grecească. Vizitându-l, Eminescu n-a urmărit doar să-i solicite o contribuţie bănească mai substanţială pentru iniţiativa în legătură cu Putna, ci se pare că ar fi dorit să afle şi unele lucruri privitoare la persoana noului domnitor al României, Carol de Hohenzollern, care, în trecere prin Viena spre Bucureşti, poposise în casa bogatului neguţător.

Este și aci o dovadă în plus de felul în care interesul tânărului scriitor se menținea treaz pentru orice fapt, oricât de neînsemnat în aparență, dar care se lega în vreun chip de soarta țării sale.

Puțin mai târziu, dar tot în aceleași scopuri, a avut și o întrevedere cu Petre P. Carp, mândrul, elegantul membru al Junimii recent înființate, corifeul de mai târziu al partidului conservator, aflat acum într-un post de consilier diplomatic al României la Viena și Berlin, după ce fusese câteva luni ministru de externe în cabinetul conservator al lui Manolache Epureanu. Lui Eminescu, Petre Carp i-a făcut o ciudată și amestecată impresie pe care scriitorul a pus-o pe seama originalității personajului care încercase și câteva incursiuni în lumea literelor, printr-o traducere destul de mediocră a dramei *Macbeth* și prin faimoasa recenzie destructivă la *Răzvan și Vidra* a lui Hașdeu, adversar notoriu, de temut al Junimii.

Entuziasmul probabil prea evident al tânărului poet, însuflețirea lui pusă în slujba unor idealuri imediate, active, nu s-au potrivit cu răceala sceptică a aristocratului Carp. De altfel, nici întâlnirile de peste ani n-au putut realiza o apropiere adevărată între cei doi, în ciuda viitoarei apartenențe la o tendință comună politică.

În perioada de interes acut al lui Eminescu pentru activitățile practice, perioadă dominată, cum am mai spus, de valențele mitului cultural, civilizator, și ca atare plină de admirație pentru etapele revoluționare din viața popoarelor când toate energiile se strâng, oricât de imperfect, înspre un singur țel, el urmărea cu strângere de inimă atacurile începute de Maiorescu împotriva intelectualilor ardeleni și bucovineni, urmași ai Școlii Ardelene și susținători ai curentului latinist, atacuri a căror serie pornise încă din 1867, cu *O cercetare critică asupra poeziei române*. În acea vreme, cum observa pe bună dreptate Ibrăileanu, el era filofrancez, ca admirator al revoluțiilor, venera amintirea cărturarilor blăjeni, lăuda pe pașoptiști pentru lucrarea lor dăruită

aspiraţiilor obşteşti, făcea din Horia şi din Andrei Mureşanu eroii unor poeme de mari dimensiuni, închina romanul *Geniu pustiu* unor eroi ai revoluţiei de la 1848 în Ardeal, concepea *Proletarul* sub înrâurirea lecturilor socialiste, recomanda cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel „adorator al poporului şi al libertăţii". Şi tocmai atunci, Eminescu a cunoscut pe câţiva dintre junimişti şi s-a apropiat chiar de unii din ei, deşi se deosebeau fundamental în ideile sociale şi politice. Cât îl va fi durut, bunăoară, detractarea de către Maiorescu a *Lepturariului* lui Aron Pumnul, cartea de căpătâi a adolescenţei lui, operată necruţător în articolul *Observări polemice*, apărut în 1869 în *Convorbiri literare*! De altfel, şi în articolul său *O scriere critică*, apărut în *Albina* din Pesta (în nr. 3 şi 4 din 7/19 ianuarie şi 9/21 ianuarie), el combătea direcţia antipaşoptistă a gândirii lui Maiorescu şi lua apărarea lui Aron Pumnul şi a întregii sale generaţii. Era, desigur, el însuşi în măsură acum să înţeleagă şi deficienţele şi slăbiciunea antologiei întocmite de dascălul său, dar judecata sa istorică, „cronistică", proiecta cu alt fel de înţelegere, mult mai complexă, faptele antecesorilor, în lumina adevărată a idealurilor cărora le slujiseră.

Şi totuşi Eminescu devenise colaboratorul *Convorbirilor literare*. Ochiul sigur al intuiţiei sale percepuse sensul deschiderii încercate de revista ieşeană, precum şi forţa intelectului maiorescian care punea ştachete înalte, descumpănitoare chiar pentru epocă, în faţa culturii româneşti.

Prin luna februarie sau martie, după spusele lui Iacob Negruzzi, „secretarul perpetuu al *Convorbirilor*" primise o scrisoare „scrisă cu litere mici şi fine ca de o mână de femeie", însoţită de manuscrisul poeziei *Venere şi Madonă*. Negruzzi citise poezia, o recitise şi a doua zi de dimineaţă alergase la Maiorescu. „În sfârşit, am dat de un poet!" îi strigase el, iar Maiorescu, citind şi el, se lăsase contaminat de entuziasmul lui Negruzzi şi reţinuse manuscrisul. La prima şedinţă a Junimii, dăduse citire poeziei şi toţi cei de faţă au fost încântaţi, mai ales de obicei scepticul

şi maliţiosul Vasile Pogor. Negruzzi regreta însă că pierduse scrisoarea ce însoţea poezia, „tot atât de originală şi de interesantă ca şi poezia însăşi".

Firește, curiozitatea junimiştilor a fost sporită de lipsa oricărei informaţii cu privire la persoana poetului, despre care nu se ştia nimic decât că se afla la Viena.

Răspunzându-i numaidecât, Negruzzi a pus oarecare întrebări referitoare la viaţa şi ocupaţiile poetului, întrebări dintre cele mai neplăcute lui Eminescu care nici nu şi-a dat osteneala să răspundă. În schimb, după câteva luni, a trimis un nou poem, *Epigonii*. Curios lucru, poemul contravenea flagrant, aproape cu ostentaţie, punctului de vedere junimist. Şi nu era vorba numai de o manifestare spontană a unui tânăr îndrăzneţ care-şi afirma astfel felul divers de a gândi trecutul faţă de acela al conducătorilor revistei. Profesia de credinţă din *Epigonii* marca mai întâi o dorinţă certă, o afirmare deliberată a păstrării unei neatinse independenţe de gândire din partea autorului, o distanţare netă pe care înţelegea s-o concretizeze tocmai atunci când devenea colaborator al *Convorbirilor literare*. Dar mai mult decât atât, o scrisoare explicativă din partea lui Eminescu venea ca răspuns la obiecţia lui Negruzzi, care, exprimând opinia întregei societăţi „în care critica juca un rol aşa de însemnat, nu putea considera ca autori de valoare pe Cichindeal, Mumulean, Prale, Bolliac etc., din care unii sunt mult mai pe jos chiar de cea mai simplă mediocritate..."

Scrisoarea lui Eminescu, surprinzător de lungă pentru idiosincrasia sa epistolară, se situează la altitudinea ideii.

Senin, neturburat, autorul pornea cu un citat din Schiller, poetul său de predilecţie, care deplângea vârsta de aur a scrisului german, rămasă departe în trecut. Şi comentând citatul, socotea că Schiller făcea astfel doar un simplu compliment trecutului german, pe când, aplicat la noi, citatul ar fi exprimat un adevăr. „Dacă în *Epigonii*, scria el, veţi vedea laude pentru poeţi ca

Bolliac, Mureșan și Eliade, acelea nu sunt pentru meritul intern al lucrărilor lor, ci numai pentru că într-adevăr te mișcă acea naivitate sinceră, neconștientă cu care lucrau ei. Noi cești mai noi cunoaștem starea noastră, suntem treji de suflarea secolului, și de aceea avem atâta cauză de a ne descuraja. Nimic, decât culmile strălucite, nimic decât cunoștința sigură că nu le vom ajunge niciodată. Și să nu fim sceptici!"... Și mai departe, revenind la poemul său după o lungă paranteză, spunea: „Poate că *Epigonii* să fie rău scrisă. Ideea fundamentală e comparațiunea dintre lucrarea încrezută și naivă a predecesorilor noștri și lucrarea noastră trezită, rece. Prin operele liricilor români tineri se manifestă acel aer bolnav deși dulce pe care germanii îl numesc *Weltschmerz*. Așa Nicoleanu, așa Skelitti, așa Matilda Cugler, – e oarecum conștiința adevărului trist și sceptic, învins de către colorile și formele frumoase, e ruptura între lumea bulgărului și lumea ideei. Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shakespeare credea în fantasmele sale; îndată însă ce conștiința vede că imaginele nu sunt decât un joc, atuncea, după părerea mea, se naște neîncrederea sceptică în propriele sale creațiuni."

De o gravă frumusețe, scrisoarea dezvăluie, pe de o parte starea de spirit a poetului de 20 de ani, iar pe de alta dă o cheie în plus acelui poem de răscruce în viața și gândirea lui care e *Epigonii*. Este limpede, după lectura scrisorii, că Eminescu se autodefinește în poem, așa cum Schiller se autodefinea, tot implicit, în celebrul său eseu *Über naive und sentimentalische Dichtung*, binecunoscut de poetul român așa cum reiese din toate datele analizei întreprinse în paralel asupra celor două generații, desemnate de gânditorul german drept respectiv naivă și sentimentală, de cel român drept naivă și sceptică.

Condeiul eminescian pătrunde cu finețe și melancolie în orizontul creativității contemporane, în lumea liricii românești bântuite de romanticul *Weltschmerz* (pe care-l tălmăcește frumos prin „acel aer bolnav deși dulce"), pus de Eminescu pe seama

rupturii dureroase între real şi ideal, între „lumea bulgărului şi lumea ideii". Ori unitatea între universul realului şi acela al imaginarului îi părea, cum îi păruse şi lui Schiller, condiţia de aur pe care o îndepliniseră cei vechi şi căreia îi pusese capăt scindarea dureroasă dintre cele două planuri în sinele artiştilor romantici, adică moderni în sens schlegelian. Şi după cum Schiller plângea, ca orice poet sentimental, după integritatea pierdută a celor vechi care vorbeau ca din mijlocul unei naturi cu care se confundau în chip fericit, Eminescu, luând drept model al desăvârşitei „naivităţi", într-un sens, am zice, de *natura naturans*, pe Shakespeare, pentru care lume şi fantezie erau una, deplora falia ireversibilă produsă în fiinţa creatorilor. Consecinţa fatală a rupturii, conştiinţa că imaginile nu sunt decât un joc, era neîncrederea sceptică, amară a artistului în propria sa creaţie. „Straiul de purpură şi aur peste ţărâna cea grea" concentra în poem sterilul joc între „lumea bulgărului" şi „lumea ideii".

De altfel, *Epigonii* îşi capătă şi una din chei, poate cea mai adecvată, de interpretare, tot din cuprinsul scrisorii. Căci plecând de la versurile cu care *Jeremiada* schilleriană începe şi sfârşeşte, adică „Alles in Deutschland hat sich in Prosa und Versen verschlimmert / Ach, hinter uns liegt weit schon die goldene Zeit", Eminescu a construit, într-o dramatică şi convingătoare polaritate, care-i exprimă de acum încolo sfâşietoarea tensiune lăuntrică, imaginea celor două lumi opuse.

Trecutul şi prezentul se înfruntă într-o inegalitate covârşitoare de valoare, poemul putând fi interpretat ca o odă înălţată „naivilor" înaintaşi întru lirică (Negruzzi fiind cuprins între ei în calitatea sa de poet, iar Cantemir este, după părerea noastră susţinută mai de mult, Antioh), sau ca o satiră la adresa unui prezent sceptic, rece, neputincios, stocit de idealuri, entuziasm şi inspiraţie, simulând simţirea şi forţa creatoare. Ceea ce s-a observat mai puţin cu privire la poem a fost însă felul în care Eminescu a fructificat mitul vârstei de aur, pornind de la simpla

sintagmă schilleriană, „die goldene Zeit", care a devenit „zilele de aur a scripturelor române" şi căreia i-a subsumat o lume investită cu atribute mitice, într-o modalitate poetică impecabilă. Iar confuzia voită dintre „Pann, finul Pepelei" care „s-a dus", cum „S-au dus toţi, s-au dus cu toate pe o cale nenturnată", şi Pan, zeul al cărui sfârşit a marcat încheierea vârstei de aur, reprezintă o excepţională idee mito-poetică.

Învestind pe unul cu „gură de aur", pe altul cu „liră de argint", dând unuia atribute de *poeta vates*, altuia orfice („ca şi miticul poet") şi aşa mai departe, Eminescu proiecta pe modeştii înaintaşi într-o lume mitică, salvându-i din planul realului aşa cum avea să facă de acum încolo de câte ori va simţi nevoia. Indirectă pledoarie pentru toţi cei care contribuiseră cât de puţin la constituirea *poeziei şi limbii* „ca un fagure de miere", poemul se constituie şi în apărare a *Lepturariului* lui Aron Pumnul cel atât de atacat de junimişti şi de Maiorescu. Publicat pe prima pagină a *Convorbirilor literare*, onoare cu totul deosebită acordată numai producţiilor de valoare superioară, *Epigonii* însemna cumva o revanşă a viziunii istoriciste a lui Eminescu, ca şi o îndeplinire a unei datorii de conştiinţă faţă de maestrul şi de maeştrii săi, în momentul în care poetul se întâlnea decisiv cu Junimea. Dar el avea să intre pe acel făgaş, iată, cu o independenţă marcată de gândire, cu un capitol propriu afectiv, moral, istoric, estetic. Înţelesese, cum am mai spus, criteriile şi exigenţele lui Maiorescu şi colaborarea lui la *Convorbiri* a însemnat, cu evidenţă, adeziunea la acelea, adeziune temeinic chibzuită, cum i-au fost toate. Cu acele criterii se întâlnise teoretic, în paginile revistei, îşi dăduse seama de vigoarea lor ireductibilă, de necesitatea lor acută în dezvoltarea spiritului românesc la o cotitură hotărâtoare a istoriei. Iar Iacob Negruzzi fusese cumva Hermesul mediator între cei doi viitori „mari". Şi un voiaj în Austria i-a îngăduit secretarului perpetuu al Junimii să-şi satisfacă şi curiozitatea personală, să-şi îndeplinească şi misiunea mai generală, chiar dacă încredinţată

neexplicit, a unei atrageri definitive în orbita junimistă a promițătoarei înzestrări. El însuși relatează împrejurările întâlnirii la Viena în amintirile sale, la cafeneaua Troidl, din Wollzeile, unde, intrând se așează la o masă lăturalnică de lângă fereastră. „Deodată – scrie el – se deschise ușa și văd intrând un tânăr slab, palid, cu ochii vii și visători totodată, cu părul lung, ce i se cobora, cu fruntea înaltă și inteligentă, îmbrăcat în haine negre, vechi și cam roase. Cum l-am văzut, am avut convingerea că acesta este Eminescu și, fără un moment de îndoială, m-am sculat de pe scaun, am mers spre dânsul și întinzându-i mâna i-am zis: «Bună ziua, domnule Eminescu!» Tânărul îmi dădu mâna și privindu-mă cu surprindere: «Nu vă cunosc», răspunse el, cu un zâmbet blând.

– Vedeți ce deosebire între noi, eu v-am cunoscut îndată.

– Poate nu sunteți din Viena?

– Nu.

– După vorbă, sunteți din Moldova... poate din Iași?

– Chiar de acolo.

– Poate sunteți domnul... Iacob Negruzzi? zise el cu sfială.

– Chiar el.

– Vedeți că și eu v-am cunoscut."

Ca urmare a acestei prime întâlniri, s-a închegat foarte repede prietenia întărită de săptămâna petrecută „tot timpul cu Eminescu" în Viena, răstimp în care „Jacques" a fost pus la curent cu toate cele ale locului și ale continentului, în discuții nesfârșite, mai ales despre acele lucruri care îl frământau atunci pe poet. Adică despre trecutul și viitorul țării românești, în ale cărei posibilități credea neclintit, despre sorții de izbândă a unei mari literaturi naționale și despre evenimentul la ordinea zilei – războiul franco-german care izbucnise de curând.

În ciuda formației sale germane, Eminescu încă filo-francez pe atunci (după penetranta observație a lui Ibrăileanu), dorea cu înverșunare o victorie franceză.

Tot în cursul acelor discuţii, l-a pus pe Negruzzi la curent, şi cu destulă nemulţumire, cu amânarea sărbătoririi de la Putna. Vorbindu-i despre acest proiect care ar fi trebuit să se realizeze în 1870 dar, din pricina nesiguranţei ce bântuia Europa în urma izbucnirii războiului, fusese lăsat pentru anul viitor, Eminescu i-l arăta ca pe o „datorie" pe care o aveau de îndeplinit.

Întârzierea îl contrariase teribil. „Iată cum se pierde un an din viaţa noastră comună", spunea el, cel care se sinchisea atât de puţin de anii, de timpul vieţii sale.

Probabil că el se şi opusese amânării, dar fără succes, deoarece nota care comunica publicului acest lucru, publicată şi în *Federaţiunea* din Pesta, din 31 iulie/19 august 1870, nu mai purta iscălitura lui ca secretar, ci pe aceea a lui Ieronim Bariţiu.

Printre altele, lucra acum la un basm în proză, la *Făt-Frumos din lacrimă*, încercare de introducere a unei semnificaţii orfice în personajul tradiţional al folclorului românesc. Trimiţând basmul spre publicare *Convorbirilor*, l-a însoţit şi de o scrisoare către recentul prieten Iacob Negruzzi, foarte grăitoare despre starea de spirit a poetului şi străbătută de o iritaţie pe care nu caută să şi-o ascundă, în legătură cu înfrângerea francezilor şi cu noua, surprinzătoarea, psihologie, de popor victorios, a germanilor care pătrundeau, din triumf în triumf, într-o Franţă eroică, dar condusă de elemente incapabile, corupte, şi traversând ea însăşi o criză.

Scrisoarea suna aşa:

„Scumpe domnule Negruzzi,

Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul. Astfel, un individ care crede că se cunoaşte bine pe sine, care-şi urmează liniştit treburile lui or concrete, or abstracte, ţesături de painjăn filozofice sau poetice – se trezeşte într-o bună dimineaţă c-o întâmplare oarecare – în sine *aceeaşi* pentru toată lumea – că stârneşte în el porniri de cari nici nu visa măcar că există în sufletul

lui; această întâmplare nimiceşte toate ţesăturile combinate de mintea lui şi el singur se trezeşte deodată că e alt om, adesea negaţiunea individualităţii lui de pân-atuncea.

În fine, schimbări de-stea psihologice de s-ar întâmpla numai sporadic – p-ici pe colea – în individul cutare or cutare, ar fi calea-valea; dar popoară întregi să le vezi suferind de această... metempsihoză, or cum pustia i-aş mai zice? Ai crede că sufletele germanilor au trecut în animale şi sufletele animalelor în germani.

O, tăcuţii, gânditorii, umanitarii germani! Unde sunt ei? Vă-ncredinţez că nu-i mai găseşti în nici o manifestare a vieţii lor. Ziarele Germaniei sunt mai *chauviniste* şi mai poltrone decât toate – decât ale noastre chiar, implicând *Columna*. «Die wiilschen Mordbrenner[1]», iată titlul unui articol de fond din unul din cele mai serioase ziare; jurnalul *Blätter für litterarische Unterhaltung*[2] aduce întotdeauna titlul cărţilor ce ies la lumină: *Das Germanenthum in Österreich*[3], *Die Feuerprobe des norddeutschen Bundes*[4], *Auf, nach Frankreich*[5], *Vorwärts*[6], *Geharnischte Sonette*[7], *Der Krieg Deutschlands*[8] – 20 până la 30 volume pe săptămână, toate de materia aceasta!

Înainte nu ţineau la naţionalitatea lor, fiindcă nu prea aveau la ce ţinea! Toată lumea lega de numele de German epitetul nu prea măgulitor de «Holzkopf». Azi lucrul se schimbă. Azi îi veţi vedea tot aşa de tenaci, de greu de deznaţionalizat, mândri de numele lor cum sunt Francezii. Iată urmele ce întâmplările istorice lasă în viaţa psihică a popoarălor.

Dacă e vo fericire pentru care vă invidiez într-adevăr, apoi e aceea că puteţi găsi în ocupaţiuni literare mulţumirea aceea pe care realitatea nu e în stare a v-o da, la mine e cu totul dimpotrivă; într-un pustiu să fiu şi nu mi-aş putea regăsi liniştea.

---

[1] Francezii asasini – incendiari; [2] Foi pentru divertisment literar; [3] Germanitatea în Austria; [4] Proba de foc a Uniunii nord-germane; [5] Sculaţi-vă, spre Franţa; [6] Înainte; [7] *Sonete împlătoşate,* ciclu de versuri patriotice de J. M. Rückert; [8] Războiul Germaniei.

Veţi vedea din stângacele schimbări şi din neputinţa de a corege esenţial pe *Făt-Frumos* că v-am spus adevărul. De aceea, vă rog, mai citiţi-l dv. şi ştergeţi ce veţi crede că nu se potriveşte, căci eu nici nu mai ştiu ce se potriveşte şi ce nu.

În fine, am vorbit cu Slavici pentru articolele asupra ungurilor. Bietul om s-o cam descurajat când a cetit studiile de Xenopol, pentru că simţea că nu o să poată scrie niciodată astfel; dar asta a fost totodată impulsul de căpetenie care-l va face să vă dea nişte articole într-adevăr bine scrise şi corect cugetate. Pentru asta însă şi-a şi destinat un timp de câteva luni până la Crăciun.

Alături cu povestea vă trimit şi o notiţă asupra serbărei de la Putna. Puneţi s-o tipărească cu litere cât se poate de mici, nu trebuie să-i daţi nici în cea mai estremă aparinţă o importanţă pe care nu va fi capabilă de a o avea.

În fine, rugându-vă să mă iertaţi, întâiu: c-am scris aşa de neglijent epistola, a doua: că vă răspund aşa de târziu, a treia: că vă răpesc atâta timp cu ea, – şi încredinţându-vă totodată despre afecţiunea călduroasă ce v-o păstrez, rămân..."

Am dat *in extenso* scrisoarea pentru globalitatea ei, care conturează o dată mai mult direcţiile multiple ale preocupărilor eminesciene extinse în atâtea teritorii diverse.

Nu el, firește, se află în centrul epistolei, deşi aceasta fusese scrisă într-un moment de turburare atât de puternică, încât făcea cu neputinţă intervenţia lui în textul trimis la *Convorbiri* pentru publicare. Dar asta se spune spre sfârşit, pe scurt, cu o urbanitate şi o detaşare de care numai el era capabil. În fapt, războiul franco-german îl interesa politic, fără îndoială, prin schimbările pe care le putea aduce în echilibrul european, mai presus de orice, totuşi, efectele psihologice, morale, culturale survenite în sânul poporului german îl pasionau, după cum se vede în scrisoare, pentru că îi dezvăluiau unele mecanisme specifice apărute spontan, dovedind existenţa unei adevărate

etnopsihologii care începea să-l atragă într-un studiu de adâncime şi durată, prelungit până în anii berlinezi, al disciplinei *Völkerpsyhologie*. În densul nucleu consacrat politicei, istoriei şi psihologiei popoarelor, o enclavă cu caracter cultural, răsfrângerea în literatură a modificărilor intervenite în sufletul german: *Blätter für litterarische Unterhaltung*, revista cea mai citită de Eminescu la Viena pentru a se pune la curent cu literatura contemporană, publica volume cu titluri ca acela purtat, bunăoară, de un ciclu de sonete ale lui J. M. Fr. Rückert, *Geharnischte Sonette* (*Sonete împlătoşate*), mărturie adăugată la şirul despre transformarea agresivă a germanilor.

Apoi îl recomandă pentru un studiu istoric pe Slavici de a cărui carieră scriitoricească începuse a se ocupa. Apoi despre Putna, interesul său major în acel moment în perspectiva naţională. În plin vălmăşag de evenimente războinice grave pe continent, Eminescu nu uita Putna. În notiţa trimisă lui Iacob Negruzzi şi care a apărut în *Convorbiri literare* din 15 septembrie 1870, se cuprindea mai întâi o explicare a iniţiativei de sărbătorire şi apoi o justificare a amânării. Nemulţumirea tânărului entuziast faţă de viaţa publică a ţării sale se afirma fără înconjur în primele paragrafe ale notei, dând măsura maturităţii lui de gândire politică. Şi tot atât de puternică precum nemulţumirea se arăta şi dorinţa de schimbare pe plan obştesc.

El spunea: „... trebuinţa cea mai mare ni s-a părut că ar fi o singură direcţiune a spiritului pentru generaţiunea ce creşte. Rezumându-ne, putem spune că dacă exteriorul acestei festivităţi are să fie de un caracter istoric şi religios interiorul ei – dacă Junimea va fi dispusă pentru aceasta – are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice pe care spiritele bune o vroiesc din toată inima."

Redactarea de o rece, detaşată eleganţă a notei, acoperea cu greu direcţia entuziastă în lucrarea comună pentru binele obştesc, deziderat prim al lui Eminescu, care se zbătea singur spre găsirea

unor soluţii fericite de viaţă naţională şi socială. Şi era cu atât mai vrednică de laudă strădania lui, cu cât el însuşi se lăsa adesea bântuit de scepticism cu privire la posibilităţile de realizare. Nu numai pe tărâmul imediat al realului care se înfăţişa peste tot vitreg în acea perioadă de istorie numită de el de „tranziţie", ci şi în mai generala dimensiune a gândirii politice, unde ideea lui aproape obsesivă despre „o singură direcţiune a spiritului" putea fi cu greu înţeleasă şi mai ales urmată în acea etapă istorică. Amara luciditate critică ce însoţea în conştiinţa geniului tânăr percepţia acelui moment istoric străbate şi din rândurile unei scrisori către Negruzzi: „... dar am hotărât să nu vă mai scriu impresiunile ce le-au făcut şi le fac asupra mea raporturile de azi ale Europei în genere şi a ţării noastre în parte. Şi la ce v-aş şi spune ceea ce simt şi cuget, când în orice caz nu pot schimba nimica din toate celea."

Starea lui permanentă de pendulare între dezamăgire şi entuziasm se dezvăluia a fi şi un produs al unei epoci de grave contradicţii, răsfrânte şi în eroii propriei opere. Atunci compunea un „tablou dramatic" al cărui erou era Andrei Mureşanu, tribun al revoluţiei, şi lucra la o dramă istorică. Continua, în acelaşi timp, să scrie romanul cu subiect din revoluţia de la 1848, în Transilvania, început încă din 1868, de la Bucureşti, intitulat *Naturile catilinare* (*Geniu pustiu*), şi în care înfrângerea eroilor şi a revoluţiei era privită cu o infinită tristeţe. În câteva scrisori (din 6 februarie şi 16 mai 1871), îl informa pe Negruzzi şi despre starea acestui roman, negând înrudirea acestuia, sugerată de prietenul junimist, cu romanul lui Friedrich Spielhagen, *Die problematischen Naturen*, deoarece nu-l cunoştea.

Pe de altă parte, privirile aţintite asupra războiului franco-german generau în el alte reacţii de gândire istoric-politică, din care aveau să izvorască alte lucrări poetice. Proclamarea noii republici franceze, după căderea lui Napoleon al III-lea, îl bucurase mult. Nădăjduia ca astfel Franţa să poată învinge în

sfârşit pe germani. Şi ridicarea în masă a locuitorilor Parisului, faimoasa *Comună*, îi păruse, un moment, providenţială pentru procesul de redresare posibilă a Franţei. De aceea urmărise cu interes evoluţia acestei prime forme de organizare a unei conduceri proletare şi folosise încă din prima variantă la viitorul poem *Împărat şi proletar*, cuvintele răsunătoare ale proletarilor, scrise în spiritul socialiştilor utopici, ale căror texte îi erau bine cunoscute lui Eminescu.

Dar faptele dezamăgitoare nu se arătau numai în planul mare al istoriei, ci şi în realul cel mai apropiat, cel mai tangibil. Aşa, spre pildă, banii depuşi după amânarea serbării de la Putna, de către Nicolae Teclu, la firma *Perlea şi Murăşanu* din Viena, o sumă de circa 5 000 de florini, au fost pierduţi, cei doi bancheri jucând la bursă pe hârtii franceze şi dispărând apoi, după faliment, de pe piaţa vieneză (Murăşanu a fugit în America). „Cel mai deprimat şi mai abătut decât toţi", după spusele lui Ştefanelli, era Eminescu. Şi totuşi, el a fost primul care şi-a revenit şi a reluat cu mai multă sârguinţă gândul dintâi, căci după părerea lui, pentru o astfel de lucrare unificatoare în spirit, nu era nevoie de bani, „ci numai de inimă curată şi de minte deschisă pentru recunoaşterea adevărului", cum relatează Slavici.

Firește, „chestiunile băneşti" au fost reluate de câţiva români energici ca Manole Diamandi şi Pamfil Dan şi rezolvate aşa încât, în vara lui 1871, sărbătoarea să aibă loc. Iar unui nou *comitet central* constituit, cu Vasile Bumbac preşedinte, i-a devenit în cele din urmă conducător Ioan Slavici, urmând ca secretarul, Eminescu, să plece în ţară pentru a se ocupa de organizare.

Agitaţia în legătură cu sărbătoarea cea mare începuse din anul trecut, din 1870. Se lansează apeluri, se luase legătura cu publicaţii, cu personalităţi. Persoane dintre cele mai distinse fuseseră antrenate în acţiunea cu sens patriotic atât de adânc. Solicitată printr-un apel semnat de Nicolae Teclu şi Ieronim Bariţiu, Maria C. A. Rosetti răspunsese cu însufleţire, arătând

pe cine mai atrăsese în incitanta acţiune, printre alţii pe pictorul N. Grigorescu. Prin *Curierul de Jassy* se apela la doamnele române din Iaşi şi, tot aşa se proceda în Bucovina unde doamnele au şi comandat la Viena „învelitoare decorativă" pentru urna ce avea să fie depusă pe mormântul voievodului.

În iunie 1871, se reluau apelurile în care palpita flacăra pasiunii eminesciene întru susţinerea aceleiaşi idei directoare: unitatea. Căci în *Apelul către onoratul public român* se afirma ritos: „Naţiunea română voieşte cultură, şi cultura ei trebuie să fie una, omogenă la Prut şi la Lomniş (Someş), omogenă în sânul Carpaţilor cărunţi şi pe malurile Dunării bătrâne. Şi viitorul, cultura viitorului, unitatea spirituală a viitorului zace în noi, în generaţiunile viitoare."

Apoi tot comitetul central de la Viena lansa, în 20 iunie, un concurs pentru cel mai bun discurs care urma să fie ţinut la Putna de către un student. Ceea ce se cerea era concizie, accesibilitate, referire cu precădere la „rolul istoric naţional al lui Ştefan cel Mare", abţinere de la orice aluzie intenţionată la împrejurările politice ale zilei (să nu se uite că Putna, ca întreaga Bucovină, se afla sub stăpânirea austriacă). Alecsandri, Maiorescu, Negruzzi, Pogor alcătuiau comisia care avea să aleagă din cele prezentate. Viitorul istoric A. D. Xenopol, care studia atunci în Germania cu o bursă a Junimii, a fost declarat câştigător.

În 23 iulie, Dimitrie Brătianu scria în *Românul* un cald articol de încurajare a iniţiativei, pe care o socotea eroică, reînnodând tradiţii preţioase ale luptei generaţiei anterioare, şi sconta nişte consecinţe remarcabile. Alecsandri a fost rugat să scrie un imn ocazional, iar la compozitorii Flechtenmacher şi Caudella s-a făcut apel pentru muzica imnului.

De la 1 august, comitetul, în frunte cu Slavici, anunţa că şi-a stabilit reşedinţa la Cernăuţi pentru pregătirea serbării iminente. Iar Eminescu îi răspundea la 3 august lui Dimitrie Brătianu, cu evidentă gratitudine intelectuală, comunicând în scrisoarea

deschisă câteva dintre gândurile sale constante. El care nu i-a iubit niciodată pe liberali, îşi dădea totuşi seama că Brătianu vorbea acum ca un urmaş al paşoptiştilor şi i-a răspuns în această calitate. Şi, cu superioara-i modestie din totdeauna, abătea atenţia de la persoana lui când făcea consideraţii în spirit hegelian cu privire la desfăşurarea istoriei, când cântărea rolul unei mari figuri în istorie sau socotea importanţa necesităţii istorice. Eminescu spunea în răspunsul său, care a fost publicat în *Românul* din 15 august 1871, apoi în *Telegraful* din 18 august: „Dacă o generaţiune poate avea un merit, e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănţuirea timpilor [...] Cum la zidirea piramidelor, acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi şi întinse purtau deja în ele intenţiunea unei zidiri monumentale care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viaţa unui popor munca generaţiunilor trecute cari pun fundamentul, conţine deja în ea ideea întregului. Este ascuns în fiecare secol din viaţa unui popor complesul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sâmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg [...] De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ştefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc şi s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze [...]"

Eminescu l-a ajuns pe Slavici în Bucovina puţin mai târziu, după ce dăduse o raită pe la Ipoteşti. Şi la 11 august, sub semnătura amândurora, apărea o înştiinţare cum că toate pregătirile erau gata şi o invitaţie către cei ce simţeau româneşte, de a participa la adunarea însufleţită „de unul şi acelaş spirit".

Câteva zile la rând, vechiul lăcaş şi pădurile din preajmă au vuit de larma muncii tinereşti, entuziaste a seminariştilor şi gimnaziştilor români din Cernăuţi, veniţi să ajute. Se ridicau arcuri de triumf şi porticuri festive, se clădeau ori se refoloseau cuptoare şi vetre, se împleteau ghirlande de cetină, se lucrau lampioane,

toate după planul gândit de pictorul Epaminonda Bucevski. După impulsul care fusese dat, toate mergeau neîntrerupt pe făgaş, aşa încât Eminescu şi Slavici puteau gândi şi discuta, plimbându-se ori adunându-se cu alţii în clopotniţă, despre congresul studenţesc care avea să urmeze serbării şi care-l interesa în cel mai înalt grad pe poet. Oricât ar fi fost de prins însă de iureşul, de emoţia firească ce precedau festivitatea, acesta nu putea să nu sufere înrâurirea priveliştei din jur atât de îmbibată de trecut, trezitoare de atâtea aduceri aminte. Se va fi plimbat cu Slavici şi cu Gr. Tocilescu, istoricul şi arheologul (în ciuda unor acute deosebiri de păreri politice) printre ruine, descifrând inscripţii şi desfătându-se la vederea icoanelor vechi.

În acele împrejurări, un călugăr bătrân i-a arătat, pare-se, locul dinăuntrul bisericii unde stătuse aninat odată portretul original al lui Ştefan Vodă, înfăţişat cum era: „mic de stat, dar cu umere largi, cu faţa mare şi lungăreaţă, cu fruntea lată şi ochii mari plecaţi în jos. Smad şi îngălbenit la faţă, părul capului lung şi negru acoperea umerii şi cădea pe spate. Căutătura era tristă şi adâncă, ca şi când ar fi fost cuprins de o stranie gândire... Coroana lui avea deasupra, în mijloc, crucea toată de aur, împodobită cu cinci pietre nestimate [...] Îmbrăcat era vodă într-un strai mohorât, cu guler de aur, iar pe gât îi atârna un engolpion din pietre şi mărgăritare. Câmpul portretului era albastru, în dreapta şi în stânga chipului, perdele roşii." Călugărul i-a relatat şi o legendă despre mohorârea portretului într-o noapte de pomină, când clopotul cel mare al mănăstirii, Buga, a început să sune din senin, a jale, vestind cumplita moarte a lui Grigore Ghica Vodă, căzut sub mâini ucigaşe.

Cu Tocilescu, veniseră ca reprezentanţi ai studenţimii bucureştene şi Gh. Dem. Teodorescu, folcloristul „scos ca din cutie şi chitit ca o fată mare", cum îl prezenta Eminescu lui Ştefanelli, numindu-l cu numele prescurtat sub care a fost cunoscut în epocă, Ghedem, şi Ioan Brătescu.

Ultimii doi au luat parte activă la pregătiri şi în special Brătescu, deoarece Gh. Dem., foarte util peste tot, se retrăgea din când în când totuşi spre a-şi scrie corespondenţele la ziarul *Românul.* Delegaţii studenţilor ieşeni au sosit puţin mai târziu, dar în număr mare şi deosebit de eficienţi mai ales în seara de 14 august, la începutul serbării, când „publicul a dat năvală asupra mănăstirii". Atunci, în ajun, au început a sosi, în trăsuri şi căruţe „oaspeţii, vestiţi ca-n vremurile vechi, prin bubuit de treascuri când ajungeau în dreptul arcului de triumf, la hotarul satului Putna.

Parte din comitet întâmpina aci pe musafiri, parte la poarta mănăstirii pentru a-i îndrepta spre locurile pregătite spre adăpostire. Cele mai de seamă nume se găseau în delegaţia Moldovei: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri şi Chr. Cerchez, primarul Iaşilor. Numai că Alecsandri, alertat de zvonul persistent al probabilei interdicţii a serbării ce ar fi urmat din partea autorităţilor austriece, a socotit cu cale să-şi urmeze drumul spre Cernăuţi, la familia Hurmuzachi, abandonând gândul participării. Mai veniseră din Moldova şi doi arhierei cu suită de clerici, Josef Bobulescu şi Filaret Scriban.

Ca întotdeauna, Eminescu a dorit să se bucure privind, stând la o parte, şi a suit pe un deal din apropiere de unde putea urmări toată desfăşurarea neturburat. L-a luat cu sine şi pe Slavici. La picioarele lor, serbarea primei seri şi-a urmat cursul în bubuit de treascuri, în fâlfâit de steaguri, la lumina miilor de lampioane şi candele şi în sunetul marşului lui Ştefan cel Mare, cântat de un taraf din Suceava, al lui Vindereu, ai cărui lăutari erau îmbrăcaţi bătrâneşte, ca Barbu Lăutaru, cu anterie.

După aceea, cu pompa cuvenită, egumenul Putnei, Arcadie Ciupercovici, a slujit marea slujbă a prohodului Adormirii Maicii Domnului, urmărită de mii de oameni, în glasul de bronz al clopotelor mănăstirii.

În mult aşteptata zi a hramului, în dimineaţa de 15 august, s-a deschis, cu ceremonie, serbarea propriu-zisă. După ce comitetul

de organizare şi Eminescu au împărţit, pe foi volante, poemul lui Dimitrie Gusti, *La mormântul lui Ştefan cel Mare* (care i-a fost multă vreme atribuit), s-a format cortegiul în frunte cu membrii comitetului. Aceştia purtau urna de argint, încărcată simbolic cu pământ din toate provinciile româneşti, precum şi celelalte daruri, impresionante mărturii ale unei stări obşteşti de suflet. Două epitafuri de catifea, albastru şi roşu, cusute cu fir de aur, veneau de la doamnele din Bucovina şi de la cele din România. Iar printre flamuri, figura praporul comandat de doamna Alexandrina Haralambie, născută Magheru, din Craiova, şi pe care pictorul Bucevski zugrăvise portretul voievodului.

Solemn, recules, cortegiul se îndrepta spre sfântul lăcaş. Tăcut, Eminescu „înainta cu capul plecat" lângă Ştefanelli. Au pătruns în biserică şi au stat în faţa mormântului. Mulţimea a îngenuncheat închinând un gând pios marelui strămoş. S-au ţinut cuvântările, s-au depus darurile pe mormânt de către delegaţiile care se succedau, s-a sfinţit urna de argint de 7 kilograme, pusă pe un piedestal de marmură. Momentul, deosebit de impresionant, a fost marcat de bubuituri de treascuri, de bătăi de clopot. Inscripţia de pe urnă, *Eroului, Învingătorului, Apărătorului existenţei române, Scutului creştinătăţii, lui Ştefan cel Mare „Junimea Română Academică", MDCCCLXX*, a trezit entuziasme spontane, ca acela al colonelului Boteanu care, întors de pe frontul franco-german, unde combătuse alături de francezi, a venit, în mare ţinută, să aducă omagiul său şi al oştirii române. După ce a rostit o scurtă cuvântare, el a îngenuncheat, şi-a descins centuronul aurit şi, cu un gest patetic, l-a pus pe mormântul „marelui căpitan şi cârmuitor de lupte", sărutând apoi piatra tombală.

În acest moment de maximă emoţie, Eminescu, profund turburat, a ieşit din biserică luând cu sine pe Ştefanelli, cu care s-a dus să privească pitorescul spectacol al bucuriei populare. Pregătirile pentru masa de hram aveau aerul unei kermese flamande, cu boul întreg învârtit pe o frigare uriaşă de lemn,

de către opt oameni. O veselă înghesuială a urmat pentru ocuparea celor 1600 locuri. Dar înaintea prânzului, A. D. Xenopol şi-a rostit sub portic cuvântarea festivă, ale cărei idei concordau pe deplin cu punctele de vedere ale lui Eminescu, privitoare la raporturile dintre trecut şi viitor; „... fie ce faptă a lui Ştefan cel Mare e cu atâta mai măreaţă cu cât noi astăzi putem să ne-o amintim împreună pe mormântul lui, cu cât simţim că în această împreună amintire stă sâmburele unor puteri de viaţă ce pot să ne întărească în propăşirea pe calea dreptului şi a adevărului care susţin şi înalţă popoarele... Iată pentru ce, în bucuria nespusă ce umple sufletele noastre, simţim totuşi trecând o umbră de durere, precum trecea prin sufletul marelui viteaz, când, întorcându-se învingător din lupte, ştia că-i în ajunul unor noi bătălii!"

La masa sărbătorească la care a luat parte şi Kogălniceanu, a prezidat, din raţiuni de administraţie, Slavici.

Răzleţ, Eminescu se delecta privind bucuria populară, revărsată pe tăpşanul verde din jurul albei mănăstiri. La mese sau pe iarbă, ţăranii îşi potoleau foamea şi setea sănătoasă cu bucatele îmbelşugate, cu pâinea care se cocea în cuptoare uriaşe, cu tocana care fierbea în cazane pântecoase pe vetre, cu carnea boilor fripţi, cu vinul din ploşti sau din căni mari de pământ smălţuit. După îndestulare, ca întotdeauna, s-a încins jocul; hora mare şi-a desfăşurat firul pe iarbă, reunind ţărani şi intelectuali. Începutul l-a făcut Xenopol, care a luat la joc „pe o fată minunat de frumoasă din Putna".

Şi serbarea a ţinut până seara când s-au aprins focurile pe dealuri şi iarăşi torţe şi candele în preajma mănăstirii. Se pare că acum, vibrând de emoţie şi el, Ciprian Porumbescu, în vârstă de 18 ani, a cântat pe vioara vestitului Vindereu şi că mai apoi i-a spus părintelui său, preotului Iraclie Porumbescu: „Tată, am cântat Daciei întregi!"

Dar după turburarea evocării istorice, a urmat reintrarea în contemporaneitate. În trapeza mănăstirii, neîncăpătoare, s-au

strâns în congres, în primul congres de acest fel, reprezentanţi ai studenţilor români de pretutindeni. E lesne de înţeles că studenţii din Viena aveau programul cel mai unitar, scopurile cele mai clare şi mijloacele cele mai adecvate pentru realizarea lor. Câte ceasuri trecuse Eminescu explicându-le, lui Slavici şi celorlalţi, imperioasele necesităţi ale momentului istoric, păstrarea conştiinţei naţionale în românii oprimaţi din Imperiul Habsburgic prin activităţi ţintind la îndeplinirea unităţii culturale înaintea celei politice. Dar după chiar spusele lui Eminescu, cele patru teme de luat în discuţie nu fuseseră aduse de mai înainte la cunoştinţă celor mai mulţi din participanţi. De aceea, când vienezii au propus alegerea unui birou permanent, care să convoace periodic studenţimea şi să fie sufletul propagandei, şi, de asemenea, redactarea unei ordini de zi, delegaţii s-au îmbulzit la discuţii, s-au înflăcărat, au vorbit fără măsură şi fără disciplină şi prima seară s-a încheiat fără vreun rezultat real. Eminescu a privit doar şi a tăcut. La miezul nopţii, el, Ştefanelli şi G. Dem. Teodorescu s-au retras în turnul lui Ştefan cel Mare unde s-au culcat în fânul cosit de curând. Dar Eminescu, bătut de gânduri, a coborât, probabil, din turn, deoarece Slavici afirmă că zorile de zi i-au prins pe ei doi plimbându-se „ca nişte lunatici, de-a lungul văii umede".

Se pare că Slavici se arăta descurajat şi Eminescu îl îmbărbăta zicându-i: „hai, acela care vrea să facă ceva nu discută, ci lucrează. Să vezi că n-o s-ajungem la alegerea biroului permanent. O să rămânem tot noi şi e mai bine aşa. Mergem înainte, îi lăsăm să discute, facem ce ştim şi lumea vine după noi." Se enerva însă când Slavici, mai realist, îi răspundea: „Stai pe pace, c-o să vie, dar mai târziu".

Pricina enervării e prinsă destul de exact de către prietenul şirian, care nici nu-şi dădea seama de cât de pătrunzătoare i-a fost privirea: „Eminescu... privea toate lucrurile din *punctul de vedere al omului care nu moare niciodată* şi vedea în fiecare clipă întreaga

desfăşurare a vieţii noastre naţionale ca actualitate. În gândul lui toate curgeau repede una dintr-alta..."

Este cuprinsă aci, de fapt, o trăsătură de spirit care face într-adevăr unicitatea marelui poet chiar şi atunci, la abia 20 de ani: capacitatea lui de a trăi simultan pe două dimensiuni ale timpului, cea a timpului mărunt al omului, al vieţii individuale, al istoriei, şi cea a timpului mare, a macrotimpului „timp mitic", împletindu-le ca puţini alţii, încercând să toarne durată în actualitate şi să treacă pentru a o salva, clipa în eternitate. Astfel ceea ce spune Slavici luminează, şi iată cât de devreme, aparenta contradicţie dintre aspiraţia superioară constantă a lui Eminescu către absolut şi inserţia lui pătimaşă în actualitatea cea mai acută, atât de vizibile mai cu seamă în opera lui târzie.

A doua zi, 16 august, după tipicul mănăstirilor noastre, parastasul ctitorului. S-a oficial slujba de pomenire, – a fost pusă iarăşi masă mare sub portic, iar egumenul Arcadie Ciupercovici a citit „vechiul şi frumosul necrolog privitor la Ştefan cel Mare", considerat pe atunci a fi aparţinut lui Vartolomei Măzăreanul. La sfârşit, Slavici, ca preşedinte, a declarat serbarea oficială închisă. Cei mai mulţi musafiri au părăsit mănăstirea în cursul după-amiezei, iar discuţiile între studenţii care au rămas au fost continuate până în 17 august. Congresul n-a ajuns la nici o concluzie unitară, ceea ce nu l-a supărat totuşi prea mult pe Eminescu. Asta însemna ca tot studenţii vienezi să rămână pe mai departe în fruntea mişcării pentru a duce în mod eficient mai departe lucrarea. De altfel, cu înţelepciunea lui bătrânească, Slavici avea să noteze mai târziu un gând recunoscător faţă de prietenul tinereţii sale: „Multe din cele ce s-au petrecut în urmă, mai ales în Ardeal şi Bucovina, sunt urmări ale acelor frământări. Îndeosebi multe din faptele lui Eminescu şi din scrierile lui ar rămânea neînţelese dacă n-am ţine seamă de zbuciumările prin care a trecut el când cu silinţele lui de a pune la cale congresul de la Putna."

Ecourile serbării fuseseră numeroase şi variate în ţară. Haşdeu, iritat de prezenţa unor junimişti la Putna, şi mai ales foarte contrariat de discursul lui A. D. Xenopol, depreciase mult caracterul festivităţii de la Putna, refuzând să înţeleagă sensurile ei reale. Am văzut mai înainte ce reacţie generoasă avusese Dimitrie Brătianu în preziua serbării, cu articolul din *Românul* în care lăuda reînnodarea tradiţiilor preţioase ale trecutului.

Eminescu însuşi lansa un deziderat cu un ton care amintea retorica generaţiei luptătoare de la '48: „... Să deie ceriul ca să ajungem asemine momente mai adeseori, să ne întâlnim la mormintele strămoşilor noştri plini de virtute, şi să ne legăm de suvenirea lor cu credinţa şi aspiraţiile vieţii noastre. Numai cu chipul acesta vom putea conserva patria ce avem; numai cu chipul acesta neamul românesc poate spera slavă şi pomenire în viitor."

Greutăţile şi dezamăgirile au început să se arate însă abia după încheierea festivităţilor de la Putna. Banii din ţară, de mult făgăduiţi, întârziau să vină şi creditorii au început să-i încolţească pe organizatori. Atunci Slavici a rămas la Putna şi Eminescu a plecat în ţară ca să grăbească debursarea sumelor. Şi în această chestiune s-a dovedit un factor activ, căci, la o săptămână, a şi trimis o scrisoare de liniştire şi banii au început să sosească în cel mai scurt timp, aşa încât, în septembrie, Slavici s-a putut întoarce la Viena, ca după aceea să plece acasă.

În acest timp, Eminescu se afla la Iaşi, unde a asistat la câteva din şedinţele Junimii, în cursul cărora sudura dintre el şi conducătorii cenaclului s-a produs. Şi de la noii săi prieteni şi comilitoni a încercat (şi a reuşit), cu generozitatea-i caracteristică, să obţină o bursă pentru Slavici pe care-l ştia foarte strâmtorat, ca acesta să-şi continue studiile la Viena. Aşa încât Slavici s-a întors la Viena cu primii 18 galbeni dobândiţi prin intermediul devotatului (şi discretului) prieten.

Pentru amândoi însă avea să înceapă acum un timp de neplăceri. Tot felul de acuzaţii şi reproşuri se grămădesc asupra

capetelor lor. Ba că au pus în primejdie existenţa însăşi a societăţii „România Jună", semnând ei, membri ai societăţii, un apel pe care societatea n-a avut nicicând intenţia să-l emită, ba că Slavici s-a făcut preşedinte al unui comitet pe care nimeni nu l-a ales, ba că a deturnat bani în scopuri personale din fondurile adunate, ba că s-au vândut intereselor străine (aluzia era, firește, la Junimea), tot învinuiri pătimaşe şi de rea-credinţă, din partea unor adversari personali ca Ioniţă Bumbac şi alţii, ostili, de obicei, celor doi prieteni.

Din această pricină, lucrarea pornită la Putna n-a putut fi dusă mai departe, spre marea durere a lui Eminescu, sosit la Viena toamna târziu. Tot zbuciumul lui pentru a da viaţă sărbătorii atât de dorite şi mai ales congresului studenţesc, marile lui nădejdi în continuarea operei de la Putna în sensul constituirii unei direcţii sigure, unitare, a spiritului românesc, s-au văzut amar dezamăgite de votul de blam dat, în mărginirea şi răutatea unor oameni lipsiţi de o minimă înţelegere a lucrurilor, celor care munciseră din greu şi izbândiseră, adică lui Slavici, lui Pamfil Dan, casierul excesiv de scrupulos, lui Vasile Moraru şi lui Ion Luţă.

Şi ieşind din modestia obişnuită, Eminescu şi-a arătat încă o dată, în împrejurări de vitrege relaţii umane, noblețea şi generozitatea. El a intervenit în dispută, luând apărarea celor învinuiţi pe nedrept şi încercând să arunce în balanţă, în favoarea tinerilor săi prieteni, toate simpatiile (şi nu erau puţine) de care se bucura în societatea „România Jună" el, bibliotecarul ei. A vrut să scrie şi a şi scris un articol explicativ pe care dorea să-l trimită la *Românul* în noiembrie 1871, dar Slavici s-a opus la publicarea lui (după 32 de ani, I. R. Pogoneanu a dat la lumină în *Convorbiri* un articol, după spusa lui Slavici, şi o ciornă, „dispoziţiunea") şi acuzaţii au fost siliţi să se retragă din societate. Atât de mare a fost şocul suferit de Eminescu, atât de adânc resimţite aceste fapte de gravă inechitate inconştientă cu care se răsplătea o iniţiativă de semnificaţia celei de la Putna, încât se pare că de

atunci, cum spunea Slavici, el n-a mai fost niciodată acelaşi om de mai înainte, senin, voios şi încrezător. Caracterul i s-a înăsprit în sensul îngrădirii mai stricte a comunicativităţii (care nici până atunci nu fusese prea mare); a devenit şi mai tăcut, şi mai rezervat, şi chiar mai discret decât fusese.

Şi mai cu seamă pierduse orice încredere în posibilitatea de intervenţie, cu atât mai mult de modificare, în viaţa publică, în posibilitatea de barare a acţiunii răului şi ignoranţei.

Deşi în aparenţă ducea aceeaşi viaţă studenţească, întreţinea aceleaşi „tabieturi" de lectură condusă până la zi, până la *Litterärische Blätter* ale lui Rudolf Gottschal, frecventa galeriile de artă şi muzeele, zăbovea îndelung în faţa tablourilor de meşteri flamanzi şi olandezi şi lua note după explicaţiile date de prietenul pictor Epaminonda Bucevski, mergea la teatru ca şi mai înainte, la Burgtheater, unde se amuza copios de jocul vreunui comedian năstruşnic ca Meixner ori era mişcat de vibraţia tragică a glasului Fredericăi Bognar, sau de strania frumuseţe a Augustei Baudius Wilbrandt, continua să frecventeze opera, singur sau cu prietenul Samoil Isopescu (cu care asistase la *Fidelio* de Beethoven) – totuşi o strună se rupsese în el, de neînlocuit, marcând începutul unei dureri existenţiale cu urmări treptat tot mai vizibile în gândire şi operă.

Îl chinuia din ce în ce mai mult şi lipsa banilor, ceea ce tatăl său îi trimitea abia îi ajungea, din pricina scumpirii traiului în preajma unei expoziţii mondiale care se pregătea la Viena, şi se gândea chiar ca în următorul semestru să se mute undeva, la o universitate din provincie. Cum stătea şi prea departe de Universitate, s-a mutat acum într-o cameră cu colegul Samoil Isopescu, în Landstrasse – Adamgasse nr. 5, la al doilea etaj, la o doamnă bătrână.

Aci obţinuse îngăduinţa, atât a colegului cât şi a proprietăresei, să rămână aproape tot timpul zilei acasă, aşa încât citea şi scria întruna, după obiceiul său, purtând vestimentaţie *sui generis*:

halat alb, papuci de baie, fes pe cap. Cufundat în gânduri, se plimba prin odaie şi fredona frânturi de cântece bătrâneşti.

Dar şi amărăciunea înfrângerii unei cauze atât de drepte, şi lipsurile materiale au început să slăbească trupul tânăr, până atunci atât de rezistent. Bolnav peste iarnă, a suferit de un catar de stomac şi de o hepatită mai întâi, apoi de inflamaţie intestinală, însoţită de dureri de urechi, şi de care l-au îngrijit colegii de la medicină. Firește, în aceste condiţii, scrisorile către familie cuprindeau insistente cereri de bani, lesne de închipuit cât de umilitoare pentru mândria aceluia care de mult voise să se dispenseze de ajutorul de acasă.

Toate laolaltă începeau să sădească în el un sentiment ciudat de oboseală, de silă de viaţă; ciudat pentru că era vorba de un om activ, plin de energie şi nesecată curiozitate de cultură, care credea în viaţă şi în valorile ei fundamentale, care în orice clipă, chiar şi în cea mai întunecată, lupta încă pentru triumful binelui şi al adevărului, în ciuda decepţiilor tot mai dese. Constata cu tristeţe, că dincolo de orice doctrină rousseauistă, înaintarea în civilizaţie şi pe scara socială nu însemnau pentru fiinţa morală a oamenilor progres, ci tentaţie spre mai tristă superficialitate şi minciună, că goana nesăţioasă după ranguri şi avere producea cumplite răsturnări de valori, ducând la afirmarea impostorilor, a secăturilor cinice şi la călcarea în picioare a celor vrednici. De aceea, rămânea tot mai încredinţat că viitorul naţiei e legat de masa largă a poporului, de statornicia vieţii rurale în care se păstrează nealterate cele mai autentice valori spirituale.

De aceea, se interesa de tot ce privea lumea lucrurilor durabile. Când acolo, la Viena, se întâlnea cu ţărani sau fii de ţărani veniţi din Transilvania şi Bucovina, nu contenea cu întrebări despre modul lor de viaţă, despre necazurile şi bucuriile lor. Ei îi păreau a fi întrupătorii geniului poporului, deţinătorii cei mai îndreptăţiţi ai limbii şi poeziei adevărate, reprezentative. Cu prietenul Slavici, făcea „experimente" lingvistice, deoarece „şirienească" acestuia îi

aducea un material de studiu interesant, pe deasupra celui oferit cu prisosinţă de studenţii originari din toată românimea, aflaţi la Viena. De altfel, Eminescu era admirat de colegi şi pentru românească neaoşă şi elegantă pe care o vorbea. Deşi venit din Moldova de nord şi crescut în regiuni cu deformări regionale, mai cu seamă fonetice, destul de puternice în limbă, el eliminase din vorbirea şi scrisul său, şi încerca să elimine şi la intelectualii cu care venea în atingere, imperfecţiunile regionale şi se arăta iritat de stâlcelile la care era supusă limba românească în publicaţiile vremii.

Poate şi din acest punct de vedere îl va fi atras pe poet Maiorescu, care a avut şi în problemele limbii, el, filosoful şi esteticianul, o atitudine perfect judicioasă întărită deopotrivă de argumentul ştiinţific şi de acela al bunului-simţ comun, validată strălucit de dezvoltarea ulterioară a literaturii române. Eminescu exclama adesea indignat: „Ce limbă stricată e la Bucureşti! În gazete, româneşte, mai nimic. Singurele cuvinte: ba, da, tu, eu, sunt româneşti; de altfel, numai vorbe franţuzeşti, bulgăreşti, turceşti şi Dumnezeu mai ştie câte alte soiuri..."

Iar titanica muncă de supunere a limbii în tiparele cele mai înalte este de o maximă expresivitate. Lucrările produse acum dezvăluie izbitor cantitatea şi calitatea travaliului enorm desfăşurat de tânărul poet, cum nu vor mai dezvălui cele de mai târziu. Ştiind cu ce atenţie urmărea în discuţiile cu Slavici particularităţile materialului verbal pe care-l mânuia şi descoperind în paginile acelei etape licenţele poetice cele mai numeroase, coliziunile cele mai neaşteptate între cuvinte, o anume redundanţă care mărturiseşte tendinţa cuvântului de a scăpa din chinga strânsă de un stăpân încă uimit de forţa tainică a vocabulelor şi privind cu oarecare îngăduinţă tendinţa lor centrifugă, înţelegem, la vers, căutările minuţioase, experimentele operate asupra atât de fragilului şi în acelaşi timp atât de rezistentului material al limbii. Este ca şi cum alchimistul ar fi pus în creuzete elementele şi observă îndelung reacţiile lor până să înceapă fuziunea la mari temperaturi.

Sigur că cercetarea aceasta, pasionată, de limbă era dublată şi sprijinită de cea folclorică, dar ţintind mai mult, în vremea studiilor vieneze, la generalizări şi teoretizări menite să întregească, în intenţia poetului, vastele sale planuri de cultură naţională. Căci instinctul exponenţial, ca să spunem aşa, se zbătea în el încă din acei ani când încerca să gândească în consens cu istoria şi spiritul naţiunii sale. Şi poetul întreţinea o credinţă neclintită în raporturile dintre creator şi popor privite în sens herderian.

Dar dacă limba poeziei eminesciene era mai puţin permeată de înrâurirea simplificatoare şi esenţializantă a poeziei mari populare în acest răstimp vienez, gândul lui creator începea să iscodească în lumea miturilor, în lumea izvoarelor eterne ale poeziei. Şi în contextul general de titanism răzvrătit al creaţiei eminesciene dintre 1869 şi 1872, apăreau insule de lumină, mărturisind o aspiraţie şi o strădanie mai înaltă.

Basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, apărut în *Convorbiri literare* din 1 şi 15 noiembrie 1870 (IV), marca un început de pătrundere în universul acela sustras fatalei curgeri a timpului. Cum scria în *Panorama deşertăciunilor* (Memento mori), poemul conceput la Viena, „... posomorâtul basmu – vechia secolilor strajă – / Îmi deschide cu chei de-aur şi cu-a vorbelui lui vrajă / Poarta naltă de la templul unde secolii se torc". În ţesătura basmului acestuia căruia nu i se cunoaşte încă prototipul popular, Eminescu, printre elementele selectate dintr-o fantezie romantică în plină ebuliţie, sub înrâurirea literaturii romantice germane acum parcurse, introducea un fragment de portret al eroului încărcat de atribute orfice. Cântând din cele două fluiere ale sale, unul de doine, celălalt de hore, Făt Frumos, ţăran, producea asupra naturii efectele însufleţitoare pe care imnurile orfice ale grecilor vechi le consemnau ca rezultat al cântecului lirei lui Orfeu, în ceea ce priveşte apele, stâncile, copacii, vieţuitoarele.

Anii aceia erau, de altfel, anii în care poetul concepea uriaşul

proiect al *Panoramei deşertăciunilor* (Memento mori), temerară trecere în revistă a istoriei umanităţii, de tipul hugolienei *Legende a secolelor*, cu o adâncă implicaţie filosofică, şi în care Orfeu şi a lui „arfă sfârâmată" deveneau simbolul căderii Greciei. Nu în chaos, ci în mare a fost aruncat magicul instrument care a provocat „eterna murmuire" a amintirii greceşti. Şi din originala tratare a mitului orfic în *Memento mori* s-a răsfrânt, în altă ipostază, o ţandără a mitului grec în basmul românesc.

Şi tot în *Memento mori* apărea, în fragmentul dacic, o conturare, de o vrăjită frumuseţe, a mitului Dochiei, învestită cu atribute de zână, şi se închega un mit al genezei poporului român, al căderii Daciei şi victoriei romane, într-o gigantică teomahie, zeii Daciei împotriva zeilor Romei.

Dacă reamintim şi mitul vârstei de aur pe care se brodează *Epigonii*, se limpezeşte direcţia spiritului eminescian de a infuza mit poeziei în duh net romantic şi mai cu seamă de a crea mit românesc în sistem analog cu acela al miturilor europene. Şi nu numai greceşti. Căci în *Sărmanul Dionis* va căpăta o nouă şi surprinzător de originală tratare mitul căderii îngerilor, cum se va vedea mai departe.

Astfel, fundamentul imediat folcloric al preocupărilor îl conducea pe poet, ca o trambulină perfect rezistentă pentru salturile sale de greu închipuite îndrăzneli, înspre creaţia proprie, unde lucrurile căpătau configurări dintre cele mai neaşteptate. Aşa şi alte tărâmuri de interes obştesc, naţional, de cultură, au consunat cu preocuparea lui creatoare, de moment sau de perspectivă, ca bunăoară, tărâmul teatrului.

Aci, Eminescu arăta o atenţie foarte acută problemei teatrului românesc şi a repertoriului naţional. Fusese o înclinare mai veche, a adolescentului chiar, care se desenase pe urmă cu un profil mai apăsat, în anul turneului întreprins în Transilvania cu trupa lui Pascaly, când poetul culesese impresii şi reacţii la faţa locului. Şi cum la el orice detaliu de viaţă culturală intra într-un plan mai

larg de activitate, şi aceste date s-au cuprins într-o perspectivă mai vastă de scopuri general-obşteşti, patriotice.

Pe atunci, se agita în rândurile intelectualităţii româneşti din Transilvania ideea unui teatru naţional, care ar fi trebuit condus de Iosif Vulcan. Chiar acesta explicase într-un discurs ţinut la Deva, la 4 octombrie 1870 – „De ce voiu s-avem un teatru naţional" –, raţiunile acestei dorinţe. Discursul fusese publicat după aceea în paginile *Federaţiunii*, în numerele din 19/7, 21/9 şi 23/11 octombrie ale aceluiaşi an. În aceeaşi chestiune, mai luaseră cuvântul Iosif Hodoş şi alţi intelectuali ardeleni. Printre cei dintâi a intervenit în discuţie Eminescu, cel atât de atent, de deschis la orice mişcare, la orice amănunt legat de viaţa obştească a Transilvaniei. Şi în sensul arătat, el publica în *Familia*, nr. 3, din 18/30 ianuarie 1870, un articol intitulat *Repertoriul nostru teatral.*

Sunt câteva pagini de o uimitoare claritate a ţelurilor la un tânăr care abia trecuse de 20 de ani. Cu un realism plin de curaj, vorbea mai întâi despre ceea ce mulţi nepricepuţi înţeleg prin teatru şi anume, acele localuri care „propagă fără conştiinţă libertinajul în idei, în simţiri şi în fapte". Şi în continuare, discuta repertoriul naţional românesc sărac, găsind cusururi unor comedii ale lui Alecsandri – pe care ca poet îl preţuia mult –, dramelor lui Bolintineanu, şi el apreciat pentru legendele sale istorice, pieselor comice ale lui Millo şi celor ale lui Pantazi Ghica, câţiva doar printre mulţi alţii puţin cunoscuţi.

Recomandabile ca realizare îi păreau piesele lui V. A. Urechia, *Răzvan-Vodă* a lui Haşdeu, „dramă în cele mai multe privinţe bună", *Rienzi* de Samson Bodnărescu, viitorul său prieten, dramatizare după Bulwer, şi *Grigore Ghica*, a lui Depărăţeanu.

Ieşirea din impasul sărăciei de repertoriu nu-i părea posibilă decât prin bune traduceri (deşi spune – ca şi Kogălniceanu pe vremuri – „în genere, noi nu suntem pentru traduceri, ci pentru compuneri originale...") din marii autori ai lumii care au dat opere cu puternic caracter naţional, şi, mai ales, prin creaţii originale

serioase, în care tinerii dramaturgi români să dea dovada studierii repertoriului clasic universal. Eminescu susţinea că, totuşi, în Europa, pe care o vedea „infectată de corupţiune", de frivolitate, repertoriul clasic întreţinea o zonă de valori nepoluate. Chiar în Viena, unde el frecventa Hofftheater, teatrul curţii, aflat în vădită decadenţă de când demisionase directorul Laube, aerul curat era întreţinut tot de acelaşi repertoriu spre care-i îndrepta autorul articolului pe dramaturgii români. Un elogiu entuziast al lui Shakespeare, „geniala acvilă a Nordului", însoţea recomandările de autori universali de primă mărime care trebuiau studiaţi (era vremea maximei atenţii acordate de poet operei englezului). Se adăugau acestuia dramaturgii spanioli ai secolului de aur (se va fi aflat, poate, atunci Eminescu sub influenţa vreunei lecturi din August Wilhelm Schlegel despre istoria literaturii dramatice), apoi contemporanul norvegian, Björnstjerne Björnson. Urma germanul Friedrich Hebbel cu a sa *Maria Magdalena* şi poetul danez Holberg, autor al unor comedii populare. Dar lauda care se înalţă ditirambic din articol este aceea a lui Victor Hugo, pe care Eminescu, în această etapă titanică a creaţiei, îl vedea ca pe un gigant, luptător pentru valorile libertăţii.

„Pe popor în luptele sale, în simţirea sa, în acţiunea sa, pe popor în puterea sa demonică şi uriaşă, în înţelepciunea sa, în sufletul său cel profund, ştie a-l pune pe scenă Victor Hugo şi numai el. Adorator al poporului şi al libertăţii – scria cu patos romantic Eminescu – el le reflectează pe amândouă în conture mari, gigantice, pe care adeseori puterile numai omeneşti ale unui actor nici că le pot urmări cu expresiunea. Pe acest bard al libertăţii îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naţionale Române."

Pe lângă admiraţia pentru poetul cetăţean al Franţei, articolul dezvăluia şi o frântură din concepţia despre artă a lui Eminescu în această perioadă, mult asemănătoare cu aceea a paşoptiştilor. Pentru compunerile dramatice originale pe care le dorea,

scriitorul cerea „ca piesele de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă să fie absolută". Aceste puține cuvinte denotau un punct de vedere interesant în privința artei care era privită în finalitatea ei moralizatoare, de instrument eficient în educarea, în perfecționarea etică a oamenilor. Și această afirmație, a existenței neapărate a unei laturi morale în orice vrednică operă de artă, nu-i scapă din întâmplare de sub condei tânărului preocupat fără de încetare de găsirea modalităților practice ale creșterii unei culturi naționale. Tot în acele pagini, referindu-se la modul în care operele literaturii universale ar putea ajunge în mâinile celor interesați de la noi, recomanda spre lectură volumele editate bine și destul de ieftine ale celebrei edituri Philipp Reclam, cu introduceri judicios făcute, punând în relief „coeziunea internă și valoarea estetică și etică a piesei".

Scoaterea în evidență a valorii etice din operele de artă se lega strâns de o altă idee tot din același articol, denotând o fermă convingere spre afirmarea ritoasă a scopului unui repertoriu național român, care trebuia „nu numai să placă, ci să și folosească, ba încă înainte de toate să folosească".

Era, evident, o idee de mai veche sorginte, pașoptistă, făcând să răsune și aci, în domeniul dramaturgiei, interesul eminescian acut din această perioadă, pentru viața, pentru activitatea practică. Tot așa cum, lucrând cu folclorul și îndemnând și pe alții s-o facă, pornea de la idei generale despre valoarea enormă a literaturii populare ca expresie a sufletului unui popor, și atunci când scria despre teatrul românesc, despre repertoriul necesar viabilității și utilității acestuia, el însuși încerca să-și aplice ideile pentru a împlini lipsurile dramaturgiei naționale, exersându-le în genul de care cultura românească avea atâta stringentă nevoie.

Această preocupare se arăta cu destulă insistență în scrisorile de la Viena către Iacob Negruzzi. Eminescu mărturisea că e urmărit de gândul unei drame: „Când erați la Viena, mă întrebați dacă nu port ceva în minte. Port și eu acum ceva: o dramă epică,

din care însă n-am scris până acuma nici un şir. Nu sunt în clar nici cu forma, nici cu fondul, nici cu părţile singulare, nici cu raportul în care acestea să steie. Sunt mai mult umbre ce le aruncă în închipuirea mea nişte forme care să vie de-acu-nainte. Însă tare-mi pare mie că va rămâne în veci nescrisă. Altfel de împrejurări decât ale mele trebuie pentru a produce ceva mare şi bun totodată."

Se pare că poetul s-ar fi referit la una din dramele sale istorice cele mai timpurii pe care le-a proiectat şi au rămas în filele manuscriselor ori au intrat, fragmentar, în componenţa altor lucrări, ca *Mira*, *Petru Rareş*, *Cel din urmă Muşatin*, *Ştefan cel tânăr* etc. Iar exigenţa neîndurătoare faţă de propria sa operă nu l-a lăsat să le ducă la capăt.

Luciditatea extremă a lui Eminescu lucra în primul rând asupra producţiilor sale şi este interesant de văzut, dintr-altă scrisoare adresată tot lui Iacob Negruzzi, cum poetul e perfect conştient de inconsistenţa talentului său dramatic, din pricina preponderenţei genului liric şi epic în creaţie. De data aceasta, referindu-se, pare-se, la tabloul dramatic *Mureşanu*, el declara:

„De drama mea n-are să fie nimica, pentru că nu ştiu ce formă să-i dau, pentru că nu e dramă. S-ar potrivi poate mai mult pentr-un epos, dar atuncea aş pierde vioiciunea scenelor şi a caracterelor ce-mi trec prin minte. Cum vă spun, n-are să fie nimic *din ea*; simt cum se desparte întregul ei în părţi constitutive; din cari fiecare îşi pretinde independinţa sa. De-ar fi fost să fie, apoi ar fi fost cam în maniera lui *Faust*, deşi nu totuşi."

Într-o altă scrisoare îi propunea lui Negruzzi să-i trimită spre lectură acest tablou dramatic, dacă nu cumva titlul însuşi, „nu-l exclude dinainte de la critică şi publicare", insinua poetul, ironic, făcând aluzie la alergia junimiştilor la numele lui Andrei Mureşanu.

Şi iarăşi, ca de obicei, nemulţumit doar cu propriile sale forţe şi dorind să vadă în jur cât mai numeroase eforturi convergând

spre cauza unică a culturii româneşti, el îl determina pe Slavici să scrie şi el teatru pe teme din viaţa satului.

Chiar într-una din scrisorile mai sus-citate, cea în care vorbea de obsesia unei drame epice, îi anunţa lui Negruzzi trimiterea unei comedii a lui Slavici. Era vorba de *Fata de birău*, care a şi apărut în *Convorbiri literare* din 1 martie 1871.

Nesigur încă de impresia pe care comedia avea s-o facă asupra redactorului-şef, Eminescu încerca să explice punctele oarecum nevralgice ale piesei şi mai ales încărcătura de regionalisme: „Nu ştiu de vă va plăcea; – numai asupra unui moment aş vrea să vă atrag atenţiunea: frazele ce vi se vor părea stranii, nu sunt străinismi ci provincialisme. În genere e scrisă cu prea espres colorit local, deşi are scene de o gingăşie simplă şi într-adevăr rustică – scenele dintre Cimbru şi Anița. Eu am copiat-o, pentru că era scrisă cu ortografia din Austria." – încheia cu modestie poetul atât de necruţător cu sine şi de îngăduitor cu ceilalţi, pentru a justifica intervenţia lui în această chestiune. Adevărul era că toate scrierile lui Slavici treceau, în vremea aceea, în scopul corectării şi limbii şi, uneori, chiar a fondului de idei, prin „mâinile distilatorii", cum le numea recunoscător şirianul, ale lui Eminescu.

Ceea ce îl mulţumea la alţii, ca bunăoară realismul modest al comediei lui Slavici, nu-l putea nici pe departe mulţumi în ceea ce-l privea. Criteriile cu care cântărea şi *se* cântărea erau cu totul diferite. Capul lui arzător, plin de filosofie, de la *Vede* la Platon şi Spinoza, la Kant şi Schopenhauer, se lăsa bântuit şi de fantomele dramaturgiei universale, de la Shakespeare şi spanioli, la Goethe şi Schiller, autorii lui de căpătâi. Pe marele englez îl recitea acum integral, în traducerea germană Schlegel-Tieck (dar cum am încercat să demonstrăm într-altă parte, şi cu originalul englez în faţă, mai cu seamă la sonete), cu o atenţie şi o pasiune extraordinară. Scrierile perioadei vieneze abundă în aluzii la opera „divinului Brit", „a genialei acvile a Nordului", şi în *Geniu pustiu*,

şi în *Mortua est* şi în *Cugetările sărmanului Dionis* şi în *Repertoriul nostru teatral*, dar mai ales în proiectele de dramă istorică.

Proiectele acelei etape erau tot atât de bogate şi diverse pe cât îi erau şi lecturile, făcute în Biblioteca de la Hofburg, pentru cărţi pe care nu le putea altfel găsi şi în cea mai mare parte acasă. De la Biblioteca Universităţii împrumutau cărţi pentru el colegii, de pildă Samoil Isopescu, ei ca studenţi *ordinari* având acest drept. La curent cu tot ce se afla în librăriile şi anticariatele vieneze, ştia exact încotro să se îndrepte pentru cutare sau cutare carte. Când nu avea bani, era în stare să parcurgă, repede, acolo, pe loc, paginile de care avea nevoie.

Când putea, cumpăra însă volumele care-l interesau, le citea în goană, lector febril, pătimaş, reţinând numai pe acelea la care ţinea foarte mult. Restul era vândut pe măsură ce banii se împuţinau. De predilecţie, citea acasă, cu creionul şi hârtia alături, pentru note, reflectând îndelung, plimbându-se prin cameră, întinzându-se pe canapea, fredonând, în fumul de ţigară şi aburii de cafea care umpleau încăperea cu storuri trase. Şi încăperile în care locuia, în general luminoase şi încăpătoare, în acele case de stil „imperial" cu aspect rece şi impozant (acum în 1871 şi '72 a locuit în Wiednergasse, pe Schaumburgergasse, nr. 15, apoi în Landstrasse, pe Gärtnergasse, nr. 5), deveneau, la scurt timp, asemănătoare între ele şi de nelocuit pentru un om obişnuit. Cărţile risipite pe masă şi pe podea făcând impracticabil măturatul, patul neaşternut cu zilele, spirtiera pe care ibricul fierbea întruna făceau parte integrantă din interiorul eminescian.

Latura de umoare mizantropică, foarte accentuată după toate cele de la Putna şi după maladiile din toamna târzie, îl făcuseră pe poet şi mai rezervat şi mai taciturn. Nici înainte nu primea bucuros acasă, dar acum îşi respingea aproape direct „interlocutorii" nepoftiţi. Şi dacă vreunul mai insistent rămânea totuşi, asista la o scenă ciudată ca simplu spectator. Căci Eminescu, întrerupt o clipă, îşi relua gândurile şi se plimba nestingherit prin

casă, fredonând. Când un candid intrus a mai vrut să ştie şi ce cânta poetul, acesta, dezarmat şi plin de umor, dar şi cu ascunsă ironie, i-a răspuns: „Măi, să ştii, când sunt melodii vesele, gândesc poezie, iar dacă sunt marşuri, atunci gândesc istorie".

Îşi ameţea foamea zile întregi numai cu cafele şi nu mai făcea deosebire între zi şi noapte în precipitarea lui creatoare. Era atâta grabă în dorinţa lui aprinsă de a acumula cunoştinţe, de a încărca mesajul geniului său, încât, ca şi în faţa celorlalţi ctitori ai culturii omeneşti sfârşiţi pretimpuriu, te întrebi dacă nu cumva o premoniţie şfichiuitoare îl gonea, necruţător, sau dacă nu cumva tocmai această mistuire rapidă, neprecupeţită a fiinţei îi va fi stins mai degrabă făclia neobişnuit arzătoare a vieţii.

Un coleg din Viena, înspăimântat de-a dreptul de ce putea să „înghită" Eminescu calitativ şi cantitativ în lecturile lui, afirma că nu era cu putinţă ca un creier omenesc, oricât de puternic, să fi fost în stare a prelucra şi sistematiza imensul material adunat din atâtea discipline diferite. Şi acelaşi punea pe seama supraîncărcării uriaşe a minţii, caracterul intermitent şi eruptiv vulcanic al productivităţii sale creatoare.

În lume mai ieşea, mergând însă tot înspre sursele culturii, spre operă şi teatru. Opera de Stat, de pe Ring, fusese inaugurată la 25 mai 1869, deci cu câteva luni înaintea sosirii lui Eminescu la Viena, cu *Don Juan* de Mozart, cântat în germană, sub bagheta lui Franz von Dingelstadt. Iar *Fidelio*, marea operă beethoveniană, fusese reprezentată după două săptămâni, cu acelaşi dirijor. De atunci încolo, aceste două opere, ca şi altele, fuseseră reluate în fiecare stagiune, din '69 în '72, aşa încât Eminescu le putuse audia, singur ori însoţit de câte un prieten. Şi nu numai Mozart şi Beethoven (despre care a scris rânduri puţine, dar uimitoare prin adevărul lor muzical şi antropologic) au fost audiaţi în marea şi impunătoarea, deşi deloc frumoasa Operă, ci şi Glück, Weber, şi mult gustaţii atunci Meyerbeer, Ambroise Thomas şi alţii. Pare să fie verosimilă şi ipoteza mai veche a unui muzicolog român

care susţinea că Eminescu cunoştea creaţia wagneriană, deoarece în repertoriul Operei cu începere din 27 februarie 1870, când s-a cântat prima oară *Maeştrii cântăreţi din Nürnberg*, au mai figurat în 22 iunie, *Tannhäuser*, în 4 octombrie, *Lohengrin*, iar în 1871, *Olandezul zburător* la 27 ianuarie şi, la 30 mai, *Rienzi*, ultimele două sub conducerea lui Johann von Herbeck.

De altfel, cultura muzicală constituie un capitol de mare însemnătate în gândirea şi în creaţia poetică eminesciană, în viziunea lui romantică asupra universului, afină cu aceea a romanticilor germani.

Şi muzică a putut asculta din belşug în Viena timpului, nu numai în sălile de concert, dar şi în catedrale, cum am mai spus, sau în saloane. Căutând proximitatea artiştilor în irezistibila atracţie pe care o exercita asupra lui scena, a făcut cunoştinţa câtorva din actorii de primă mărime, printre care şi a protagonistelor *Burgtheater*-ului Frederica Bognar şi Augusta Baudius Wildbrant. Acesteia din urmă i-a închinat, în limba germană, un sonet ocazional, intitulat în stilul vremii, *An Baudius* (Către Baudius) şi în care chipul ei era asemănat cu luna palidă.

La Frederica Bognar era uneori poftit la „jurui", printr-un bilet special mult jinduit de colegi. Cei puţini din preajma lui nu ştiau cum ajunsese s-o cunoască pe tragediana renumită, care însă, din 1870, nu mai juca la Burgtheater decât ca oaspete mult cinstit, în roluri foarte importante ca Maria Stuart, Sappho, Judita, Deborah. Familiarizat cu viaţa de teatru, vorbind perfect „o limbă nemţească interesantă", cu un fizic distins, poetul străin a putut atrage o clipă atenţia actriţei, determinând-o să-i acorde, amabilă şi curioasă, o invitaţie care avea să se repete. De fiecare dată îmbrăcat în hainele de sărbătoare ale vreunui coleg cu o garderobă mai bogată, tânărul român se îndrepta spre locuinţa artistei, în Landstrasse-Hauptstrasse. Şi vizita se desfăşura după tipicul obişnuit al acestor întâlniri de salon, cu omagiile prezentate gazdei, cu trecerea de la un grup de invitaţi la altul, cu

conversaţii stereotipe şi surâsuri obligatorii printre femei elegante şi tineri spilcuiţi, cu ceaiul, prăjiturile şi vinul de rigoare.

După primiri, se întorcea fără regret, ba chiar cu un sentiment de uşurare, la odăiţa modestă şi afumată, unde reintra în universul ocupaţiilor sale întrerupte de scurtul interludiu monden.

Sigur că, din aceste variaţii de mediu, observaţia lui s-a ascuţit şi l-a învăţat deosebirile dintre o lume goală de noimă, aceea a saloanelor cu sterpe, calpe străluciri, prinse în iremediabile stereotipii mentale, sufleteşti, verbale, şi aceea a oamenilor mărunţi, cu precădere a ţăranului român, plină de virtuţile statornice ale inimii şi minţii. Asta l-a făcut să rămână mereu egal cu sine, la fel de indiferent faţă de cadrul în care-şi petrecea clipele, dar fără întrerupere atent la materialul uman ce-i cădea în câmpul de observaţie extins până la nivelul observaţiei antropologice, şi preţuind tot mai mult fiinţa simplă şi activă care alcătuia în concepţia sa tot mai clară, fundamentul trainic al edificiului social.

Pe de altă parte, pe acest căutător de absolut în toate tărâmurile, îndrăgostit de „eternul feminin" cu o îndărătnică statornicie faustică parcă, nici o dragoste, oricât de fulgurant concepută şi nutrită de lumina amăgitoare a saloanelor şi a rampei, nu-l putea satisface pe de-a-ntregul. Sufletul său începea să înseteze după mari simplităţi şi spontaneitate neprefăcută. Şi spre sfârşitul şederii sale la Viena, în 1872, se pare, a crezut a desluşi acele mult dorite atribute într-o persoană pe care a cunoscut-o atunci. Veronica, soţia foarte tânără a vârstnicului profesor ieşean (şi rector) Ştefan Micle, venită la Viena să se caute cu medici de specialitate pentru o eczemă rebelă, a fost îndreptată de cunoscuţi şi prieteni comuni către românul cel mai în măsură a-i dărui o imagine cât de cât exactă şi atrăgătoare în acelaşi timp. Eminescu i-a dăruit-o într-adevăr şi, pe deasupra, un început nedistinct de admiraţie şi afecţiune. De aceea vor fi pline de farmec ceasurile plimbărilor prin galeriile de artă de la palatul Belvedere, de la

Kunsthistorisches Museum sau printre colecţiile Hoffburgului, ale curţii imperiale, ca şi plimbările prin Volksgarten ori Burggarten în dimineţile proaspete sau în amurgurile aurii. Plin de farmecul puţin trist al acestei respectuoase prietenii va fi rămas poetul după plecarea tinerei femei. Şi poate versurile din *Floare albastră*, poezie scrisă în 1872, păstrau ceva din căldura şi vioiciunea frumoasei, a cărei chemare răsunase cu puternic zvon în mintea viitorului îndrăgostit, încercând să zdruncine convingerea sceptică a acestuia despre tristeţea iremediabilă a vieţii, spusă în concisa sentinţă din final. „Totuşi este trist în lume" integrează poezia etapei de întrebări grave despre existenţă, de pendulări între integrare rebelă în viaţă şi magică evadare, care este etapa vieneză.

Într-adevăr, perioada studiilor la Viena reprezintă un răstimp de maximă receptare a materialului de cultură pentru Eminescu, cel mai activ şi mai arzător din viaţa lui. Dar receptarea s-a făcut, după datele biografice cât de cât sugerate mai înainte, în ritmuri rupte, inegale, în sacade violente care pornesc, treptat, pe măsura ivirii şi creşterii decepţiilor cu privire la posibilitatea de schimbare a relelor stări de lucru în lume, să-i zdruncine sănătatea până atunci de fier a tânărului şi să-i provoace dezechilibrări lăuntrice îngrijorătoare chiar pentru el. Căci ce sunt acele pagini fierbinţi, de dragoste, răzvrătire şi vis din *Geniu pustiu*, scriere desăvârşită atunci, decât o confesiune a unei tensiuni cumplite, stârnitoare de temeri? Eroul trecea de la nefericire şi coşmar la stări de atonie care-l îngrozeau:

„... Când mă trezeam din asemenea atonie, mă-nfiora siguranţa c-am înnebunit şi teama de mine însumi.

Lucrul de care mă temeam mai mult era nebunia. Mi-era frică să nu-nnebunesc", „... Capul meu era aşa de pustiu, cu amestecul fără înţeles a unor culori varii, roşu-negru-verde-galben, toate amestecate pe unul şi acelaşi loc, în fine, un nesens absolut ce semăna cu gândurile unui idiot, iată ceea ce

se-nvârtea în capul meu...", „... Gândirile mele erau turburi şi dureroase, astfel încât mă durea capul de ele şi simţeam cum ţeasta nu-mi încăpea crierii mei cei revoltaţi şi sinistri. Să cuget, nu mai puteam. Astfel, cu capul arzând am vegheat noaptea ceea, şi de-mi aduc aminte de ea – e că nu-mi aduc aminte de nimica, afară doar că tâmpit şi nesimţitor mă lăsasem pradă acelei atonii care-nsoţea totdeauna durerile mele."

Rapelul necontenit, aproape obsesiv, al aceloraşi stări sufleteşti şi mentale te face să îndepărtezi ipoteza ivită o clipă, a unei eventuale poze romantice. Până şi în compoziţia ultimei părţi a romanului, în lipsa de momente de odihnă a naraţiunii, desfăşurată într-o încordare extremă, în trecerea bruscă de la un episod la altul de egală valoare dramatică, se simte adevărul, sinceritatea totală cu privire la acele stări chinuitoare, exacerbate. Iar argumentul non-identităţii între autor şi erou, destul de normal de invocat, se izbeşte de portretul lui Toma Nour, în care, fără greutate, oricine recunoaşte autoportretul eminescian: „Era frumos, de-o frumuseţe demonică. Asupra feţei sale palide musculoase, expresive, se ridica o frunte senină şi rece ca cugetarea unui filosof. Iar asupra frunţii se zburlea cu o genialitate sălbatică părul său cel negru strălucit, ce cădea pe nişte umeri compacţi şi bine făcuţi. Ochii săi mari, căprii, ardeau ca un foc negru sub nişte sprâncene mari, sprâncene stufoase şi îmbinate, iar buzele strâns lipite, vinete, erau de o asprime rară. Ai fi crezut că e un poet ateu, unul din acei îngeri căzuţi, un Satan, nu cum şi-l închipuiesc pictorii: zbârcit, hidos, urâcios, ci un Satan frumos, de o frumuseţe strălucită, un Satan mândru de cădere, pe a cărui frunte Dumnezeu a scris geniul şi iadul îndărătnicia – un Satan dumnezeiesc, care trezit în cer, a sorbit din lumina cea mai sântă, şi-a îmbătat ochii cu idealele cele mai sublime, şi-a muiat sufletul în visurile cele mai dragi, pentru ca în urmă, căzut pe pământ, să nu-i mai rămână decât decepţiunea şi tristeţea gravată în jurul buzelor, că nu mai e în cer. Repedea înflare a nărilor şi vioaia

sclipire a ochilor lui semnala o inimă din cele nebune, un caracter pasionat. Talia sa subţire, fină şi mâna sa albă cu degete lungi şi aristocratice sămăna cu toate astea a avea o putere de fer. Toată expresiunea în sine era de-o putere generoasă, deşi infernală."

În fapt, acest portret uluitor prin îndrăzneala lui, prin forţa contrastelor ce-l însufleţesc, prin alăturarea cerului şi iadului, a inimii fierbinţi şi a gândirii reci, sceptice, a aspiraţiilor ideale, nobile, şi-a decepţiei, a frumuseţii angelice şi a răzvrătirii demonice, nu este numai al eroului, ci constituie o sinteză fizică, morală şi spirituală a personalităţii eminesciene în acea vreme a tinereţii furtunoase, luptătoare, sinteză genială a contradicţiilor fundamentale care se zbăteau în fiinţa şi gândirea poetului. Între răzvrătire ca expresie a aspiraţiei înalte spre ideal, şi decepţie, rezultat al înfrângerii în lupta pentru realizarea idealului, oscilează eroul eminescian, animat, ca şi poetul, de aceeaşi sfâşietoare contradicţie pe plan ontic şi spiritual. Căci Toma Nour era revoluţionarul care dorea să răstoarne stările de lucruri din lume, sociale şi naţionale, nedrepte, şi să schimbe faţa lumii. Dar el purta vizibil, în fiinţa sa fizică, stigmatul atributului demonic inerent naturilor catilinare pe care poetul voia să le înfăţişeze.

Şi de altfel, eroii eminescieni din scrierile acestei perioade poartă mai toţi pecetea demonismului, ca şi a titanismului, a negaţiei ordinei existente şi a încercării de răsturnare a ei, de la profetul înfierând cu verb messianic din *Junii corupţi*, la *Mureşanu*, tablou dramatic din 1869, la Ion şi Toma Nour din *Geniu pustiu*, la proletarul din primele variante ale poemului *Împărat şi proletar* şi până la „demonul" din *Înger şi demon* (scrisă în primăvara lui 1872, deşi a apărut în 1873).

Toată revolta tinereţei eminesciene, hrănită de spectacolul nedreptăţilor grave şi continui pe plan social şi naţional, al prevaricaţiunilor săvârşite la adresa oamenilor în general, al inadecvării forţate de necesitate, între existenţă şi ideal chiar în propriul său caz, şi sporită de lecturile şi reflecţiile sale din câmpul

filosofiei platonice şi indiene, al filosofiei romantice germane pe de o parte, iar pe de alta din câmpul gândirii socialiste utopice, din lucrările lui Gracchus Baboeuf, Saint-Simon, Fourier, Proudhon (ale cărui întrebări răsună în *Împărat şi proletar*), toată revolta aceea s-a strâns într-un refuz acut al ordinei de lucruri existente şi s-a concentrat într-o aprigă dorinţă demiurgică de răsturnare a acestei ordini nedrepte, imperfecte. În planul creaţiei, toate au convers spre marile figuri de răzvrătiţi pe care i-am numit şi mai cu seamă în demonul romantic care le sintetizează la un nivel superior.

Eminescu realiza astfel o sinteză nouă şi puternică între titanism şi demonism în cadrul romantismului european. Titanismul marcase atitudinea preromantică prin excelenţă, specifică mai ales curentului *Sturm und Drang*, preconizând eliberarea totală, completă a „geniului" ascuns în creator şi lucrând ca o forţă naturală, ca o stihie, la spargerea, la răsturnarea oricăror stavile. Curentul în sine n-a însumat nume prea răsunătoare (Klinger, Lenz, Bürger, Schubart etc.), dar ctitorul atitudinii şi mişcării acesteia a fost totuşi marele Herder, căruia i s-au raliat în tinereţea lor furtunoasă, Goethe şi Schiller, ale căror opere *Prometheus*, *Werther*, *Hoţii* au fost consecinţele pline de faimă ale acestei întâlniri.

Demonismul ni se pare a ţine cu precădere de romantism, de afirmarea eului romantic opus non-eului, adică lumii întregi, rânduielilor prestabilite. Eroul demonic este şi el un geniu, un simbol al răzvrătirii, dar mai ales al cunoaşterii luciferice, al cunoaşterii depăşind marginile îngăduite, fixate de Creator. O evoluţie cu totul particulară, pornind de atunci, din anii vienezi, avea să-l facă pe demonul eminescian să nu mai răstoarne lumea ca eroii titanici îndârjiţi împotriva ei, ci blazat şi superior, reflexiv la exces, să evadeze în tărâmul cunoaşterii care-i va da putinţa să se socotească asemenea demiurgului, creatorului.

Eroii se zbat îndelung între duhul răzvrătirii şi cel al cunoaşterii. Mureşanu îşi pune întrebări filosofice cu privire la

finalitatea timpului şi a lucrurilor lumii, la întâmplare şi necesitate în desfăşurarea istoriei, toate în perspectiva înfrângerii mişcării revoluţionare din Transilvania:

„Ce legi urmează vremea? Cu ce *drept* ea apasă
O ginte, ca pe samă-i o alta să ridice;
E vo dreptate-ntr-asta, sau oarbă-mparte bobii
Soarta fără-de-lege? şi dacă n-ai temeiuri
Decât acele spuse de cărţile bătrâne,
Şi-aceste-s dovedite că nu dau dezlegare –
Cine-mi va spune mie – dacă a ginţei mele
Viaţă viitoare va fi mai fericită
Decât al ei trecut?
De-ar fi fost rău adesea şi bine num-odată,
Aş crede că-ntâmplarea oarbă, nevinovată,
A grămădit în mersu-i, dar fără ca s-o ştie,
Atâta neferice pe ţara mea pustie –
Dar *nu*! e-atâta minte, atâta plan de rele
S-a grămădit puternic în viaţa ginţii mele,
Încât îmi vine-a crede că sâmburele lumii
E *răul*. Cartea lumii de-eternă răutate
E scrisă şi-i menită."

Dedusă din şirul nefericirilor repetate abătute crunt asupra istoriei neamului său, concluzia incipient schopenhaueriană a răului stăpân în lume, a răului sămânţă a vieţii, devenea tot mai atrăgătoare pentru erou care nu mai vedea nicăieri ieşirea din gravele impasuri naţionale şi sociale. Şi totuşi duhul răzvrătirii îl bântuia încă puternic:

„O, ridicaţi în suflet gigantici vijelii
Şi sfărâmaţi c-o mândră strigare triumfală
Ordinea cea nedreaptă, şireată-infernală..."

Un elogiu al lui Satan, „geniu al desperării", părinte al răsturnărilor, al rebeliunilor, căruia eroul îi înţelegea acţiunea destructivă, era urmat de o bruscă revenire la firesc, de o scurtă spovedanie, plină de voită contriţie, nu de umilinţă, în care *titanicul* şi *demonicul* răsunau ca atribute ale sufletului strivit de amărăciune, cerând îndurare de la stăpânul veşnic:

„Taci, taci, suflete mândre, nu răscoli cu-atâta
Grozavă uşurinţă, *titanica* turbare
Ce-n aşchii sclipitoare gândirea mi-o sfărâmă.
Stinge, puternic Doamne, cuvântul nimicirii
Adânc, demonic-rece ce-n sufletu-mi trăieşte,
Coboară-te în mine, mă fă să recunosc
C'a ta făptură slabă-s..."

Şi pe urmă credinţa renăscută în soarta poporului său atât de încercat, fiindcă este unul ales, temperează exasperata atitudine a lui Mureşanu, erou faustic de o stranie vehemenţă.

Tot scriere postumă, tot din aceeaşi zbuciumată etapă de existenţă şi gândire, *Demonism* atinge culmi analoage de agresiune la adresa tiparelor gândirii tradiţionale. Privind lumea în perspectiva miturilor clasice, printre care mijeşte parcă şi cel platonic al peşterii, Eminescu o vedea împărţită în două. Una este cea eternă, solară, în care hălăduieşte, în „aer aurit" şi lumină neschimbată, înconjurat de îngeri muzicanţi, Creatorul lumii. Cealaltă, tristă, întunecată, numită pe rând „raclă" şi „temniţă", a fost hărăzită lui Titan, uriaşul răzvrătit, şi urmaşilor săi, oamenii. Titanul-pământ a fost aliat al Demonului în lupta împotriva Creatorului şi a suferit, ca şi acela, cumplita înfrângere:

„Se zvârcoli spre ceruri spre-a le sparge,
Mişcând aripile-i de munţi de piatră,
Puterea sa cumplită – contra *Lui.*

Dar detunat el recăzu în Caos –
Cadavru viu, l-învăli într-o raclă
Albastră.
Titan bătrân cu aspru păr de codri,
Plânge în veci pe creţii feţii sale
Fluvii de lacrimi. De-aceea-i ca mort;
Uscat... stors de dureri este adâncu-i –
Şi de dureri a devenit granit."

Între cele două lumi comunicarea e minimă, doar soarele fiind „fereastra / la temniţa vieţii". Lumina care trece prin el e o lumină refractată (deci ca în mitul peşterii), „Lumina frântă numai dintr'o lume, / Unde în loc de aer e un aur, / Topit şi transparent, mirositor şi cald..."

Iar cântecul neîntrerupt al îngerilor nu ajunge pe pământ decât în frânturi: „Şi pe pământ ajung ţăndări duioase / Din cântecul frumos – dar numai ţăndări...".

Aşadar, eternitate, timp care nu curge, muzică de sfere, Creatorul, zeu unic, înconjurat de îngeri în lumea ideală, iar în lumea contingentului, pe pământ, oamenii, fiii Titanului mort, „fiinţi ciudate, / Greţoase în deşertăciunea lor", viermuind „în masse în cadavrul / Cel negru de vechime şi uscat / Al vechiului pământ care ne naşte", adică al Titanului mort.

Mitologia amestecată, păgână şi creştină, a poemului (pe de o parte zeu unic cu lumea sa eternă şi care a izbutit să înfrângă pe titanii rebeli ca în mitologia greacă, pe de alta îngerii şi Demonul răzvrătit ca în mitologia creştină, ca să nu mai pomenim de denumirea persană pe care o dă odată Creatorului: „Ormuz") slujeşte de cadru unei geogonii şi unei antropogonii singulare, de o frapantă originalitate. Şi în acest cadru se înscrie o concepţie negativă despre sensul lumii, al creaţiei în general, al cărei sâmbure e *răul*, „impulsul prim / La orice gând, la orişice voinţă, / La orice faptă". Viaţa întreagă „e o ironie, / Minciuna-i

rădăcina ei". Dorinţa „de-a fi şi de-a-avea singur tot ce este, / Principiul e de înflorirea ei".

În discursivitatea contestatară a poemului, mai vehementă poate decât la Byron ori la Leopardi, se simte lectura proaspătă a lui Schopenhauer, care hrăneşte, încă nesuficient asimilat, declarativ mai mult, negativismul poetului. Dar şi Rousseau transpare în ţesătura gândurilor, în ideea omului bun la naştere, bun de la natură (aceasta fiind omologată cu Titanul însuşi, părinte al oamenilor), conjugată cu ideea lui Schopenhauer despre copilărie, starea fericită în care voinţa încă nu apare:

„Însă
Atuncea când ne naştem, răsăriţi
Abia din carnea vechiului Titan,
Noi suntem buni – până suntem copii.
O binefacere ne dă pământul.
Neprețuită-n duioşia ei,
El ne permite ca să ne întoarcem
Dup-o viaţă vană, zgomotoasă,
În sânul lui – în sânul lui – şi-al păcii.
El ne-a şi pus, bătrân-duiosul tată,
Adânc în suflet o dorinţă dulce
Şi de-ntrebăm aceast-enigmă scumpă
Ce însemnează şi dacă voim
A o pricepe, ea răspunde: *pace*."

Rezultatul apariţiei voinţei şi dorinţei e însă lupta, opusul păcii, generată de „viaţa noastră, 'ntemeiată / Pe rău, şi pe nedrept şi pe minciună". În zadar glasul naturii „ce-i glasul lui", (al Titanului, n.n.) încearcă să dea sfaturi generoase: „Viaţa, sufletul, raţiunea – / Scânteia care o numim divină – / Ne face a ne înşăla asupra firii / Şi-a n-o-nţelege". Ca atare, ignorarea naturii lasă liberă lucrarea nefastă a voinţei, sâmbure al răului în Creator, ca

şi în oameni, făcuţi „după chipul şi asemănarea lui".

Viziunea demolatoare de ceruri a lui Eminescu, răsturnând înspăimântător scara de valori a gândirii tradiţionale, desacralizând totul (lucru mai vizibil prin folosirea unor frânturi de formule luate din cărţile sacre ale genezei), vădeşte o combustie infernală a gândului rebel, răzvrătit împotriva ordinei universale. Căci în această ordine cosmică, Satan şi Titan, simboluri mitice ale răzvrătirii, au suferit aceleaşi înfrângeri şi au îndurat aceeaşi soartă cărora le sunt supuşi rebelii în ordinea socială, adică eroii din *Înger şi demon, Împărat şi proletar* sau *Geniu pustiu.*

În *Înger şi demon,* poemul în care contradicţiile gândirii şi aspiraţiilor întreţin parcă tensiunea spiritului eminescian, hrănind antiteze de mare forţă expresivă, demonul se înfăţişează cu aceleaşi trăsături fizice ştiute, puse în valoare de astă dată de atmosfera tenebroasă a unei catedrale:

„Cufundat în întuneric, lâng-o cruce mărmurită,
Într-o umbră neagră, deasă, ca un demon *El* veghează,
Coatele pe braţul crucii le destinde şi le-aşează,
Ochii înfundaţi în capu-i, fruntea tristă şi-ncreţită.

Şi bărbia lui s-apasă de al pietrei umăr rece,
Părul său negru ca noaptea peste-al marmurei braţ alb;"

Biografia Demonului are aspra austeritate a unei vieţi de revoluţionar, de răzvrătit activ, care mişcă masele cu verbul său răscolitor:

„*El* răscoală în popoare a distrugerii scânteie
Şi în inimi pustiite samănă gândiri rebele.
.....
Ea-l vedea mişcând poporul cu idei reci, îndrăzneţe;
Ce puternic e – gândi ea, cu-amoroasă dulce spaimă;

El prezentul îl răscoală cu-a gândirilor lui faimă
Contra tot ce grămădiră veacuri lungi şi frunţi măreţe.

El ades suit pe-o piatră cu turbare se-nfăşoară
În stindardul roş şi fruntea-i aspră-adâncă, încreţită,
Părea ca o noapte neagră de furtune-acoperită.
Ochii fulgerau şi vorba-i trezea furia vulgară."

Decepţia demonului e adâncă. Sfârşitul vieţii îl surprinde în singurătate şi sărăcie, gândul strădaniilor şi luptelor lui inutile îl chinuieşte îngreunându-i ceasul din urmă, făcându-l să creadă în zădărnicia oricărei încercări de schimbare a lumii, în zădărnicia însăşi a existenţei:

„Ah! acele gânduri toate îndreptate contra lumei,
Contra legilor ce-s scrise, contra ordinii-mbrăcate
Cu-a lui Dumnezeu numire – astăzi, toate-s îndreptate
Contra inimii murinde, sufletul vor să-i sugrume.

A muri fără speranţă! Cine ştie-amărăciunea
Ce-i ascunsă-n aste vorbe? – Să te simţi neliber, mic,
Să vezi marile-aspiraţii că-s reduse la nimic,
Că domnesc în lume rele căror nu te poţi opune".

Ultimele două versuri cuprind patetica mărturisire a înfrângerii luptătorului pe tărâm social, de către momentul istoric însuşi, ca şi de oarba necesitate. Obstacolele implacabile ale rânduielilor prestabilite păreau de neînlăturat acestui nobil romantic întârziat, înveninat de revoltă luciferică. De aceea era ispitit a le justifica în chip filosofic, printr-o generalizare frângătoare de elanuri, aceea a atotputernicei domnii a răului, extrapolate şi în lumea contemporană. Cu atât mai mult cu cât, după căderea revoluţiei de la 1848 în toată Europa, o altă ridicare

în masă, aceea a Comunei din Paris, organizată după o teorie revoluţionară, evocată în *Împărat şi proletar*, a fost sortită eşecului şi înfrângerii.

Şi dacă răzvrătirea maselor nu izbuteşte, atunci cu cât mai puţini sorţi de izbândă are revolta individuală a tânărului genial care simte învolburându-se în el puteri demiurgice şi ar dori să schimbe faţa hâdă şi nedreaptă a lumii! Sigur că înfriguratele lui căutări se vor abate de acum încolo pe calea tot mai dificilă, mai întortocheată pe care i-o oferă sistemele filosofice ale idealismului german, de la Fichte şi Schelling la Schopenhauer, ca şi contactul pe care-l bănuim cu vechile cărţi sacre ale popoarelor, precum şi cu unele izvoare de gândire ocultă, de la gnostici la Jakob Boehme şi la alţii de pe scara diverselor secole.

Protestul împotriva a tot ceea ce este ostil binelui, frumosului, adevărului, în planul vieţii practice, va rămâne în toată gândirea lui, dar modalităţile de exprimare a protestului vor apărea tot mai sublimate. Pe de o parte răzvrătitul social învins va deveni răzvrătit luciferic în planul cunoaşterii absolute, interzise profanilor, sau va căuta compensaţii în lumea visului şi a basmului, eventuale paradigme ale unei lumi transcendente. Cât despre iubire, aceasta va deveni modalitate de exorcizare a demonismului, în măsura în care se instituie ca principiu al creaţiei, aşa cum era concepută în gândirile tradiţionale.

Procesul acesta de transferuri, de convertiri, de sublimări se va desfăşura inegal, cu popasuri mai îndelungi într-unul sau altul din tărâmurile amintite, cu reveniri sporadice la vechile atitudini, reveniri cu atât mai dureroase cu cât concluziile sunt mai amare. Legătura dintre *Geniu pustiu* şi *Sărmanul Dionis*, opere ale acestei perioade, este relevantă din acest punct de vedere. Cele două bucăţi în proză trădează o parte din drumul gândirii eminesciene de la viaţa practică spre cunoaşterea teoretică, de la real spre imaginar, de la ciocnirea eroului cu problemele cele mai acute sociale şi politice, la edificarea unui univers transcendent în care

acela încearcă să dobândească libertatea absolută şi să refacă frumuseţea pe care o strâmbă alcătuire o alungase din lumea reală.

Toma Nour, acela care se bucură de impresionantul îndrăzneţ portret demonic, preconizează „o uriaşă revoluţiune morală, o revoluţiune de idei", care să exalte valorile populare şi naţionale ascunse în sânul maselor, şi cheamă popoarele „la o alianţă sacră contra tiranilor celor răi ai pământului, la exilarea din regula lumii a maiestăţilor meschine, a diplomaţilor gâzi ai opiniunii zilei, a rezbelului în care se varsă atâta sânge din inima cea sântă a popoarelor. Vis frumos care-a început a fi al lumii întregi, vis care, devenit convieţuire, nu va desfiinţa, pe-o cale pacifică şi nepătată de sânge, numai capetele cu coroane tiranice, ci şi popoarele ce tiranizează asupra altora."

Cuvinte arzătoare, pline de un patos care reuneşte pasiunea antiabsolutistă şi pacifistă a unui gânditor iluminist, cu atitudinea de romantic messianic doldora de idei socialist-topice, susţinute de referiri la ceea ce ar putea fi *Noua gazetă renană*.

Şi eroul continua cu o strălucită imagine de sorginte herderiană privitoare la viitorul posibil al umanităţii: „... aş vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atâtea culori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanţe. Naţiunile nu sunt decât nuanţele prismatice ale Omenirei şi deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă, cum putem explica din împrejurări anume diferenţa dintre individ şi individ. Făceţi ca toate aceste colori să fie egal de strălucite, egal de poleite, egal de favorizate de lumina ce le formează şi fără care ele ar fi pierdute în nimicul neexistenţei – căci în întunericul nedreptăţii şi a barbariei toate naţiunile îşi sunt egale în abrutizare, în îndobitocire, fanatism, în vulgaritate; ci când lumina abia se reflectă în ele, ea formează colori prismatice."

Vorbind despre revoluţie, tânărul gânditor arăta apoi a o vedea în spiritul providenţial pe care-l împărtăşise şi Bălcescu cu

toți istoricii romantici; justificarea, necesitatea ei nu puteau fi susținute în alt mod în acel moment istoric.

Ca Lamennais, ca Alecu Russo, dar poate mai bântuit de duhul marilor răzvrătiri, Eminescu spunea: „Era teribil acest popor când își scutura lanțurile lui de fier – teribil ca varga lui Dumnezeu – și oare nu sunt toate popoarăle așa? Blânde și pacifice în timp de pace, fizionomia bunomă, ochii sinceri, statura aplecată de sarcina cea grea a vieței. Dar vezi-le în revoluțiune! Vezi profunditatea acelui suflet teribil care zăcea sub masca bunomiei, vezi cum presupune, de nu știe, injuriile trecutului, vezi cum aruncă lanțurile mânilor sale în fața stăpânilor fără suflet. Și se tem stăpânii fără de suflet, și-și dau averile ca să-și scape viața. Ci omul din popor nu vrea averile, geaba l-ai împle cu aur, geaba l-ai îmbrăca în mătase. Pânea ce i-i luat-o de la gura copilului i-ai cântări-o cu aur, lacrimele lui de venin și sudorile lui de sânge i le-ai răscumpăra cu surele mărgăritare ale Orientului, ci el nu vrea aurul și mărgăritarul tău, el vrea viața ta! – și cine-ar găsi-o nedrept, cine rău? E o lege în natură care să nu-ți dea drept, când tu ucizi pe cel ce ți-a ars în foc pe străbunii tăi, pe cel ce împle fântânile și râurile cu copilul sufletului tău? – Legile cari compun fundamentul eticei chiar te îndreptățesc de-a cere cât ți s-a luat, de-a face cât ți s-a făcut; pentru că numai așa se poate restitui echilibrul, dreptul pe pământ. Dar virtutea ar cere să nu-l ucizi. Nimeni nu-i obligat să fie virtuos, fiecine să fie drept – și când sentința acelui drept nu găsește carnefice[1], fă-te singur carneficele ei. Un om de ucis, o literă necitită; un oraș de ars, o pagină de întors – iată cartea de legi a revoluțiunilor, a dreptății lui D-zeu!"

Înflăcărata pagină de îndreptățire națională, socială și umanitară a revoluției, scrisă cu pana înmuiată deopotrivă în culorile gândirii iluministe ca și în acelea ale gândirii pașoptiste,

[1] Călău.

se înalţă, printr-o pledoarie pentru dreptul natural şi dreptul gînţilor, spre ipostaza mesianică, de urmaş al lui Bălcescu.

Dar revoluţia e înfrântă şi eroul din *Geniu Pustiu*, Toma Nour, va fi închis şi condamnat la moarte într-un oraş german, sfârşind astfel cariera sa de luptător.

Şi totuşi chiar în această operă arzătoare de luptă socială, scenele de violenţă şi tiradele pline de revoltă alternează cu momentele de iubire sau momente onirice, ca singure momente de odihnă în teribila tensiune a ţesăturii narative. În mod semnificativ, dragostea şi visul intervin compensatoriu în existenţa chinuită, nefericită a eroului ca două oaze într-un pustiu bântuit de furtuni nemiloase. Se schiţau în fapt, aci, modalităţi fundamentale de evadare din haosul de nedreptate, de neperfecţiune, al lumii. „Visul, o lume senină pentru mine, o lume plină de raze clare ca diamantul, de stele curate ca aurul, de verdura cea întunecoasă şi parfumată a dumbrăvilor de laur, visul îşi deschise auritele lui gratii şi mă lăsă să intru în poeticele şi etern junele lui grădini", explica eroul trecerea de la viziunea tenebroasă a lumii de luptă şi suferinţă în care trăia, realizată în culori sumbre, de infern dantesc, la viziunea luminoasă, de transparenţe paradisiace, a unei lumi imaginare, hrănite cu elemente predominant folclorice, de basm.

În *Sărmanul Dionis* însă, această trecere care vădeşte sfâşietoarea luptă dintre cele două laturi ale fiinţei la Eminescu nu mai este episodică, ci se constituie în însuşi sâmburele nuvelei, care ar putea fi considerată un fel de urmare la *Geniu pustiu*. Protestul îmbracă aci haina tipic romantică a aspiraţiei spre libertate absolută. Abandonând gândul obţinerii acestei libertăţi în contingent, adică în ordinea socială, eroul îşi înalţă năzuinţa spre un tărâm al transcendenţei, de unde va sfida însăşi organizarea, structura lumii celei mari. El nu mai are de demolat obstacolele realului care stau în calea răzvrătitului social, el aspiră la abolirea categoriilor de spaţiu şi timp, duşmanii mişcării libere a eroului. De la Jean Paul, Novalis, Chamisso sau Shelley,

mişcarea romanticilor de-a lungul pământului sau prin cosmos nu e decât expresia dorinţei de înfrângere a legilor cosmice, ale spaţiului şi gravităţii. Iar motivul transmigraţiei sufletelor, al metempsihozei, prezent şi în *Sărmanul Dionis* şi în nuvela postumă, *Avatarii faraonului Tlà*, îngăduie artistului, prin eroul său, o senină, liberă, atotcuprinzătoare deplasare pe dimensiunile timpului, înainte şi înapoi.

De asemenea, pătrunderea în tărâmuri fabuloase, după depăşirea celor două categorii, permite declanşarea forţelor demiurgice ale artistului, atât de stingherit pe pământ în irezistibilele lui impulsuri creatoare. De aceea motivul demonului răzvrătit mai răsună încă în *Sărmanul Dionis*, însă în alte accepţii, în alte ipostaze, la fel de răzvrătite, de protestatare, de data aceasta pe tărâmul cunoaşterii şi creaţiei. Neconformismul violent, titanismul revoltei juvenile din *Demonism* se sublimă acum, insidios, într-o fervent㠄 sete de cunoaştere absolută şi de creaţie nestăvilită. Eroul, Dionis mai întâi, metafizicianul contemporan, apoi Dan, călugărul din vremea lui Alexandru cel Bun, ucenic al practicilor magice la maestrul Ruben, este în ambele întrupări la fel de nefericit, la fel de sărac şi de reflexiv.

Dionis, în a cărui înfăţişare intră numeroase trăsături din portretul eminescian, duce o viaţă analoagă în multe din detaliile ei cu aceea a poetului. În ambianţa de ruină romantică a interiorului şi a grădinii, Dionis care are o vădită propensiune spre cunoaştere filosofică, deapănă gânduri mari (de sorginte kantiană), despre relativitatea spaţiului şi timpului, care-l consolează de precaritatea modului său de existenţă. Nefericit în toate, lipsit de iubire, el găseşte, în subtilităţile unei epistemologii alese, mângâierea durerilor sale existenţiale care-l împiedică să-şi desăvârşească personalitatea, şi vede deschizându-i-se orizonturi intelectuale nebănuite. Lumea ca iluzie i se înfăţişează de altfel şi lui Dan, avatarul lui Dionis, care, înainte de plecarea în cosmos, părăsindu-şi umbra atotştiutoare, îi recomandă să-şi scrie

memoriile în lipsa lui, pentru că ea înţelege mai bine firea iluzorie a lucrurilor: „Tu ai o judecată rece şi vei şti să-mi descrii toată natura vizionară şi înşelătoare a lucrurilor lumeşti; de la floarea ce cu naivitate minte prin haina ei strălucită, că e ferice înlăuntrul gingaşelor sale organe, până la omul ce acoperă cu vorbe, cu o ipocrizie vecinică, care ţine cât istoria omenirii, acel sâmbure negru şi rău care-i rădăcina adevărată a vieţii şi a faptelor sale – egoismul său. Vei vedea cum ni se minte în şcoală, în biserică, în stat că intrăm într-o lume de dreptate, de iubire, de sfinţenie, pentru a vedea când murim, c-a fost o lume de nedreptate, de ură. Ah, cine ar mai vrea să trăiască, când i s-ar spune de mic încă, în loc de poveşti, adevărata stare de lucruri în care va intra!"

Mereu, viziunea critică asupra realului persistă, însoţită de un regret abia acoperit. Discrepanţa între real şi ideal, între visul de dreptate şi frumuseţe şi stările triste de lucruri din lume se conturează în acest citat ca unul din factorii determinanţi ai trecerii de la concluziile cu privire la domnia minciunii în natură, om şi societate, la filosofia aparenţelor înşelătoare. Pasul acesta înspre abstractizarea şi sublimarea concluziilor sale critice pe un teren unde se întâlneşte cu filosofia romantică germană este făcut de poet pe de o parte cu un acut sentiment de tristeţe pentru părăsirea lumii, oricât de imperfecte, dar, pe de alta, cu o vie nădejde de consolare şi realizare. Cu atât mai strălucitoare va fi desfăşurarea forţelor demiurgice, odată libere, în lumea selenară. Setea de creaţie, până acum grav stăvilită, se revarsă cu puterea unei imaginaţii care face concurenţă Creatorului. Nemulţumit de sărăcia corpurilor cereşti, ca un Van Gogh romantic, Dan refăcea peisajul celest: „Şi ce frumos făcuse el în lună! Înzestrat cu o închipuire urieşească, el a pus doi sori şi trei luni în albastra întunecime a cerului şi dintr-un şir de munţi au zidit domenicul său palat. Colonade – stânci sure, streşine – un codru antic ce vine în nouri. Scări înalte coborau pintre coaste prăbuşite, printre bucăţi de pădure ponorâte în fundul râpelor până într-o vale

întinsă tăiată de un fluviu măreț, care părea a-și purta insulele sale ca pe niște corăbii acoperite de dumbrave. Oglinzile lucii a valurilor lui răsfrâng în adânc icoanele stelelor, încât uitându-te în el, pari a te uita în cer."

Totul stă sub semnul grandiosului, care convine imaginației eminesciene aflate într-o splendidă exaltare a puterilor ei. Modificările în arhitectonica peisajului, exuberanța vegetalului, încărcătura de culori și parfumuri îmbătătoare, de vară perpetuă, amendează închircirea umanului în real. Ca într-un nou Eden, în libertatea absolută recâștigată, Dan și Maria, iubita lui, trăiesc într-o plenitudine desăvârșită a vieții, cuplu cu puteri magice: „Adesea, așezați într-o luntre de cedru, coborau pe ascultătoarele valuri ale fluviului. El își rezima fruntea încununată cu flori albastre de genunchiul ei, iar pe umărul ei cânta o pasăre măiastră."

Dar impulsul nestăvilit spre cunoaștere îl poartă pe erou mult prea departe. Ajungând prin vis în lumea solară, a primei creații, Dan e fascinat de o poartă închisă, deasupra căreia, într-un triunghi, se află un ochi de foc. Peste acesta, un proverb cu litere arabe. Interdicția de pătrundere în „doma lui Dumnezeu" începe să-l obsedeze pe Dan, în ciuda sfaturilor îngerilor și ale Mariei. Și cum în el demonul încă n-a murit, el va profera întrebarea interzisă, cea care l-a pierdut pe Lucifer, despre identitatea lui cu Dumnezeu. Pedeapsa vine pe loc și Dan se prăbușește, într-o frumoasă reeditare a motivului biblic al căderii îngerilor: „Vum! sunetul unui clopot uriesesc – moartea mării; căderea cerului – bolțile se rupeau, jumalțul lor albastru se despica și Dan se simți trăznit și afundat în nemărginire. Râuri de fulgere îl urmăreau, popoare de tunete bătrâne, vuirea nemărginirei ce tremura mișcată [...] Supt ca de-un magnet în nemărginire, el cădea ca fulgerul, într-o clipă cale de-o mie de ani. Deodată întunericul dimprejurul lui deveni liniștit, negru mort, fără sunet și fără lumină".

Superbia demiurgică a artistului filosof, a gânditorului magician, a fost și aci înfrântă, el suferind punițiunea aplicată

lui Lucifer care suferise de acelaşi sindrom al cunoaşterii neîngăduite, mai înainte de a fi lumea. În deznădejdea şi a acestei ultime căderi, în disperarea de a afla ultimele adevăruri despre lume, nu-i mai rămân eroului (ca şi poetului) decât dragostea şi visul. Aşa se explică finalul din *Înger şi demon*, aşa cel din *Sărmanul Dionis*, unde iubita pune balsam pe rănile fără leac ale minţii şi inimii eroului, dându-i iluzia singurei împăcări şi fericiri posibile. Aşa devine pentru el femeia înger, pentru a contrabalansa demonismul mai întâi răzvrătit, apoi sceptic, al eroului. Suferinţa, îndoiala, chinul care bântuie universul lui lăuntric n-au atins niciodată fruntea ei candidă, neştiutoare. De altfel, în cuplul înfăţişat la sfârşitul nuvelei, stările reale de fapt sunt sugerate portretistic cu destulă claritate: „Era un contrast plăcut; faţa lui trasă şi fină, din care nu se putuse încă şterge amărăciunea unei tinereţi apăsate, ci rămăsese încă într-o trăsătură de nespusă naivitate în jurul gurii, lângă fizionomia ovală, rătunzită şi albă a ei... chipul unui tânăr *demon* lângă chipul unui *înger* ce n-a cunoscut niciodată îndoiala."

Nu numai mângâierea dragostei rămâne după căderi şi înfrângeri, dar dintr-o convenţie literară a femeii-înger foarte banală şi frecventă în acea etapă a poeziei noastre, Eminescu ştie să facă, prin înălţimea gândirii şi fanteziei, un simbol cu implicaţii filosofice, un termen al unei antiteze constante şi expresive. Fiindcă polaritatea înger-demon va mai apărea, divers structurată şi ca un ecou slăbit şi în *Cezara* şi în *Luceafărul*. Dar nu numai atât. Descoperim în *Sărmanul Dionis* o altă ipostază a iubirii care-l ridică pe Eminescu în rândul celor mai de seamă creatori ai lumii, alături de Dante, Petrarca, Shakespeare, Goethe. Poet gânditor şi cântăreţ al iubirii, el a dat Erosului altă configuraţie. Încărcat de nădejdile dragostei absolute, a conferit femeii o semnificaţie de greu sondabile profunzimi, o demnitate unică, încercând s-o asocieze, prin desăvârşirea purităţii şi cuprinderea infinită a afecţiunii pe care i le presupunea, la lucrarea lui demiurgică.

Însemna a-i da un statut de *donna angelicata,* ca în *dolce stil nuovo*, sau a o integra în simbolistica *eternului feminin* (das ewig Weibliche) larg folosită de Goethe. Astfel, în *Sărmanul Dionis*, creatorul romantic nu mai era singur în faţa universului, ca opoziţie între eu şi non-eu, ci îndrăznea gestul demiurgic, însoţit de prezenţa serafică a iubitei care-l secunda în opera de refacere a creativităţii originare.

În mai sus-citatul grup, pictural şi statuar, din pirogă, al îndrăgostiţilor liberi, amândoi sunt învestiţi cu atributele miraculoase, supranaturale, care sugerează forţa de creaţie a cuplului redevenit unitate. El poartă în păr florile albastre de obicei hărăzite zânelor în opera eminesciană, simbol deci clar creator, demiurgic, iar ea este asociată acţiunilor lui prin prezenţa pe umăr a păsării măiestre. Adjuvant în creaţie al romanticului demiurg, femeia este pentru poet şi ajutător al creaţiei artistice, menită să desluşească sau să stârnească în el puterile specifice, cum avea să mărturisească poetul însuşi în ultimele *Scrisori* târzii.

Evadarea în peisaje mirifice, ca în postuma *Miradoniz*, unde se reface lumea feerică din *Sărmanul Dionis*, în viziunea unor lumi mitice reînviate, semnifică tot mai mult, într-o modalitate indirectă de exprimare, protestul ireductibil faţă de imperfecţiunea realului. Era, de fapt, contraponderea oferită de imaginar drept etalon pentru comparaţia cu „lumea cea de pitici" a contemporaneităţii, în *Odin şi poetul.* Aci se mai descoperă o dată, la fel de semnificativ ca întotdeauna, tendinţa tot mai acuzată de părăsire a vălmăşagului luptei şi suferinţei, în cuvintele rostite ca îndemn de către bătrânul Odin poetului:

„– Sărman copil – zice bătrânul zeu –
De ce răscoleşti tu toată durerea
Ce sufletul tău tânăr a cuprins?
Nu crede că-n furtună, în durere,
În arderea unei păduri bătrâne,

În arderea şi-amestecul hidos
Al gândurilor unui neferice
E frumuseţea. Nu – în seninul,
În liniştea adâncă sufletească,
Acolo vei găsi adevărata,
Unica frumuseţe...

...Din cupa mea de aur bea aurora
S-între seninul blândei dimineţe
În pieptul tău."

Şi pretutindeni în răstimpul acesta, iubirea, deseori în forme alegorice, apărea căutătorului de absolut drept sursă supremă de fericire şi de poezie. Era ca un final conştient de perioadă *Sturm und Drang*, de titanism răzvrătit, răsturnător de ordini prestabilite, un început de înţelepţire în lumina principiului armonizator de lumi, al iubirii, ca şi o intrare a creaţiei într-o zonă mai senină, mai puţin tumultuoasă, tot mai cristalină sub raportul expresiei. Dar gândul obscur al damnării geniului, al constrângătoarei finitudini umane germina în continuare stranii fabulaţii, ca cea din *Povestea magului călător în stele*. Pornit ca o evocare mitică a trecutului nostru, cu împărat înţelept, sfetnici încărcaţi de ani şi sfaturi domneşti, vastul poem trece într-alt registru odată cu apariţia fiului de împărat care pleacă, trimis de tatăl său, la puternicul mag din misteriosul munte, Pionul, pentru a învăţa virtutea şi înţelepciunea. Ca o nouă natură catilinară, lucid şi sceptic, dar nedispreţuind nici visul, tânărul suie prin munţii abruptţi către mag prin vijelii dezlănţuite, printre fulgere şi grindini. O anume revelaţie făcută între timp de un „seraf mare" îi descoperă fiului de împărat încâlcitul său destin, prin care transpare vechiul erou eminescian, conturat însă fără prea mare insistenţă: titanul, numit acum năzdrăvan, ca un erou de basm. Acesta nu are însă nici înger, nici stea ca ceilalţi oameni,

deoarece viaţa lui se datoreşte unei erori, unei poticniri a celor de sus în planul eternităţii. El face parte dintre cei „cu minţile oculte cari cunosc a lumii gândire de titan":

„Şi-n basme au un nume: li zice năzdrăvan.
La gânduri uriaşe a lor minte asudă
Da' oamenii-i înconjur şi nu vor să-i audă.
Deşi rari şi puţini-s, lumea nu va să-i vază,
Viaţa lor e luptă, când mor se duc neplânşi.
Ei n-au avut la leagăn un blând înger de pază
Şi-a lor ochi de durere sunt turbure, şi stinşi."

În el, Domnul a pus „nemarginii de gândire", o „nemărginire de gând" care „o lume e în lume şi în vecie ţine".

Fiul de împărat pare un personaj damnat, s-ar zice în terminologia romanticilor întârziaţi, cu soarta lui stranie, de excepţie, lipsită de ataşe la viaţa exterioară, dăruită integral visului şi gândurilor înalte. Hărăzit astfel dialogului cu absolutul, el are în sine atribute care-l fac apt de cunoaşterea cea mai înaltă, apropiată de cea a lui Dumnezeu.

Nicăieri ca aici gândirea mito-poetică eminesciană n-a mai avut îndrăzneala de a intra în structura ocultă a lumilor dinăuntru şi dinafară. Nicăieri aspiraţia spre desmărginire nu s-a manifestat cu atâta tărie, la adăpostul fabulaţiei, al imaginilor. Probabil că lectura unor scrieri cu sens adânc esoteric venea să completeze, în vremea aceea, meditaţia neîntreruptă a poetului asupra soartei geniului, asupra raporturilor lui cu creaţia întreagă. Frânturi de gândire gnostică, frânturi de practici şamanice (cum e aceea a magului care condensează materia subtilă a norilor pentru a-şi împleti o scară sau alcătui o luntre, care călăreşte pe stele şi se cufundă zburând „pe-a caosului vale"), reflecţii misterioase despre raporturile între îngeri şi oameni, obsesia visului ca punte între lumi, dau ameţitoare profunzimi poemului acestuia postum.

Dar şi *Sărmanul Dionis* şi *Povestea magului călător în stele* sunt străbătute de tainica prezenţă a „semnului arab" (care apare în poem ca „cifre de maur", împodobind cupa filtrului magic), ispita gândului neîngăduit îndreptat spre lumi interzise, spre care totuşi se poate aspira sub conducerea unui mag puternic. Semnul acesta se regăseşte şi în poemul postum, de uriaşă perspectivă asupra istoriei universale, asupra etapelor mai însemnate parcurse de umanitate, *Memento mori* (Panorama deşertăciunilor). S-a făcut adesea analogia între structura poemului hugolian *La légende des siècles* şi aceea a poemului eminescian. Structurile sunt într-adevăr cumva analoage, dată fiind tema comună pe care ele le îmbracă. Dar viziunea melioristă a poetului francez, încrederea lui nelimitată în progresul umanităţii diferă profund de viziunea artistului gânditor român.

La Eminescu, civilizaţia, istoria pământului, în care nu domneşte decât negrul sâmbure al răului, nu se bucură de nici un fir călăuzitor pe scara evoluţiei. Privirea lui de ştiutor, de iniţiat, se coboară înapoi prin milenii, „uriaşa roat'a vremii înapoi eu o întorc". Şi opririle se fac „la vo piatră ce însamnă a istoriei hotară, / Unde lumea în căi nouă, după nou cântar măsoară". Strălucirii îi urmează decadenţa şi căderea finală a civilizaţiilor fără legătură între ele. Fiecărei etape însă sau aproape fiecăreia, îi corespunde un semn, semnul magic, stăpânit în diverse feluri de magul, de ştiutorul acelei lumi, al acelei etape. În prima societate umană, primitivă, magul scrie „pe o piatră strâmbe semne / Să nu poat-a le-nţelege lungul secolilor curs". Desluşitor al semnelor, „magul egiptean" în dezacord cu „ginta efeminată" citeşte semnul întors, ceea ce provoacă prăbuşirea întregii civilizaţii egiptene. După fermecata Grecie mitică, în primăvara în care natura cânta însufleţită, a venit un moment când gânditorul (omologat cu magul) grămădea „lumea într-un singur semn". Dar „acel semn ce îl propagă, el în taină nu îl crede", aşadar gânditorul, probabil sofistul, intră în dezacord cu semnul însuşi şi prăbuşirea Greciei se produce prin aruncarea harfei lui Orfeu în mare.

Cu Dacia, peisaj paradisiac, viziunea se schimbă. Aci cunoaşterea fiind de un soi deosebit, lipsită de interdicţii, căderea se va datora nu decăderii poporului şi conducătorilor lui, ci unei hotărâri mai înalte, a zeilor. O înfricoşătoare teomahie e înfăţişată după tipare homerice ori hesiodice. Oştile zeieşti se înfruntă, una condusă de Zamolxe, cealaltă de Jupiter şi zeii daci înfrânţi îşi ascund durerea în adâncile hale ale Mării Negre. Totul se petrece pentru mărirea Romei care şi ea, la rândul său, va cădea, dând împlinire parcă blestemului lui Decebal. Mai departe, Valhala stăpânită de Odin hotărăşte moartea Romei. Revoluţia franceză de la 1789 îşi ridică flăcările, Robespierre trece ca o umbră crudă, rămâne Napoleon, văzut ca un urmăritor al ţelului păcii eterne. Exilat „în stânce sure", el e comparat cu Prometeu care a adus lumii „a luminei fericire".

Dar toate ciclurile se înşiră şi cad, ca mărgelele unui colier inutil, neaducând fiecare decât repetarea necontenită şi zadarnică a ceea ce a fost. Zbuciumându-se să pătrundă sensurile cele mai ascunse ale istoriei şi vieţii şi neputând ajunge la nici o concluzie încheiată, artistul-gânditor mărturiseşte efortul lui de a cunoaşte pe Dumnezeu, efort supraomenesc, comparat cu nebunia edificării turnului Babel:

„Ca s-explic a ta fiinţă, de gândiri am pus popoare,
Ca idee pe idee să clădească până-n soare,
Cum popoarele antice în al Asiei pământ
Au unit stâncă pe stâncă, mur pe mur s-ajungă-n ceruri..."

Ca şi turnul biblic însă, edificiul ideilor lui se prăbuşea, surpat de „un grăunte de-ndoială mestecat în adevăruri". Timpul istoriei, cercetat şi el, nu-i poate da răspuns, nefiind decât un orologiu măsurător. Imaginea omului îi pare apoi enigmă cu neputinţă de dezlegat. În vălmăşagul de gânduri contradictorii care-l bântuie, el vede pe om când opus naturii care suferă de finitudine, el având

privilegiul nemărginirii, când „mic şi-n margini strâns", în raport cu dumnezeirea.

În aceste condiţii de imperfecţiune a cunoaşterii, poetul nu mai doreşte decât să vadă lumea pustiită de stingerea universală. Şi versurile lui prefigurează, parţial, în imagini apocaliptice, viitoarea *Scrisoare I*. Lumea repetându-se mereu, fără sens, în desfăşurarea istoriei în care nu izbuteşte să vadă finalitate, omenii rămân doar presupusa icoană a chipului celui mai presus de fire. Enigmă de jur împrejur, şi aceea a omului nu poate fi dezlegată în veci, rămânând fără răspuns posibil. Dar şi ceea ce este omenesc este pieritor. Şi totuşi se repetă la nesfârşit, fără noimă pricepută. De aceea nici vecinicia pe care, probabil, ar dobândi-o bând din apa vie a lacului de aghiazmă nu e de vreun folos cunoaşterii, căci în viitor el n-ar vedea decât repetarea trecutului. Doar în poezie se află un strop de nemurire şi pe acela îl va bea, „paharul poeziei înfocate", căreia i se dăruie. Şi astfel pune capăt gândirii iluzorii, „căci gândurile-s fantome când viaţa este vis".

Monumentalul poem e sculptat cu instrumentele unui constructor de piramide ca geniu temerar, dar care, ros de sceptică îndoială, sfârşeşte printr-un abandon care-i transformă forţa vizionară în iluzie, dând măsura unei imense dureri la pierderea oricărei credinţe.

Cei douăzeci de ani ai poetului mărturisesc prin *Memento mori* grandoarea unei capacităţi vizionare cuprinzătoare de lume şi, în acelaşi timp, fractura internă provocată în structura însăşi a viziunii, de gândul sceptic, demolator, al zădărniciei, al lipsei de finalitate în creaţie, gând dezmiţit uneori de mituri, ca de acela al Daciei paradisiace.

Se zbat în el, goetheean, două suflete, se învolburează gândurile „rele" şi cele „bune", într-un fel care trădează o fiinţă de o natură excepţională, supusă unui destin de dezbinare interioară, unei amare Karme.

Îl va limpezi oare viitorul?

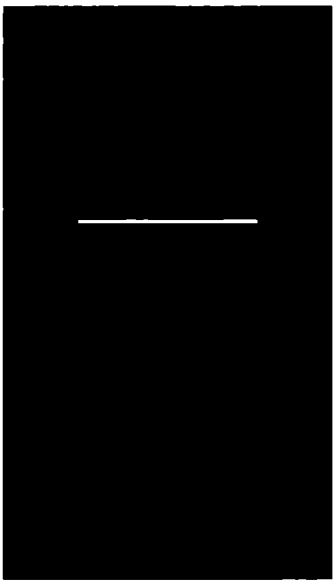

Anii de studiu

III. La Berlin

În iunie 1872, se afla la Botoşani unde, în 28 ale lunii, se întâlnea cu Titu Maiorescu, în trecere pe acolo, în drumul spre străinătate. Acesta se va fi interesat, desigur, de soarta studiilor poetului, îl va fi întrebat ce avea de gând pentru anii care urmau şi-i va fi comunicat intenţia lui de a-l face să ocupe o catedră la Facultatea de Filosofie din Iaşi. În acest scop, Eminescu trebuia să-şi dea doctoratul tot la o mare universitate din Apus, şi Maiorescu, ca mai toţi junimiştii de altfel, mare admirator al Prusiei victorioase, îi va fi sugerat Berlinul.

Vor fi fost trecute în revistă, probabil, şi modalităţile concrete eventuale ale realizării acestei intenţii. Poetul nădăjduia încă într-o contribuţie pecuniară paternă, care însă ar fi trebuit completată cu alte fonduri; pe acestea ar fi urmat să le pună la îndemână Junimea. Dar nu numai lucruri foarte serioase şi angajamente au discutat cei doi. Eminescu, depănând amintiri despre oameni cunoscuţi amândurora, a povestit o anecdotă interesantă doar prin poziţia lui faţă de fapte: Scipione Bădescu, acum redactor la *Curier* (de Iaşi), tipărise în 300 de exemplare un volumaş de poezii proaste, cu pagina întâia goală. Se adresase atunci unui oarecare Ioanovici, membru la „tabula regia" (Curtea de casaţie) din Pesta, căruia îi dedicase o sută de exemplare; printr-asta obţinuse costul tiparului; pe o altă sută de exemplare dedicase pagina întâia lui Mocioni şi căpătase vreo sută de fiorini; în sfârşit, închinase a treia sută principelui Carol. „Ce, nu sunt poeziile mele?" răspundea el când îi cerea cineva socoteala.

Şederea lui Eminescu la Botoşani s-a prelungit, ca niciodată în ultimii ani, câteva luni. În august îi trimitea lui Titu Maiorescu, abia întors din călătoria în Austria şi Prusia, o scrisoare printr-un tânăr, călduros recomandat spre obţinerea unei burse care să-i permită continuarea studiilor în străinătate. Era un tânăr evreu, violonist plin de talent, prieten cu Eminescu şi cu Slavici încă de pe vremea când făcea conservatorul la Viena. Toma Micher

era privit cu multă plăcere de cei doi amici nu numai pentru înzestrarea sa artistică remarcabilă, dar și pentru originalitatea caracterului său. Și Slavici îl pomenise pe Micher într-o scrisoare către Iacob Negruzzi din primăvara anului 1872: „Avem aici în Viena un violonist; cântă foarte bine, lumea-l ascultă cu sete. Mai deunăzi era un toi deosebit în sala în care ne aflăm. El începe a cânta. «Frate Micher, îi zisei eu, nu vezi cum că nimeni nu ascultă!» «Acum cânt una pentru plăcerea mea!» răspunse el îndărătnic... Și toți tăcură ca să-l asculte, fiindcă, nicicând nu ne-a cântat atât de frumos ca atunci."

Sunt impresionante cuvintele cu care Eminescu îl ruga pe Maiorescu să-i acorde încrederea sa muzicianului. Ca întotdeauna, gânditorul generaliza cazurile particulare și, referindu-se la Micher, făcea un nou rechizitoriu împotriva vremii și orânduirii lucrurilor contemporane, care numai prielnice nu erau creației. El spunea, ascunzând parcă, printr-o superioară și detașată obiectivitate, îngrijorarea despre propria soartă: „... societatea în care suntem nevoiți a trăi, rezultat al unor antecedente pe cari ea n-a fost, desigur, stăpână, nu este de natură a încuraja talente și mai puțin decât ori ce – talente muzicale. Astfel, dezvoltarea negativă ajunge cea de ordine; un talent muzical ajunge de a ilustra grădinele și berăriile, un pictor ajunge portretist, *un poet, jurnalist, ceea ce veți concede că-i lucrul cel mai prost din lume* (s.n. Z.D.B.). Nu mă lupt cu fatalitatea în fenomenologia ei generală, dar poate că în cutare ori cutare caz concret, totuși să fie cu putință o îndreptare a ei, mai ales când aceasta se prezintă oarecum de sine."

Nu mai e nevoie de vreun comentariu la această părere din tinerețe a poetului despre starea jalnică a jurnalistului pe care o considera cea mai cumplită pedeapsă sau decădere ce ar putea fi trăită de un scriitor și pe care avea s-o trăiască el însuși.

Prin strădania prietenului atât de devotat, Toma Micher avea să obțină, ca și Slavici în anul precedent, o bursă tot pentru

Viena, unde în 1874 va lua medalia a II-a la un concurs. Acum, la Botoşani, Eminescu era mereu văzut în tovărăşia lui Micher şi a frumoasei şi la fel de muzicalei şi originalei surori a acestuia.

Toamna s-a dus la Iaşi, unde a început să frecventeze şedinţele Junimii, citindu-şi unele scrieri ca, de pildă, fragmente din *Panorama deşertăciunilor* (din care *Egipetul* va apărea chiar la 1 octombrie în *Convorbiri literare*). Iar *Floare albastră* a fost citită în şedinţa din 7 septembrie. Eminescu s-a apropiat cu încredere de Junimea nu numai fiindcă regăsea acolo prieteni vechi, ca Miron Pompiliu, folcloristul, sau cunoştinţe mai noi, binevoitoare şi chiar admirative, ca Iacob Negruzzi, ci şi pentru că nădăjduia ca – prin intermediul personalităţilor de mâna întâi care o constituiau – societatea să joace un rol de seamă, constructiv, în viaţa publică românească. Visurile lui temerare de radicale schimbări, de răsturnări asanatoare, se risipiseră în cea mai mare parte, dar legătura pasionată cu ţara şi rosturile ei nu aveau să înceteze niciodată. În orice întreprindea, gândul cel dintâi era închinat necesităţilor vieţii obşteşti, binelui public. De aceea s-a alăturat Junimii pentru a conlucra în aceeaşi intenţie de bine şi adevăr naţional, social, cultural, dar mai cu seamă de adevăr estetic, promovat necontestabil în cea mai înaltă măsură de societatea ieşeană. Firește, dată fiind distanţa şi de vârstă şi de inimă şi de mentalitate dintre Eminescu şi junimişti, chiar dacă minţile lor primiseră aceeaşi hrană intelectuală, unele nepotriviri n-au întârziat să se arate. Mai ales în unele împrejurări de viaţă intimă, afectivă. La Iaşi, poetul regăsise pe doamna Micle, cunoscută la Viena, fusese poftit în casa ei, unde-şi citiseră amândoi versurile. Şi o dragoste cu nebănuite nădejdi crescuse în el, tot mai ispititoare. Junimiştii însă, mai vârstnici, mai precauţi, având faţă de Veronica ştiutele rezerve şi începând să-l considere un fel de bun ce le aparţinea, au găsit că insistenţa cu care cei doi se vedeau era neconvenabilă pentru Eminescu, cel puţin după spusele lui Iacob Negruzzi. Şi de aceea au căutat să grăbească plecarea lui la Berlin.

Prin Lemberg (Lvov), prin Cracovia, poetul, de data aceasta cu inima mai grea, a ajuns iarăşi într-o mare capitală. Dar recele şi excesiv de disciplinatul Berlin al începutului de deceniu 8, cu urbanistica lui sistematică, lipsită de fantezia ornamentală a Vienei, şi în cadrul căreia demonstraţiile, parăzile militare frecvente întreţineau o atmosferă războinică, nu era făcută să-i placă, să-i vorbească lui Eminescu. Cu atât mai mult cu cât sentimentele lui rămăseseră, pare-se, destul de antiprusace încă din vremea de curând sfârşitului război. S-a instalat într-o cameră mansardată, în Albrechtstrasse nr. 6, de unde privea în jos la mişcarea neîntreruptă a oamenilor de pe stradă. Din această înaltă perspectivă, contempla „scumpul oraş al sfântului imperiu roman de naţie germană", cum numea el odată Berlinul, într-o scrisoare către Maiorescu. Şi scria unele versuri ca acestea:

„Privesc oraşul – furnicar –
Cu oameni mulţi şi muri bizari,
Pe strade largi cu multe bolţi,
Cu câte-un chip l-a stradei colţ.
Şi trec foind, râzând, vorbind,
Mulţime de-oameni paşi grăbind."

Pe sub ochii lui treceau procesiuni religioase cu cruci şi prapuri urmate de mult norod şi mai cu seamă foarte dese părăzi militare, la care soldaţii defilau în binecunoscutul pas de gâscă. Pe acest fundal mişcător consemnat ironic, în fugă, de poet, se desprindeau în neîntrerupta forfotă, din când în când, un chip gingaş de fată sau silueta cu mişcare mai lentă a vreunui „gură-cască", un copil fugind, un cerşetor orb sau un hamal, cocârjat sub povara încărcăturii purtate. Versurile fixează, ca o gravură, un moment din viaţa oraşului, în a cărui larmă şi mişcare, Eminescu se simţea destul de singur şi de plin de nesiguranţă. La Viena, prietenii şi cunoscuţii se numărau cu zecile, aci rar întâlnea oameni din ţară.

Frecventarea cursurilor a început-o târziu, s-a înscris la Facultatea de filosofie abia în 18 decembrie, deşi sosise la Berlin încă de la sfârşitul lui septembrie. Dificultăţile pecuniare l-au asaltat de la început mai ales dinspre partea de bani pe care ar fi trebuit s-o avanseze, după înţelegere, căminarul Eminovici. Şi cum acesta, şi el chinuit de greutăţile unei familii de genii neproductive (Iorgu era grav bolnav de tuberculoză şi Şerban se afla cu el la Botoşani), nu onora termenii înţelegerii, Mihai i-a scris o scrisoare destul de dură, la care i-a răspuns Şerban, cu oarecare reproşuri: „În absenţa tatei astăzi am primit epistola ta către d-lui, din ea m-am informat, ceea ce foarte mult regret, cum că tu nici măcar te-ai [dus] la Universitate, alminteri ai [fi] trebuit să fi primit epistola mea, care de mult timp ţi-am adresat (acolo la Universitate). Ieri chiar a fost vorba de tine, că de atâte săptămâni ai plecat, fără să ne fi înştiinţat până acum, şi că dacă vei scrie apoi numai ca să ţi se trimeată bani. Tata mâne trebuie să fie la Botoşani, unde aproape de 6 săptămâni mă aflu împreună cu Iorgu, care a fost foarte bolnav şi încă este. Toate aceste le vei afla mai cu de-amănuntul din epistola care, dacă nu ai primit-o deja, o vei primi, mergând la Academie. Trebuie să-ţi observ însă cum că tata, după cum s-a esprimat ieri, nu-ţi poate trimite banii înainte de 10 dechemvrie stilul vechi (22 stil nou) şi, chiar putând, nu va vroi. Asta este aşa de sigur, încât nici trebuie să mai aştepţi, de aceea ar fi bine să te adresezi la Junime unde e posibile ca să ai mai multă trecere. Eu voi face împreună cu Iorgu tot ce ne va sta în putere pentru a-l îndupleca."

Scrisoarea era trimisă la 30 noiembrie 1872 şi răsfrângea întreaga stare de lucruri, necazurile mari şi nemulţumirea părintelui, pe care o împărtăşesc, în parte, şi fraţii mai vârstnici, dar, în acelaşi timp, şi solidaritatea acestora din urmă cu Mihai. Şi, probabil, datorită insistenţelor promise (şi făcute), banii i-au parvenit mai degrabă decât spusese Şerban, astfel că, la 18 decembrie, Eminescu s-a putut în sfârşit înscrie la Universitatea

Friedrich Wilhelm pe temeiul unui certificat de absolvenţă a gimnaziului din Botoşani. Astfel a început pentru el o nouă etapă de studiu şi reflecţie într-un mediu mai puţin familiar, mai rece, dar, poate, cu atât mai predispunător la lucru şi gândire.

La început îl vedea mai des doar pe Teodor Rosetti, junimistul, prietenul lui Maiorescu şi al lui Negruzzi, fratele doamnei Elena Cuza, agent diplomatic al României la Berlin din 13 mai 1872. Era din când în când poftit la masă şi acolo a cunoscut puţin societatea românească şi câţiva oameni din lumea berlineză cea mai aleasă, dar pentru el, probabil, neinteresantă. La începutul anului 1873 a sosit la Berlin şi Maiorescu, prilej de mai deasă vedere acasă la Rosetti, unde erau invitaţi şi membrii berlinezi ai familiei Clarei Maiorescu născută Kremnitz. Dr. Wilhelm Kremnitz, cumnatul lui Maiorescu, rămânea impresionat de capul acestui tânăr „tăcut şi timid", care se bucura însă de o destul de însemnată reputaţie în cercul intelectualilor prieteni. Toţi îl priveau ca pe o pasăre rară, ca pe o ciudăţenie, cu curiozitate şi cu oarecare admiraţie, nu întotdeauna lipsită de o umbră de invidie, pentru intelectul lui strălucit, pentru creaţia de până atunci, mai mult stârnitoare de nedumeriri decât înţeleasă. Iar el era singur şi din ce în ce mai pornit pe tristeţi din ce în ce mai puţin metafizice. Ajunsese la o vârstă când, după socoteala lui, ar fi trebuit să-şi satisfacă singur nevoile materiale; or el se afla acum într-o dublă dependenţă, egal de neplăcută: una, în continuare, faţă de tatăl său, care, neavând nici o încredere în capacităţile fiului său, nu pregeta în nici o împrejurare să-şi arate nemulţumirea; şi alta nouă, faţă de Maiorescu, care-l presa acum cu luarea doctoratului, pentru ocuparea catedrei de la Iaşi. De aceea, anii berlinezi apar încărcaţi de gânduri grele, chinuitoare, chiar dacă strâmtoarea materială e mai mică decât la Viena. De altfel, pentru a-şi asigura măcar în parte subsistenţa, primise o slujbă oarecare la agenţia (legaţia) română din Berlin, unde Rosetti îl plătea cu 10 napoleoni pe lună. În schimb, avea de executat lucrări din acelea care totdeauna

i-au repugnat: vize de paşapoarte, lucrări de cancelarie, descifrări şi transcrieri de cifruri diplomatice, expedieri de depeşe oficiale. Era ocupat când îi era lumea mai dragă, era obligat să sfârşească hârtii urgente când vroia să lucreze pentru sine şi, deşi Rosetti era extraordinar de amabil, Eminescu se simţea strâns de spate de conştiinciozitatea sa obişnuită, care nu-i dădea răgaz. Această funcţie îi îngăduia cât de cât să nu se mai umilească întruna cerând bani de la bătrânul tot mai necăjit, mai plin de datorii şi, ca atare, tot mai recalcitrant (Iorgu se sinucisese, Şerban se întorsese şi el la Berlin). Cei de acasă răspundeau rar la scrisorile lui, încât, la un moment dat, era chiar îngrijorat de cele ce se puteau petrece acolo şi ajungea chiar să ceară informaţii despre fratele Nicolae, secretar la avocatul Emerich Christian, din Timişoara, de la primarul oraşului. Într-o scrisoare din 18 iunie 1873, îl rugă să-l scoată „din această nelinişte", răspunzându-i în sfârşit la repetatele-i misive. Tot aci îşi exprima nădejdea că va termina examenele în august sau în septembrie şi se va întoarce în ţară: „Aştept cu nerăbdare capătul vieţii mele de student, care, desigur că pentru mine numai plăcută n-a fost". În aceeaşi scrisoare, îşi dezvăluia şi precaritatea legăturilor cu fratele său Şerban, care, cu o pregătire medicală strălucită, nu-şi luase totuşi doctoratul şi practica acum ilicit medicina la Berlin. Nu numai că locuia departe de Mihai, dar se şi vedeau foarte rar, fiindcă prea puţine lucruri îi uneau, prea puţine le-ar fi putut stârni un interes comun.

Student ordinar acum, Eminescu se pregătea serios pentru examene, frecventând foarte regulat cursurile şi luând note. Curiozitatea lui pare a fi fost mai puţin vastă decât în perioada studiilor vieneze sau, poate, programul obligatoriu îl va fi făcut să se restrângă la materiile strict necesare pregătirii de specialitate pe care o urmărea. Pe de altă parte, nu se mai bucura de deplina libertate de mişcare pe care o avusese la Viena, din pricina slujbei oficiale care îi răpea destul de mult timp. E drept că poetul îşi

notase şi orarul cursurilor de la Facultatea de drept şi de medicină, specificând obiectele şi profesorii, dar disciplinele şi numele care revin mai ales în caietele lui sunt legate cu precădere de istorie şi filosofie.

Istoria îi satisfăcea încă pasiunea neştearsă pentru lumile de mult apuse; de aceea frecventa încă plin de plăcere un curs de Istorie modernă al profesorului Droysen, dar mai ales cursurile de istorie a moravurilor şi monumentelor egiptene, ţinute de eruditul profesor Karl Richard Lepsius şi atât de necesare fabulaţiei continuând *Egipetul* înspre *Avatarii faraonului Tlà*. Frecventa de asemenea, unele cursuri de gramatică sanscrită şi de interpretare de texte din literatura veche indiană ale profesorului Weber; aici a refăcut cunoştinţă cu unele opere ale lui Calidasa, ca *Malawica* şi *Agnimitra,* precum şi cu splendidele cosmogonii ale inzilor. De aici, din *Imnurile creaţiei din Rig-Veda* (Cartea imnurilor) îşi vor trage originea înfricoşatele gânduri spărgătoare de cer şi fantasticele imagini ale naşterii şi morţii sistemului solar din viitoarea *Scrisoare I*, acum schiţată în liniile ei principale.

Totuşi atenţia lui Eminescu se concentra asupra studiilor filosofice. În semestrul de iarnă 1872-73, el frecventa cursul de Logică şi principiile filozofiei, ca şi cel intitulat „Concepţia istoriei la istorici vestiţi", ţinute de Eugen Dühring, precum şi cursul de Filosofie juridică al profesorului Zeller. În semestrul de vară 1873, optase pentru cursul despre dezvoltarea şi critica filozofiei hegeliene ţinut de profesorul Althaus, la care mai audiase şi un curs de Istoria generală a filosofiei până în secolul XVIII. Se adăugase şi un alt curs al lui Dühring care l-a interesat mult şi anume unul despre „Optimism şi pesimism filosofic şi politic", cu aplicaţii la autori de primă mână, ca Giordano Bruno, Machiavelli, Schopenhauer şi Byron.

S-ar putea să fi urmat şi cursul lui Märcker, Principiile eticii celor vechi după Aristotel, fiindcă se arăta pasionat de filosofie grecească. Atunci a cunoscut mai în profunzime pe Platon,

pe Stagyrit, pe stoici, a căror înrudire cu Schopenhauer o constata. Într-o scrisoare adresată în vremea aceea lui Vasile Conta, spunea: „Berlinul, ca oraș, pentru mine nu mai are nici o atracție, afară de biblioteci și Universitate. Ascult o serie de prelegeri, făcute de profesorul Bonitz, care ne entuziasmează asupra filosofiei grecești. Căpătând entuziasmul, deci dragostea pentru cugetarea antică, poți singur să te inițiezi călăuzindu-te. Am început să citesc și să-mi însemn părți care mă preocupă."

Pe Bonitz, l-a audiat în semestrul de iarnă 1873 și în cel de vară 1874, la cursul de Principii de filosofie, cum a audiat și cursul de Istoria romanilor cu Nitsch, de Instituții romane și Drept roman cu Dernburg, și cursul de Geografie fizică, de Fiziologia nervilor și altele.

Interesul pentru gândirea vechilor greci și pentru filosofia hegeliană a fost însă dominant în toată perioada studiilor berlineze, adăugându-se interesului neîntrerupt față de filosofia kantiană. Căci tot acum, el consacra cea mai mare parte a timpului său liber continuării traducerii în limba română a *Criticii rațiunii pure*. O socotea parte indispensabilă a pregătirii prealabile pentru cursul pe care urma să-l țină la întoarcerea în țară, din însărcinarea lui Maiorescu.

De altfel, și creațiile acestei etape din viața scriitorului poartă în mai mare măsură pecetea spiritului filosofic. Atenția acordată problemelor sociale, naționale, atât de acută în anii vienezi, pare a fi slăbit; totul este proiectat de acum încolo în perspectiva marilor întrebări ale existenței, raportate la subiectul cunoscător care suferă. Într-adevăr, suferințele personale încep să coloreze, treptat, răspunsurile la acele întrebări fundamentale care privesc legăturile dintre om și lume, chiar dacă ele sunt ascunse sub o mare doză de obiectivitate superioară.

Acum schița poetul prima versiune a *Glossei*, dureros și amar îndemn la despărțire de lume, mic manual de morală stoică, de învățare a indiferenței cu care omul superior trebuie să răspundă

egoismului orb stăpânitor al lumii. Tot acum, se schiţa un prim rudiment al viitoarei *Ode în metru antic*, în care străbăteau, printre rândurile admirative închinate lui Napoleon I, sumbre reflecţii despre soarta geniului, despre condamnarea lui la singurătate. Şi tot acum, se înscria în cercul gândului creator, cum am văzut, şi prima versiune autonomă a *Scrisorii I.*

Privirea artistului-gânditor se întorcea tot mai mult înspre sine. Acutul dezacord cu contingentul, cu structura universului, cu imperfecţiunea cunoaşterii, se convertea tot mai insistent, mai ireversibil ca proces, în conflict cu sine. Dezacordul grav interior începea să se trădeze în tăcerile şi solitudinea berlineză, în frânturi. Dar efortul de depăşire se producea pe planul gândirii. Aici se întâlneau direcţii izbitoare prin diversitatea şi prin originalitatea lor. O ţesere subtilă le lega laolaltă, alcătuind un profil complex şi greu de decodat al personalităţii poetului bântuit de contradicţii ale minţii şi inimii.

Cunoaşterea, cu categoriile aferente, îl interesa acum mult mai puţin. *Catharsis*-ul propriei creaţii îl descărcase de obsesia cunoaşterii absolute, neîngrădite, îl eliberase de aspiraţia stăpânirii non-eului. Atenţia i se îndrepta spre lumea sa interioară şi norma perfecţiunii pe care n-o putuse instaura în afară devenea aplicabilă fiinţei sale.

În „imperativul categoric" kantian din *Critica raţiunii practice* i se părea că găsise cheia acordării sale lăuntrice. Adâncimile lumii morale, frumuseţea şi gratuitatea acelei norme universale sădite în noi, la fel de frumoasă ca cerul înstelat deasupra noastră, i-au dat un punct de sprijin în univers, un reper al perfecţiunii interioare posibile. Noblеţea fiinţei morale se potrivea cu norma kantiană în aşa fel încât aceasta i-a devenit câmpul magnetic în jurul căruia s-au ordonat toate activităţile lumii lăuntrice. Şi dacă totuşi personalitatea lui, în sensul cel mai adânc, nu s-a echilibrat ci a rămas scindată, asta s-a datorat raportului precar dintre conştient şi inconştient atât de frecvent întâlnit în tipologia

marilor romantici („Focul meu a-l stinge nu pot cu toate / Apele mării"). În schimb, în perspectiva modificată, dinspre exterior înspre interior, investigaţia lui apare tot mai în profunzime în structura fiinţei. Şi îl apropia de antropologie interesul foarte viu cu care urmărea mecanismele cunoaşterii şi ale creaţiei până în ultimele date ale senzorialului. Sunt extrem de interesante astfel observaţiile pe care le făcea, de pildă corelând cu privire la opera *Fidelio*, creaţia lui Beethoven cu surzenia artistului. Resorturile creaţiei în toate tărâmurile artei îl preocupau insistent, după cum reiese din numeroase însemnări ale epocii.

Dar de la o vreme, de la un punct anume al cercetării, Eminescu a înţeles legătura de nedesfăcut dintre o creaţie individuală şi etnia care l-a produs pe creatorul ei. Şi, teoretic, a început să cerceteze elementele constitutive ale caracterului exponenţial al unei creaţii, adică măsura în care este sau nu reprezentativă.

Trecerea de la cercetarea de natură antropologică la aceasta, legată de etnic, i-a fost facilitată de întâlnirea cu o nouă disciplină, foarte la modă în cercurile intelectuale din Berlin, *Völkerpsychologie*, psihologia popoarelor sau etnopsihologia. Întemeietorii acestei discipline, Steinthal şi Lazarus, scoteau o publicaţie *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (Revistă de etnopsihologie şi lingvistică), pe care Eminescu o citise cu atenţie, rezumând amănunţit un studiu ca acela intitulat *Ein leitender Gedanke über Völkerpsychologie* şi traducând altul, *Das Leben der Seele*. Poate la Berlin să-l fi cunoscut chiar pe Moritz Lazarus, profesor la Universitatea berlineză, deoarece în ianuarie 1873 acesta luase de câteva ori masa cu Rosetti şi Maiorescu, aşa cum ne informează *Jurnalul* acestuia din urmă.

Dar obârşia numitei discipline venea puţin mai de departe, din rădăcina generoasă a şcolii romantice de la Heidelberg, prelungind şi adâncind teoretic o atitudine şi un gest fecund săvârşit de corifeii mişcării, de Clemens Brentano şi Achim von Arnim, realizatori ai celebrei culegeri de folclor Des Knaben Wunderhorn

(Cornul fermecat al băiatului) care a stat ca un manifest nescris al romantismului german şi european.

Alături de cei doi, Joseph Görres susţinuse direcţia de spirit a mişcării, preconizând cu o exaltare profetică, tipic romantică, întoarcerea programatică spre literatură veche şi folclor, după ce el însuşi întocmise o carte care a cunoscut o remarcabilă notorietate la vremea ei, *Die deutschen Volksbücher* (Cărţile populare germane). Şi prin revista sa cu răstimp foarte scurt de apariţie, din iulie până în octombrie 1808, *Zeitung für Einsiedler* (Ziarul pustnicilor), Görres izbutise să câştige entuziasmul unor tineri care aveau să ducă mai departe, fiecare în alt fel, zelul şi ştiinţa lui: Georg Friedrich Creuzer, cercetătorul miturilor lumii vechi, fraţii Jakob şi Wilhelm Grimm, fraţii von Eichendorff.

De fapt, şi aceştia nu făceau decât să continue şi să fructifice imperioasa direcţie herderiană imprimată întregii Europe romantice şi pe care Eminescu o recepta acum mai direct, mai de la surse. Încă de la Viena, se simţise atras de direcţia preromanticilor şi romanticilor germani tinzând la valorificarea folclorului, după modelul herderian al celebrei culegeri de literatură universală intitulată (de la ediţia a II-a) *Stimmen der Völker in Liedern* (Glasuri ale popoarelor în cântece). Iar la Berlin, atracţia lui Eminescu faţă de folclor, săvârşită în virtutea unei înclinaţii spontane, a căpătat justificări mult mai înalte, teoretice, îndrituiri menite să o înglobeze în preocupările sale filosofice, să-i confere o finalitate superioară. În această atmosferă, pe fundalul acesta teoretic se cuvin proiectate prelucrările masive de teme folclorice întreprinse la Berlin.

După o versiune a unui basm cules de el şi păstrat între filele manuscriselor, versifica acum *Călin Nebunul*; tot aici începea *Frumoasa lumii*. Iar după lectura paginilor unui călător german, Richard Kunisch, intitulate *Bukarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*, Berlin, 1851 – în care se publicau câteva basme culese din aceste ţări – Eminescu pornea

la prelucrarea a două dintre ele: *Das Mädchen ohne Körper*, care devine *Miron şi Frumoasa fără corp* şi *Das Mädchen im goldenen Garten – Fata din grădina de aur.*

Din acesta din urmă, după un întreg proces de sublimări şi cristalizări succesive petrecute în creuzetul geniului, se va naşte, târziu, giuvaerul fără seamăn al *Luceafărului.*

Aşa încât, între această activitate de lucru intens asupra unor opere de inspiraţie folclorică şi preocupările filosofice şi de introspecţie tot mai adâncă nu există decât o contradicţie aparentă, exterioară, pe care fundamentul teoretic, congener tuturor celorlalte direcţii ale spiritului, o infirmă. Ceea ce se poate susţine, însă, este caracterul în înalt grad compensatoriu al acestei activităţi, în măsura în care, pentru Eminescu, simplul contact cu producţia folclorică însemna intrarea într-o oază, într-un refugiu alinător.

În clipele cele mai grele, mai apăsătoare ale vieţii, el îşi clătea retina obosită în apele lustrale ale poeziei populare, evada din cenuşiul existenţei lui în lumea de aur şi argint a basmelor, a miturilor, aducătoare aminte de lumea senină a copilăriei, restabilitoare de echilibru lăuntric.

Şi el avea nevoie din ce în ce mai mult de aceste incursiuni luminoase, deoarece existenţa îi era în continuare străbătută de prea puţine bucurii.

În acest registru al cotidianelor satisfacţii, prea sărac, se înscriau o carte cumpărată la un anticar, un concert, un spectacol, o plimbare pe Sprea, o escapadă la Postdam, cu Schopenhauer sub braţ şi în compania unei tinere nemţoaice blonde cu ochi albaştri şi buze roşii, pe nume Milly, escapadă notată de el cu destulă ironie, în versuri ca acestea:

„Şi mă urc în tren cu grabă
Cu o foame de balaur,
Între dinţi o pipă lungă,
Subsuori pe Schopenhauer.

Şi-acum şuieră maşina.
Fumul pipei lin miroasă,
Sticla-Kümmel mă invită,
Milly-mi râde – Ce-mi mai pasă!"

Era hărţuit de lipsuri, deşi poate nu în măsura în care fusese la Viena. Îi telegrafia lui A. D. Xenopol să-i trimită stipendiul din partea Junimii pe o lună întreagă. Şi când, în martie 1874, Teodor Rosetti a fost înlocuit la agenţia diplomatică din Berlin cu „tontul" Nicolae Creţulescu, care, pe deasupra, mai era şi zgârcit, secretarul particular s-a văzut cu leafa redusă de la 10 napoleoni, cât îi acordase Rosetti, la 30 de taleri lunar, diferenţă destul de sensibilă. Elegant, Eminescu îl caracteriza pe noul ministru, într-o scrisoare către tatăl său, drept „un om care trece cu economia peste marginile cuvenite". Iar în corespondenţa cu Maiorescu şi Rosetti, îl numea „bătrâna mea excelenţă" sau „un pergament". Ba pe această din urmă poreclă, construia chiar o parafrază a unor versuri din Faust de Goethe, schimbând bine cunoscuta sintagmă „das Ewig-weibliche" (eternul feminin) în „das Ewig-lederne" (eternul pergamentos). Pe lângă toate celelalte, diplomatul român era şi un mare tipicar şi bietul secretar abia prididea cu lucrările, nemaiavând timp nici pentru lectură şi studiu, necum pentru corespondenţă. Doar când ministrul mai pleca din Berlin, înspre Dresda sau alte oraşe învecinate, mai răsufla Eminescu.

El locuia acum pe Orangenstrasse, la Charlottenburg, unde se retrăsese căutând mai multă linişte, încercând să fugă de agitaţia marii capitale prusace. Plecase din ţară pentru un an, acum se împlinise aproape al doilea, voise să-şi ia doctoratul, nu izbutise însă să-şi dea examenele.

Intratabilul părinte începuse să dea semne de nerăbdare, chemându-l înapoi acasă spre a-şi face în sfârşit mult aşteptatul rost; era sătul de atâtea cheltuieli, după părerea lui, zadarnice. De aceea „fiul risipitor" trebuia să se scuze printr-o scrisoare onestă,

dar dură, din care străbătea încă o dată deosebirea fundamentală de vederi asupra vieţii dintre tată şi fiu: „Dacă nu ţi-am scris până acum – cauza a fost neîncrederea cu care întâmpini orişice voinţă proprie a oricăruia din fiii dumitale, neîncredere augmentată de privirea formalistă ce o ai despre lume, după care orice om care nu caută a se chivernisi, după cum o numeşti d-ta, trebuie să fie un om de nimic. Eşti un părinte nenorocit – adevărat. Dar eşti nenorocit mai mult pentru că vrei ca fiecare să trăiască şi să-şi măsoare paşii după cum doreşti d-ta. Când vorbeşti de fraţii mei, se poate că ei ţi-ar fi greşit – căci ei poate te-au înşelat, poate ţi-au spus lucruri ce nu erau – eu nu-mi aduc aminte să fi păcătuit decât prin extremă iubire de adevăr, şi de aceea-l spun acuma."

Desigur, aceste adevăruri, precum şi fina pătrundere psihologică de care dădea dovadă tânărul nu erau făcute să placă tatălui întru nimic înţelegător al fiinţei excepţional dotate care era fiul său Mihai, şi cu atât mai puţin al personalităţii sale morale. Pentru căminarul ahtiat de bunuri materiale şi preţuitor numai al regulilor unei vieţi filistine, urmărirea unor valori înalte ale intelectului şi spiritului părea o nebunie, o înşelătorie ori un eşec. Dar pentru cine ştie să priceapă, cuvintele reci şi aparent aspre din scrisoarea fiului către tată denotă o atitudine etică bine şi definitiv fixată în numele acelor valori perene, la care cei mai mari ai lumii s-au înclinat. Cu câtă îndreptăţită mândrie vorbea Eminescu despre „extrema iubire de adevăr" care-l însufleţea şi care-l ferea, cu preţ oricât de greu, de compromisurile încălcătoare ale prestigiului său omenesc! Personalitatea lui se definea şi prin această noblеţe a respectării adevărului în orice împrejurare, oricât de neprielnică, şi care a făcut din el un neconformist superior şi un neadaptat la modul de existenţă comun.

Aceeaşi onestitate, aceeaşi conştiinţă mereu trează asupra sa respiră şi din corespondenţa dusă în acelaşi răstimp cu Titu Maiorescu care, asemenea căminarului, deşi în numele unor interese mai înalte, începuse să se impacienteze cu privire la

neîndeplinirea convenţiei tacit încheiate între ei şi la durata excesivă a studiilor întreprinse de poet. Acesta răspundea într-un şir de scrisori redactate într-o germană deosebit de elegantă, dar cu toată contenenţa doctă pe care şi-o compunea, şi în ciuda stilului „înalt", se simţea undeva, într-un ungher al sufletului, o undă de teamă şi de neîncredere. Teama de a intra într-o dependenţă mai grea şi mai exigentă decât aceea paternă, teama unei răspunderi prea mari care să apese pe umerii lui tineri, teama de a nu putea fi la înălţimea aferentă în mintea lui unei catedre universitare, neîncrederea dintotdeauna în propriile sale forţe. Ştiuta lui conştiinciozitate excesivă ca şi modestia lui îl fac să se gândească cu groază nu la obţinerea doctoratului, care i se părea şi chiar era (cum fusese şi în cazul lui Maiorescu) o măruntă formalitate, ci la cursurile pe care ar fi trebuit să le ţină şi pe care începea de pe atunci a le pregăti. Din prima scrisoare însă, îi spunea, plin de îndoieli, lui Maiorescu: „Pot eu, ca fără un plan de studii hotărât, pe care să-l fi prelucrat în întregime să îndrăznesc la vârsta mea să mă apuc de acest lucru?" şi-şi exprima convingerea că va trebui să studieze din nou totul de la început, ca să ştie măcar cât cere „prolegomenul filozofiei", unele ştiinţe ajutătoare, ştiinţele naturale, în special antropologia care-l pasiona pe atunci, şi „cel puţin un semestru", anatomia şi fiziologia! Apoi trecea la problema cea mai arzătoare, la condiţiile personale, la dispoziţia lui sufletească şi morală, la exigenţele lui enorme: „Un titlu de doctor m-ar aranja cu lumea şi cu legile ei de ordine, nu însă cu mine, care deocamdată nu mă satisfac pe mine însumi. Tocmai această împrejurare concretă mi-a expus clar seriozitatea sarcinei mele, iar motivul foloaselor ce mi s-ar oferi pe această cale, nu poate birui gândul datoriei. De aceea, aş cere timp."

„Gândul datoriei", prezenţa imperioasă într-adevăr, de neîndepărtat, de neînvins, a imperativului categoric kantian, victorios asupra tentaţiei realului! Ce conştiinţă acută a propriei

nedesăvârşiri, la 23 de ani! Ce simţ înalt al autoanalizei, ce ţinută etică superioară sub umilinţa mărturisirii totale! Tot atâtea dovezi ale unei personalităţi morale puternice, lucrând nemilos asupra ei însăşi dar dând naştere, prin absolutul aspiraţiei, la o rezervă, la o neîncredere paralizantă pentru viaţa practică.

De altfel, altitudinea poziţiei morale a tânărului poet îi impunea chiar lui Maiorescu, ale cărui scrisori aveau o anume căldură pe lângă delicata consideraţie pe care o exprimau. Înţelegând mai bine decât oricine (şi poate, singurul) inextricabila problematică interioară care-l chinuia pe Eminescu în legătură cu viitorul imediat, marele profesor încerca să se apropie cu prudenţă de obiectul insistenţelor sale, adică de ocuparea de către poet a fostei sale catedre de la Iaşi.

Şi după o amabilă *captatio* care introducea chestiunea cu o uşoară măgulire („... te rog să vezi şi-n această întrebare un semn de atenţie şi de considerare ce o avem toţi cei din cercul nostru pentru D-ta"), Maiorescu trăda imediat cea mai perfectă comprehensiune a stării de spirit în care se afla şi din care trebuia să iasă poetul. Într-adevăr cuvintele sale chintesenţiau „cazul" Eminescu în acel moment: „... pesimiştii de felul D-tale trebuie, poate, să fie din când în când deşteptaţi din visul concentrat al microcosmosului lor interior şi îndreptaţi în atenţia lor spre legăturile intime ce-i uneşte cu noile încercări de viaţă în patria comună."

Sintagma „visul concentrat al microcosmosului... interior", aplicată la starea poetului este, parcă, de natură de-a dreptul revelatorie, cu atât mai mult cu cât este urmată exact de ceea ce ar fi putut provoca ieşirea din acea stare, de singura alternativă valabilă pentru Eminescu, implicarea în „noile încercări de viaţă în patria comună".

Tactul superior al lui Maiorescu, fina sa diplomaţie îl purtau spre coardele cele mai sensibile care trebuiau atinse, după cum se vede. Numai că tânărul studios astfel solicitat măsura lucrurile cu

altă măsură, ca întotdeauna, cea absolută. Şi toate îi păreau grele, de neatins, începând cu funcţia ce i se propunea şi sfârşind cu realizarea pregătirii necesare pentru prea înaltul scop de atins. Ca de obicei, în partea cea mai densă a scrisorilor, el începea, parcă, să solilocheze, rezumând elementele „aventurii" sale filosofice. Deplora „influenţa nefastă a filosofiei lui Herbart până la tocire" pe care o suferise la Viena, după cum regreta prea târzia întâlnire cu sistemele lui Kant şi Schopenhauer, pe care ar fi trebuit să le predea în cadrul docenturii ieşene. Iar în privinţa argumentului implicării în viaţa practică folosit de Maiorescu, el răspundea cu o concluzie teoretică prea generalizatoare ca să mai poată încăpea în ea un destin individual: „Interesul practic pentru patria noastră ar consta, cred, în înlăturarea teoretică a tuturor îndreptăţirilor pentru importarea nechibzuită a unor instituţii străine, care nu-s altceva decât organizaţii speciale a societăţii omeneşti în lupta pentru existenţă, care pot fi primite în principiile lor generale, a căror cazuistică trebuie să rezulte în mod empiric din împrejurările particulare ale fiecărui popor şi ale fiecărei ţări."

Nu era atât un mod de a eluda dificultatea unui răspuns angajant, cât mai degrabă o subscriere indirectă şi doar parţială la punctul de vedere maiorescian. Iată pe hârtie, spusă cu calm şi detaşare, adeziunea la ceea ce constituia marea teorie junimistă a formelor fără fond, pe care Eminescu o adopta în măsura în care se potrivea cu concepţia sa organicistă asupra istoriei.

Era un moment de răscruce din viaţa şi din gândirea lui, momentul unei despărţiri care echivala cu un soi de falie lăuntrică, în nici un caz cu o apostazie. Anii vienezi fuseseră ani de extensie a cunoaşterii şi a acţiunii pe coordonata orizontală. Atenţia îndreptată spre Europa, spre mişcările ei sociale şi politice, spre revoluţiile ei răsfrânte în propria noastră viaţă, Roma mare întrevăzută în răsfrângerea ei blăjană, „Roma mică", iubirea pentru paşoptişti şi pentru fapta lor, toate acestea, ţinând de „mitul cultural", au aparţinut pathosului perioadei vieneze.

Ani de reflecţie, de adâncire considerabilă a tuturor tipurilor de problematică ce-l preocupau, anii berlinezi l-au purtat pe poet şi gânditor mai departe în substanţa istoriei, culturii, creaţiei, pe coordonata verticală a „mitului arhaic". Sub imperceptibila presiune interioară a înrâuririlor catalitice produse de cultura germană, el s-a întors spre sine şi spre ale sale, începând coborârea cumva iniţiatică înspre sursele cele mai ascunse ale spiritualităţii româneşti, acolo unde ele se întâlnesc. Astfel, de atunci au prins să capete contur tot mai consistent acele elemente care constituiau matca neschimbată a satului, secţiunea cea mai veche a istoriei noastre, dacică, folclorul, care până atunci avusese o prezenţă empirică şi episodică în creaţia eminesciană. Privirile i se limpezesc în contact cu acele surse, timpul omenesc nu-l mai oprimă căci el învaţă de la basm să proiecteze totul în altă ordine, aceea luminoasă şi eternă a mitului. De acum încolo, el încearcă să reunească ceea ce părea de neunit: istorie şi eternitate, timp omenesc şi timp cosmic, mărginire şi spaţiu mitic, aici şi acolo. Eternitate, tinereţe veşnică a mitului consolând şi salvând caducitatea istoriei, timp cosmic scoţând de sub tirania timpului omenesc, spaţiul mitic, tărâm al eternei primăveri unde încetează mărginirea dureroasă a condiţiei umane, acolo – departele devenind compensaţia aici-aproapelui... Totul se asociază şi se disociază în chipuri care urmăresc parcă să alăture şi să concilieze contrariile atât de acut resimţite de poet, ca şi cum ar fi fost produsele chinuitoare ale unei *psyché* divizate.

De altfel, şi adeziunea la mitul cultural, şi cea la mitul arhaic ni se par a intra în acest uriaş efort eminescian de fuzionare a contrariilor, aşa încât cele două coordonate să fie prinse într-o unitate după care sufletul şi mintea genială tânjeau. Şi deşi nu iubise niciodată Berlinul (spusese într-o scrisoare: „Cum să scap din Berlin? Relativ la acest scump oraş al sfântului imperiu roman de naţie germană, am făcut o sumedenie de pasuri greşite: în primul rând, că am venit aici, în al doilea că n-am

plecat de mult..."), aventura lui intelectuală şi spirituală în capitala Prusiei a fost decisivă pentru devenirea lui în cultură şi în creaţie. Rămânând credincios iubirilor tinereţii şi valorilor istorice (chiar dacă nu ştiinţific sau estetic depline, dar „cronistice absolute"), el le-a adăugat pe acelea pe care Junimea le reclama în considerabila operaţie de înălţare a culturii româneşti pe cele mai înalte niveluri, înţelegând absoluta lor necesitate. Dar în el adeziunea la criteriile junimiste a însemnat cufundarea în mitul arhaic. De-acum încolo, direcţia lucrării lui era stabilită. Deşi din aprilie 1874 îşi dăduse demisia de la agenţia diplomatică şi lucra retras la Charlottenburg, pentru a da curs ultimei înţelegeri cu Maiorescu privind doctoratul, se simţea bântuit de alte gânduri. Căci Maiorescu, ajuns între timp ministru al Instrucţiunii publice în cabinetul conservator al lui Lascăr Catargiu, îl silise să-şi aleagă localitatea unde ar fi vrut să-şi dea examenele şi să indice şi suma globală de care ar fi avut nevoie. Iar Eminescu îi răspunsese, la 7 mai 1874, că ar fi preferat Jena şi că trei sute de taleri i-ar fi fost îndestulători pentru „dus, stat trei luni şi înapoiere în ţară".

Maiorescu a trimis banii, convins că lucrurile aveau să se petreacă aşa cum se căzuse de acord.

Dar la scurt timp după aceea, Eminescu scria prietenului Miron Pompiliu la Iaşi: „... am decis să mă întorc în ţară peste câtăva vreme şi să m-arunc iarăşi în valurile vieţii practice. Mi-e indiferent cum – eu şi aşa nu pot fi fericit în lume; iar muncind nu-mi vor lipsi trebuinţele de toate zilele, precum îmi lipsesc adeseori azi. Îmi venise într-un rând ideea, adică-n anul trecut, ca să cer un ajutor de la *Junimea*, dar am fost în Iaşi şi m-am convins în persoană cum că Societatea nu are mijloace, iar din sacrificii personale în sensul strict al cuvântului nu mi-a trecut nici prin minte vodată ca să trăiesc. Am deci o rugă către tine. Ştiu că – supărătoare, şi nu mai eu ştiu cât m-a costat până m-am decis a lua condeiul ca să-ţi scriu. Caută-mi o ocupaţie în Iaşi –

ea poate fi modestă şi neînsemnată, căci nu sunt pretenţios şi ştiu a trăi cu puţin. De vei găsi ceva, scrie-mi, dar nu spune nimănui. Dacă s-ar putea să trăiesc la Iaşi, să lucrez fără să ştie nime, mi-ar părea şi mai bine. De nu vei găsi o ocupaţiune pentru mine, fă-te ca şi cum n-ai fi primit scrisoarea mea, scrie-mi de altele şi eu voi tăcea. Mă vei întreba poate că de ce nu m-am adresat către persoane mai influente, să îmi calc mai mult pe inimă pentru a mă adresa la ei. Ei nu cunosc aceste stări sufleteşti, la ce să te expui la oameni care prin vorba lor cred că-ţi fac o onoare dacă ţi-o adresează! Voi să reintru în nimicnicia din care am ieşit."

Sunt rânduri de mare sinceritate şi de mare tristeţe în care se trădează complexa stare de spirit a tânărului a cărui demnitate firească era mereu supusă la umilinţele convenţiilor sociale, la neînţelegerea realei înălţimi la care se afla. Şi fraza finală, cu rezonanţa plângerii eonului din poemul la care începuse să lucreze, încheie ca o mărturisire sfâşietoare.

Probabil că Miron Pompiliu i-a răspuns, deoarece, din oboseală, din excedare, dintr-un sentiment acut al inutilităţii, Eminescu a părăsit Berlinul. Se crede că ar fi trecut prin Weimar şi ar fi ajuns şi pe malul Rinului; în orice caz, în Königsberg a zăbovit vreo cinci zile, cu gândul la maestrul său, autorul *Criticii raţiunii pure*. L-a adăpostit un coleg german de la Universitate, fecior de negustor bogat.

Ceea ce l-a mai interesat aci au fost şi documentele regatului Poloniei şi ale ţărilor învecinate, printre care nădăjduia să găsească date importante cu privire la istoria Ţărilor Româneşti.

A vorbit în acest sens cu directorul arhivei, dar n-a putut obţine îngăduinţa de a vedea documentele. În acest scop ar fi fost necesară învoirea guvernului, solicitată prin ministerul nostru de externe, şi Eminescu se simţea mult prea neîncrezător în capacităţile sale de a descifra, oficial, documentele vechi, ca să întreprindă un astfel de demers. Întotdeauna, orice activitate oficială angajând ţara, i-a părut a depăşi puterile lui. De aceea s-a

mulţumit să ia doar note în legătură cu chestiunile ce-l interesau din *Corpora documentorum*, care fuseseră deja publicate.

Pe urmă s-a gândit ce să facă pe timpul verii: să se-ntoarcă la Berlin, să rămână la Königsberg sau să se repeadă până acasă. Şi a ales ultima alternativă. Pe drum, s-a oprit la Cracovia şi la Lemberg – noduri însemnate de cale ferată pe traseul care ducea spre ţară – cu gândul să se aplece asupra unor monumente şi documente grăitoare despre trecutul pe care-l iubea dar n-a izbutit mare lucru. Şi şi-a continuat drumul spre Iaşi.

Anii petrecuţi la Berlin, între toamna lui 1872 şi vara lui 1874, au fost mai puţin rodnici din punct de vedere al operelor publicate. Atât *Înger şi demon* cât şi *Floare albastră*, apărute în 1873, fuseseră scrise în cursul anului precedent. Iar singura poemă încredinţată tiparului în 1874, *Împărat şi proletar*, trecuse prin câteva versiuni succesive în perioada vieneză şi îşi găsise formula definitivă în zilele meditaţiilor filosofice din capitala prusacă. Încolo, afară de *Glossă*, n-au fost decât prelungiri ale unor proiecte mai vechi, adăugiri la *Memento mori*, încercări rămase în cea mai mare parte postume, numeroase planuri noi.

Acest răstimp fusese însă, cum am mai spus, extrem de rodnic pentru creşterea şi adâncirea gândirii poetului. Fascinaţia epistemologiei kantiene trecuse, nu fără a lăsa urme profunde în ceea ce privea gândirea categorială. Din raţiunea practică, păstrase Eminescu pentru sine imperativul categoric şi poate din *Critica facultăţii de judecată* (Kritik der Urteilskraft) reţinuse ideea autonomiei esteticului. Antropologia şi etnopsihologia îl pasionau pentru raţiuni diverse, totuşi corelate.

Dar Schopenhauer îi era tot mai aproape, poetul având nevoie de temelii teoretice, generalizatoare pentru explicarea înfrângerilor, a inechităţilor, a nefericirii legate de condiţia umană, a eşuării oricărei tentative de schimbare, de îndreptare a răului în lume. Şi autorul celebrei *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Lumea ca voinţă şi reprezentare) demonstra tocmai

stăpânirea lumii obiective de către legea de fier a voinţei de a trăi, generatoare a egoismului celui mai cras. Această lege, enunţată de metafizica lui Arthur Schopenhauer, era dedusă sistematic prin înălţarea unor idei privitoare la cunoaştere pornite de la Kant (înfăţişate însă cu claritate şi talent de-a dreptul artistic), amendate, complicate de autorul lucrării cu postulate de filosofie platonică şi budistă.

După Schopenhauer, lumea poate fi cunoscută sub două aspecte: unul fenomenal, al aparenţelor, după care lumea este reprezentarea subiectului cunoscător („Lumea e reprezentarea mea", suna propoziţia de deschidere a mai sus citatei opere), celălalt numenal, al esenţelor, după care lumea este voinţă. Voinţa, principiu metafizic ce stă la baza lumii, e sâmburele obiectelor şi al întregii lumi.

Oarbă şi fără scop, fără finalitate, voinţa poate fi cunoscută deplin prin intuiţie doar înlăuntrul fiinţei omeneşti, care e în acelaşi timp şi subiect cunoscător şi obiect de cunoscut. Şi această voinţă se obiectivează în două trepte succesive: într-o treaptă superioară a arhetipurilor ideale, a modelelor în care răsună sigur ecoul ideilor platonice, şi într-o treaptă inferioară, de còpii ale acestor modele, care sunt obiectele, formele, aspecte ale speţei, supuse timpului, spaţiului şi cauzalităţii, spre deosebire de arhetipurile eterne, neschimbate, perfecte. Fiecare fiinţă îşi caută în lume fericirea, jocul speţei, în tot atâtea manifestări ale voinţei oarbe de a trăi. Alergarea oarbă după fericire se realizează cu orice mijloace, fiind sensul însuşi al existenţei oamenilor de rând, a profanilor, a neştiutorilor.

De aceea, domneşte în lume, hâd, egoismul fără margini. Lipsită de orice finalitate, voinţa de a trăi, sâmburele adevărat al lumii, produce un haos îngrozitor în planul vieţii, unde oamenii, fii ai aceleiaşi speţe, dau spectacolul ridicol, tragicomic, al luptei între ei, când de fapt, sunt toţi unelte ale unei unice voinţe. Ei îşi sunt astfel, în acelaşi timp, şi călăi şi victime.

Dar acest sâmbure, acest nucleu universal al vieții, *numenul* ei în terminologia kantiană, folosită uneori de Schopenhauer, stă ascuns sub un văl gros de aparențe, vălul reprezentărilor pe care și le face fiecare ins despre lume. Căci, după filosoful romantic german, lumea exterioară nu are o existență absolută, în sine, ci este doar reprezentare, viziune subiectivă a subiectului cunoscător, neexistând obiect de cunoscut fără un subiect care să-l cunoască, neexistând lume în afara ochiului unui subiect care s-o perceapă (vezi formularea eminesciană din cosmogonia din *Scrisoarea I*). Vălul aparențelor, al iluziilor este identificat de Schopenhauer cu Maia din filosofia budistă, cu vălul iluzoriu al pluralității.

În condițiile sumbre ale existenței înfățișate de pesimistul filosof, viața umană devenea vis, iluzie inconsistentă, dintre cele mai triste, stăpânită de suferință. Contestând orice posibilități progresului, Schopenhauer propunea, în schimb, unele soluții individuale pentru ieșirea de sub „nemiloasa oprimare a voinței de a trăi" și anume contemplarea estetică, asceza, cunoașterea filosofică printre altele. Intelectul se poate emancipa de sub tutela voinței cunoscând spre a cunoaște și nu pentru a sluji egoismului. Pe de altă parte, natura care arată „obiectivarea voinței de a trăi încă inconștiente", oferă celui care vrea să fugă de lume, consolarea frumuseții ei, perfectă, fiindcă nu a fost atinsă sau în măsura în care nu a fost încă atinsă de mâna „greoaie" a „marelui egoist", a omului. Un punct frumos de perspectivă, spunea filosoful, slujește de catharsis spiritului, după cum, în gândirea lui Aristotel, muzica slujește sufletului[1].

Tot mai înrâurit de filosoful voinței de a trăi, Eminescu dădea poemului *Împărat și proletar* un final fixând zădărnicia oricărui efort de schimbare. După înfrângerea Comunei din Paris, meditația Cezarului (a lui Napoleon al III-lea) și el înfrânt și

[1] Arthur Schopenhauer, *Le monde comme volonté et comme représentation*, Paris, Alcan, 7ème éd., vol. III, p. 214-15.

alungat, pune un semn de egalitate între cei doi termeni aflaţi în luptă, deoarece în fiecare se manifestă voinţa de a trăi, exprimând cerinţele speciei:

„În orice om o lume îşi face încercarea,
Bătrânul Demiurgos se opinteşte-n van;
În orice minte lumea îşi pune întrebarea
Din nou: de unde vine şi unde merge floarea
Dorinţelor obscure sădite în noian?

Al lumii-ntregul sâmbur, dorinţa-i şi mărirea,
În inima oricărui i-ascuns şi trăitor,
Zvârlire hazardată, cum pomu-n înflorire
În orice floare-ncearcă întreagă a sa fire,
Ci-n calea de-a da roade cele mai multe mor.

Astfel umana roadă în calea ei îngheaţă,
Se petrifică unul în sclav, altu-mpărat,
Acoperind cu noime sărmana lui viaţă
Şi arătând la soare-a mizeriei lui faţă –
Faţa, – căci înţelesul i-acelaş la toţi dat.

În veci aceleaşi doruri mascate cu-altă haină,
Şi-n toată omenirea în veci acelaşi om –
În multe forme-apare a vieţii crudă taină,
Pe toţi ea îi înşală, la nime se distainã,
Dorinţi nemărginite plantând într-un atom"...

Voinţa de a trăi se manifestă cu aceeaşi putere în fiecare dintre indivizii speciei, care aduce cu el din nou în lume sâmburele nefast al dorinţei, sursă a egoismului nemărginit, incriminată în aceeaşi măsură de Schopenhauer şi de filosofia indică. Zvârlirea aceasta este întâmplătoare, cum întâmplătoare e şi deosebirea dintre

oamenii din diversele categorii sociale, fie ei sclavi sau împăraţi.

Aparenţele sunt doar individuale, *faţa* pe care o arată fiecare din ei, căci sensul adânc, numenal îi reuneşte pe toţi în întruchipări ale principiului unic ce stă la temelia lumii: voinţa de a trăi. Iar ultima strofă închide o durere grea, ca întotdeauna atunci când Eminescu este silit să se despartă de viaţă, să renunţe chiar la suferinţele şi luptele ei. Decepţia cea mai adâncă, oboseala „eternei alergări", îl fac tot mai receptiv la gândul vieţii ca vis:

„Când ştii că visu'acesta cu moarte se sfârşeşte,
Că'n urmă-ţi rămân toate astfel cum sunt, de dregi
Oricât ai drege'n lume – atunci te oboseşte
Eterna alergare... ş'un gând te-ademeneşte:
«Că vis al morţi'eterne e vieaţa lumi'ntregi»".

Acest final, atât de înrudit cu propoziţia mai înainte-citată, „voi să reintru în nimicnicia din care am ieşit", spune odată mai mult orientarea gânditorului care a pierdut orice nădejde de îndreptare a imperfecţiunii lumii, înspre idei filosofice consolatoare prin ţesătura lor metafizică. Şi ideea vieţii ca vis, prezentă încă din Antichitate la poeţi şi filosofi, reluată apoi în Renaştere sau mai bine-zis în Baroc de către Shakespeare şi Calderon, l-a tentat pe Eminescu nu numai prin strania ei frumuseţe mângâietoare, anestezică, şi greu accesibilă filistinilor, ci şi prin valoarea ei de motiv literar cu nenumărate feţe, pe care l-a folosit cu îndrăzneală şi originalitate. Cum el însă, cuprins de o idee şi răsfrângând-o în mintea lui care nu gândea niciodată fragmentar, atingea toate compartimentele adiacente, a extins, în viziunea pe care Schopenhauer o propunea, investigarea de la „fantasmagoria lumii" exterioare (în terminologia filosofului), la microcosm, la viaţa morală. Adică trecea de la lumea reprezentărilor, a fenomenelor, la aceea a lucrului în sine unde acesta îşi revelă esenţa ca voinţă.

Şcolit la învăţătura moralei kantiene, a imperativului categoric, Eminescu a păstrat altitudinea gratuităţii morale a sufletului frumos, dar a adăugat şi notele distincte ale viziunii generale impuse de globalitatea de sistem a gândirii schopenhaueriene. Şi începând scrierea *Glossei* la Berlin, el pătrundea şi în acel domeniu unde „ordinea morală a lumii intră în raport real şi imediat cu forţa care produce fenomenul lumii". Numai aci, mai spunea filosoful, se pot găsi consolări, deoarece numai aci adâncimile fiinţei noastre intime se deschid contemplaţiei.

Mic manual de morală stoică, aşa cum am numit mereu concentrata poezie, *Glossă* capătă în opera eminesciană valoarea confruntării unei conştiinţe puternice, sigure de sine, de forţa şi înălţimea sa, cu lumea.

Vrând să stabilească raportul real între legile generale ale universului fenomenelor şi voinţa noastră, poetul gânditor a construit, în forma fixă a glossei, lecţia superioară pentru epopt, pentru candidatul la iniţiere. Strofa întâi şi cea din urmă constă din versuri cu caracter apoftegmatic strânse în jurul recomandării „principiale", „Nu spera şi nu ai teamă", fundamentală în filosofia stoică pentru decisiva rupere a înţeleptului de iluzoria lume a realului. Iar fiecare strofă e consacrată ilustrării unei apoftegme, concluzie a unei teze filosofice: alergarea iluzorie a timpului care-l desface în trei dimensiuni când în fapt nu există decât un prezent continuu, spectacolul înşelător al marelui teatru al lumii, atracţia insidioasă a voinţei de a trăi pentru a asigura conservarea speţei. Indiferenţa, răceala ataraxică este soluţia spiritului superior care-şi arată puterea de cunoaştere şi demnitatea morală rezistând la chemarea altfel irezistibilă a lumii înconjurătoare, parcă sub înrâurirea unei lumi ideale ale cărei concepte sunt vizibile numai pentru el. Dar e atâta durere concentrată în *Glossă* de către cel „amăgit atât de-adese", încât răceala ataraxică pare recomandată cu glas de lacrimi. Tot la Berlin au fost scrise, se pare, şi unele capitole din nuvela *Cezara*, cele în care se descoperă insula sihastrului

Euthanasius. Şi aici turnarea gândului filosofic în imagini continuă.

Una din modalităţile propuse de Schopenhauer pentru ieşirea de sub tirania voinţei era şi contemplarea naturii frumoase, neatinse de mâna omului, cum s-a spus mai înainte. Prin cunoaştere şi asceză a spiritului ca în *Glossă*, prin trăirea într-o lume liberă şi pură a naturii frumoase ca în *Cezara*, Eminescu încerca o traducere la un nivel foarte înalt a câtorva postulate aparţinând unei filosofii pesimiste a cărei metafizică îl cucerise. Dar dacă renunţarea, despărţirea de lume, urmând poate şi neizbânzirii existenţiale, capătă în creaţia lui accentele convingătoare ale tristeţii fără leac, recompunerea naturii are o forţă şi o frumuseţe trădând alte coarde ale sufletului. Luxurianţa, prospeţimea paradisiacă a vegetalului care trăieşte cu o bogăţie colcăitoare ni se pare a fi un simbol de forţă vitală neistovită în autorul generoaselor scenarii. Aşa în insula lui Euthanasius, adevărat „rai"; aşa în postuma *Dacă treci râul Selenei*, din aceeaşi perioadă, unde ne întâmpină un peisaj construit tot într-o lume mirifică, extrapământească:

„E-o sară frumoasă – adormită, deşi este ziuă.
Aerul e vioriu, miroasele florilor mândre
Adormitor se ridică din oştile florilor mândre;
Într-un codru măreţ, unde arbor legat e de arbor,
De liane ce spânzură-n aer snopii de flori,
Unde prin vechii copaci-şi fac albinele stupii sălbateci,
Plini de faguri de miere, ce curge ca auru-n soare,
Cu de ghirlănzi uriaşe copaci, din a lor rădăcine
Până la vârfii din nori cu liane încolăciţi-s,
Cari cu snopi de flori i-nconjoară, mărirea le-ngroapă.
Dacă prin codri pătrunzi dai de-o vale frumoasă şi verde
Pe-al căreia deal se întinde o mândră grădină.
Mari cireşi cu boabele negre, cu frunza lor verde,
Crengile-ndoaie de greul dulcilor, negrelor boabe,

Meri, cu merele roşii ca faţa cea dulce-a Aurorei,
Mişcă în vânt frumoasele, mari, odorantele roade;
Iară pe marginea mândrei grădini înălţată-i în huciuri
Viţa de vie cu frunza întoarsă ce umbră doreşte
Şi cu strugurii vineţi şi galbeni, ce îmflaţi stau în soare.
Vineţi cu brumă sunt unii, iar alţii cu boabele galbene c-aurul,
Fluturii le-nconjoară ca dulci corăbioare de colori şi lumini,
Iară albine din bobiţe crăpate sorb lamura mierei..."

Culori şi parfumuri, senzaţii tactile şi gustative îşi răspund, seve grele circulă în acest dulce senzual, teocritian tablou de plenitudine vegetală în care se vădeşte fondul de bogată vitalitate şi robusteţe al fiinţei eminesciene. De sub toate nefericirile, tracasările, grijile chinuitoare, decepţiile, de sub toate teoretizările sumbre, ţâşneşte încă setea nestinsă de trăire cu intensitate, dar pe planuri construite cu un imaginar nesfârşit bogat. Şi în natura aceasta care e un univers în plenitudine, fecundat de Eros, şi nu un simplu cadru pitoresc, îşi va proiecta, îşi va integra poetul şi dragostea, după care însetează pentru întregirea structurii sale afective şi creatoare.

De multe ori acum, lumea de fantastică frumuseţe pe care el o edifică, se întâlneşte, se întrepătrunde cu lumea la fel de clară şi de frumoasă a folclorului, a basmului. Pe aceste tărâmuri comune, dragostea se poate împlini, dătătoare de bucurii supreme. *Călin – file din poveste*, la care lucrează în perioada berlineză, este o astfel de operă în care trăirea lirică, exultantă, impietează chiar asupra schemei basmului.

Astfel compartimentul gândirii filosofice întunecat de priveliştea imperfecţiunii lumii, şi cel al sensibilităţii şi afectului deschis spre iubire, melancolia sceptică a demonului şi amintirea adânc edenică a îngerului, se separau sau se comunicau în feluri contradictorii uneori, alteori compensatorii care vor continua cu interesante variaţii în etapele următoare ale vieţii poetului.

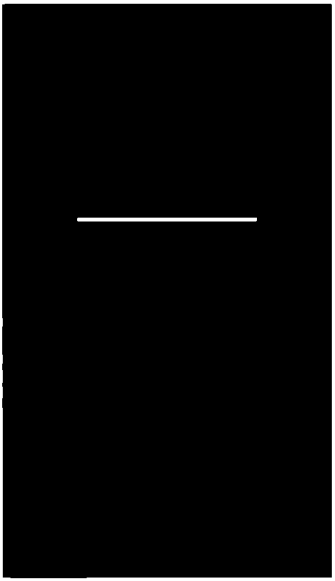

Anii încercărilor de statornicire

„Da… visam odinioară pe acea ce m-ar iubi,
Când aș sta pierdut pe gânduri, peste umăr mi-ar privi
Aș simți-o că-i aproape și ar ști c-o înțeleg…
Din sărmana noastră viață, am dura roman întreg…”

Spre sfârşitul verii, Eminescu se întorcea, după cinci ani de studii în străinătate, întrerupţi doar de scurtele reveniri pe care le ştim, în patrie. Nu-şi luase doctoratul, totuşi nu părăsise definitiv intenţia de a dobândi înalta diplomă. Într-o scrisoare din 19 septembrie 1874, adresată secretarului agenţiei diplomatice româneşti la Berlin, Ioan Al. Samurcaş, explica sensul călătoriei arheologice şi istorice, de la Königsberg la Cracovia şi Lemberg, „cântul întâi al Odysseei mele", în scopul dobândirii unor fotografii a „bisericii Movileştilor şi a portretelor dinăuntrul ei". Şi în acelaşi timp îl asigura de dorinţa sa de a se înapoia la studii: „Pe la mijlocul lui noiembrie mă întorc în Germania pentru examene – se înţelege – că *coelesta deorum gratia favente*, nefiind caz împiedicător. Călătoria mea va avea de scop înainte de toate, depunerea doctoratului". Tot acum îl informa însă pe Samurcaş că obţinuse slujba de director al Bibliotecii Centrale din Iaşi: „După sosirea mea în ţară, d-nul ministru al Instrucţiunii Publice cu care, după cum ştiţi, stau de mai multă vreme în corespondenţă, mi-a conferit postul de bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iaşi".

Venirea lui Eminescu în patrie nu părea să se fi făcut chiar pe neaşteptate. Bun cunoscător, fără iluzii, al realităţilor vremii, pe care le urmărise cu încordare din străinătate, el avusese destulă prevedere să-şi roage prietenii din Iaşi (cum am văzut) să-i caute o slujbă chiar de pe când se afla la Berlin. Se duseseră, probabil, între timp, oarecare tratative, deoarece Samson Bodnărescu, director la Biblioteca Centrală, fusese transferat încă de la 24 august, ca director al şcolii normale Vasile Lupu de la Trei Ierarhi, pentru ca postul de la Bibliotecă să fie ocupat de Eminescu. Cel care patronase mişcarea era „d-nul ministru al Instrucţiunii publice", adică Titu Maiorescu. Oricât va fi fost de surprins de brusca revenire a poetului în ţară, ministrul n-a pregetat nici o clipă să-l ajute şi aci, nădăjduind totuşi că acela se va întoarce şi va dobândi titlul academic necesar viitoarei sale existenţe.

Şi Eminescu era plin de nădejdi atunci când îşi lua în primire, cu seriozitatea şi simţul de răspundere care-l caracterizau, postul cel nou. El credea cu tărie că acesta-i „singurul care nu e în stare de a-mi întrerupe întru nimic nici preparaţiile mele pentru doctorat, nici ocupaţiunea mea care întotdeauna va rămâne ştiinţifică şi literară". În consecinţă, s-a apucat de lucru cu pasiune. După studiile făcute timp de cinci ani în marile capitale cu biblioteci seculare, organizate desăvârşit, ca Viena şi Berlinul, tânărul aducea cu sine o teribilă sete de a promova cultura românească şi pe acest tărâm.

Începu deci, puţin mai târziu, cu inventarierea şi trierea celor „15.000 opuri (peste 30.000 volume)" ale bibliotecii. Apoi ţinti, ceva mai sus, la completarea fondului de cărţi care lui îi păreau, şi erau într-adevăr indispensabile, mai ales manuscrise şi cărţi vechi populare.

Într-un raport din primăvara următoare (16 martie 1875), pe care-l alcătuise pentru Ministerul Instrucţiunii, poetul vorbea despre valoarea vechii literaturi româneşti, arătând ce preţ au bătrânele scrieri, măcar pentru păstrarea locuţiunilor care dispar din limbă, şi propunea achiziţionarea manuscriselor *Proorocirea fericitului Agathanghel*, *Minunile Maicii Domnului* şi a unei *Astrologii*. Puţini dintre cărturarii vremii ar fi ştiut să aprecieze mai cu deplină competenţă valoarea unor bucoavne vechi, decât Eminescu, dar el avea, în materie, experienţa romanticilor germani şi mai cu seamă a lui Görres.

De altfel, munca aceasta care-l absorbea era îndeplinită nu numai cu pricepere, dar şi cu plăcere. Îşi închina zilele, în cea mai mare parte, îndeletnicirii cu cărţile, iar serile, preocupărilor sale obişnuite. Cum, în toamna anului 1874, Eminescu locuia la Samson Bodnărescu, poetul care făcuse şi el studii în Germania, şi tot aci era găzduit şi Miron Pompiliu, literatul ardelean, acum secretar al rectoratului ieşean, vechi prieten al lui Eminescu de pe vremea Orientului, cei trei burlaci îşi petreceau serile şi chiar

nopţile în lecturi şi discuţii, despre poezie, limbă şi folclor, firește, şi-şi citeau unul altuia producţiile.

În atmosfera aceasta plină de însufleţire a intrat, tot în aceeaşi toamnă, pentru câtăva vreme şi Slavici, chemat la Iaşi de Negruzzi şi Maiorescu. Întâlnindu-şi după ani de despărţire prietenul, Eminescu a dorit să-i arate mai întâi locurile dragi lui, frumuseţile oraşului bătrân şi tihnit, scăldate în ceaţa uşoară a melancolicului anotimp. Cu umor, Slavici povestea despre aceste plimbări nocturne prin urbea moldavă căci Eminescu „... nu ţinea seama de împărţirea pe care noi ceilalţi o făceam în ziuă şi noapte. Pe noi ne înveselea lumina zilei, pe el îl încântau mai mult umbrele nopţii – mai ales când luna-şi revărsa razele asupra pământului. Mă purta pe la Copou şi mai la deal până la grădina lui Pester, pe la Socola, printre vii, prin valea Bahluiului. Când ne întoarcem de obiceiu târziu după miezul nopţii, eu eram frânt de oboseală şi cădeam răpus de somn, iar el se aşeza la masă şi începea să scrie ori să-şi revadă şi să-şi corecteze cele scrise."

De altfel, tacticosul Slavici fusese oarecum năucit de ritmul vieţii celor trei prieteni între care intrase:

„Eram toţi patru oameni foarte cu minte, dar nu ni se potriveau ceasornicele şi nu puteai niciodată să ştii când se culcă unul şi când se scoală celălalt, când să-i găseşti pe toţi îmbrăcaţi şi care când e gata să stea la masă." Nu degeaba Matilda Cugler poreclise vesela adunătură de burlaci „balamucul"!

Neuitând nici după patruzeci de ani vremurile acelei tinereţi de mult apuse, Slavici consemna tot în *Amintirile* sale şi influenţa rodnică a acelui răstimp de viaţă, subliniind generozitatea poetului: „Îndeosebi eu m-am ales din timpul acela cu două din scrierile mele, *Popa Tanda* şi *Toane sau vorbe de clacă*, amândouă lucrate sub înrâurirea discretă dar hotărâtoare a lui Eminescu şi publicate apoi în *Convorbiri literare*".

Odată cu stabilirea în Iaşi, Eminescu a intrat, propriu-zis în viaţa de relaţii sociale şi culturale. Până în '69, când părăsise

țara, fusese tânăr și necunoscut; după aceea, stătuse mereu în străinătate, abia acum începea să cunoască dulceața și amărăciunea contactului nemijlocit cu oamenii țării lui. El frecventa, cu mai multă sau mai puțină plăcere, mai mult sau mai puțin constrâns de convenții, saloanele cu pretenții literare ale Iașului. Poate cu mai puțină plăcere pe acela al doamnei Matilda Cugler, poeta, căsătorită pe atunci Burlă, sigur cu mai multă pe acela al soților Micle, care le era deschis și prin relațiile ierarhice ce existau între rectorul Universității, Ștefan Micle, și subalternii săi, Miron Pompiliu, secretarul rectoratului și Eminescu, directorul Bibliotecii universitare. Bineînțeles, la ședințele literare, de lectură, veneau toți colaboratorii „Balamucului", adică cei trei „necăpătuiți", cum le spunea Matilda Cugler.

În saloanele cu mobilă de stiluri amestecate, în lumina nesigură a lămpii de bronz suspendate de plafonul decorat cu stucaturi, obișnuiții ședințelor literare se așezau în jurul mesei Boule sau pe fotoliile cu lemnăria poleită și tapisate cu mătase ripsată ori cu catifea roșie, și ascultau producțiile supuse lecturii în seara respectivă. Bineînțeles, participanții la ședințe, în cea mai mare parte femei, nu străluceau prin cultură sau prin capacitatea specială de judecată critică. De aceea se simțeau mai degrabă înclinați către o amabilă, neîntârziată recunoaștere a „valorii" unei piese lirice dulcege, care stârnea facile complimente pentru autorul lor. Atmosfera aici era predominant sentimentală.

Dar vinerea, colocatarii „Balamucului" se duceau la ședințele *Junimii*, care se țineau, după plecarea lui Maiorescu din Iași, acasă la Vasile Pogor sau la Iacob Negruzzi, alternativ. Desigur, alt spirit stăpânea aici, spiritul de zeflemea superioară, faimoasa ironie junimistă, care înlătura orice urmă de sentimentalism și afectare. Aici, „anecdota primă". Pogor, spirit voltairian prin excelență, domina cu petulanța lui serile de vineri. El era cel care fixase și poreclele oamenilor și grupurilor. Maiorescu fusese numit *tata nebunilor*, Negruzzi, *Don Ramiro* (după o traducere a lui din Heine),

sau *carul cu minciunile*. Lui Carp i se spunea *excelenţa*, fiindcă părea a avea o continuă vocaţie ministerială, lui Leon Negruzzi, foarte trupeş, i se zicea *Tony*, după numele unui elefant de la circ. Panu, Tasu şi Lambrior erau numiţi *cei trei români*, iar grupul mai timid şi mai tăcut al tinerilor profesori, al cărui preşedinte era Miron Pompiliu, a purtat numele celebru de *caracuda*.

Din *caracudă* mai făceau parte şi Samson Bodnărescu, şi Eminescu, care, legat prin aceşti buni amici ai săi de grup, se socotea şi el oarecum a aparţine *caracudei*. Şi cântecele caracudeşti relatau întâmplări hazlii petrecute cu membrii grupului în anii şederii lui Eminescu la Iaşi. Iată, de pildă, o mostră de cântec caracudesc, vorbind despre căderea guvernului conservator în tâlcuri vesele:

„Era odat' – abia-i un an –
Când Tit era puternic,
Şi Vau, Vau, Vau, cel şarlatan
Era smerit cucernic.
Dar, ah acum – sărmanul Tit –
La Văcăreşti el e menit,
O! jerum, jerum, jerum,
O! quae mutatio rerum!...
Şi-atunci când mare Tit era,
Slăvita caracudă La Trei Sfetite conăcea,
Lipsită de-orice trudă.
Sărmana caracudă-acum
Cu traista caliceşte-n drum.
O! jerum, jerum, jerum,
O! quae mutatio rerum!..."

Refrenul latin împrumutat cântecelor studenţeşti medievale, dă versurilor caracudeşti un aer asemănător tradiţionalelor cântece studenţeşti germane.

La şedinţe, poeziile se citeau mai întâi integral, apoi strofă cu strofă şi vers cu vers, şi operate cu bisturiul criticii maioresciene şi a celorlalţi bonzi, spre nefericirea poeţilor care nu aveau voie să intervină. Printre cei mai sfioşi şi mai chinuiţi de această atitudine nemilos critică a junimiştilor, se număra Samson Bodnărescu pe al cărui talent se punea la început mare preţ.

Eminescu suporta cu dificultate critica şi Iacob Negruzzi îşi aducea aminte că, adesea, se întrerupea în mijlocul lecturii şi foarte greu se lăsa convins să continue. Geniul său tânăr, puternic, conştiinţa rotunjimii perfecte a acelor opere pe care cu atâta parcimonie se hotăra a le încredinţa tiparului şi asupra cărora lucrase cu o exigenţă de care cei din jur nici nu aveau habar, se opuneau disecării sau masacrării producţiilor sale şi aşa abia înţelese. De aceea, după entuziasmul începuturilor, atitudinea lui Eminescu la şedinţele Junimii începuse a fi destul de rezervată, chiar distantă, uneori absentă, cum consemnau cei care trecuseră pe acolo. Admiraţia lui nu era stârnită decât de prezenţa, rară, a lui Alecsandri, „acel rege-al poeziei", care venea din când în când să citească vreuna din târziile sale producţii poetice, în mijlocul unei Junimi pline de respect în aceste împrejurări aproape sărbătoreşti.

Pe Veronica Micle poetul o întâlnise la câteva zile după sosirea în Iaşi, dar începuse să frecventeze seratele ei literare de joi în compania celorlalţi doi scriitori, cum am văzut, puţin mai târziu, după ce o zărise din nou, într-o seară, la teatru. A doua zi, îi trimisese o scrisoare prin care îi făgăduia să vină şi făcea o preţioasă afirmaţie în legătură cu sursele de inspiraţie ale acelei etape creatoare. El scria: „Trecutul m-a fascinat întotdeauna! Cronicile şi cântecele populare formează în clipa de faţă, un material din care culeg fondul inspiraţiilor. Cred că voi putea citi în salonul dumneavoastră o poezie având un subiect cules din acest material!"

Într-adevăr, poetul era cufundat atunci în materialul pentru *Călin*, a cărui elaborare pornise cu varianta *Călin Nebunul* încă

din perioada berlineză, pentru *Făt-Frumos din tei*, *Crăiasa din povești*, *Povestea codrului*, *Strigoii*, care aveau să apară în anii următori, purtând toate pecetea inspirației folclorice.

Scrisoarea către Veronica era datată noiembrie 8, 1874, și era compusă într-un moment destul de greu pentru Eminescu. Cu câtăva vreme înainte, el primise, de la același secretar mai sus pomenit al agenției diplomatice române din Berlin, vestea despre stadiul înaintat al bolii de plămâni și despre alienația mintală a lui Șerban, fratele său, pe care-l lăsase în capitala Germaniei. Când primise telegrama lui Ioan Al. Samurcaș, primul impuls fusese să plece acasă pentru a se sfătui cu părinții, dar fiind membru al unei comisii examinatoare ce nu putea hotărî decât în complet, trebuise să rămână în Iași până la încheierea lucrărilor. Între timp, expediase o telegramă acasă, dar nu se arătase nici un răspuns. Mai îngrijorat, izbutise să obțină un concediu de cinci zile și se dusese mai întâi la Botoșani, apoi la Ipotești, unde nu-l găsise pe tatăl său. Căminarul plecase la Praga, după fetele sale, Aglaia și Harieta, trimise peste vară la mondena stațiune balneară Teplitz și îmbolnăvite de tifos la întoarcere. Încurcăturile bănești ale acelor zile au fost grele pentru căminar, care a trebuit să deburseze peste 3 000 de fiorini, venitul lui total de doi ani, după vorbele lui Eminescu. Acesta s-a întors la Iași fără nici un rezultat și i-a răspuns foarte stingherit lui Samurcaș, explicând imposibilitatea în care se afla, de a interveni, în vreun fel, în spezele bolii sau ale datoriilor lui Șerban. Dezvinovățindu-se de a nu fi răspuns mai curând la înștiințarea primită, el zugrăvea un tablou destul de întunecat al vieții în Iași, dacă ținem seama de faptul ca se întorsese abia de două-trei luni în țară. Spunea, mai întâi, că se întâlnise cu acela care era reputat a fi protectorul său, cu Titu Maiorescu, atunci ministru al Cultelor în cabinetul Lascăr Catargi, de la 7 aprilie 1874, și care, deși îi pomenise de cele întâmplate cu Șerban la Berlin, pregetase să-l ajute cu vreo sumă oarecare. Plin de nobilă onestitate, el scuza pe Maiorescu,

arătând că, de fapt, statul nu e o instituţie de binefaceri private şi ca atare, ministrul nu avea nici un fel de obligaţie. Referindu-se apoi la propria sa persoană, poetul, atât de demn de obicei, se simţea dator a-şi arăta dificultăţile în care se zbătea, indicând modica sumă pe care o primea drept salariu lunar – 53 de taleri (două sute de lei noi), precum şi lipsa oricărui alt venit. Cu o tristeţe rău ascunsă, el exprima rezultatul unor începuturi de experienţă socială în propria sa patrie: „ştiţi ce va să zică a trăi într-un oraş românesc cu o sumă ca aceasta, unde nu există un mijloc social pentru confortul amploaiatului mic. Aici trebuie să fii sau în rândul proletariatului orăşenesc, sau în rând cu oameni care au şi avere privată".

Încă din primele luni după întoarcerea în ţară, prindea să înţeleagă altfel adâncile deosebiri dintre oameni decât din tratatele de economie politică ori din scrierile socialiştilor utopici, şi simpla constatare strecurată într-o epistolă oarecare e menită să edifice asupra constantei sale relaţii cu realul. Şi după cum reieşea din aceeaşi scrisoare, suferinţa fizică se adăuga la celelalte nemulţumiri:

„În vremea din urmă am mai căpătat şi o aprindere la încheietura piciorului, care se vindecă foarte încet şi e foarte dureroasă. Astfel, mă mişc abia şi totuşi trebuie să-mi caut de serviciu şi să dau lecţii în Institutul academic în care înlocuiesc pe Xenopol în cursul de logică. Nici manual tipărit nu există, aşa încât, chinuit de nelinişte sufletească şi durere fizică, trebuie să şi lucrez la o scriere care cere toată liniştea şi o concentrare a cugetării de care nu mai sunt capabil în împrejurările de faţă."

După câteva zile, Şerban murea, lăsând în urmă numeroase datorii pe care n-avea cine le plăti şi a căror stingere era reclamată de către legaţia română din Berlin de la familie. Întâmplarea, atât de tristă, încât a fost tăinuită familiei şi în special, Ralucăi, l-a incitat pe Eminescu la o susţinută, cu totul neobişnuită activitate epistolară. Scopul urmărit era, pe de o parte, determinarea

bătrânului Eminovici la plata cheltuielilor și datoriilor lui Șerban, iar pe de altă parte, lucru emoționant, reabilitarea, în fața tatălui, a memoriei fiului mort. Poetul trasa un portret moral al fratelui dispărut în care izbește profunda înțelegere omenească a greșelilor și slăbiciunilor:

„Întrebarea principală este dacă puteți să faceți și această cheltuială, cea din urmă după cum vedeți, pentru un fiu nefericit, care desigur a greșit mai mult printr-o înnăscută slăbiciune de caracter, căruia natura nu-i dăduse nici o energie și nici o putere. Șerban a fost un om slab, iar nu un om rău – asta a fost părerea mea despre el întotdeauna și desigur că a fost mai nenorocit de cum merita să fie. El n-a avut pentru nimenea ură în lume, n-a avut nici o patimă urâtă, și dac-a greșit, nu din răutate, ci dintr-o nemărginită slăbiciune a greșit. El era un copil bătrân și astfel ar fi trebuit tratat. Acuma – se-nțelege că era prea târziu pentru orișice."

Iertarea blândă, nuanțată cu tristețe, îngăduința superioară pentru slăbiciunile omenești, compasiunea comprehensivă pentru destinul nefericit al unui frate cu care niciodată nu se potrivise, destin încheiat atât de timpuriu și de dramatic, constituiau trăsăturile alese ale simțirii poetului, într-un moment atât de greu care dezvăluia și lipsa de înțelegere și disarmonia din viața familiei lui. Și mai reieșea cu limpezime, din stările de fapt, că nu mai încăpea nici vorbă despre posibilitatea unei întoarceri la Berlin pentru susținerea doctoratului, așa cum proiectase mai înainte poetul.

De aceea scrisoarea către Veronica Micle punea o notă de luminozitate cu totul particulară pe fundalul cu început de întunecare, al vieții poetului. De altfel, în anii ieșeni, folclorul și trecutul, de o parte, și dragostea pentru Veronica, de alta, i-au fost izvoarele de apă clară care i-au înviorat existența.

S-a cufundat în dragoste cu o voluptate, cu o frenezie fără seamăn, lesne de înțeles la unul care a dorit-o și ontic și metafizic,

ca un căutător de absolut, în scopul împlinirii sale ca om şi ca artist. Veronica, cu veninul şi farmecul frumuseţii şi cochetăriei sale, l-a cucerit pe poet cu desăvârşire, l-a robit, în ciuda a ceea ce spunea el a fi fost îndârjită împotrivire. Postuma *Când te-am văzut, Verena...* concentrează în câteva strofe (printre care unele deosebit de interesante, şi nu singurele, prin baudelairiana sugerare a hoitului viitor al femeii iubite) rezistenţa îndrăgostitului la ceea ce presimţea că vor fi chinurile iubirii.

Dar Amor a repurtat o victorie decisivă şi închinătorul lui s-a supus întru totul frumoasei. Prins de-acum încolo între bucuriile clipei de dragoste şi otrava intervalelor de singurătate minate de neîncredere, de gelozie, de dorinţă, Eminescu a consacrat iubirii, în anii ieşeni, un număr considerabil de versuri, rămase în majoritatea lor în manuscris şi care devin în ochii noştri o cronică fidelă a raporturilor dintre el şi Veronica. Însuşi mărturisea această alternanţă neîncetată, plină de farmec, oricât ar fi fost de dureroasă, de chinuitoare:

„Venin şi farmec port în suflet,
Cu al tău zâmbet trist mă pierzi,
Căci fărmecat sunt de zâmbirea-ţi
Şi'nveninat de ochii verzi.

Şi nu'nţelegi că'n al meu suflet
Dureri de moarte tu ai pus –
Cât de frumoasă eşti pot spune,
Cât te iubesc nu e de spus!"

Forţa pasiunii a gravat în mintea îndrăgostitului, ca un sculptor de geniu, neştearsă imaginea iubitei care înfruntă timpul:

„Zadarnic şterge vremea a gândurilor urme!
În minte-mi eşti stăpână ca-n marmura cea rece,

Uitarea mână-n noapte a visurilor turme
Şi toate trec ca vântul – dar chipul tău nu trece."

Deşi covârşitoare în putere, dragostea însă nu impieta în nici un fel asupra activităţii şi operei poetului. Poate doar într-un chip pozitiv, stimulator pentru creativitate şi spirit, ţinând seamă de înaltul preţ pe care-l acorda iubirii în absolut.

În numărul din 1 decembrie al *Convorbirilor literare* pe 1874, s-a publicat *Împărat şi proletar* în ultima versiune. Iar la un interval de două luni, tot în coloanele *Convorbirilor*, avea să apară, la 1 februarie, delicata poveste *Făt-Frumos din tei*, elogiu poetic simplu şi cald, făcut vieţii şi bucuriilor ei. Ca un basm, poezia inspirată din *Romanze vom Elfenbrunnen* de Geibel (şi aceasta la rândul său inspirată din sorgintea populară a *Romancero*-ului spaniol) sfârşeşte cu întâlnirea îndrăgostiţilor ipostaziaţi în personaje de poveste, în natura văratică, înflorită, „lângă teiul nalt şi vechi", „murmurul cel dulce din izvorul fermecat", anunţând o etapă înnoitoare în lirica erotică.

Eminescu îşi urma activităţile în chip firesc. După cursul de logică al lui Xenopol, el suplinea, în primăvara anului 1875, tot la Institutul academic, orele de germană ale prietenului său Samson Bodnărescu, mutat într-altă parte. „Aristocraticul" pension număra printre elevii săi odrasle ale celor mai cu vază familii din laşi. Şi cum înţelegea să-şi îndeplinească îndeletnicirea de profesor cu aceeaşi scrupulozitate obişnuită, elevii unei clase întregi, în luna mai, şi-au arătat nemulţumirea printr-o serie de manifestări ostile care duseră, bineînţeles, la înlocuirea profesorului „vinovat" de seriozitate şi exigenţă, în toamna acelui an.

Tot în primăvara lui 1875, la 16 martie, Eminescu întocmea un raport către Ministerul Instrucţiunii în legătură cu necesarele completări ale bibliotecii pe care o conducea. Şi în raport recomanda spre achiziţionare, pe lângă manuscrisele cele trei de care am mai pomenit, un *Apostol* din 1743, *Cuvintele şi învăţătura*

lui Efrem Sirul (1818), *Didahii sau cuvinte de învăţătură* (1837), *Fabule şi istorioare* de Anton Pann (1847), precum şi o traducere din 1773, *Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului okeliştilor pentru firea a toată lumea*, explicată de Eminescu a fi tălmăcită după scrierea germană *Ueber die Natur des Universums* de Ocellus Lurcanus. Raţiunea achiziţionării stătea în marea valoare lexicală a acelor vechi scrieri.

Pe deasupra, Maiorescu îi mai încredinţase şi revizuirea articolelor publicate de el în *Conversationslexikon – Brockhaus*, lăsând la latitudinea lui orice modificare.

Şi în acelaşi timp, Eminescu începea traducerea gramaticii paleoslave a lui August Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, din care a realizat cam trei sferturi ca şi traducerea lucrării lui Franz Bopp, *Kritische Grammatik der Sanskrita Sprache in kurzerer Fassung*, Berlin, 1845. Cum spunea recenta cercetătoare indiană a textului acestuia din urmă, el dădea dovada că ştia „sanscrita suficient de bine pentru a înţelege un text sanscrit cu ajutorul notelor şi al traducerilor într-o limbă europeană". Mai primise din când în când şi delegaţia de observator în diverse comisii, fie cu prilejul unor examene la şcoala de la Trei Ierarhi, fie cu prilejul concursurilor pentru ocuparea unor posturi la liceul din Botoşani.

Prezenţa lui Eminescu, şi încă în mijlocul *Junimei*, începuse deja să stârnească invidii şi contrarietăţi. Şi cabalele n-au întârziat să se ivească. Cum reieşea dintr-o scrisoare a lui Maiorescu din 15 iunie 1875, acesta hotărâse să-l numească pe poet revizor pentru judeţele Iaşi şi Vaslui, cu începere de la 1 iulie.

Şi Eminescu răspunse: „... primesc bucuros funcţia de revizor şcolar pentru districtele Iaşi şi Vaslui, nu că prin asta aş adăuga ceva la bunăstarea mea materială, căci în fapt câştig pe loc cu lecţiile de la Institutul academic şi şcoala normală împreună 367 lei noi, astfel încât adaosul nu este considerabil, în vederea cheltuielilor ce le-aş avea cu drumul.

Punctul meu de vedere este că aș intra în contact cu populația rurală, singura care mă interesează îndeosebi. Cred a fi în stare a Vă da relații fidele asupra stării și traiului ei, precum și asupra marginilor între care ar fi cu putință a se lărgi sau a se adânci învățământul primar."

Din nou, în corespondență, Eminescu se afirmă simplu și drept ca demofil autentic, preocupat exclusiv de țărănime, „singura care mă interesează îndeosebi" și crezând cu fermitate că poate întreprinde ceva util pentru oropsita populație rurală. Și din nou mai face o dovadă a disponibilității lui extraordinare care-i dădea posibilitatea să înceapă mereu de la început pe orice făgaș ar fi fost împins. Și a fost împins pe acest făgaș spinos, incomod pentru oricare alt tânăr cu pregătirea lui. Căci de la 1 iulie a fost numit într-adevăr revizor și scos de la Bibliotecă, unde a mai funcționat încă două luni, deoarece înlocuitorul său era în concediu.

Îl înlocuise – în urma unor machinații infame făcute sub ochii lui Maiorescu, care nu s-a putut împotrivi – Dimitrie Petrino, poetastrul plângăreț, venit de curând din Bucovina. Cu Petrino, Eminescu se aflase într-o dispută teoretică încă de la Viena. Acela scrisese, în 1869, o broșură în care condamna o seamă din principiile filologice ale lui Aron Pumnul și ale ciracilor săi, și care se intitula *Puține cuvinte despre coruperea limbii românilor în Bucovina*. Eminescu, în calitate de fost elev al lui Pumnul, s-a simțit obligat să ia apărarea răposatului său profesor și a publicat articolul *O scriere critică*, în numerele 3 și 4 din 1870, ale revistei *Albina* din Pesta, combătându-l pe Petrino, care vorbea pe atunci în numele direcției maioresciene. Chiar după trecerea atâtor ani, acesta nu uitase răspunsul prompt și drastic al lui Eminescu. Într-o scrisoare trimisă în aprilie 1874 lui Iacob Negruzzi, după câteva măguliri de circumstanță adresate redactorului *Convorbirilor*, Petrino afirma: „Vă încredințez încă o dată că sunt mare admirator al producerilor talentului d-voastră

şi v-o spun sincer că vă distingeţi în orice privire de acei alţi autori juni. Eu unul nu aud pretenţiilor d-lor, din carii unul a publicat *Înger şi demon*, *Egipetul* etc... altul *Mintea şi eu*, *Rămâne nebun* etc. Şi mulţi alţii altele asemenea, încă nici nu-i invidiez, de vreme ce talentul d-voastră îl admir, îl înţeleg şi îl invidiez."

Bineînţeles, cel de ale cărui „pretenţii" nu voia să audă şi pe care „nu-l invidia" era Eminescu, pus alături de un oarecare Lazu, obscur colaborator junimist.

Sosit la Iaşi, Petrino se bucurase de o foarte bună primire în saloane şi chiar la Junimea. Versurile lui, facile şi lacrimogene, atingând uneori grotescul ori ridicolul, au cucerit uşor sufragiile unor doamne prea sensibile care i-au deschis drum către carieră prin protecţia lor.

La şedinţe, poetul citea, din *Fantasii* sau *Cântece de dor*, versuri cam de soiul acesta:

„Când nu te văd pe tine
Eu plâng cuprins de dor,
Şi când te văd pe tine
Eu plâng zdrobit de-amor".

sau:

„De va fi uşa închisă
Pe fereastră voi sosi,
Dragostea când e decisă
Ea intrarea-şi va găsi

Buza-ţi numai ascuţeşte
Taie, muşcă-mă cu ea
Şi în urmă o lipeşte
Cu amor pe buza mea..."

Şi Maiorescu, atunci când în studiul *Direcţia nouă*, publicat în 1871, îl trecuse pe Petrino în rândul poeţilor noii direcţii, alături de Alecsandri, Matilda Cugler, Th. Şerbănescu, făcuse, evident, o concesie aceluiaşi gust care domnea în saloane şi mai ales, unor oarecare consideraţii de culise politice.

Tot Petrino avea să ţină, în octombrie 1875, la mormântul domnitorului Grigore Ghica, un discurs multgustat care, de altfel, i-a sporit popularitatea în rândul oamenilor „bine" ai Iaşului şi în care autorul făcea dovada mânuirii desăvârşite a unui stil cataveneian *avant la lettre*.

Printre acei oameni pe care Eminescu începuse a nu se sfii să-i numească „proşti" şi „ignoranţi", el nu se bucura decât de prea puţine simpatii. Şi fără îndoială, în chipul acesta, acolo unde intra în concurenţă cu cineva, adversarul poetului cu verb greu şi şfichiuitor era preferat. Are şi contingentul mijloacele sale de răzbunare împotriva acelora care-l disprefuiesc şi-l refuză.

Şi n-a fost de ajuns, pentru duşmanii lui Eminescu, înlocuirea lui cu Dimitrie Petrino. Ei au urzit şi ţesut un proces care avea să izbucnească abia în anul următor, după căderea guvernului conservator şi venirea la putere a liberalilor, şi care ţintea să abată dezonoarea asupra numelui lui Eminescu. Avea să fie, în mod infam, învinuit de sustragerea pentru uz propriu a unui număr de cărţi care lipseau din bibliotecă şi a unor piese din mobilierul aceleiaşi. Şi clasarea târzie a afacerii nu a însemnat nimic sau, în orice caz, prea puţin pentru alungarea petei de umbră aruncată cu atâta venin asupra poetului. Iar sacrificarea lui Eminescu de către junimişti în favoarea lui Petrino, s-a dovedit o manevră politică inutilă, deoarece acesta din urmă s-a rupt de societate şi-a şi atacat-o violent într-o scrisoare publicată în *Românul* lui C. A. Rosetti în 1876.

Aşa încât devenea clar că propunerea lui Maiorescu din scrisoarea citată, de a-l numi revizor şcolar, însemna o „consolare" faţă de machinaţiunile cu care el, ministrul Cultelor

şi Instrucţiunii, era la curent. Tot atât de clar reieşea din răspunsul poetului, perfecta lui bună-credinţă şi lipsa oricărei umbre de bănuială. De aceea nici nu s-a grăbit cu predarea cărţilor de care avusese nevoie pentru Brockhaus, şi a mobilierului (un dulap, o masă şi nişte scaune), în măsura în care presupunea o egală bună-credinţă şi la ceilalţi semeni ai lui.

Oricum, el şi-a luat noul post în primire cu aceeaşi râvnă pe care a pus-o în orice îndeletnicire, cu atât mai mult cu cât interesul său central, cum a mărturisit, se îndrepta acum spre starea populaţiei rurale, la fel de amară ca şi pe vremea copilăriei şi adolescenţei sale rătăcitoare. Şi credea, în ataşamentul lui faţă de junimişti, că-l putea cointeresa în însemnata, grava problemă rurală şi pe Maiorescu, căruia îi făgăduise a-l ţine la curent cu toate datele necesare.

De aceea, plin din nou de nădejdi cu privire la cele ce va putea întreprinde, în noul său câmp de acţiune, în folosul necăjiţilor ţărani, revizorul Mihai Eminescu pornea la lucru de îndată, cu energia neistovită şi conştiinciozitatea deplină, pe care le punea în toate.

Cu căruţa, în trăsură, sau pe jos, pe drumuri lungi, de ţară, pe căldură, prin praf, pe ploaie prin gloduri şi bălţoace, pe frig prin nămeţi, inspecta şcoli, adresa procese-verbale, propunea soluţii largi pentru remedierea tuturor stărilor rele de lucru, a tuturor ruşinoaselor rămâneri în urmă.

După o întrerupere de şase ani (dintre care cinci trăiţi în străinătate), Eminescu reintra în contact nemijlocit cu realităţile şi oamenii ţării lui de prin târguri şi sate. Vedea din nou, după satele austriece şi germane, mizeria ţăranilor români, viaţa lor lipsită de bucurii, lipsa de lumină a minţii pentru copiii lor. Funcţia de revizor îi părea utilă în măsura în care se credea chemat să remedieze aflătoarele stări de lucruri prin propuneri potrivite şi uneori chiar foarte judicioase şi pline de pricepere. În numeroasele procese-verbale şi în rapoarte, ridica glasul de

parcă ar fi trebuit să-l audă toată lumea, pentru a spune de hrana neîndestulătoare, de mămăliga aceea cu oţet de care avea să pomenească şi mai târziu în *Timpul*, de bolile care macină pe copiii de la ţară, de analfabetismul care bântuia la sate, de lăcaşurile puţine şi proaste care se numeau şcoli, de toate lucrurile care-i stăteau pe suflet fiindcă priveau poporul atât de drag lui, pe care-l numea, cu mâhnire adâncă şi cu greu stăvilită mânie „neamul nevoii".

Uneori, plin de indignare, dezvăluia şi condamna faptele unor învăţători abuzivi, corupţi. Alteori, nota însă cu satisfacţie vădită: „Inspectând azi şcoala din cătuna Gropniţa, comuna Mireşti, am aflat 12 elevi prezenţi. Răspunsurile copiilor au fost satisfăcătoare. Citirea e curgătoare şi logică, adică se cunoaşte că copiii pricep ceea ce citesc. Problemele aritmetice au fost rezolvate cu multă claritate. Cunoştinţele istorice ale copiilor sunt exacte şi pe deplin pricepute de către dânşii".

Sau, în urma unei inspecţii în comuna Laza: „Localul şi instrucţia fac o impresie destul de mulţămitoare". Ceea ce îl nemulţumea era însă, peste tot aproape, frecvenţa mică a copiilor în şcoli pe care o punea pe seama muncilor agricole, solicitând până şi prezenţa acestora.

Mai presus de orice materie de învăţământ socotea că stă limba naţională: „Studiul principal al unei şcoli rurale sau primare e limba românească, ea este totodată organul prin care neamul îşi cunoaşte fiinţa sa proprie, organul prin care acest neam moşteneşte avutul intelectual şi istoric al strămoşilor lui. Copilul nu învaţă numai a vorbi corect, el învaţă a gândi şi simţi româneşte."

Efectul formativ al studiului limbii era subliniat cu accentele grave ale unui umanist de profesie, pricepător al dinamicii interne care poartă neamul prin istorie, al profilului complex al culturii. Că dădea tot atâta importanţă istoriei cât şi limbii, o dovedeşte şi prezenţa sa în Bucovina în septembrie 1875, în ciuda tuturor obligaţiilor sale multiple. Se aniversa de către austrieci

la Cernăuţi suta de ani de la alipirea Bucovinei, se deplângea, la Iaşi, răpirea şi se comemora centenarul morţii domnitorului Grigore Ghica. Pe lângă discursurile festive ţinute, *Convorbirile literare* publicau *Răpirea Bucovinei* de Alecsandri, iar *Curierul de Iaşi* apărea cu chenar negru. Eminescu a trecut în Bucovina şi a poposit la Th. Ştefanelli, fostul coleg, cu al cărui ajutor a izbutit să răspândească, în chip de manifest românesc, o culegere de documente istorice publicate de Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei, după documente austriace*, Bucureşti, 1875. Era cuvântul poetului împotriva stăpânirii străine care se pregătea să inaugureze o universitate la Cernăuţi. Încă o dată, istoria cu comandamentele ei călăuzea paşii lui Eminescu, cel cu aducerea aminte veşnic trează pentru neam.

Pe lângă limbă şi istorie, folclorul alcătuia altă constantă a preocupărilor lui. În nesfârşitele drumuri cerute de funcţia de revizor el se mai oprea duminica lângă o horă, intra într-o casă de ţăran, stătea de vorbă cu oamenii despre necazurile lor, le privea petrecerile puţine şi simple cu atenţie şi iubire. Nu degeaba notase odată, pe un manuscris al său, cuvinte ca acestea: „Nu uşor las să-mi scape de a participa la o serbare populară. Ca un pasionat prieten al oamenilor (de preferinţă al poporului), mai ales când ei, adunaţi în mase, uită pentru oarecare timp scopurile particulare şi se simt ca părţi ale unui întreg în care, în cele din urmă, stă ceva dumnezeiesc – în faţa unui atare întreg este pentru mine orice serbare populară, la dreptul vorbind, o sărbătoare sufletească, un pelerinaj, un act de pietate; ca într-un imens Plutarh desfăcut, citesc eu din feţele vesele însă tainic amărâte, din mersul vioi şi apăsat, din comportarea reciprocă a membrilor familiilor, din manifestările pe jumătate involuntare, biografia oamenilor necunoscuţi, şi în adevăr nu poţi înţelege pe cei însemnaţi, dacă n-ai simţit pe cei obscuri." Dintr-un astfel de gând răzleţ, dar cât de profund, în care se amestecă observaţia psihologică, antropologică, sociologică, pentru a culmina în cea

etnopsihologică şi de filosofia culturii, poţi înţelege toată pasiunea naţională în sensul cel mai bun şi mai curat al cuvântului, trăită de poet în fiecare împrejurare a vieţii. El observa acum practic, concret, ceea ce teoretic studiase mai ales în anii berlinezi, în disciplina predilectă a etnopsihologiei, cea pornită din gândirea romantică a începutului de secol şi atât de potrivită cu sensul căutărilor lui.

Nu uita însă nici să-şi noteze strigăturile, vorbele de duh, cimiliturile, basmele pe care le auzea. Îl interesau acum şi unele frumoase cântece de lume, dar mai cu seamă proverbele, zicătorile şi asemănările. Pe caietele din vremea revizoratului nota mare parte din aceste producte ale înţelepciunii populare şi câteva datări se pot reţine: 13 august, 29 noiembrie, 2 decembrie 1875.

În acelaşi răstimp, interesul pentru folclor îi era aşa de viu, încât luase iniţiativa întocmirii unui chestionar folcloric care, expediat şcolilor sătesti de către autorităţi, ar fi făcut din învăţători adevăraţi anchetatori folclorici de teren într-un sens modern.

Prietenul Teodor Nica, spre care îşi îndreptase promisiunea, îl întreba la un moment dat într-o telegramă: „Când trimiteţi chestionarul relativ la poesiile şi obiceiurile populare cu care v-aţi însărcinat? Răspundeţi astăzi."

Dar Eminescu îşi asociase la alcătuirea chestionarului pe noul său prieten, Ion Creangă, cunoscut în acelaşi an 1875, la conferinţele metodice organizate de revizori în timpul verii pentru învăţători, atât la Vaslui, cât şi la Iaşi (între 20 iulie – 10 august).

În toamnă, inspectând şcolile primare din Iaşi, a ajuns şi la şcoala din Păcurari, unde învăţătorul, acelaşi Ion Creangă, l-a încântat. Întâlnirea lor a fost o bucurie uriaşă, o explozie. Unul găsise, în sfârşit, în celălalt, ceea ce aşteptase. Eminescu descoperise „Plutarhul" său popular concentrat într-o singură minte genială; Creangă a văzut pe acela menit să trezească în el, printr-o maieutică a congenialităţii, pe marele artist latent. Şi a început, în cartea vieţii cu puţine bucurii a poetului, o pagină dintre cele mai luminoase.

Căci s-a îndreptat înspre Creangă cu o fericire neascunsă şi a trăit alături de el ceasuri de mulţumire adâncă.

Toţi memorialiştii Junimii au consemnat, uimiţi, prietenia celor doi. Le venea greu să înţeleagă cum atât de cultivatul, de exigentul Eminescu putea găsi în Creangă, „talentul primitiv şi necioplit", după părerea lor, un interlocutor care să-i dea satisfacţii atât de depline, încât să ajungă să absenteze de la şedinţele din fiecare vineri ale cenaclului: „Îndată ce cunoscu pe Creangă, el se izolă cu totul de noi, dându-se în societatea lui numai... Câteodată întrebam pe Eminescu:

– Ce vorbeşti în tot timpul cu Creangă?

El zâmbea şi cu acea privire vagă şi rătăcită, care-i era caracteristică, răspundea în mod evaziv:

– Vorbim şi noi ce ne trece prin minte...

Şi atâta tot.

Câteodată, Creangă şi Eminescu dispăreau câte trei-patru zile, nu se ştia ce au devenit. În timpul acesta, ei ieşeau din oraş pe jos, cutreierau Galata cu Târguşorul, treceau spre bariera Păcurarilor, făceau înconjurul pe la Copou şi Aroneanu, dormeau pe o laviţă la vreun han sau la vreo crâşmă, mâncau ce găseau şi erau fericiţi."

Şi opera literară a lui Creangă, ca şi opera lui Slavici, se datoreşte imboldului înspre creaţie primit de cei doi scriitori de la mai tânărul confrate genial, obsedat de destinul culturii româneşti. Auzind, în rătăcirile lor prin împrejurimile Iaşului, poveştile năzdrăvanului Creangă, Eminescu l-a silit pe acesta să le treacă pe hârtie. Şi după aceea, l-a dus la şedinţele Junimii, convins fiind de valoarea producţiilor învăţătorului-povestitor.

Pe prietenul acesta al lui Eminescu, „gros şi gras", şi greoi şi stângaci, îmbrăcat în haine de şiac cafeniu şi ştergându-şi mereu faţa cu o basma roşie, Junimea nu l-a preţuit chiar aşa cum se cuvenea, ci mai cu seamă ca pe un înzestrat povestitor de snoave mai deocheate. Doar Maiorescu a înţeles, şi în ceea ce-l privea pe Creangă, valoarea literaturii sale poporane, consunând cu ceea ce

se petrecea în acel timp în unele literaturi europene. Cât despre Eminescu, atitudinea unora din junimişti nu i-a zdruncinat cu nimic dragostea şi entuziasmul care au rămas neclintite.

Şi cum, începând din 1875 şi până în 1881, humuleşteanul a dat în întregime opera lui majoră, de la *Soacra cu trei nurori*, la *Amintirile din copilărie*, Eminescu a avut tot timpul să se bucure din plin de ea. A fost poate singurul care a pătruns şi valoarea de substanţă, şi valoarea artistică a acestei opere făcute parcă pe gustul lui, exprimând acel fond popular după care tânjea, îmbrăcat în forma unui meşteşug desăvârşit stăpânit. Căci Creangă, cu geniul lui nativ, făcuse în lunile şi apoi în anii prieteniei cu Eminescu, o ucenicie rapidă şi eficientă, receptând, ca într-o universitate *sui-generis*, învăţătura unui maestru inegalabil, care fusese şi pentru el, ca şi pentru Slavici şi mai târziu pentru Caragiale, cea mai sigură călăuză spre lumea culturii şi creaţiei.

Modest şi generos şi extraordinar de ahotnic pentru tot cea ce privea promovarea culturii româneşti, poetul care gândea neîntrerupt la posibilităţile de construcţie, de edificare a unei lumi a valorilor, a lucrat într-adevăr socratic la scoaterea la iveală a adevărului creator din prietenii lui. Vâna populară a talentului lui Creangă, cultura lui folclorică enormă i-au părut lui Eminescu o zestre incalculabilă care se cerea folosită în scopul urmărit de el în orice împrejurare, şi anume, realizarea autenticităţii. L-a „recrutat" deci pe Creangă în slujba ţelului pe care el însuşi îl slujea şi dialogul lor, rămas neştiut, s-a desfăşurat, probabil, pe teme esenţiale, legate de specificitatea poporului român, de necesităţile dezvoltării lui, a scoaterii lui din starea în care se afla, prin punerea în valoare a geniului său particular. Şi Creangă a devenit unul din instrumentele prin care Eminescu dorea să demonstreze tocmai particularitatea geniului popular românesc.

Ca şi în cazul lui Slavici, Eminescu va fi ascultat bucăţile de proză narativă, cu mai puţine intervenţii poate, deşi sfaturile de natură estetică nu vor fi lipsit, deoarece arta lui Creangă

evoluează foarte repede spre ștachete foarte înalte reprezentate de *Harap Alb* și mai cu seamă de *Amintiri*. Și la urma urmei de ce să nu credem că sensurile oculte, decodate de exegeza mai nouă în *Harap Alb*, ar fi venit din anumite inițieri pe care autorul *Sărmanului Dionis* și al lui *Archaeus* le-ar fi transmis lui Creangă. Căci cei doi și prietenia lor ascundea tâlcuri mult mai încifrate decât lăsau să se vadă sau să se audă din ea. Și ceea ce avea să spună într-un rând Eminescu în *Curierul de Iași* despre opera lui Creangă era limpede menit unei receptări, cât mai largi, de masă, a acesteia. Adresându-se unora care aveau misiunea să culeagă literatura populară din Moldova, el le sugera ca model de inspirație din acea literatură, poveștile lui Creangă: „Un muntean de baștină, născut asemenea în ținutul Neamțului, e Ion Creangă. Citit-au vreodată colectorii pe *Dănilă Prepeleac*, pe *Soacra cu trei nurori* și altele, ca să vadă care ar trebui să fie izvoarele din care să se inspire și cum vorbesc și cum se mișcă ținutașii din Neamț?"

Și de acum încolo, pe toată durata șederii în Iași, Creangă și bojdeuca lui va fi oaza de lumină și bucurie a poetului, în mijlocul trudei și necazurilor sale de intelectual onest și activ într-o lume inertă și moartă pentru ideal.

În primăvară, la 16 martie 1876, i-a venit rândul lui Eminescu să vorbească în cadrul prelecțiunilor populare ale Junimii. Gâtuit de un trac îngrozitor (nu chiar ca acela întru totul inhibitor care-l făcuse pe Theodor Rosetti să nu poată rosti un cuvânt și să părăsească sala), poetul a prezentat conferința *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în care deplângea rolul nefast al influenței austriece pentru viața economică a ținuturilor românești aflate sub stăpânire habsburgică.

Toată demonstrația strânsă, elocventă, valida o atitudine nouă a lui Eminescu în politică. Susținută de o adevărată erudiție istorică pentru explicarea rețelei de cauze și efecte ce produc și mențin în Europa și la noi influența austriacă, și urmată de o analiză substanțială a teoriei statului, demonstrația se oprea

mai insistent asupra istoriei politice şi sociale româneşti, asupra factorilor decisivi în devenirea noastră.

Confruntat recent cu realităţile sociale româneşti, destul de triste, el le vedea, şi mai ales ruina ţăranilor, ca o consecinţă a dezvoltării istorice, economice care a produs „disoluţiunea claselor pozitive". Ţărănimea, singura rămasă, e bântuită de toate greutăţile fiind singura productivă, datorită specificului muncii ei, spune Eminescu într-o înţelegere fiziocratică a fenomenului.

Şi singurele soluţii de ieşire din impas, şi pentru păstrarea naţionalităţii, mai importantă chiar decât structura statală, erau după opinia lui, stabilitatea, munca şi economia.

Dincolo de subiectivitatea vădită a unora dintre punctele de vedere, cuvântul lui Eminescu nu mai izbucnea acum din pasiune şi elanuri irepresibile, ci dintr-o raţiune bine condusă de argumente istorice, economice şi juridice, chiar dacă ele loveau numai în liberali, ireductibilii duşmani, vinovaţi de toate neajunsurile ţării.

Că prelegerea fusese interesantă şi menţinuse trează atenţia celor de faţă, reiese din raportul consulului austriac la Iaşi, Hans Wenzl, care aprecia pozitiv conferinţa celui pe care-l numea „profesor universitar". La raport, consulul anexase şi traducerea germană a textului eminescian care a apărut în *Convorbiri literare* (X), 1876, 1 august, nr. 5, p. 165 şi următoarele.

Dar în primăvara anului 1876, o seamă de noi necazuri s-au abătut asupra capului mândru şi neplecat al lui Eminescu. Chiar la câteva zile după conferinţă, se lăţise la Iaşi un zvon despre căderea de la putere a partidului conservator. Plin de îngrijorare, nutrind temeri reale faţă de ceea ce putea să-l aştepte în modesta, cu totul subordonata lui situaţie, el scria în acele zile lui Iacob Negruzzi, făcând haz de necaz, un bilet redactat după cum urmează:

„Domnule Negruzzi,

În oraș circulează zgomotul că Ministeriul ar fi căzut. Acest zgomot ne neliniștește atât pe mine cât și pe Bodnărescu... Dacă știți ceva pozitiv, vă rog să ni spuneți și nouă, cât și despre vo nouă combinație, de care s-ar fi vorbind.

Pompiliu și-a pregătit geamantanele și vrea să fugă la Magyar orszag. Panu se plimbă cu neliniște prin Copou, deși omătul e pân' la brâu. Lambrior ședе tăcut în cafenea, la Max, și pe câți intră în cafenea îi întreabă ce s-aude.

Al d-voastre
M. Eminescu"

Ironiile de circumstanță cuprinse în bilet ascund o mare neliniște, pentru care existau foarte serioase temeiuri. Într-adevăr, cabinetul conservator căzuse la 31 martie, și Maiorescu fusese înlocuit la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii prin liberalul G. Chițu. Drept care, după câteva zile, în aprilie, un ordin al ministrului, cu nr. 3483, invita pe revizor să arate de ce în intervalul de la 15 la 31 martie n-a inspectat nici o școală rurală din județul Iași. Șicanele, iată, și începuseră, confirmând premonițiile lui Eminescu.

Cu o logică impecabilă, Eminescu respingea în răspunsul său din 4 mai insidioasele acuzații lipsite de orice temei:

„... știu că norma de până acum este ca revizorul să inspecteze de două ori pe an fiecare școală. Considerând acuma numărul de 152 școli publice și private din circumscripția subsemnatului, împrăștiate pe o suprafață de mai multe sute de kilometri pătrați (1143570 p.), considerând minunatele căi de comunicație dintre comună și comună, că amândouă județele nu sunt șese, ci pline de dealuri și păduri, că pentru inspectarea lor sunt abia șase luni lucrătoare dacă sustragem sărbătorile și vacanțele de peste an,

considerând în urmă că într-o zi nu se poate inspecta conştiincios decât două şcoale, de vreme ce ziua şcolară are numai 5 ore (ba, joia numai 3), veţi vedea, domnule ministru, că în sarcina subsemnatului este a inspecta de două ori 152 şcoli în timpul de 180 de zile, iar pentru lucrarea administrativă şi de cancelarie i-ar rămâne în acest timp 28 de zile."

Raţionamentul fără greş şi ironia tăioasă a raportului au rămas fără nici un rezultat în dezvinovăţirea revizorului, deoarece Consiliul permanent a avizat, la 18 mai 1876, scoaterea lui Eminescu din funcţie. Iar la 4 iunie 1876, ministrul Chiţu îl înştiinţa că a fost „pus în disponibilitate prin decret domnesc".

Destituit, el rămânea pur şi simplu pe drumuri. Liberalii se răzbunau pe „junimistul" cel mai lipsit de apărare. Fără nici un sprijin, fără adăpost, lipsit de orice mijloc de subsistenţă, Eminescu a fost găzduit cu mai mult decât binevoitoare ospitalitate, cu frăţească dragoste, în bojdeuca din mahalaua Ţicăului, de către prietenul Creangă. În actualul impas moral şi material, singurul om care n-a pregetat, ci s-a grăbit, cu inima deschisă, să-i ofere un ajutor eficace, a fost ţăranul humuleştean.

Şi probabil tot suportul optimist al lui Creangă îl ajuta să-şi păstreze un moral bun, ca să mai poată scrie rime hazlii în chip de felicitare amicului său Samson Bodnărescu, de ziua lui, în 27 iunie:

„N-am ştiut cum că în ziua
Douăzeci şi şapte iuni,
Îşi serbeaz-aniversarea
Toţi voinicii şi Sămsunii.

În biserică asemeni
Cât îmblai pe la icoane,
N-am văzut pe sfântul Simson,
Pré iubitule Samsoane.

Şi aflând de-aşa minune,
Eu scrisei aceste şire,
Dorind multă sănătate,
Viaţă lungă şi sporire.

Şi spre semn caracudistic
Îţi trimit această cartă,
Iar tu spune printr-un distic
Cum că cei absenţi se iartă.
M. E."

Era doar la câteva zile după ce Petrino, la 22 iunie, întocmise un raport către Ministerul Instrucţiunii, în care se plângea că n-a putut obţine de la Eminescu acele cărţi care lipseau din Bibliotecă şi cerea urmărirea lui în justiţie. Iar la 16 iulie, ministrul Chiţu cerea procurorului deschiderea anchetei. Cabala liberală, condusă la Iaşi de Andrei Vizanti şi D. Petrino, întregea prin punerea sub acuzaţie a lui Eminescu, toată manevra defăimătoare la adresa Junimii şi a conservatorilor, şi în special a lui Titu Maiorescu, învinuit de a fi risipit banii statului, adică de a fi dat împrumuturi şi „ajutoare", cu termen nelimitat „la favoriţi de-ai săi", recte lui Eminescu şi Slavici.

La 15 august murea de cancer Raluca Eminovici, singura fiinţă din familie spre care fusese îndreptată afecţiunea fiului rătăcitor. În mormântul ei simplu, de lângă bisericuţa din Ipoteşti, Eminescu a pecetluit şi o parte, cea mai îndepărtată şi mai luminoasă, din viaţa lui. De acum încolo, imaginea mamei avea să-i răsară în amintire, blândă, înfăşurată în negura vremii ce se va aşterne treptat peste ea.

Nu era de mirare deci că momentele de lumină din operă începeau să alterneze tot mai insistent cu cele de umbră şi că indiferenţa lui proverbială rămânea tot mai mult exterioară. Nu era de mirare că în numărul din 1 septembrie 1876 al

Convorbirilor literare, alături de trei evocări ale unor strălucite clipe de aşteptare a dragostei, trei fermecătoare miniaturi ca *Lacul*, *Crăiasa din poveşti*, *Dorinţa*, apărea un poem sumbru, străbătut de accente de deznădejde, precum *Melancolie*.

Eminescu trecuse vara şi prin Bucureşti şi luase masa la Maiorescu, care locuia acum împreună cu familia dr. Wilhelm Kremnitz, fratele soţiei sale Clara. Soţia lui Wilhelm, Mite Kremnitz, ea însăşi scriitoare de limbă germană, abia aştepta să-l cunoască, după ce auzise atâta vorbindu-se despre el şi mai ales după ce apreciase mult, provocând, pare-se, gelozia lui Maiorescu, poemul *Melancolie*, adus şi citit de criticul însuşi. La prima întâlnire, „rafinata" doamnă e însă profund dezamăgită de înfăţişarea poetului: „Îl văd încă intrând în sufragerie, timid şi stângaci, cu toate că nu era stingherit, neîndemânatic în fiecare mişcare, un om care după aparenţă cunoscuse tot aşa de puţin disciplina corporală, ca şi pe cea spirituală. Mai mult scund decât înalt, mai mult voinic decât zvelt, cu un cap ceva cam mare pentru statura lui, cu înfăţişarea prea matură pentru cei 26 de ani ai săi, prea cărnos la faţă, nebărbierit, cu dinţi mari galbeni, murdar pe haine şi îmbrăcat fără nici o îngrijire... Stimulat de cumnatul meu, vorbi foarte vioi cu el şi cu alţi câţiva domni, mânca cu zgomot, râdea cu gura plină, un râs care mie îmi suna brutal. Numai când vorbea, peste masă, micuţei mele nepoate, vocea lui, care altfel nu era deloc atrăgătoare, devenea uimitor de dulce şi ochii împăienjeniţi dobândeau o expresie simpatică..."

Dând la o parte din rândurile evocării făcute de Mite Kremnitz aprecierile condescendente cu privire la lipsa de *savoir-vivre* a lui Eminescu, sila cam ciocoiască faţă de înfăţişarea lui neconformistă, reţinem totuşi îngreuierea, masivitatea prematură a fizicului odinioară atât de lăudat de prietenii de la Viena, şi oboseala spirituală care începea să răzbată (la numai 26 de ani) din toată atitudinea lui, în ciuda farmecului ciudat pe care-l răspândea

încă. Căci decepţia primară a doamnei Mite se destrăma la a doua întâlnire, când Eminescu a citit *Călin – file din poveste*:

„La citit, vocea-i era plăcut monotonă... Cum şedea aplecat peste foile, aşa caligrafic scrise, ale manuscrisului său, Eminescu avea o înfăţişare mai puţin masivă: bărbia foarte pronunţată şi gura largă se atenuau; fruntea ieşea strălucitoare de sub părul negru ca pana corbului; sprâncenele apăreau în toată frumuseţea lor şi tăietura fină a nasului lăsa numai la întâlnirea nărilor o uşoară urmă de vulgaritate. Când ridica ochii de pe manuscriptul său, nu privea pe nimeni, ci părea că se uită visător în depărtare, adesea mişcând în mod ritmic mâna, o mână mică de copil, binevoitoare, neîngrijită."

Într-adevăr, acesta era acum poetul şi gânditorul, căzut din cerurile sale în cel mai amar contingent. Începea să privească mai mult în depărtare decât la oamenii dimprejur, care, cu foarte rare excepţii, jigneau, răneau tot mai grav sensibilitatea lui adâncă. Despre superioritatea lui morală, despre puterea de a se ridica deasupra loviturilor brutale, cu o vorbă de spirit, cu o ironie, spun destul măcar sonetele acre-amare, intitulate printr-un joc de cuvinte *Petri-Notae*, singură revanşă a omului superior, singurul răspuns dat de Eminescu urii oarbe cu care Petrino continua să-l urmărească. Căci a trebuit să compară în faţa instanţei de două ori, la 13 septembrie şi la 9 noiembrie ca să fie supus unor umilitoare interogatorii. Şi tot *ironice* şi de sus aveau să fie şi răspunsurile date magistratului. La 13 septembrie, explica organizarea defectuoasă a bibliotecii care făcea ca unele părţi date lipsă, să se afle neştiute în alte dulapuri. Şi conchidea exprimând îndoieli cu privire la exactitatea datelor furnizate de Petrino în raportul său. Pentru ca, la 9 noiembrie, să-şi spună ritos părerea despre lista întocmită de acela: „... lista primitivă făcută de D. Petrino a fost falsă".

După ce Bodnărescu fusese citat şi el să depună la 15 septembrie şi fusese intimidat şi neclar, în vreme ce informatorul din

partea reclamantului, liberalul Andrei Vizanti, nu se sfiise să-l acuze direct pe Eminescu de a fi dorit să-şi însuşească cărţile şi mobilierul, poetul i-a scris prietenului Samson o scrisoare de o impresionantă gravitate de ton:

„Dragă Samsoane,

Judecătorul de instrucţie nu aşteaptă decât mărturia ta pentru a da ordonanţă de «non lieu», adică că nu e loc de urmărire împotriva mea în privirea cărţilor în cestiune. Dacă nu poţi veni la Iaşi, trimite, după ce vei primi citaţia, o suplică către judecătoriul de instrucţie, prin care să-l rogi ca să delege pe primarul comunei să-ţi ieie interogatoriul (poţi zice în suplică sau că eşti bolnav, sau că n-ai mijloace de călătorie). De urmărirea pe cale civilă, adică de restituirea preţului cărţilor lipsă, nu vom scăpa, acolo vom intra cu toţii, de la Cătănescu începând până la *inclusive* Petrino, pentru că nici unul din noi n-au primit biblioteca în deplină regulă (după renumita lege a contabilităţii generale). Dar această cestiune are să fie încurcată aşa fel, încât are să le fie lehamite şi judecătorilor şi nouă de pataraniа asta. Când vei fi interogat, te rog spune *adevărul*. Nu evaziv, nu încurcat, căci toată responsabilitatea civilă e o copilărie alături de urmările ce ar avea pentru mine un singur neadevăr ce l-ai spune. Un neadevăr ar fi în stare să mă nenorocească pe toată viaţa şi să-mi răpească onoarea. De aceea spune ce am spus eu. Eu am zis că am numărat biblioteca de mai multe ori, că la fiecare numărătoare din nou, am găsit tot mai puţine cărţi lipsă şi că nici azi nu sunt convins că acele cărţi lipsesc. Eu am numit sistemul de ţinere al bibliotecei vicios, pentru că sunt mai multe biblioteci conţiind aceleaşi materii, încât uşor se poate pune o carte în raft fals. C-un cuvânt, eu am zis că am *găsit lipse*, dar că până azi nu sunt convins că ele există într-adevăr.

Apoi am zis că, faţă cu sistemul cel vechi şi nevoind să acuz cu uşurinţă pe nici unul din predecesorii mei, am hotărât să

catalogizez din nou biblioteca, din care cauză n-am putut să fac un proces verbal de predare.

C-un cuvânt, gândeşte-te la una. Eu am spus adevărul deplin, pentru că orice evazivitate ar fi numai o bănuială mai mult. Orice evazivitate din partea ta ar fi o bănuială asupra mea. De aceea gândeşte-te.

Dacă mai vrei informaţii, ţi le pot da.

M. Eminescu

Adresează la «Redacţia Curierului»".

La dispreţul poetului faţă de propria sa viaţă, grija plină de teamă faţă de o eventuală dezonoare trăda o dată mai mult înălţimea etică la care se afla. Şi gravitatea cu care se adresa lui Bodnărescu suna ca un clopot de alarmă a personalităţii morale ameninţate de o cauză nedreaptă, meschin infamantă. Adevărul, singura armă întru apărarea onoarei...

Sigur că, în cele din urmă, nevinovăţia lui a ieşit la iveală şi, printr-o ordonanţă din 17 decembrie 1876, magistraţii au hotărât să claseze dosarul penibilei cauze. Dar Eminescu a rămas marcat şi de această încercare cum fusese şi de cea de la Putna.

Cele mai pure intenţii, râvna cea mai nobilă erau răstălmăcite, târâte în noroiul greu al realului. Şi el care tradusese din Shakespeare sonete, se va fi gândit, poate, la celebrul *Sonet 66*, plângerea geniului prins în mijlocul unei luni ostile virtuţii şi talentului...

Între timp, izbutise, după multe intervenţii şi chiar pe lângă Veronica Micle, să obţină o slujbă ştearsă la o foaie locală, aparţinând junimiştilor, *Curierul de Iaşi*, căruia el, în batjocură amară, îi dăduse porecla „foaia vitelor de pripas", iar duşmanii Junimii de „curier al maimuţelor darviniene". Aci a pornit de la început chinul unui Sisif modern, altă activitate la fel de

susţinută, de conştiincios îndeplinită, ca şi cele de până acum, activitatea ziaristică.

Însărcinat cu redactarea părţii literare a ziarului, Eminescu avea să depăşească, după obicei, atribuţiile lui stricte şi să ajungă uneori să redacteze aproape în întregime foaia scoasă doar prin numele lui din praful anonimatului în care ar fi zăcut.

Din când în când, printre anunţuri şi cronici teatrale, printre articole despre literatură, el publica în foiletonul *Curierului* şi unele opere originale. Aşa, de pildă, în 9 iulie, apărea gingaşa, adolescentina schiţă *La aniversară*, apoi în câteva numere consecutive din august, „nuvela originală" *Cezara*: plină de lumină şi culoare, grea de frumuseţea unui peisaj paradisiac în care mâna omului n-a intrat şi în care îndrăgostiţii redevin puri ca primii oameni înainte de păcatul originar, insula lui Euthanasius, în care se topesc şi senzualitatea voinţei de a trăi a Cezarei şi asceza spirituală a lui Ieronim, într-o tentativă de refacere a unităţii originare.

În aceeaşi toamnă grea, un alt nour l-a constituit şi o răceală trecătoare în relaţiile cu doamna Micle. Femeia căreia îi închină, la două săptămâni numai după moartea mamei, în noaptea de 28 august 1876, versuri de înfrigurată dorinţă, de iubire aprigă, dar şi de plângere a solitudinii şi nefericirii, se îndepărtase probabil, pentru un răstimp, de el.

Cu sufletul său mereu însetat de dragoste absolută, totală, dar şi rănit de îndoieli neîntrerupte, hrănite de suspiciuni chinuitoare, poetul dădea glas nefericirii lui intime, mai întâi într-o scrisoare a cărei asprime dă, de fapt, măsura durerii:

„Doamnă,

De mult joc un rol nevrednic de mine însumi şi nevrednic de simţemintele care le-am avut pentru D-ta, căci sperez că nu le mai am. Cât ai fost dusă, am avut timp să reflectez asupra stării

mele şi s-o găsesc nesuferită. Doi ani de zile, Doamnă, n-am mai putut lucra nimic şi am urmărit, ca un idiot, o speranţă nu numai deşartă – nedemnă. Căci într-adevăr ce am putut spera? Acum pentru-ntâia dată ai vorbit limpede cu mine, aceasta tocmai nezicând niciun cuvânt, nescriindu-mi nici o literă, căci se vede că la mănăstire nu-ţi mai trebuia o manta, cum îţi trebuie la Iaşi, nu-ţi mai trebuia un om despre care unii-alţii să presupuie că-l iubeşti, pe când în realitate iubeşti pe cine ştie cine. Ştiu multe de D-ta, eu care pân-a veni în această ţară afurisită, aveam inimă curată şi minte deşteaptă. Nu i-ar putrezi oasele cui au dat fiinţă acestor ţări în care cuvântul nu-i cuvânt, amorul nu-i amor şi frumuseţa e inscripţia unui... otel.

Zgârcită în orice zâmbet, orice privire cu *mine*, care mi-aş fi dat viaţa bucuros pentru atâta numai, n-ai fost aşa cu oricine, o ştiu bine aceasta. Dar cred că trebuia să sfârşim odată. Nu poţi zice, Doamnă, că eu aş fi dat cauză la această ciudată relaţie. În orice caz, pân-a te cunoaşte puţin numai, simţemântul meu nu era cu mult deosebit de acela dintre Amor şi Psyché. D-ta erai o idee în capul meu şi te iubeam cum iubeşte cineva un tablou. După ce singură ai voit altfel şi ai făcut din visul meu un capriţ al D-tale, nu mai putea rămâne astfel: pentru [că] nu mai sunt nici de 16 ani, nici de 70. Ei bine, ce-ai binevoit D-ta a face din mine? Mi-ai omorât orice idee mai bună în cap; am stat aicea, în acest oraş, pe care nu-l pot suferi, pentru a te vedea *en société* – o dată pe săptămână şi pentru a fi ridicol în ochii lumii şi, ceea ce-i mai mult, în ochii D-tale. Credeam în D-ta, nu mai cred. Cine mă cunoaşte cum m-ai cunoscut D-ta, cine ştie, cum ştii D-ta, că n-am putut iubi nici pe mumă-mea mai mult decum te-am iubit, că cel mai mic sacrificiu, ce binevoiai a mi-l face, mai adăogea încă acea iubire, acela va şti cum am trebuit să fiu, când am căpătat siguranţa că era destul să ieşi pân'la Văratic (adică la Piatra), pentru ca să nu mai gândeşti un moment măcar la mine.

Ce să mai continuăm, Doamnă, o comedie, pe care D-ta ai ştiut s-o joci bine, nu-i vorbă, dar în care mie rolul de bufon nu-mi convine.

De-mi voi aduce vreodată aminte de D-ta, fii sigură că va fi fără ură şi fără amor. Fără ură, căci urându-te ţi-aş da o valoare pe care o femeie de uşurinţa D-tale n-o merită; fără amor, pentru că aş batjocori simţirea pe care cânii chiar între sine o simt mai mult decât ai simţit-o D-ta pentru mine.

Vei înţelege, Doamnă, că nu voi, n-am vrut, n-oi voi să-mpart cu nimene nimic. Ce-i al meu e al meu şi... sau erai a mea pe deplin, şi mă urmai oriunde-n lume, lăsând şi pe Menelaos şi acea progenitură fără frumuseţe şi fără generozitate; sau îmi spuneai că voieşti să guşti viaţa ca femeie tânără, şi atuncea mă-închinam, pentru că rolul de Cicisbeo nu-mi convine. Pentru asta o secătură ca Ghika-Cogălniceanu sau o alta ca... sunt destul de buni. Eu voi inimă curată şi amor vecinic, căci dac-aş voi să-mi risipesc viaţa pe curteniri trecătoare, v-asigur, Doamnă, că aş putea-o face şi eu.

Doar nu vei spune că mi-ai scris şi din Piatra, cum ai spus că mi-ai scris din Iaşi şi n-am primit *eu* scrisoarea. Nu mi-ai scris, Doamnă, nu şi iar nu [...]

Nu crede că-ţi fac imputări. Ce imputări se pot face unei femei uşoare? Dacă am a imputa cuiva ceva, este numai *mie*, mie care am [fost] atât de dobitoc ca să cred o clipă în vorba D-tale.

Reîntoarcere din parte-mi nu e decât c-o unică condiţie. Aceasta e: să împarţi soarta rea în care trăiesc eu, să fii a mea oricum aş trăi şi oriunde.

Dac-aş şti că ai o scânteie de iubire pentru mine, aş aştepta şi o sută de ani, dar ştiu că n-ai, de aceea condiţia pusă e cea mai grea posibilă. De o-mplineşti, bine, de nu, nu. Cred că n-o vei împlini şi de aceea adio, Doamnă,... şi de astă-dată pentru totdeauna.

Gaius

Cu care ai avut încă şi o scenă foarte ambarasantă la Avereasca".

Simţămintele i se învălmăşeau nu numai în scrisoare, ci şi în versuri impresionante prin caracterul lor direct, prin frumuseţea lor, mărturisind mai puternic, mai adevărat, trăirile nemijlocite din clipa împietrită în slovă.

Destul de amplu, poemul postum, *Pierdută pentru mine, zâmbind prin lume treci* amestecă dubiile chinuitoare privitoare la fidelitatea iubitei, frumoasă şi capricioasă, cu amintirea mamei şi a mormântului ei de curând închis. Prea plinul pasiunii se revarsă în reproşuri către ea, cea care nu se îndură, şi către el, care a pus-o mai presus de orice pe lume. Şi expresia unei iubiri atotstăpânitoare se înalţă, în cele din urmă, peste toate bănuielile şi învinuirile, într-un strigăt aproape deznădăjduit:

„Spuneţi de ea tot răul de vreţi să-nnebunesc,
Că-i heteră, un monstru, că-i Satan – o iubesc!"

Decelăm aci, cu surprindere, în alte registre ale trăirii, în altfel spuse, acelaşi raport între nevrednicia presupusă (şi posibilă) a obiectului iubirii, şi calitatea iubirii însăşi, întregi, neclintite, a îndrăgostitului, ca şi în prima tinereţe, în *Venere şi Madonă*. Ceea ce ar însemna că, într-adevăr, capacitatea uriaşă de iubire a poetului gânditor, forţă geamănă, complementară, a demiurgiei lui, se exercita în sine, în absolut, oferind zadarnic oricărei femei iubite o pârghie de ascensiune spre Eros celest. Şi că lucrurile se petreceau aşa şi nu altfel stă mărturie chiar în această vreme de ardentă trăire a dragostei în preajma Veronicăi Micle între nelinişti şi chemări nesăţioase, o notaţie delicată, încărcată de dulci, transparente melancolii, readucând ciudat tonul şi procedeele tinereţii, ca cea din postuma *O, dulce înger blând...*:

„O, dulce înger blând,
Cu ochi uimiţi de mari,
La ce mai reapari

Să-ngreui al meu gând?
Părea că te-am uitat,
Că n-oi mai auzi
Că-mi aminteşti vo zi
Din viaţa mea de sat!

Mai poţi să-ţi aminteşti
Cum noi îmblam disculţi
Şi tu steteai s-asculţi
Duioasele-mi poveşti?
.....
Dar azi, când se părea
Că-n veci eu te-am uitat,
Tu iar te-ai arătat
Ca-n tinereţea mea:
Suflarea ta uşor
Zburat-au răcorind
Şi reîntinerind
Întâiul meu amor."

Amintirea primei iubiri vine ca o boare de răcoare pură, ca un ostrov calm în vremea turburată a amorului veronian. Inserţia acestei stranii anamneze a dragostei adolescentine devine inconştient revelatorie, ca fenomen de „cristalizare" stendhaliană a unui sentiment din trecut, devenit arhetipal şi la care se raportează ulterior orice altă trăire şi orice altă imagine a femininului.

Astfel şi Veronica şi iubirea pentru ea nu sunt decât ipostaze, raportate la momentul arhetipal al „marcării" esenţiale din trecut. Şi o dată mai mult, metafizica iubirii eminesciene apare în simplitatea şi măreţia ei, finalul poeziei descoperind complexul tristanesc al lui Eminescu, acela care leagă necontenit iubirea de moarte:

„Mai tare să-mi vorbeşti:
– De mine ce te temi? –
S-aud cum lin mă chemi
Acolo unde eşti!
Curând, curând şi eu
Îmi pare că voi pleca
Pe dulce urma ta
Iubit copilul meu!"

Necontenit îngemănate, Eros şi Thanatos aruncă alternativ umbra lor asupra gândului şi versului eminescian, semn al acelei puteri misterioase din artistul romantic care-l poartă necontenit spre abisurile absolutului.

El se mărturisea astfel în iubire, în setea lui de desmărginire, dar privea în acelaşi timp în sine, spunându-şi durerea limitelor. Versurile din *Bolnav în al meu suflet...* au tristeţea fără leac a durerii existenţiale:

„Închin a mea viaţă la scârbă şi-ntristare
Şi-mi târâi printre anii-mi nefasta arătare...
– Prea slab pentru-a fi mare, prea mândru spre-a fi mic.
Viaţa-mi, cum o duce tot omul de nimic.
Născut făr' de-a mea vină, trăind far' mai s-o ştiu,
Nu merg cum merg alţi oameni, nu-mi pasă de-unde viu,
Supus doar ca nealţii la suferinţe grele
Unesc cu ele ştirea nimicniciei mele."

Zădărnicia existenţei şi surplusul de suferinţă cu care era încărcat faţă de ceilalţi muritori îi păreau mai anevoie de suportat din pricina plusului de cunoaştere pe care-l deţinea şi care-l împingea la şi mai sumbrul gând al durerii fără sfârşit chiar după încheierea acestei existenţe:

„Dar vai! nici siguranţa n-o am că mor pe veci. –
Şi dacă oare-a morţii mîni palide şi reci
În loc să sferme vecinic a vieţii mele normă
Ar pune al meu suflet sărman în altă formă?
Dacă a mea durere, un vecinic Ahasver,
La sorţi va fi pus iarăşi, de către lumi din cer,
Ca cu acelaşi suflet din nou să reapară
Migraţiei eterne unealtă de ocară?
Nimic, nimic n-ajută – şi nu-i nici o scăpare.
Din astă lume-eternă, ce trecătoare pare,
Gonit în timpi şi spaţii, trecând din formă-n formă,
Eternă fulgerare cu inima diformă,
De evi trecuţi fiinţa-mi o simt adânc rănită,
Pustiu alergătoare, cumplit de ostenită...
Ş-acum din nou în evu-mi, lui Sisif cruda stâncă
Spre culmea morţii mele ridic ş-ast-dată încă
Ş-ast-dată? Cine-mi spune că-i cea din urmă oară?"

Răscolitoarea confesiune, mai rar pusă-n valoare de exegeţi, dezvăluie alte străfunduri de durere în fiinţa lui Eminescu, curioasa amintire obscură a trecuţilor avatari, atât de dureroasă pentru un suflet bătrân („De evi trecuţi fiinţa-mi o simt adânc rănită") şi obosit de „eterna alergare" prin timpi şi spaţii, din formă în formă, migraţia eternă a durerii, „vecinic Ahasver", moartea necapăt al suferinţei, tot argumente ale insondabilei adâncimi a *psyché*-ului eminescian.

În noiembrie apărea în *Convorbiri*, luminosul *Călin – file din poveste*, urmat în numărul din 1 decembrie de tenebrosul poem *Strigoii*, început la Berlin sub influenţa *Lenorei* lui Bürger.

Cine ştie din ce motive, poetul nu va mai publica timp de un an şi jumătate, până în martie 1878, în *Convorbiri literare*. În orice caz, pe toată vremea şederii lui la Iaşi, colaborarea cu revista a încetat. Să fi fost supărat pe *Convorbiri*? Ipoteza n-ar fi

exclusă, dacă ţinem seama de scrisoarea trimisă lui Iacob Negruzzi, la reluarea colaborării după hiatul ştiut, şi-n care declara: „Spun drept că n-aveam alt gând a mai tipări versuri. Această cură radicală de lirism o datorăm Junimii din Iaşi, căci desigur că pentru convulsiuni lirice râsul e mijlocul cel mai bun şi cel mai rău...

Eu sunt scriitor de ocazie şi dacă am crezut de cuviinţă a statornici pe hârtie puţinele momente ale unei vieţi destul de deşarte şi de neînsemnate, e un semn că le-am crezut vrednice de aceasta. Dacă forma pe care ele a-mbrăcat-o e vrednică de râs, vei concede că nu aceasta a fost intenţia mea şi c-atunci e mult mai bine ca să nu se publice niciodată. În orice caz eu n-am vrut să le dau o formă ridiculă şi dacă sunt greşeli, eu din parte-mi am cântărit orice cuvânt."

În dispoziţia în care se află poetul în toamna lui 1876, îl irita probabil, peste măsură, sportul acela după care „anécdota primă", ironia junimistă aplicată unde trebuia şi unde nu trebuia; el se va fi simţit jignit de primirea unora din acele superbe piese lirice de mici dimensiuni, care erau denumite în derâdere *cantabile* – de către filistinii junimişti şi de către disprepuitorul V. Pogor – tocmai din pricina excepţionalei lor muzicalităţi, şi cântate în cor „spre înveselirea tuturor", zice Iacob Negruzzi, adăugând „şi a autorului însuşi, care, când era bine dispus, lua şi el parte la cântarea comună". Firepte, aflat mereu în minoritate şi îndeobşte mereu considerat drept „cel mai sensibil la critică" de unii atât de inferiori strălucirii spiritului său, Eminescu, rezervat şi modest, se va fi sfiit să-şi arate faţiş nemulţumirea, dar va fi luat tacit hotărârea expusă mai târziu în scrisoare. Este, de altfel, uşor de închipuit că participarea sa la „veselul" banchet al Junimii, din 24 octombrie 1876, a avut loc tot cu reprimarea adevăratei stări sufleteşti.

Mai potrivit cu registrul grav în care se desfăşurau atunci trăirile poetului, apărea articolul comemorativ închinat amintirii domnului martir, *Grigore Ghica Voievod*, publicat în 1 şi 3 octombrie 1876, în paginile *Curierului de Iaşi*.

Toată iarna a fost prins de obişnuita activitate gazetărească. Frecventa cu regularitate teatrul, comenta şi critica piesele, jocul actorilor, dând sugestii şi făcând recomandări pentru îmbunătăţirea repertoriului şi a calităţii reprezentaţiilor, în perfectă cunoştinţă de cauză ca unul care trecuse ani la rând prin teatrele mari ale Austriei şi Germaniei. Dar linia de gândire îi era aceeaşi din 1870 când publicase, tot preocupat de soarta teatrului românesc, articolul *Repertoriul nostru teatral* în *Familia.*

Primăvara lui 1877 i-a absorbit atenţia printr-un mare eveniment de politică internaţională, care promitea să aibă urmări pentru ţara noastră: izbucnirea războiului ruso-turc. Şi după un scurt răstimp de nehotărâre, România intra şi ea în război. La 9 mai, Adunarea Legiuitoare, cu majoritate liberală, decidea: „Camera ia act că războiul între România şi Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta şi independenţa absolută a României au primit consacrarea lor oficială". Deci ţara îşi redobândea, după secole, desăvârşita independenţă de sub jugul otoman.

Eminescu însă era bântuit de gânduri contradictorii. Se simţea mândru de independenţă şi o socotea o stare firească a poporului român, a istoriei sale eroice. Cum avea să spună mai târziu în articolele din *Timpul*, el socotea independenţa drept „suma vieţii noastre istorice", în nici un caz un „«copil găsit» fără căpătâiu şi fără antecedente", cum voiau să arate liberalii de la guvern care declaraseră războiul, ci „un prinţ care dormea, cu sceptrul şi coroana alături". În calitatea sa de membru al partidului conservator, el nu putea şi nu dorea să accepte ideea că actualul guvern liberal ar fi putut câştiga independenţa, şi în toate demonstraţiile lui se sprijinea pe argumentele istorice care dovedeau că Vodă Cuza câştigase „atributele unei neatârnări reale".

Oricum, armata română avea să intre în foc vara, după 20 august, dar agitaţia politică, agitaţia războinică pusese mai de timpuriu stăpânire pe ţară, cam de pe vremea trecerii trupelor ruseşti, pe teritoriul românesc, înspre Dunăre, adică încă din

aprilie. Poate din spatele bojdeucii care privea spre dealul Ciricului, Eminescu şi Creangă se vor fi uitat din depărtare la furnicarul armatei ruseşti. De altfel, au participat amândoi la un „pariu" junimist de tot hazul, între două echipe care susţineau, una că Rusia va fi învingătoare, cealaltă că Turcia va birui. În cea dintâi se numărau Vasile Conta, Eminescu, Creangă, Bodnărescu, Miron Pompiliu printre alţii, iar în cea de-a doua Carp, Rosetti, Pogor şi Micheru.

Altfel, poetul îşi ducea mai departe măruntele şi plicticoasele ocupaţii redacţionale. După vorba sa, referitoare, pare-se la timpul colaborării la *Curierul de Iaşi*: „şi, cu prostii de jurnal, zilnica pâine câştig". Întreţinea polemici cu persoane neînsemnate şi cu gazete locale la fel de lipsite de importanţă şi se păstra totuşi cu o consecvenţă îndărătnică, pe aceleaşi poziţii morale de la care nu îşi îngăduia să se abată. Opinia celorlalţi îi rămânea, ca întotdeauna, indiferentă atâta timp cât avea certitudinea că se află pe calea cea dreaptă, a adevărului. Prin luna iulie, scria: „... ne pasă foarte puţin de opinia de care foaia noastră, bunărea cum este, se bucură... sau de opinia cu care aceleaşi cercuri binevoiesc a-l onora pe redactorul ei! A-l onora, repetăm, căci în momentul în care ne-am vedea lăudaţi de o seamă de oameni, chiar respectabili, fie ca persoane private, aş crede c-am încetat de a fi atât de îndărătnici precum suntem şi c-am fi făcut vreo concesie în scris sau prin grai".

Pe bună dreptate, s-a văzut în rândurile acestea un leit-motiv al stilului de viaţă profesională şi publică la Eminescu şi care va reveni în scrisa lui în forme variate, până se va turna definitiv în finalul *Scrisorii a II-a*. Desigur, polemistul intransigent, plin de nerv, îşi va atrage mâniile tuturor, mari şi mici, în aşa măsură încât, într-o scrisoare trimisă lui Slavici în toamna lui 1877, la 20 septembrie, el avea să spună, făcând iarăşi haz de propriile-i necazuri: „... am devenit susceptibil, că orice atac, cel mai nevinovat, mă iritează încât am o adevărată Berserkerwut (mânie

sălbatică, n.n.), că s-au înmulţit oamenii cu care nu mai vorbesc nici un cuvânt, şi c-am s-ajung să nu mai vorbesc chiar cu nimeni, nici cu mine însumi. Nu-i vorbă, s-a supărat văcarul pe sat şi satul habar n'are. Dar dacă-i viaţa aşa, se vede că nu poate fi altfel."

Şi cu un uşor aer de melancolie, la sfârşitul scrisorii, relua ideea unor versuri pe care le citise şi spunea: „Acea privire clară se duce, căci tocmai în timpul cel bogat al vieţii ne risipim zilele în nimicuri". Câte regrete nu se cuprindeau în această reflecţie trecătoare, care ascundea conştiinţa irosirii unei capacităţi uriaşe în lucruri de nimic!

În aceeaşi vreme, în urma unui conflict cu un avocat Mircea din Iaşi, care încercase să-l oblige a scrie laude în apărarea primarului Pastia, atacat de ziarul *Steaua României*, Eminescu iritat la culme, şi-a dat demisia din postul de redactor al părţii neoficiale din *Curierul de Iaşi*. Şi a rămas din nou fără slujbă. Acum şi-a redactat, probabil, cartea de vizită (pe o pagină răzleaţă de manuscris), aparent glumeaţă numai pentru cei avizaţi: „D. Michaelis Eminescu, vecinic doctorand în multe ştiinţe nefolositoare, criminalist în senzul prost al cuvântului şi în conflict cu judecătorul de instrucţie, fost bibliotecar, când a şi prădat biblioteca, fost revizor la şcoalele... de fete, fost redactor *en chef* al foii vitelor de pripas şi al altor jurnale necitite colaborator".

De data aceasta l-a ajutat Slavici, atunci redactor la ziarul conservator *Timpul*, chemându-l la Bucureşti. Poetul s-a hotărât destul de greu să părăsească Iaşul, fiindcă, plecând, se despărţea de cerul Moldovei, de Creangă, de Veronica.

Dar n-avea încotro şi a pornit din nou, cu inima strânsă, rătăcitor spre ultima etapă, cea mai lungă şi mai întunecată a nefericitului său pelerinaj prin viaţă, purtând, el, care lăsa pe urmă-i aur, povara săracă de cărţi vechi şi haine ponosite strânse în lăzi de lemn roase de carii.

Producţia frământatei epoci ieşene, supusă atâtor tribulaţii şi nestatornicii, a fost, totuşi, foarte bogată, însumând lucrări

publicate, poezii de mai mici sau mai mari dimensiuni, schițe și o nuvelă, articole și cronici, apoi proiecte, prime versiuni sau prelucrări de lucrări deja începute ale unor opere de mai mare amploare, cum ar fi unele din *Scrisori* sau ca drama *Bogdan Dragoș*.

Erosul triumfător, ca singură forță care-și mai putea trimite razele transfiguratoare peste și dincolo de atâtea vicisitudini, cucerea în acea epocă zona cea mai extinsă a creației eminesciene, aducând cu sine elemente înnoitoare în scenariul poetic. O natură magic însuflețită, vorbind în luminozități astrale și sonuri eufonice slujește de cadru doar visatei întâlniri de dragoste (care n-are niciodată loc), proiectate mai întotdeauna în viitor, ca în *Lacul*, *Crăiasa din povești*, *Dorința* sau *Făt-Frumos din tei*, aparținând toate ciclului așa-numit veronian. Folclorul ajută transfigurării prin numeroase din valențele sale analoage unora din planul oniric. Visul de dragoste are însă atâta intensitate, încât deși e necontenit imaginat în viitor (așa cum o arată stilistic folosirea viitorului ca timp al acțiunii), poezia dobândește o neasemuită concretețe prezentă.

Și toate elementele de gândire mito-poetică eminesciană din această vreme se strâng în liricul basm despre Zburător și fata de împărat îndrăgostită, *Călin – file din poveste*. Episoadele variate dar unitare în totalitate se înlănțuie după procedeul favorit al tinereții eminesciene, după procedeul antitetic. De la strălucirea fabuloasă a primei părți petrecute în iatacul din castel al fetei zugrăvite cu o fină senzualitate, de Correggio, se trece la coliba sărmană din codru unde tânăra s-a refugiat, ca în *Sacontala* sau în *Heinrich von Ofterdingen*, pentru ca, în cele din urmă, regăsirea îndrăgostiților să se încununeze, o singură dată, dar cât de simbolic, în opera lui Eminescu, cu deplina fericire a nunții. Tainica hierogamie săvârșită pe marginea lacului, „cuibar rotind de ape", în mijlocul codrului, și vegheată de luna care „zace" asupra cuibarului pregătind parcă oul cosmogonic, exprimă reunirea cuplului în unitatea originară, începătoare de lume, reunire fericită la care

iau parte deopotrivă macrocosmosul, nunul soare şi nuna lună, şi microcosmosul, nunta gâzelor „alături".

Capacitatea poetului de transfigurare mitică a lumii apărea aci în toată frumuseţea ei, învăluită în prospeţimea înfiorată a vegetalului, în însufleţirea pădurii de argint, în transparenţa şi fluiditatea delicată a apelor sub misterioasa lumină selenară, în muzicalitatea incantatorie, acvatică, a versurilor. Totul vibrează, totul e pătruns de acel duh al mirului care atât de rar se pogoară asupra marii poezii şi pe care Eminescu a izbutit să-l aducă în *Călin – file din poveste*. Era o nouă încercare de traducere a unor mituri româneşti şi universale în haine reîntinerite. O mai făcuse odată, în basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, unde încercase să împământenească atribute orfice în persoana eroului popular, în anii în care era preocupat de Orfeu pentru *Memento mori*.

Perioada ieşeană însă, care declanşase ascunsele şi răvăşitoarele puteri ale iubirii, a văzut limpezindu-se şi augmentându-se imaginile generate şi susţinute de prezenţa benefică a mitului. Şi ar fi de descoperit în *Călin*, dincolo de zburător şi fata de împărat devenită zână (purtând semnele distinctive ale florilor albastre în păr şi stelei în frunte), personaje de folclor românesc, un impuls prim dezvăluit inconştient în scrisoarea mai înainte citată către Veronica. Când îi pomenea de sentimentul său care „nu era cu mult deosebit de acela dintre *Amor şi Psyché*", el dezvăluia poate una din preocupările sale din acel moment în care lucra la *Călin*. Căci scena primă de iubire dintre fata adormită şi Zburător are farmecul graţios şi pur al miticei întâlniri. Iar mai departe, Eminescu a construit, cu date româneşti folclorice, pe sensul ocult al vechiului mit grec despre soarta sufletului căzut din prima stare şi care, după grele încercări, se va reuni pentru totdeauna cu iubirea celestă.

În această lumină se conturează mai apăsat sporul, creşterea considerabilă a creativităţii eminesciene în anii ieşeni, în măsura în care permearea mitică a liricii devine un câştig incontestabil.

În această sferă se înscria, de altfel, şi *Strigoii*, unde un Orfeu barbar, Arald, încearcă să recheme din moarte o Euridice mult iubită, Maria, prin practicile magice ale unui vechi preot păgân, dacic. Lumea subpământeană se deschide şi cea prea-iubită apare, într-un cadru poetic de o forţă care prevesteşte evocarea rilkeiană:

„Prin vânt, prin neguri vine – şi nourii s-aştern,
Fug fulgerele-n lături, lăsând-o ca să treacă,
Şi luna înnegreşte şi ceru-ncet se pleacă
Şi apele cu spaimă fug în pământ şi seacă –
Părea că-n somn un înger ar trece prin infern."

Euridicea dunăreană revine la Orfeul ei barbar şi iubirea lor se reia, noptatecă însă şi într-o ipostază trans-umană, de strigoi. Şi aci intervine încălcarea interdicţiei, tot din prea plinul iubirii, îndrăgostiţii uitând că ivirea zilei le e fatală, dar finalul, cu reintrarea amândorura în templul mormânt, nu-i mai desparte. Absolutul iubirii îşi spune cuvântul şi aici, în rezolvarea în moarte.

Proiecţiile mitice ale dragostei, atât de originale şi strălucite estetic vorbind, nu pot stinge totuşi tristeţile celelalte, legate de imperfecţiunile existenţei, ca nerealizarea personalităţii intelectuale şi spirituale, nefericirea adâncă a diviziunii interioare, solitudinea iremediabilă. De aceea zonele de lumină intensă alternează cu mari pete de întuneric, cum dovedeşte publicarea, în acelaşi an, a poemelor *Călin – file de poveste* şi *Strigoii*, care ilustrează însă şi egala capacitate a poetului de a se desfăşura pe toate registrele trăirilor şi sensibilităţii.

Şi *Melancolie* aparţine laturii nocturne. Meditaţie parcă pe vechea temă preromantică a ruinelor şi mormintelor, poezia o foloseşte ca pe un simbol al însingurării, al dezamăgirii, al oboselii existenţiale tot mai apăsătoare. Confesiune romantică însă, poema cuprinde sfâşietoarea spunere a diviziunii interne a fiinţei, pătrunse cu cea mai acută intuiţie.

Cum spuneam şi mai înainte, dragostea însăşi, nescăldată în eterna lumină a miturilor, cu întrebările, îndoielile şi suspiciunile ei, era deopotrivă dătătoare de vrajă şi otravă. Postumele tot atât de numeroase ale vremii aceleia, solilocuri ori murmurate întrebări, cuprind declaraţii pătimaşe, dublate de dureroase imputări sau adesea de mai dureroase autoironii, de la *Gândind la tine*, la *Venin şi farmec*, de la *Pierdută pentru mine* la *Icoană şi privaz*.

O anumită latură a temperamentului artistic eminescian, umoristic-satirică, apărea mai insistent în această perioadă, începând să se contureze în variate ipostaze, poate şi sub înrâurirea lui Creangă, deoarece acum se produceau în gândirea lor şi în arta lor interesante osmoze, greu dar nu imposibil de decelat. Aşa de pildă, ne-a întărit bănuiala că Amor şi Psyché constituia o preocupare destul de insistentă pentru poet, tălmăcirea de către Creangă în termeni de povestire populară, a aceluiaşi mit, în *Povestea porcului*. După cum şi exegezele actuale la *Harap Alb*, dezvăluind unele sensuri esoterice înadins încifrate în curiosul basm, ne duc cu mintea tot la Eminescu şi osmoza de care vorbeam petrecută în perioada şederii în Iaşi a poetului.

Astfel *Antropomorfism*, poem postum de oarecare întindere, scris prin 1875 şi hărăzit probabil unei aniversări junimiste sau numai petrecerii celor doi prieteni, introduce o nouă imagine a *Witz*–ului romantic, uşor licenţios, într-o aplicaţie amuzantă, de tipul medieval al epicei cu animale.

Lumea găinilor (poate a boghetelor din jurul bojdeucii), mimând perfect lumea tipurilor şi pasiunilor omeneşti, e teatrul aventurilor amoroase ale puicii moţate cu penet de omăt. Cocoşul cel vârstnic, ca şi găina bătrână, duena puiculiţei, care vrea s-o ferească de ispita amorului, sunt duşmanii dragostei. Cel dintâi, părinţelul Chirilă, cu apucături şi înfăţişare de monah, e un clapon care, neturburat de pornirile inimii şi ale simţurilor, năzuieşte spre contemplarea ideilor platonice şi a adevărurilor pitagoreice. Dar venerabila matroană care păzeşte

virtutea puicii, ascunde greu fățărnicia și invidia tinereții și dragostei pe care le-a pierdut.

Cât despre găinușa cea tânără care devine o cochetă după prima aventură cu cocoșul sultan, ea trece prin aventuri numeroase cu tinerii din poiată. Drept care au loc lupte, morți eroice, decepții și consolări, până când puica, îmbătrânită, ia locul vechii sale protectoare bigote și caută amiciția înțeleaptă a claponului.

Individualizarea personajelor e atât de exactă, de minuțioasă, detaliile atât de nostime și analogia între uman și galinaceu atât de perfect condusă încât paginile acestea ale lui Eminescu nu rămân cu nimic mai prejos de o capodoperă a speciei, de capitolul despre *Chantecler și jupânița Bogheața* (inspirat, pare-se, din *Roman de Renart*) al *Poveștilor din Canterbury* de Geoffrey Chaucer.

De la *Mitologicale*, scrise prin 1874-75, și în care lumea cosmică primea o neobișnuită infuzie de grotesc, pornit din sorginți folclorice, la *Antropomorfism*, în care universul mic, al păsărilor, reface tipuri și moravuri umane se desfășoară un drum în care satira eminesciană se exercită savuros pe dimensiunile exagerării, de la hiperbolă la diminutivare. Debutând ca un poem eroic, de homerică tradiție, în vers bine bătut, introducând Uraganul ca pe un personaj, cu regală înfățișare. Dar treptat tonul se schimbă și îmbracă haina eroi-comică: bătrânul e beat, soarele scoate limba la el.

Ba mai mult, Uraganul adoptă comportamentul unui bătrân țăran hâtru, joacă mocănească și

„Se tăvălea peste cap și pișcat de-un purec de fulger
Se scărpina de-un șir de păduri ca de-un gard de răchită..."

Burlescul grandios, la dimensiuni cosmice, continuă cu dezbrăcatul moșneagului costumat țărănește și cu somnul lui epic:

„Cojocul l-anină
El de cuptor... ciubote descalţă şi negrele obiele,
Cât două lanuri arate, le-ntinde la focul Gheenei
Să se usuce... Chimirul descinge şi varsă dintr-însul
Galbeni aprinşi într-un vechi căuş afumat de pe vatră...
.....
Până-n fundul pământului urlă: peştere negre
Şi rădăcinile munţilor mari se cutremură falnic
De horăitul bătrânului crai..."

Ca şi împăratul din *Harap Alb* care se caută de purici şi drăcuie, personajul eminescian de epos intră într-o intenţionată proiecţie rustică, menită să augmenteze efectul burlesc, mimând calitatea mitică, supranaturală.

În *Antropomorfism*, dimensiunile se strâng, portretele sunt lucrate cu încântătoare minuţie. Claponul e „mâhnit călugăr, cu-arătare pântecoasă / Fără creastă de mândrie, fără glas şi fără coadă". Cocoşului sultan, creasta îi stă „ca un roşu comanac", iar tânărul său rival:

„Al găinăriei-Adonis, cu privirile-ndrăzneţe,
Petit-crevé blazat, ironic, cu pasiuni titanomahe,
Obiectiv cronicei zilei a găinelor monahe,
Pe tipic îi face curte – Lovelace de la cotețe."

Lupta între cei doi diminutivează o luptă de eros eroic, cu sfârşit trist pentru Lovelace (numele seducătorului din romanul *Clarisa* de Richardson) de la cotețe care-şi pierde viaţa, urmând a fi fript pentru zeii lumii şi înfăţişat într-o raclă de porţelan (farfurie).

Am insistat asupra câtorva procedee, pentru că cele două poeme rămase postume nu sunt decât exerciţii considerate de tot mai exigentul creator drept nesatisfăcătoare. Dar sunt totuşi

exerciţiu pentru viitoarea satiră eminesciană târzie, pentru concentrările grave care vor urma.

În acelaşi timp, Eminescu făcea şi satiră personală, la mai reduse dimensiuni, răspunzând adversarilor care-l atacau. Erau improvizaţii fără ură, dar ascunzând destul dispreţ faţă de cei care-l loveau cu înverşunare, cu duşmănie fără pricină, ca veninosul Petrino sau Ureche de la *Revista contemporană* din Bucureşti, ce din 1873 nu mai conteneau cu atacurile contra junimiştilor.

Aci şi Pantazi Ghica, fratele lui Ion Ghica, şi Petre Grădişteanu, şi Mihai Zamfirescu, autorul satirei antijunimiste *Muza de la Borta Rece*, îndreptau săgeţile lor împotriva întregului cenaclu şi a şefului său spiritual, Titu Maiorescu, incluzând adesea între ţintele atacurilor şi pe Bodnărescu, pe Miron Pompiliu şi pe Eminescu, numit când Eminachi, când Minunachi, când Minunescu (*Antropomorfism* e semnată Minunescu în replică).

De altfel, acum se încheia, cu o versiune finală la *Andrei Mureşanu* din 1876, modalitatea romantică de refuz şi viziune critică asupra realului, metaforică, discursivă, întreprinsă în felul titanilor răzvrătiţi. Şi apărea, în noile nuclee, modalitatea critică exprimată cu mijloacele satirei, al cărei început era făcut cu primele fragmente sau variante ale *Scrisorilor I, II* şi *IV*, care vor creşte şi se vor închega în anii bucureşteni.

În vremea şederii în Iaşi, au început a se ridica tot mai des şi mai insistent în mintea poetului întrebările cu privire la rosturile şi la posibilităţile capacităţii sale artistice. Modelele îi erau acum definitiv fixate şi în comparaţie cu acelea, modestia lui excesivă îl făcea să se simtă strivit, copleşit: „poezia-mi mă umple de dispreţ", spunea el în *Icoană şi privaz*, postuma ce îngemănează dragoste şi artă poetică. Pe lângă Dante, Calidasa, Homer, dar mai ales pe lângă Shakespeare (pe care-l declara modelul său prim în altă postumă, *Cărţile*), el se socotea un biet înşirător de cuvinte: „cuvinte prea frumoase le-am rânduit şirag", căruia nu-i era hărăzită marea izbândă a artei autentice. Deşi şi el se

număra printre copiii „nefericitei secte / Cuprins de-adânca sete a formelor perfecte", faţă cu „geniul de foc" al lui Shakespeare nu era decât biată „fire hibridă – copil făr de noroc!"

Şi arta lui care-i inspiră triste reflecţii, ca şi arta celorlalţi contemporani, i se pare a nu mai avea nimic din forţa naturii, din frumuseţea ei, fiindu-i doar o „prea palidă copie". Să reproduci frumosul în forme ar fi imperativul major al poeticii sale, dar despre ce frumos e vorba, despre cel natural sau despre cel ideal? Întrebarea rămâne fără răspuns, deşi reflecţiile se articulează pe gândul neputinţei de a realiza un portret mulţumitor al iubitei, deci pe un gând legat de frumosul natural, de o artă a *mimesis*-ului. De aceea doar arta celor vechi era în stare să creeze o lume a ficţiunii, dar credibilă, verosimilă ca natura însăşi.

Nici în problema calităţii limbii nu stătea mai bine. Ceea ce urmărise eşuase:

„Voit-am a mea limbă să fie ca un râu
D-eternă mângâiere... şi blând să fie cântu-i.
Acum... acuma visul văd bine că mi-l mântui."

Nimic din ce făcuse nu-l mai satisfăcea, în perspectiva tot mai constrângătoare a unei perfecţiuni întrupate în idealul unei clasicităţi mai cuprinzătoare decât cea prinsă în ramele istorice ale curentelor, deoarece includea şi pe Homer şi pe Dante şi pe Shakespeare. Este evidentă orientarea aceasta dacă dăm crezare versurilor din postuma *Cu gândiri şi cu imagini*, unde poetul dovedeşte o uriaşă forţă de obiectivare critică faţă de propria sa creaţie, deplorând tocmai ce exaltaseră romanticii, fantezia:

„Neavând învăţ şi normă,
Fantazia fără formă
Rătăcit-a vai! cu mersul:
Negru-i gândul, şchiop e versul."

Excesul de fantezie dublat de excesele bogăţiei formale:

„Şi idei, ce altfel împle,
Ard în frunte, bat în tâmple:
Eu le-am dat îmbrăcăminte
Prea bogată, fără minte

Ele samănă, hibride,
Egiptenei piramide:
Un mormânt de piatr-în munte
Cu icoanele cărunte,

Şi de sfinxuri lungi alee,
Monoliţi şi propilee,
Fac să crezi că după poartă
Zace-o-ntreagă ţară moartă.

Intri-nuntru, sui pe treaptă,
Nici nu ştii ce te aşteaptă.
Când acolo! sub o faclă
Doarme-un singur rege-n raclă."

În această lungă comparaţie, reductibilă poate la adagiul „parturiunt montes, nescitur ridiculus mus", Eminescu îşi spunea cusurul, fundamental în ochii săi, al operelor de tinereţe, discursivitatea probabil, redundanţa. Este o reacţie foarte interesantă a unei epoci de maturitate care priveşte foarte critic, într-o rară îndrăzneală şi superioară exigenţă faţă de sine, producţiile anterioare şi încearcă să-şi deseneze un drum nou spre echilibru între fond şi formă, spre claritate în expresie, spre reducţia şi concentrarea mijloacelor poetice.

Şi totuşi, într-o clipă de oboseală, de plictis, poetul avea să spună, la fel de ironic cu privire la arta lui:

„Nu mă-ncântaţi nici cu clasici,
Nici cu stil curat şi antic –
Toate-mi sunt de o potrivă,
Eu rămân ce-am fost: – romantic."
(Eu nu cred nici în Iehova)

Că nu toate i-au fost „de o potrivă", deşi a rămas mereu romantic, într-adevăr, o dovedeau viaţa şi opera lui din etapa următoare. Dar perioada ieşeană a însemnat în evoluţia artei poetului naşterea conştiinţei marelui creator, mereu nemulţumit de sine, mereu mai critic, mai doritor de atingerea perfecţiunii, mai rodnic obiectivat faţă de propria sa operă, mai ardent căutător al cuvântului ce exprimă adevărul.

Şi pe de altă parte, începea, perfect corelată cu atitudinea estetică tânjind după „norme", eliberarea diamantului formei din zgura juvenilităţii formelor încărcate şi a imperfecţiunilor limbii, începea lupta tenace a inegalabilului bijutier al cuvântului pentru tăierea viitoare a briliantului ultim.

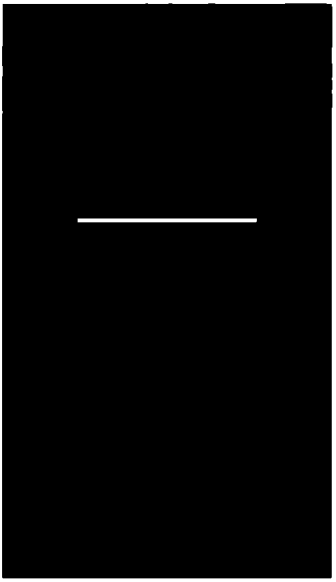

Anii din urmă

„Iar timpul crește-n urma mea… mă-ntunec!”

*A*vea să-l primească, pe vreme de toamnă târzie, același București binecunoscut pe care moldoveanul nu-l iubea decât așa cum poți iubi o rece obligație de conștiință; același București care-l întâmpinase în anii primei tinereți cu „stradele nepavate... ce se trăgeau strâmbe și noroioase prin noianul de case mici și rău zidite, din care constă partea cea mai mare a așa-numitei capitale a României", cu vorba nemlădioasă, aspră, a oamenilor mereu grăbiți.

Ce balsam ar fi putut turna peste așteptările îngrijorate, peste neliniștile lui privitoare la o nouă etapă, incertă, a viitorului, peisajul acesta rece și prea puțin primitor! Din fericire, Slavici, vechiul prieten al anilor tinereții, vechiul martor al atâtor planuri îndrăznețe de acțiune și creație, și care, de altfel, îl și adusese în București, l-a întâmpinat, cu dragoste și solicitudine. Dar reîntâlnindu-l pe Eminescu, după intervalul de trei ani de când nu se văzuseră, Slavici a fost uimit de schimbarea ce se petrecuse în amicul său. Eminescu i-a părut obosit, îmbătrânit (la numai 27 de ani), mai rezervat și destul de lipsit de încredere în sine și în semenii săi. Se pare că Slavici și-a dat seama, de la prima vedere, de scăderea potențialului de entuziasm și acțiune al prietenului său, care întreprinsese în 1870-71 marea serbare de la Putna aproape singur, cu o extraordinară energie și împotriva atâtor ostili sau indiferenți. Însă deși mereu dezamăgit, Eminescu păstra ascunsă undeva, într-un ungher al inimii sale, puterea de a duce mai departe lupta pentru adevăr, pentru dreptate, pentru bine și frumos, în zilele încărcate de răspunderi care aveau să urmeze.

Simțindu-i descumpănirea, cunoscându-i gusturile sau crezând că i le cunoaște, Slavici a vrut să-i găsească o locuință potrivită unde să se simtă bine, unde să se poată lăsa, neturburat, pradă gândurilor și proiectelor sale. Și a crezut că i-a găsit-o în strada Speranței; era o „căscioară în stil țărănesc, singură în curte,

cu pridvor pe stâlpi de lemn, două odăi la mijloc, cu o tindă, în fundul căreia se afla o mică bucătărie".

Întregind acest decor cu iz de rusticitate, o babă îi deretica prin casă, aducându-i din când în când aminte poetului de unele reguli elementare de relație cu mediul înconjurător, cărora trebuia să li se supună, cu toată repulsia pe care a manifestat-o întotdeauna față de orice fel de regulă, în afară de cea morală.

Dar a înfrânt curând aceste reguli, readucând iarăși locuința nouă, aleasă dinadins largă, luminoasă, curată, la numitorul comun al interiorului eminescian, cu masa de brad zăcând sub povara cărților și manuscriselor deschise fiecare la fila de trebuință cercetătorului lor, cu mașina de cafea pe un colț, cu mezeluri care mucezeau în sertar. Curând păianjenii aveau să-și exercite nestingheriți pașnica lor industrie prin colțuri și pe tavan, iar praful să se aștearnă gros, pretutindeni, fiindcă baba n-avea voie să-l supere cu măturatul și deretecatul pe locatar, atâta vreme cât se afla acasă, și când pleca, acesta încuia ușa, îngrozit ca nu cumva bătrâna să-i amestece cărțile și foile în zorul scuturatului. De dilemă profitau pulberea și păianjenii.

Printre cele dintâi articole pe care le-a scris pentru *Timpul*, ziarul conservator, acela despre Bălcescu și urmașii lui, apărut în 24 noiembrie 1877, era deosebit de semnificativ pentru starea de spirit a omului și gânditorului Eminescu în prima toamnă a carierei sale de gazetar, „infeodată" unui partid.

Pretextul fusese iminenta publicare a *Istoriei Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, opera capitală a vieții lui Bălcescu, de către urmașul și admiratorul său Al. Odobescu.

Elogiul lui Bălcescu și al operei sale ținea cea mai mare parte a articolului, urmat de nemulțumirea cu privire la atitudinea față de patrie și de cultură, a urmașilor decăzuți. Iată cu ce căldură evocă Eminescu opera acestui „bărbat plin de inimă și înzestrat de natură c-o minte pătrunzătoare, și c-o fantezie energică", și care „murind în Italia, sărac și părăsit, rămășițele lui dorm în

pământul din care a pornit începătura neamului nostru, cenușa sa n-a sfințit pământul patriei, ci e pe veci amestecată cu aceea a sărăcimii din Palermo".

Și într-altă parte: „Deși Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă în seamă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de văpsele și desemnul îngrijit linie cu linie. O neobicinuită căldură sufletească, răspândită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încât toată descrierea persoanelor și întâmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuința undeva isvodiri proprii ca poeții".

Marelui patriot și scriitorului creator de limbă, pus de Eminescu alături de Alecsandri și de Negruzzi, i-au succedat însă oameni care au maimuțărit și contrafăcut ideile pentru care el s-a jertfit, și care au schimonosit și limba națională, transformând-o într-o păsărească ininteligibilă. Contrastul între oamenii strălucițiai trecutului și mizeria morală a contemporanilor, gând stăpânitor în toată activitatea poetică și de publicist a lui Eminescu, apărea și aici, ca și în ciclul de șase articole *Icoane vechi și icoane nouă*, care marchează masiv începutul prezenței scriitorului în presă, articole ce se vor urma, în cursul lunii decembrie, la foarte mici intervale. Ele se intitulau respectiv *Actualitatea*, *Paralele economice*, *Bătrânii și tinerii*, *Ilustrații administrative*, *Din abecedarul economic*, *Frază și adevăr*.

Eminescu intra în scena politică aruncând o avalanșă de invective la adresa liberalilor, pline de o mare, sinceră forță retorică ce prevestește și se leagă de tonul înalt vehement al *Scrisorilor*. Grindina de idei și de cuvinte se producea nu atât în numele ideilor conservatoare pe care redactorul *Timpului* le punea în circulație, ci din nou în numele acelui popor simplu atât de iubit.

Ţăranul îi părea a fi cel care plătea huzurul burgheziei, ţăranul „care ca dorobanţ moare pe câmpul de război, ca muncitor se spetește plătind dări, pentru a ţine pe umerii lui o clasă de trântori netrebnici".

Ideea revenea mereu, ca o idee conducătoare: „Plebea de sus face politică, poporul de jos sărăcește și se stinge din zi în zi de mulţimea greutăţilor ce are de purtat pe umerii lui, de greul acestui aparat administrativ care nu se potrivește deloc cu trebuinţele lui simple și care formează numai mii de pretexte pentru înfiinţarea de posturi și paraposturi, de primari, notari și paranotari, toţi aceștia plătiţi cu bani pești din munca lui, pe care trebuie să și-o vândă pe zeci de ani înainte, pentru a susţine netrebnicia statului român".

Articolele pornite împotriva liberalilor adăugau la această temă ceea ce îl durea de fapt teribil pe autor: reaua stare de lucruri, negospodăreasca administraţie, vechile revendicări democratice ale libertăţii și votului universal, luate ca niște lozinci serbede, goale, și pe lângă toate, necazurile războiului căzute tot în sarcina ţăranului. O dată mai mult, Eminescu înfiera tradiţia nefastă a clientelei politice (pe care ajunsese s-o cunoască la Iași din experienţă proprie), care se cerea căpătuită de îndată ce un partid venea la guvern. Alegerile constituiau și ele niște moravuri politice reprobabile întru totul și autorul articolelor dădea o imagine a lor în spiritul în care Caragiale avea să le descrie mai târziu. Și toate se răsfrângeau nefast, împovărător, asupra ţăranului pe care subprefectul liberal îl judeca în lipsă „și-l condamna să-i dea arendașului până și cenușa din vatră".

În treacăt, el mai spunea un lucru de o reală însemnătate pentru înţelegerea aspectelor politicii contemporane pe care le-a consemnat și Caragiale. Era o referire la labilitatea cameleonică a oamenilor politici, ale căror familii își asigurau continuitatea intereselor lor în succesiunea partidelor politice la guvern: „Familii ultraliberale s-au deprins și cu treaba asta. Au tras la

sorţi să vadă care dintre ei să fie *conservator* şi apoi acela face treaba celorlalţi cându-s conservatorii la putere, iar restul roşu face trebile celui unul când sunt liberalii la putere."

Pe de altă parte, cosmopolitismului liberalilor pe care îi învinuia că ar fi introdus „formele costisitoare de cultură ale Apusului", Eminescu îi opunea „cultura naţională în adevăratul înţeles al cuvântului". Folosind ideea formelor fără fond, el prevenea împotriva pericolului care pândea poporul ale cărui clase suprapuse îşi încorporau o pseudocultură de obârşie franceză ori germană. „Tot astfel facem şi cu cunoştinţele – susţinea el – le luăm frumos din cărţile străine, le aşterneam pe hârtie în limba păsărească şi facem ca negustorul care nu-şi dă nici el seama de unde-i vine marfa, numai să se treacă. Chiar învăţaţii noştri, când vor să polemizeze, polemizează cu citate. Cutare minune a străinătăţii, d-l X sau Y a vorbit cutare lucru, deci trebuie să fie neapărat adevărat şi să se potrivească, pentru că a ieşit dintr-o minunată morişcă de creier." Drept care face îndată după aceste rânduri un portret al lui Ştefan cel Mare, impresionat prin simplitatea lui bărbătească. Acest voievod de ţară, plin de dragostea pământului şi a oamenilor lui, a săvârşit pentru patria lui lucruri minunate, eroice. Toată reaua şi nepotrivita stare a ţării întreţinută azi de liberali primejduia temeliile acelei culturi populare, cosmopolitismul lor nu mai avea nimic comun cu „ceea ce este într-adevăr românesc", cu „cultura naţională în adevăratul înţeles al cuvântului".

Cât despre presa vremii, noul gazetar n-o vedea altfel decât ca o „fabrică de fraze, care, cu făţărnicia omenească, îmbracă interese străine de interesul adevărat al poporului".

Cu acest şir de articole, răsărise deodată, în peisajul dezolant al presei contemporane, un ton nou, al sincerităţii şi seriozităţii, nişte idei puternice, în care străbătea adevărul sau, în orice caz, dorinţa de a-l descoperi, de a-l afla, o cultură întinsă românească şi universală, istorică, filosofică, economică, juridică, literară, plastică, muzicală.

Pasiunea naţională şi socială a scriitorului se înveşmânta în haina unei limbi spornice, vârtos româneşti, mânuite cu un meşteşug care vădea poetul şi care-i dădea puterea persuasiunii.

Timpul, ziarul conservator care apăruse abia cu un an înainte, în 1876, căpăta acum, cu acest redactor de 27 de ani, o alură înnoitoare prin îndrăzneala ideilor, prin nivelul discuţiei, prin stilul acela atât de ales, caracteristic gazetarului Eminescu. Până la venirea lui în redacţie şi chiar un timp după aceea, articolele erau scrise fie de Gr. Peucescu, directorul ziarului, fie de Ioan Slavici sau de vreun membru al partidului conservator. Cu vremea însă, intervenţiile lui au fost tot mai constante, astfel încât el a devenit cel mai redutabil adversar al liberalilor. Căci cele mai drastice puneri la punct în polemicile cu *Românul* lui C. A. Rosetti sau cu *Presa*, tot organ al partidului liberal, lui Eminescu i se datorau.

Se spune că C. A. Rosetti, care conducea atunci, împreună cu Ion Brătianu, destinele liberalilor, deschizând în fiece dimineaţă ziarele nu citea integral decât articolele lui Eminescu din *Timpul*. Această atenţie a vârstnicului şi importantului personaj liberal însemna dintr-o dată recunoaşterea meritelor superioare de gazetar ale lui Eminescu, dar mai cu seamă a meritelor lui ca personalitate umană, ca demnitate, ca atitudine etică. Niciodată el nu s-a târguit cu nimeni, niciodată n-a făcut compromisuri cu vreun om politic al vremii aceleia, niciodată n-a abdicat de la convingerile lui. De aceea era nu numai un adversar de temut dar şi un aliat periculos. Consecvenţa lui în opinii devenise la un moment dat atât de supărătoare pentru şefii conservatori, încât I. A. Cantacuzino îi scria lui Maiorescu odată o scrisoare, rugându-l să intervină pe lângă Eminescu ca acesta să renunţe „a mai face din *Timpul*, organul personal al antipatiilor sale". Altfel el, Cantacuzino, s-ar fi văzut obligat la o separaţie, la o concediere, probabil, a tânărului redactor prea dintr-o bucată.

Sfârşitul anului '77 şi începutul anului '78 s-au desfăşurat într-o atmosferă de mare tensiune. Luptele grele din Bulgaria,

pierderile mari de oameni din pricina asediului prelungit al Plevnei au produs nemulţumiri în ţară, unde *Timpul* nu înceta să pomenească de soarta amară a dorobanţilor, înfruntând desculţi şi zdrenţăroşi vitregia anotimpului. Căderea Plevnei, la 28 noiembrie/10 decembrie şi intrarea triumfală a armatelor în Plevna au mai dat oarecare nădejdi, au mai luminat frunţile.

O iarnă grea se abătuse asupra Bucureştilor încă de la începutul lui decembrie. Ninsese şi viscolise toată luna; pe alocuri zăpada ajunsese de un stânjen şi circulaţia fusese întreruptă aproape în unele zile. Totuşi, întâi căderea Plevnei, apoi trecerea prin ţară a împăratului Rusiei prilejuiesc capitalei române, în ciuda viscolului, deosebită împodobire ziua şi luminaţie noaptea. Eminescu a văzut acestea, dar nu s-a bucurat de ele, căci marile capete încoronate nu i-au fost niciodată aproape de suflet. O singură vizită făcută odată, după insistenţe ale prietenilor şi ale suveranilor, la palatul regal, s-a soldat cu profunde nemulţumiri atât din partea musafirului cât şi a gazdelor. De altfel, duşman al tiraniei ţariste, el scrisese mai de mult: „În Rusia, m-aş face călăul tiranilor". Şi pe de altă parte, soarta ţării, participante încă la război, i se părea grav nesigură din partea aliaţilor.

Cu tot gerul, se ducea în fiecare zi la redacţie. Redacţia *Timpului*, unde poetul îşi petrecea mare parte din zi (sau din noapte, după cum o cereau nevoile apariţiei ziarului), se găsea în clădirea faimosului palat Dacia, la întretăierea străzii Lipscani cu Podul Mogoşoaiei (Calea Victoriei), în fundul curţii, la primul etaj, şi era alcătuită din „două saloane mari şi un iatac pentru slugi". Aici depunea o muncă acaparantă: avea de umplut, în fiecare zi, împreună cu Slavici, o coală de tipar (cca 20 de pagini). De aceea, absorbit aproape exclusiv de treburile redacţiei, poetul scria mai puţin şi-şi neglija, chiar mai mult decât înainte, dacă se poate, prietenii şi corespondenţa.

La *Convorbiri* a continuat să nu trimită nimic până în primăvara lui '78, în ciuda făgăduielilor făcute prin Negruzzi la

plecarea din Iaşi. Or, tot aşteptând poeziile lui Eminescu, acela îl bombarda cu scrisori întrebătoare pe Slavici, ca să afle ce se petrece cu singurul său prieten. Pe la mijlocul lui decembrie, Slavici îi răspunde înfăţişându-i zelul şi buna credinţă a lui Eminescu în treburile redacţiei dar şi lipsa de lemne de foc care-l stingherea grozav.

Apoi, pe la începutul lui februarie, Slavici îi scria din nou lui Negruzzi, repetând, cu slabe asigurări de împlinire, promisiunea poetului. În sfârşit, curând după scrisoarea lui Slavici, Eminescu însuşi se hotăra să pună capăt tăcerii sale şi-i trimetea redactorului perpetuu al *Convorbirilor* o scrisoare în care caracteriza, cu o violenţă de limbaj puţin obişnuită stilului său epistolar de până atunci, activitatea de galeră a lui şi a lui Slavici drept „masturbaţie intelectuală", care-i făcea incapabili de a-şi aduna minţile. El îl ruga pe Negruzzi să transmită „închinăciune pentru toată Junimea" şi pentru fiecare junimist îndeosebi. Iar mai cu seamă se închina „cu multă plecăciune cuconului Drăgănescu (lui N. Gane, n.n. Z.D.B.) şi stăruitoriului întru cele creştineşti Creangă", cărora nu le răspunsese la scrisori precum nici lui Conta, nici lui Xenopol.

Cu acelaşi prilej, Eminescu îi încredinţa lui Negruzzi o „coală de versuri", după expresia lui, cuprinzând patru poezii: *Povestea codrului*, *Povestea teiului*, *Singurătate* şi *Departe sunt de tine*. Poetul le însoţea cu recomandarea specială să se publice toate deodată, fără greşeli de tipar, şi mai ales fără „să schimbe o iotă" din cele scrise. Pe lângă cele spuse mai înainte în legătură cu motivele tăcerii păstrate timp de aproape un an şi jumătate, se mai adăuga, iată, şi imputarea gravă care pare a se ascunde într-una din condiţiile puse pentru publicare: anume cea cu neintervenţia.

Împreună cu Slavici se duceau acum vinerea seara la şedinţele Junimii, ţinute la Bucureşti, în frumoasa casă a lui Maiorescu, din fosta stradă Mercur, nr. 1. Numai că pe la sfârşitul lui ianuarie venise în capitală marele actor italian Ernesto Rossi, a cărui prezenţă magică atrăgea pe toţi iubitorii de teatru din Junimea

şi, bineînţeles, pe Eminescu şi Slavici, care au fost nelipsiţi de la toate spectacolele. Ba Slavici a şi scris o cronică foarte elogioasă a acestor spectacole în *Timpul* din 16 februarie.

Rossi a dat 14 reprezentaţii, jucând în roluri din cele mai diverse, doveditoare a unei rare bogăţii de registre interpretative. De la *Othello* şi *Richard al III-lea*, trecând prin *Intrigă şi iubire* de Schiller, prin *Francesca da Rimini* a lui Silvio Pellico şi prin *Ruy Blas* a lui Hugo, şi ajungând la comediile lui Scribe şi Delavigne, italianul desfăşura un repertoriu mare, umplându-şi de admiraţie auditoriul. Acest eveniment al stagiunii părea îmbucurător iubitorilor de teatru, îndeosebi pentru ceea ce părea de bun augur în legătură cu priceputa conducere a scenei româneşti de către Ion Ghica, de curând numit în această funcţie. Delectarea auditorilor era mare şi şedinţele Junimii rămâneau pustii.

Tot Eminescu, în misiva sus-citată către Negruzzi, scria: „Junimii de aici i s-a stricat rostul cu Rossi. Pân' la venirea acestui genial actor, ţineau regulat vinerea şedinţă în care s-a citit aforismele lui Schopenhauer, capitole din Bălcescu, o novelă a lui Slavici, *Gura satului*, o traducere în versuri a lui *Ruy Blas* (Ol[ănescu]) apoi versurile mele ce vi le trimit, cu-un cuvânt, Junimea de aici a mers pân-acum strună. De la venirea lui Rossi, serile toate ale săptămânii sunt prinse."

Poate că la aceste reprezentaţii l-a reîntâlnit Eminescu pe Caragiale, priceputul şi pretenţiosul om de teatru, pe care avea să-l aducă în februarie în redacţia *Timpului*, asigurându-i pe ceilalţi că nu are rival în anevoioasa meserie de jurnalist. „Nu e la Bucureşti altul, cel puţin eu nu ştiu altul" – îi spune el lui Slavici. Astfel compania din redacţie spori cu un membru mai puţin activ în coloanele ziarului dar al cărui spirit iscoditor, neastâmpărat, înviora atmosfera şi ţinea mereu treaz debitul ideilor. Mai trecea prin redacţie şi Scipione Bădescu, vechi cunoscut al lui Eminescu, care se crede că i-ar fi slujit drept model pentru Toma Nour din *Geniu pustiu*. Din când în când apărea şi Gr. H. Grandea, fost

redactor la *Timpul*, iar la acea vreme la *Războiul*, a cărui redacție se afla tot în palatul Dacia. Mai sosea uneori și Ronetti Roman.

Cei trei redactori – Slavici, Caragiale și Eminescu – veneau la redacție foarte devreme, între șapte și opt, toți cu câte un articol în buzunar. Slavici și Eminescu erau ei învățați să-și citească unul altuia ceea ce scriseseră, încă de la Viena, în vremea studenției; dar acum dăduseră peste un adevărat tartor al formei, exigent fără pereche față de cuvântul scris de alții, dar mai abitir față de cel scris de el. De aceea, după ce Caragiale, lector neîntrecut, citea articolul scris de el, dădea citire cu voce tare și celorlalte, în întregime, ca să aibă o imagine de ansamblu asupra celor scrise. Și se pornea pe urmă o discuție fără sfârșit asupra cuprinsurilor articolelor, asupra punctelor de vedere exprimate în ele cu privire la politică, la economie, la istorie, se ajungea până la etică și estetică. Eminescu se înflăcăra întotdeauna, apărându-și cu îndârjire opinia, vorbea mult și cu patimă, iar Caragiale îl zgândărea, contrazicându-l. Discutau filosofie și Caragiale voia să-l facă să vorbească despre Kant. Era destul atât: „Mă, drept să-ți spun, mie, Kant al tău mi se pare un mare moftangiu", ca Eminescu să se pornească pentru câteva ore, ținând adevărate prelegeri. Ca să-l întărâte, Caragiale îi puncta expunerea cu câte un „aș!" sau cu „nu se poate!", până ce Eminescu, scos din răbdări, striga: „Bine, omule, dar mai deunăzi erai de altă părere!" „Știi că ai haz?" răspundea Caragiale, așezat după obicei, călare pe câte un scaun și cu brațele rezemate pe spetează. „Cum am mai putea să discutăm, dacă am fi amândoi de aceeași părere?" Eminescu se irita, dar nu se oprea și convorbirea ținea, aprinsă, până venea băiatul din zețăria tipografiei lui Thiel și Weiss, să le aducă aminte de realitate, cerând articolul. Ucenicul era luat la goană, cu toată intervenția împăciuitoare a lui Slavici, care le atrăgea atenția că gazeta trebuia distribuită la ora patru. „Dă-o dracului de gazetă! întâmpina Caragiale. Nu merită publicul să ne stricăm cheful de dragul lui!"

Abia acum se proceda la o a doua citire a articolelor şi se începea analiza formei pe care o îmbrăcau ideile şi, încet-încet, se ajungea la gramatică. Dacă în chestiunile de cultură generală, de literatură, filosofie, arte, Eminescu avusese întâiul cuvânt, aci Caragiale stăpânea câmpul de bătaie. Şi iar discuţii pătimaşe, în care fiecare trăgea spre partea lui. Eminescu spre etimologie şi morfologie, Caragiale spre sintaxă, iar Slavici spre topică şi ortoepie. Erau toţi trei aşa de doritori să găsească drumurile adevărate în această direcţie mai puţin cercetată, a gramaticii, încât au hotărât, faţă de proasta calitate a gramaticilor existente, să alcătuiască ei pentru ei una. Eminescu avea să se ocupe de etimologie şi morfologie, Caragiale, firește de sintaxă, iar Slavici de „alegerea, întrebuinţarea şi aşezarea vorbelor potrivit cu firea limbii româneşti". Când băiatul de la zeţărie îi turbura din nou cerând articolele, Caragiale îl gonea iarăşi: „Stai, infamă creatură; nu vezi că fraza e rău construită?" Era vorba de nişte virgule buclucaşe, determinate de calitatea propoziţiilor pe care le despărţeau şi, bineînţeles, lucrul trebuia dezbătut pe îndelete. Dar sărmanul băiat venea iar şi de data aceasta Eminescu îl alunga din pricina unor nelămuriri asupra proastei declinări a unui cuvânt sau asupra genitivului substantivelor terminate în *ă* (şcoală, cazarmă etc.). În cele din urmă şi Slavici îşi ieşea din fire şi-l mai amâna o dată pe ucenicul nevinovat, pentru o ultimă punere la punct a unor vorbe rău aşezate.

Între timp se lăsa seara, şi ca să scape de insistenţele heraldului tipografiei, cei trei prieteni părăseau redacţia şi îşi mutau sediul discuţiilor acasă la Eminescu (care se mutase între timp la Caimata, într-o chiliuţă „sub nişte bolţi scunde şi afumate") unde nu stinghereau pe nimeni şi nimeni nu-i supăra. Aci gazda, care avea tot dichisul pentru pregătitul cafelelor, aprindea focul la maşina de spirt, pe un colţ de masă, şi taclalele erau luate de la capăt, în aburul şi fumul din ce în ce mai gros de cafele şi ţigări. Pe la miezul nopţii, Slavici îi părăsea uneori şi rămâneau numai ceilalţi doi, până spre cântatul cocoşilor.

Schimburile de păreri dintre Eminescu şi Caragiale în problemele de artă n-au putut rămâne fără rezultat nici pentru marele romantic, nici pentru marele realist. Pe Slavici, Eminescu încercase să-l ducă spre dramaturgie şi să-l orienteze spre teatrul de inspiraţie sătească, pentru nevoile de autenticitate ale literaturii române. El însuşi a încercat toată viaţa să scrie teatru, după modelul predilect shakespearian, pe teme luate mai ales din istoria naţională de la Decebal la Bogdan Dragoş sau Alexandru Vodă, dar n-a desăvârşit nimic şi n-a dat nimic spre publicare, deoarece a înţeles, cu geniala lui luciditate, că talentul lui avea o specificitate lirică de nedepăşit. Şi poate şi contactul cu Caragiale l-a convins de asta. El a recunoscut în acest descendent al unei familii întregi de actori şi dramaturgi, înclinaţia irezistibilă spre genul dramatic, spre sursele de inspiraţie citadină care conveneau de minune talentului şi formaţiei lui. Eminescu n-a prins decât foarte puţin din creaţia lui Caragiale, fiindcă până în 1883 acesta nu dăduse decât două din piesele sale, *O noapte furtunoasă* şi *Conu Leonida faţă cu reacţiunea*. Dar pătrunsese natura înzestrării lui şi se bucura, poate, de complementaritatea creaţiilor lor în care se vor fi petrecut, de la unul la altul, tainice osmoze.

În aceeaşi formaţie, cei trei îşi făceau apariţia vineri seara la Junimea. Acolo, după obiceiul său vechi, Eminescu mai mult tăcea, arborând mina aceea plictisită, pe care o semnalase încă din şedinţele de la Iaşi unul din memorialiştii de seamă ai societăţii. Nu ieşea din muţenie decât spre a citi o poezie de a sa ori, cu vocea sa cald baritonală, spre a citi un manuscris nou al vreunui membru mai puţin dăruit întru ale glasului. Caragiale însă nu se sinchisea de nimeni şi vorbea cum credea de cuviinţă, despre toţi şi despre toate, fără protocol şi fără menajamente. Adesea iritat de gura lui slobodă, după cum reiese din *Însemnări*, Maiorescu îl suporta totuşi pentru talentul pe care-l simţea mijind în el şi pe care-l semnalase cu ocazia lecturii traducerii *Romei învinse* a

lui Parodi, la o şedinţă din primăvara anului 1878 la care asistase şi Alecsandri.

Prezenţa lui Alecsandri, cu aura lui de urbanitate elegantă, era întotdeauna o sărbătoare pentru tinerii prieteni şi mai ales pentru Eminescu, care-l stima în mod deosebit şi-şi arătase în ultima vreme admiraţia faţă de „bardul de la Mircești", publicând în paginile *Timpului* câteva producţii recente din ciclul *Ostaşii noştri*, scris în mod special pentru celebrarea eroismului dorobanţilor care luptau în Bulgaria. Aşa apăruseră *Odă ostaşilor români*, *Sergentul*, *Peneş Curcanul*, în câteva numere din ianuarie şi februarie 1878. Pe de altă parte, se mai publicase, la 9 februarie, *Epistolă către generalul Florescu*, vechi prieten al lui Alecsandri, grav nedreptăţit în vremea războiului de către guvernul liberal. Deplorând nerecunoştinţa conducătorilor faţă de acest bătrân soldat, amic al său din tinereţe, Alecsandri făcea câteva reflecţii de ordin politic, destul de grave, la adresa liberalilor:

„Oricine stă-n arenă, de tină are parte.
Eu, nedeprins cu tina, mă ţin de ea departe
Şi-aştept să văd sub trăsnet hidoasa pocitură
Care-au sădit în ţară invidie şi ură."

„Hidoasa pocitură" era o metaforică reprezentare a lui C. A. Rosetti, foarte asemănătoare cu aceea pe care Eminescu o va fixa în *Scrisoarea III*. N-ar fi deloc exclus ca în cuvintele lui Alecsandri să fi găsit Eminescu sursa portretului grotesc al conducătorului liberal.

Nu numai pe Alecsandri îl publica Eminescu în coloanele *Timpului*, ci şi pe bunul prieten Creangă, al cărui *Ivan Turbincă* figurează în foiletonul literar din 4, 5, 6 şi 7 aprilie. Reproducând atât de repede povestea lui Creangă după apariţia ei, la 1 aprilie, în *Convorbiri literare*, Eminescu realiza implicit o judecată de valoare, considerând-o demnă de a fi dată unei mai largi

publicităţi, într-un cotidian. Apoi a mai publicat, tot în aprilie, pagini din Anton Pann (unul din autorii săi preferaţi pe care-l citea cu deliciu la Iaşi împreună cu Creangă), şi anume din *Nastratin Hogea*.

Printre discuţiile politice violente în legătură cu războiul, cu armistiţiul, cu pacea de la San Stefano sau cu congresul de la Berlin care avea să se deschidă la 2/14 iunie, Eminescu mai găsea din când în când şi câte o breşă prin care mai introducea şi ceva literatură şi ceva filosofie. De vreo două ori intervenea chiar pentru a lua în deriziune, cu neîntrecuta violenţă a stilului său, nişte şedinţe ale Camerei deputaţilor în care un membru al fracţiunii „libere şi independente", – A. Holban, atacase pe Schopenhauer pe care nu prea-l cunoştea. Era vorba de articolele din 8 februarie şi 9 aprilie, acesta din urmă intitulat chiar *D-l Holban şi Arthur Schopenhauer.*

Cât despre creaţia lui personală, i se publicaseră la 1 martie în *Convorbiri literare* cele patru poezii mai sus-amintite. Mai răsunau în *Povestea codrului* ecouri ale momentelor de bucurie din iubirea ieşeană. Dar cu *Departe sunt de tine* se produce în lirica lui Eminescu acea prăpastie despărţitoare între cântarea iubirii cu sorţi de împlinire în tonalităţi majore, luminoase, în culori vii şi fine cu luciri de piatră preţioasă, în umbre argintii, strălucite şi între plângerea dragostei rămase în urmă, în tonuri minore, depresive, în alb şi negru, sau în culori terne din care a pierit orice lustru. Iambii suitori luau locul troheilor, împământenind tristeţea amintirilor.

În lumina depărtării, şi loviturile primite înainte păreau acum mai lipsite de însemnătate, contururile suferinţelor se estompau, în ceaţa zilelor care se aşterneau în urmă peste oameni şi fapte.

Aşa că moartea lui Dimitrie Petrino, neîmpăcatul său adversar, survenită la 29 aprilie 1878, a trezit în el o compasiune nobilă şi iertătoare. S-a dus şi l-a condus şi el până la locul de veci, la cimitirul Bellu, s-a întristat de puţinătatea oamenilor care l-au

întovărăşit pe drumul din urmă pe bardul Bucovinei, şi a scris, în *Timpul* din 4 mai, un necrolog în care vorbea despre biografia lui Petrino, despre fatalele scăderi legate de o mână de pământ, şi despre faptele inteligenţei lui care, singure, au rămas şi n-au fost puse în valoare cum trebuia. Un văl străveziu de mâhnire acoperea cuvintele necrologului. Încă o dată, chiar în faţa mormântului unui fost duşman, Eminescu şi-a pus întrebările acelea care l-au chinuit mereu, de la moartea unei tinere fete iubite şi până la moartea mamei, despre rosturile şi justificarea existenţei, şi le-a rezolvat tot mai obosit lăuntric, tot mai sumbru, în lumina unei amare zădărnicii.

Amintirile ieşene nu erau numai dătătoare de melancolie şi suferinţe intime. Câte o bucurie se desprindea din vechiul cadru cu câte un prieten, nu vechi, dar ca de când lumea, care îi scria, mărturisindu-i dorul după ceasurile tihnite petrecute în bojdeucă şi dorinţa unei revederi cât de grabnice.

Activitatea foarte bogată din Bucureşti, polemicile politice din ziar, frecventarea Parlamentului, noile relaţii cu cunoştinţe mai de mult sau mai de curând încheiate, nu izbuteau să-l smulgă cu totul amintirilor. În lumea în care se învârtea acum îi lipsea mai cu seamă Creangă. Avea pe Slavici, pe Ioniţă Scipione Bădescu, pe Chibici, pe Caragiale, pe Ronetti Roman, dar lângă nici unul nu mai simţea plenitudinea atât de vitală gustată alături de hârtul humuleştean, care-i oferise din nou mireasma uitată şi mult jinduită a pământului din Ţara de Sus, unde odată, foarte de mult apăsase şi el, mai în glumă, mai în serios, pe coarnele plugului. Fusese silit să-şi reîmprospăteze amintirea acelei vechi legături – printre multe altele – cu pământul strămoşesc, de un atac al unui ziar liberal, îndreptat împotriva redactorilor *Timpului* care arătaseră, într-un articol de fond, lipsa de valoare a unor decoraţii acordate de guvern, nu dorobanţilor după răsunătoarele lor victorii, ci unor persoane mai mult nechemate decât chemate. Şi Slavici sau Eminescu, într-o caldă şi îndârjită

pledoarie nesemnată, intitulată de altfel *Pro domo*, apăra şi exalta originea lor legată de pământ.

În ciuda obârşiei acesteia cu care se mândreau şi pe care o apărau de câte ori era nevoie, cei doi trăiau însă în cercuri de politicieni şi intelectuali dintre cele mai înalte. Ajunseseră mai întâi intimi ai familiilor Maiorescu şi Kremnitz. Scriitoarea Mite Kremnitz, cumnata lui Maiorescu, de care s-a mai vorbit, lua acum lecţii de română cu Eminescu pentru a-l ajuta pe poet în dificultăţile materiale în care începuse să se zbată. Poetului, desigur, nu-i displăcea această ocupaţie, care-l apropia de unul din studiile sale preferate. Lecţiile îi dădeau ocazia să stăruie iarăşi în preajma făuritorilor de limbă frumoasă românească şi putea lucra astfel cu eleva lui pe texte din Anton Pann şi din Creangă. Apoi Mite era blondă, tânără, plină de capricii şi vioiciune, o prezenţă plăcută ochiului veşnic însetat de frumuseţe al visătorului, amintindu-i sau substituindu-se imaginii Veronicăi, absenta la fel de bălaie şi de capricioasă. Că în atmosfera aceea care uneori îi vrăjea, Eminescu rămânea tot egal cu el însuşi, o dovedesc însemnările scriitoarei însăşi, uimită întruna de tonul în *acelaşi* timp superior şi îngăduitor al profesorului ei care o trata plin de pretenţia de a cunoaşte viaţa. Făceau împreună şi literatură: Mite îi citea din „operele" ei sau îi traducea lui în germană poezii de a căror transpunere nu era totdeauna mulţumit. Aşa, când i-a tradus *Strigoii*, de pildă, el i-a cerut să schimbe măsura versurilor, arătându-i că ar fi fost mai potrivit să adopte strofa din *Nibelungi*.

Relaţiile sociale alese nu schimbau însă realitatea aspră a vieţii lui exterioare. Stătea pentru moment tot la Caimata, între nişte ziduri ruinate de mănăstire, unde îşi mutase ştiutul calabalâc, descris odată de Ioniţă Scipione Bădescu: „... pat de scânduri, cu o velinţă albă, în colţ o masă de brad cu un scaun de lemn, iar în jurul pereţilor policioare acoperite cu cărţi. Tavanul de scânduri afumate de vreme, roase de carii şi pline de păienjeniş. Masă, scaun, cărţi, pat, totul era acoperit cu un strat gros de

praf. Pe jos, rogojină, iar dedesubt pământul lipit și netezit de baba bisericii." Toate lucrurile au rămas un timp nemișcate sub bolțile joase și afumate, așa cum îi era voia. Cufundat în gânduri, prins într-o activitate fără răgaz, își îngăduia măcar dinspre partea aceasta oarecare liniște. Uita să mănânce, dormea pe apucate, nu-și mai schimba decât rar îmbrăcămintea, într-o zi, în graba unei întâlniri presante, pe o căldură nemaipomenită, își trăsese galoșii peste ghetele neperiate. Altă dată, pe vreme de iarnă, nu pregetase să se descalțe în plină stradă, spre stupoarea lui Slavici care-l însoțea, pentru a da ghetele lui unui om zdrențăros și fără încălțăminte. Tot mai puțin grijuliu de persoana lui, tot mai împovărat de lipsuri căci la ziar lefurile se plăteau și prost și rar, tot mai consumat lăuntric de combustia gândurilor, avea să-și înceapă, în anii aceia, și declinul fizic. O eczemă gravă i-a apărut pe partea inferioară a picioarelor, amenințând să se întindă și obligându-l astfel să se arate unui medic.

Doctorul Kremnitz, excelent clinician ajuns medic al Curții, l-a încredințat despre caracterul benign al eczemei, dar cum considera maladia ca o urmare a unei vieți de privațiuni grele, i-a rugat pe prieteni să-i facă posibilă o scurtă vacanță la țară. Eminescu a ajuns astfel la conacul moșiei Florești, în Valea Gilortului, în Dolj, proprietatea junimistului Nicolae Mandrea, căsătorit cu Zoe Bălcescu, nepoata de frate a istoricului. Singur, fără cărți, care nu-i fuseseră îngăduite, se plimba, ca în copilărie, liber iar, pe coclauri, stătea de vorbă cu țăranii și traducea un volum din colecția de documente Hurmuzachi. Numai cu această condiție, a muncii, primise bucuros săptămânile de vacanță pe care, desigur, în lipsa banilor necesari, le-ar fi refuzat. Theodor Rosetti fusese cel care îi făcuse rost de o sumă îndestulătoare de la Hurmuzachi în schimbul amintitului serviciu. Slavici, care l-a vizitat la Florești, l-a găsit „sănătos tun și-n voie bună. Era numai el la conacul moșiei, singur, adică în foarte bună societate". Sau cum îi scria el însuși lui Rosetti spre a-i mulțumi, „locul în care sunt e cât se poate de

frumos. Râuri, codru, şes, dealuri, munţi în depărtare, frumos adică în puterea cuvântului, încât să fiu Bodnărescu, aş nenoroci *Convorbirile* cu *Amintiri de călătorie* ale unui june. Dar numai grija asta n-o am, ci mă mărginesc a mulţumi zeilor îndeobşte şi Domnului Mandrea îndeosebi de îngăduirea unui colţ de pădure, care îmi dă toane bune şi sănătate."

Eminescu se afla în mijlocul Olteniei pentru prima oară şi dorea să-i descopere frumuseţile. De aceea scria prietenului, cerându-i o parte din banii ce i se datorau pentru lucrare şi care aveau să-i servească „spre ilustrarea existenţei cu oarecare călătorii la Turnu Severin şi prin împrejurimi". Cine ştie ce vedenii din trecut au deşteptat în el vechile aşezări din ţara Banilor, cine ştie ce evocări a trezit în Eminescu peisajul care, cu peste treizeci şi cinci de ani în urmă, îl fermecase şi pe Grigore Alexandrescu. Oricum, fundalul părţii mediene din *Scrisoarea III* pare să se fi tras de aci.

După înviorătoarea excursie, întorcându-se la Bucureşti, şi-a găsit mai mult decât modestul său bagaj transportat în casa lui Maiorescu care îndeplinise dorinţa tuturor prietenilor cum şi a sa proprie, de a da un adăpost potrivit marelui intelectual. Numai că acesta şi-a stăpânit contrarietatea de a se vedea obligat să se supună altor voinţe, şi la puţin timp, după numai două săptămâni, a fugit, pe neştiute, fără scuză nici justificare, din regula de ceasornic a casei cu disciplină germană.

Iar singur, ca de câte ori reintra în viaţa oraşului, scria plin de tristeţe, la vederea celor dintâi frunze desprinse de copaci de vântul rece al toamnei:

„Alei mică, alei dragă,
Cine vrea să ne-nţeleagă
Vază frunza cea pribeagă,
Ce-i ca viaţa noastră-ntreagă

Alei dragă Veronică,
Despărţirea toate strică,
De ne-alegem cu nimică –
Viaţa trece, frunza pică..."

A avut curând prilejul să întrerupă doar pentru o clipă despărţirea, în aceeaşi toamnă.

Ca de obicei, în noiembrie, avea loc banchetul anual al Junimii. Maiorescu i-a luat pe Eminescu, pe Slavici şi pe Caragiale (pe socoteala sa, după cum însemna în jurnal) la Iaşi, unde duminică 12/24 s-a sărbătorit a XV-a aniversare a societăţii. Slavici a citit nuvela sa *Gura satului*, iar Caragiale a cules un succes răsunător cu *Nr. 9*, sau *O noapte furtunoasă*.

Sigur că Eminescu şi Veronica s-au regăsit într-un amestec de bucurie şi amărăciune, de chemări de dragoste şi imputări. Iar la banchet l-a întâlnit pe Creangă, fericit de prezenţa prietenului mereu dorit şi chemat.

A doua zi după-amiază, participanţii bucureşteni la banchet au plecat înapoi şi marţi dimineaţa şi-au reluat ocupaţiile obişnuite. Eminescu făcuse o nouă provizie de miere şi venin din întâlnirea cu Veronica, neliniştea fiind partea acestei dragoste în a cărei istorie fericirea şi chinul au alternat fără încetare.

Frecventarea casei Kremnitz şi mai ales prezenţa Mitei îi dădea în oarecare măsură iluzia de a retrăi în prezenţa îndepărtatei sale iubite. În atmosfera acelui cămin, lângă copilaşul Kremnitz-ilor pe care-l iubea şi-l răsfăţa, trăia, poate, imaginea a ceea ce ar fi putut fi viaţa lui, o viaţă caldă şi tihnită de om oarecare.

Mite îi dădea şi sugestii uneori în legătură cu activităţi literare, cum a fost şi aceea ca el să traducă în româneşte drama Carmen Sylvei, *Vârful cu dor*. Eminescu nu s-a sfiit să declare, cu toate că a tradus lucrarea, că n-ar fi nimerit să se publice, deoarece nu era o literatură de calitate. De altfel, relaţiile poetului cu Curtea s-au mărginit, cum s-a văzut, la o singură vizită, după care au încetat.

Francheţea lui înnăscută, nonconformismul, lipsa de curtoazie de circumstanţă şi mai ales lipsa dorinţei de a deveni poet al Curţii l-au făcut să nu-şi mai atragă o altă invitaţie.

Crăciunul l-a petrecut tot la familia Kremnitz, împreună cu câteva persoane, foarte puţine, străine, printre care un Vietinghoff, ofiţer prusac, tânăr, şi el cu o viaţă personală nefericită, şi el musafir zilnic al casei. Sărbătoarea s-a desfăşurat după obiceiul germanic, cu pom şi colinde, aducându-i aminte de trecutele crăciunuri vieneze şi berlineze.

Dar şi de cele de-acasă, din copilărie, căci îngâna, în scris, cu glas scăzut de clopoţel de argint:

„Colinde colinde!
E vremea colindelor,
Căci ghiaţa se-ntinde
Asemeni oglinzilor
Şi tremură brazii
Mişcând rămurelele,
Căci noaptea de azi-i
Când scânteie stelele.

Se bucur' copiii
Copiii şi fetele,
De dragul Mariei
Îşi piaptănă pletele
De dragul Mariei
Ş-a Mântuitorului
Luceşte pe ceruri
O stea călătorului."

La câteva zile după Anul nou, la 4 ianuarie 1879, de ziua Mitei, Eminescu sosi cu un album legat în piele roşie şi care cuprindea o singură poezie: *Cu mâne zilele-ţi adaogi...*

Încântată, Mite a crezut că poezia fusese compusă ad-hoc, fiindcă, într-adevăr, ideea centrală se putea lega de ziua de naştere ca prilej de meditaţie filosofică asupra unui prezent perpetuu, dar în realitate, primele stihuri suiau înapoi până la Iaşi.

În iarna lui 1878 şi în primăvara lui 1879, substituirea Veronicăi, din ce în ce mai îndepărtată, s-a produs tot mai accentuat. La câteva zile după o scenă de dragoste foarte scurtă şi, dacă e să credem cuvintele eroinei, foarte livrescă (deoarece, după îmbrăţişarea survenită în cursul unei lecturi, Eminescu, foarte emoţionat, ar fi căutat într-un volum din Dante, aflat la îndemână, şi ar fi citit partenerei sale uimite, scena sărutului dintre frumoasa Francesca da Rimini şi Paolo Malatesta din celebrul Cânt V), poetul s-a înfăţişat femeii care îl vrăjise o clipă până la uitare de sine, aducându-i drept prinos al admiraţiei sale poezia *Atât de fragedă...* concepută şi lucrată tot la Iaşi şi, desigur, pentru Veronica.

În ajun o văzuse pe Mite în rochie de seară, gata să plece la un dineu oarecare şi strălucirea factice şi neobişnuită a ţinutei de gală îl făcuse să înţeleagă şi aci depărtarea reală dintre el şi acest nou obiect al afecţiunii lui şi să suprapună cu uşurinţă peste depărtarea cea dintâi pe aceasta de-a doua. Că Eminescu a fost, atâta vreme cât a durat aventura, mereu conştient de prăpastia dintre el şi Mite o dovedesc destule acţiuni şi atitudini. De cele mai multe ori, la vizitele făcute în casa Kremnitz, se arăta prost dispus şi posomorât, îi reproşa mereu Mitei răceala şi orgoliul ei. Odată i-a adus versurile *Te duci şi ani de suferinţă...*, altă dată a rupt şi a aruncat în foc bancnota de o sută de lei, reprezentând preţul lecţiilor pe o lună, considerând acest lucru, pe bună dreptate, ca o jignire în noua atmosferă ce-i învăluia.

Sub pretextul că-i lipseau hainele de circumstanţă, a refuzat, în februarie '79, invitaţia la o recepţie dată de Maiorescu în cinstea marelui Ernesto Rossi, aflat iarăşi în Bucureşti, în stagiunea '78-'79, după un turneu prin Craiova şi Iaşi. La recepţie

luau parte numai cunoscuți, intimi ai casei, toți prieteni cu Eminescu, adică Slavici, Caragiale, familia lui Theodor Rosetti, soții Kremnitz, Nicolae Mandrea, von Vietinghoff și alții. În alte împrejurări, poetului nici nu i-ar fi trecut prin minte să-și ia în seamă mizeria vestimentară, dar între fracurile elegante haina lui veche și roasă ar fi făcut o notă prea discordantă ca să nu fie înregistrată de ochiul monden și necruțător al Mitei drept altă dovadă a inferiorității lui pe scară socială.

Aci, la București, în raporturile cu această lume, a resimțit Eminescu într-adevăr starea lui de dependență umilitoare care-i fusese totuși cruțată la Iași. Acolo, între ai lui, cu prietenii „balamucului" lui Samson Bodnărescu, apoi cu Creangă în bojdeuca lui, dusese o existență nesigură și grea, din punct de vedere material, dar era înconjurat de oamenii lui, de un univers în care se complăcea, în care hainele lui vechi nu distonau lângă șiacul lui Creangă. Dar la București, în lumea mandarinatului intelectual, s-a simțit sfios și stingher. Mite a putut crede o clipă că e îndrăgostită de el sau chiar a fost îndrăgostită, dar ea era o ființă destul de ciudată, de fantască, dorind să săvârșească mereu acțiuni ieșite din comun. Ea prețuia realmente poetul din Eminescu și trecea astfel peste situația de inferioritate socială a omului. Dar Carp sau Maiorescu, în măsură să știe chiar mai mult decât Mite valoarea lui de creator, îl făceau, adesea fără voia lor, să-și simtă starea de dependență.

Titu Maiorescu, care-l ajutase masiv în anii tinereții, era acum în preajma divorțului de soția sa Clara, destul de îndrăgostit de Mite, așa cum o arătau însemnările zilnice din cursul anului 1878 și mai ales din vremea călătoriei întreprinse cu ea în Germania în vara aceluiași an. Și această înclinație pentru Mite, deși trecătoare, a stârnit în critic și o anume gelozie, față de poet. Fiindcă, după călătorie, apar în însemnări aprecieri dezagreabile despre Eminescu, așa cum nu mai fuseseră înainte. De pildă, la 1/13 septembrie, adică la câteva zile după întoarcerea în țară, el nota: „Astăzi am fost

la alde Kremnitz; la masă Nica, Eminescu, Slavici, Ronetti Roman, Caragiale, Chibici şi eu. După masă, povestiri ale lui Caragiale, păţaniile lui ca redactor la *Naţiunea română* împreună cu Damé (ştirea falsă despre luarea Plevnei anul trecut: Médoc fini, Cognac entré); revoluţia de la Ploieşti, aug. 1870, cu Candiano Popescu şi Stan Popescu ş.a.m.d.". Şi conchidea, în continuare, cu un dispreţ destul de evident: „La bohème roumaine".

Mai târziu îşi revenise şi se căise, probabil, de subiectivele, prea personalele sale resentimente şi-l invitase pe Eminescu să se mute la el, cum reieşea din scrisoarea pe care o trimitea Clarei de care era despărţit, la 14/26 septembrie 1878. Iar acolo unde Maiorescu notează dejunul dat în cinstea actorului Rossi, duminică 11 februarie 1879, explicând absenţa lui Eminescu, înscria la sfârşitul paragrafului cuvintele cu tâlc: „În interval, greul timp cu Mite şi Eminescu". Şi, în iunie 1879, înscria câteva propoziţii, în acelaşi sens: „Grea epocă Eminescu...", relatând ceea ce ştia de la Mite despre scena mai înainte menţionată, în legătură cu pasajul din Dante. Tot atunci Maiorescu pomenea de un articol al lui Eminescu din *Timpul*, îndreptat împotriva lui, privind afacerea Warszawsky.

Iar Mite Kremnitz scria că, iritat de cordialitatea raporturilor dintre ea şi Eminescu, Maiorescu nu înceta să o întrebe „dacă nu care cumva uitase să-l facă să simtă distanţa socială care îi separa, spunând că aceşti boemi uită adesea cuviinţa". Apoi odată, i-a povestit cele ce ştia despre legătura poetului cu doamna Micle, „femeie puţin onorabilă" (el nu uitase, se vede, procesul ce-i fusese intentat în tinereţe la Iaşi, de duşmanii săi fracţionişti, şi în care Veronica apăruse, elevă fiind, ca martoră a acuzării, într-o postură puţin potrivită cu vârsta ei), şi a adăugat „că îi e silă", gândindu-se că ea, Mite, ar putea fi, „în inima lui Eminescu, succesoarea unei astfel de femei".

Cu intermitenţe, în sacade, creaţia eminesciană continua drumul ei către desăvârşire. În februarie 1879, după un alt an

de tăcere, poetul publica în *Convorbiri literare*, *Pajul Cupidon*, delicată, şăgalnică piesă neo-clasică, anacreontică, apoi *O rămâi...* şi *Pe aceeaşi ulicioară*, toate schiţate în primele lor versiuni la Iaşi şi încheiate la Bucureşti.

Dintre toate, *O rămâi...* marca un moment deosebit în evoluţia gândirii eminesciene, în special prin ultima strofă, de o rară concentrare dramatică, exprimând despărţirea fără întoarcere a eroului de lumea naturii, a miturilor, într-un strigăt fără răspuns:

„Astăzi chiar de m-aş întoarce
A-nţelege n-o mai pot...
Unde eşti, copilărie,
Cu pădurea ta cu tot?"

Aici se lasă bariera despărţitoare între creaţia tinereţii încă pline de ecouri din trecut şi încărcată de aşteptări, de nădejdi de dragoste, de lumină, şi creaţia maturităţii lucide, sceptice, dezabuzate, în care totul se stinge, culoare, lumină, viaţă.

Acum, hărţuit, obosit peste măsură de activitatea gazetărească nu mai dăruia chiar atâta timp poeziei, ci mai mult dăltuia, cizela, sfârşea. Când, la spusele lui că îi era capul „plin de imagini şi motive", Mite Kremnitz îl îndemnase să scrie o dramă, el obiectase că n-avea timp şi că nici nu era în stare să lucreze în mizeria de care era înconjurat, camera în care locuia neavând nici aer nici lumină.

Tot pe vremea aceea, îl preocupa ideea unui mare dicţionar etimologic al limbii române, pe care-l socotea de neapărată trebuinţă. Tocmai apăruse volumul al doilea al dicţionarului lui A. I. Cihac (*Dictionnaire de l'étymologie daco-romane. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfurt s. Main, 1879), care nu i se părea satisfăcător şi, la propunerea Mitei, începură munca prea migăloasă şi prea îndelungată ca să poată

fi dusă până la capăt, deși amândoi se entuziasmaseră în egală măsură la începutul lucrului.

Idila a continuat până vara târziu, privită cu aceeași neplăcere de Maiorescu, care nota în jurnalu-i zilnic diverse observații privitoare la mersul ei. Deși mult preocupat de noul obiect al interesului său, Eminescu își frecventa mai departe prietenii personali și, din când în când, și ședințele Junimii. Lua parte și el, de voie, de nevoie, la jocurile de societate în casa Kremnitz sau la jocul italienesc cu bile mari de lemn care se aruncau pe pământ, numit *boccia* (un soi de popice), pe care-l practicau cu pasiune junimiștii. Eminescu se arăta întotdeauna foarte stângaci, lucru pe care Maiorescu îl remarcase aproape cu oarecare satisfacție. În toată această perioadă, o animozitate greu mascată de amândouă părțile îi stăpânea pe cei doi. Într-o problemă politică viu dezbătută atunci în Cameră și în coloanele presei, problema evreiască, adusă la ordinea zilei de Congresul din Berlin, Eminescu, care scria foarte susținut în *Timpul*, l-a atacat chiar într-un articol pe Maiorescu pentru poziția sa favorabilă evreimii. (Foarte ciudată părea, de altfel, prietenilor atitudinea lui Eminescu în vremea aceea în problema disputată, pentru că antisemitismul său teoretic de acum contrazicea cu violență acțiunile sale practice, prieteniile solide, durabile cu Ronetti Roman, scriitorul, autorul lui *Manasse,* cu savantul filolog Moses Gaster, cu violonistul Toma Micheru, cu studenți evrei pe care-i ajutase din sărăcia lui, și pe de altă parte contrazicea admirația sa pentru cultura iudaică.)

Articolul din perioada aceea se referea din nou, ca aproape toate articolele sale, la situația grea a țării care începuse, scria el, încă de la 1848, din pricina introducerii formelor fără fond care au alungat tradiția națională, au răsturnat autoritatea statului, au înstrăinat valorile vieții publice.

Peste chestiunea evreiască, ridicată de Congresul de la Berlin, trecea foarte repede; ceea ce îl interesa într-adevăr constant, ca

un leit-motiv al publicisticii sale, era mizeria maselor şi mai ales a ţărănimii. Şi iată o pagină de gravitate, cu forţa de persuasiune, cu pasiunea pe care Eminescu o punea în tot ce privea poporul său:

„Populaţia rurală în marea ei majoritate, mai ales cea mai depărtată de târguri, n-are drept hrană zilnică decât mămăligă cu oţet şi cu zarzavaturi, drept băutură spirt amestecat cu apă; foarte rar, la zile mari şi nici chiar atunci în multe cazuri, se învredniceşte să mănânce carne şi să bea vin; trăind sub un regim alimentar aşa de mizerabil, ţăranul a ajuns la un grad de anemie şi slăbiciune morală destul de întristătoare.

Chipul unui ţăran român, om de la ţară, trăit în aer liber, seamănă cu al uvrierului stors de puteri din umbra fabricilor. Cine a umblat prin satele noastre, mai ales prin cele de câmp şi de baltă, a putut constata că de-abia din trei în trei case se găseşte o familie care să aibă un copil, mult doi, şi aceia slabi, galbeni, lihniţi şi chinuiţi de friguri permanente. Această populaţie, pe lângă toate necazurile ei, mai are unul ce pune vârf la toate: administraţia. De Dumnezeu nu mai are nici o teamă muncitorul de la ţară, pentru că Dumnezeu l-a părăsit pentru cine ştie ce păcate în mâna acestei administraţii, compusă în cea mai mare parte din haitele de cafegii, din ştrengarii şi necăpătuiţii de prin târguri. Această corporaţie liberă şi umanitară nedreptăţeşte, batjocoreşte şi jupoaie pe ţăran fără nici o milă; sunt membri în această onorabilă corporaţie, al cărora numai numele bagă în năbădăi sate întregi.

Aceasta ca stare normală şi constantă, fără să mai pomenim că pe la soroace vine şi câte o împrejurare mai însemnată, ca de exemplu, afacerea Mihăilescu-Warszawsky."

Paragraful sfârşea asupra unei aluzii pe care Maiorescu a luat-o asupră-şi, cum s-a văzut. Pomenitul Warszawsky se număra printre cei care s-au ocupat, cu mari profituri personale, de rechiziţii în vremea războiului. Or, Maiorescu era avocatul său şi a încasat de la el mari onorarii, lucru care nu-i era necunoscut

lui Eminescu. Dar esenţialul nu rezida aci, în această aluzie, chiar dacă ar fi fost aruncată dinadins.

Încă o dată problema primă între toate se arăta a fi cea legată de suferinţele celor mulţi, strigată acum în articole, cum fusese la Iaşi în rapoartele de revizor şcolar, în credinţa că va atrage atenţia asupra ei şi o va supune, în sfârşit, unei echitabile rezolvări. Dar vocea lui rămânea a unui profet strigând în pustiu, deşi rândurile scrise s-au păstrat în arhivele istoriei demofile a patriei.

Umanitarismul meliorist eminescian, apropiat într-un fel de cel al lui Victor Hugo, mai ales în anii primi ai gândirii creatoare a artistului român, rămâne, pe de o parte, foarte larg universal uman, cum se vedea în poema postumă *Ta twam asi*, de inspiraţie budistă, definitivată tot prin 1879, iar pe de altă parte se colora naţional şi patriotic. În prima ipostază, acest umanitarism îmbrăca haine mai teoretice, mai filosofice, în a doua devenea mai violent, mai patetic, fiindcă se referea la nişte realităţi care îl solicitau pasionat pe scriitor în fiece clipă a vieţii lui, strâns legată de a ţării. Aproape că nu mai înţelegi unde începeau în mintea şi sufletul lui chestiunile privitoare la viaţa personală, intimă, şi acestea de considerabilă însemnătate în desfăşurarea creaţiei poetice.

Vestea morţii lui Ştefan Micle, survenită la 6 august 1879, îl dezmetici pe Eminescu, amintindu-i de aceea care-i stăpânise inima ani de-a rândul şi punând capăt, abia după câteva luni, aventurii sentimentale bucureştene.

Scrisoarea de condoleanţe trimisă imediat era departe de a cuprinde făţarnice mângâieri de circumstanţă.

Eminescu se arăta încă o dată acelaşi om de mare noblеţe sufletească, vorbind cu zdrobitoare sinceritate despre raporturile dintre el şi soţul Veronicăi, dar într-o tonalitate adânc lirică şi cu infinit respect pentru pierderea pe plan social suferită de cea care-i fusese dragă. Modulaţiile discrete şi triste sugerează penumbrele vieţii lui sufleteşti, când se referă la existenţa-i „atât de izolată şi de lipsită de fericire", „ciudată şi azi neexplicabilă pentru toţi

cunoscuţii", luminată însă şi căpătând înţeles doar prin iubire.

Ea a fost cea care a dat sens şi plinătate vieţii şi mai ales creaţiei poetului, indiferent dacă nu l-a făcut fericit sau l-a făcut nefericit: „Tu nu m-ai făcut fericit, şi poate că nu sunt nici capabil de a fi, tu nu m-ai făcut nici atât de nefericit încât să mă nimicesc, dar ceea ce era mai adânc ascuns în sufletul meu, privirea ta l-a scos la lumina zilei. Văzându-te, am ştiut că tu eşti singura fiinţă în lume care, în mod fatal, fie că vreau eu, fie că nu voiesc, are să determine întreaga mea viaţă."

Asemănarea între strania „declaraţie de dragoste", de o derutantă ambiguitate, şi ideaţia unor fragmente din *Scrisoarea V* (Dalila), a cărei primă versiune s-ar situa cam în această vreme este izbitoare: imaginea femeii „umbră adâncă a vieţii mele întregi", fie că ea răspunde sau nu la dragostea artistului, trezeşte în el şi lămureşte marile impulsuri obscure ale forţelor creatoare. Ca şi Goethe, Eminescu avea nevoie necontenit de prezenţa proiectată într-o paradigmă oarecare, indiferent care, a eternului feminin. De aceea versurile parcă traduc scrisoarea în limbă poetică:

„Ea nici poate să-nţeleagă că nu *tu* o vrei... Că-n tine
E un demon ce-nsetează după dulcile-i lumine,
C-acel demon plânge, râde, neputând s-audă plânsu-şi,
Că o vrea spre-a se-nţelege în sfârşit pe sine însuşi..."

De fapt, declaraţia de dragoste, atent descifrată, şi dincolo de gingăşia sentimentelor de compasiune, era una de retrospectivă. Fascinaţia se risipise, ruptura se produsese. Simpla explicaţie a raportului dintre imaginea ei şi creativitatea lui (care, aşa cum reiese din *Dalila*, fusese un eşec), dovedea o ridicare certă deasupra obiectului iubirii, care însemna o evidentă detaşare. Şi între poeziile pe care i le publicau *Convorbirile* la 1 septembrie, alături de *Atât de fragedă...* şi de *Rugăciunea unui dac*, figura *De câte ori, iubito...*

Simbolul, folosit aici pentru întâia oară de Eminescu și învestit cu o turburătoare putere de sugestie, moartea păsării părăsite deasupra oceanului de gheață, sub cerul stins, semnifica stingerea ireversibila a iubirii, durerea fără leac a îndrăgostitului care nu va mai trăi decât din amintiri.

Vorbind despre această poezie, Mite Kremnitz scria:

„Odată aduse cântecul său *Pescărușul*; eu îl tradusei în nemțește și cu această ocazie, îl rugai, jumătate în glumă, jumătate în serios, să nu mai zugrăvească mereu în poeziile sale tablouri așa de posomorâte. El îmi răspunse foarte amabil, iar eu îi promisei o pictură pe lemn, pe care tocmai o făceam, și pe care o admirase mult, dacă ar voi să încerce o dată serios să creadă în partea bună a vieții. Când vorbeam așa cu el, îi strălucea fața de un surâs blând dar de superioritate; se purta cu mine ca un înțelept și ca un tată, și se bucura de prezența mea, dojenindu-mă ca pe un copil, pentru că eu, după părerea lui, nu cunoscusem niciodată părțile întunecate ale vieții, și toate cunoștințele mele asupra realității erau, cum zicea el, *aus den Fingern gesogen*. «Da' nu știi mata, nu știi nimica», spunea el în sfârșit, cu totul fermecat, ca și cum ar fi stat de vorbă cu un copil care i-ar fi spus vrute și nevrute. Dacă însă uneori stăruiam serios în părerea mea, spunându-i că nu e nevoie să le fi trăit pe toate însuși ca să le cunoști și înțelegi, devenea posomorât și nervos, și atunci mă convingeam eu însămi că nu știu nimic! Atâta amărăciune și vină va fi apăsat pe tânărul om de lângă mine."

Desprinsă din marele poem *Gemenii*, pentru a căpăta semnificație de sine stătătoare, *Rugăciunea unui dac* (sau *Nirvana*, cum propusese Eminescu într-un alt titlu), expresie a unei suferințe omenești ajunsă la capătul puterii de îndurare, dar depășită prin cunoașterea superioară a mecanismelor vieții și care va acționa ca un calmant al voinței de a trăi, își trăgea obârșia pe de o parte din cărțile indice (Rig-Veda), *Bhagavad Gita*, pe de alta din unele idei emise de Schopenhauer cu privire la soarta omului

superior. Recunoscându-se în toate ipostazele suferinţei umane, acesta le ia asupră-şi în totalitatea lor, într-un fel apropiat de cel hristic, pentru ca apoi să se nege liber şi voluntar, cufundându-se în „stingerea eternă".

Dar rezonanţa adânc elegiacă a unora dintre versuri ridică poemul deasupra suferinţelor teoretice ale unui erou romantic, dând glas şi nefericirii personale mult subestimate totuşi, distanţa dintre prima versiune şi cea definitivă coincizând cu perioada marilor dezamăgiri şi a însingurării tot mai sumbre.

Citind *Atât de fragedă...* a doua zi după apariţia în *Convorbiri*, Veronica îi scria parcă iritată, neizbutind să se recunoască în poezia inspirată totuşi de ea: „... Versurile tale m-au făcut cu durere să simt că o figură *souverainement supérieure* m-a alungat afară din sufletul tău, unde poate fără drept şi fără veste mă introdusesem. Scriindu-ţi, plâng lacrimi de durere, durere nouă şi necunoscută mie până acum..."

Tânguioasa jeluire l-a înduioşat, poate, pe poet, care s-a hotărât să plece la Iaşi. În după-amiaza din ajunul plecării a trecut pe la casa Kremnitz, unde i-a povestit lui Baby basmul lui Creangă, *Capra cu trei iezi* şi a ascultat nuvela *Ein Lebensbild* (tradusă de Maiorescu: *Un caracter de artist*), în care Mite încercase să-i schiţeze portretul. Eminescu avea intenţia să treacă şi pe la Botoşani să vadă pe sora sa Harieta, paralizată, şi Mite cumpărase pentru ea un cadou pe care, în obişnuita lui mândrie, poetul avea să simuleze că l-a uitat.

Ajuns la Iaşi, a reintrat câteva zile în atmosfera acelei iubiri dulci-amare, deşi avea intuiţia sfârşitului nefericit, dedusă din anii de experienţă anterioară. A adus-o pe Veronica chiar la Bucureşti (unde el locuia acum pe Calea Victoriei, nr. 107), hotărât, ca un om de onoare, să se căsătorească. Iacob Negruzzi, care i-a văzut împreună, spunea că Eminescu i-a prezentat drept logodnica lui pe doamna Micle, care radia de fericire.

Firește, lucrurile n-au rămas aci. Îndrăgostiţii s-au certat,

Maiorescu s-a împotrivit la căsătorie şi Veronica s-a întors la Iaşi. Poetul a rămas singur, cu mângâierea icoanelor din trecut, ca în cele trei sonete publicate (împreună cu *Freamăt de codru*, *Revedere* şi *Despărţire*) la 1 octombrie în *Convorbiri* şi în care răsunau ecourile tuturor despărţirilor, concentrate în sonorităţile dureroase ale acestor versuri, fără pereche lirică. Admirator pătimaş al lui Shakespeare, aşa cum reiese din atâtea pagini, Eminescu lucrase între 1877 şi '79 la tălmăciri din sonetele „divinului Brit", şi dăduse o interesantă şi personală traducere a sonetului XXVII:

„Sătul de lucru caut noaptea patul,
Dar al meu suflet un drumeţ se face..."

Sonetele proprii, cu încă destul iz shakespearian, ca de pildă la începutul celui de-al treilea, ajung însă la o realizare care în limba română echivalează perfecţiunea elizabetanului. Atmosfera de incantaţie, izbutită cu ajutorul unei maxime muzicalităţi a versului, convine admirabil evocării fantomatice a iubitei:

„Când însuşi glasul gândurilor tace,
Mă-ngână cântul unei dulci evlavii –
Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei?
Din neguri reci plutind te vei desface?..."

Intensitatea sentimentului de dor şi durere dăruieşte materialitate iubitei din însăşi a lui substanţă. Iluzia revenirii, ca o magică invocare, e de o forţă şi o tristeţe egale, iar egalitatea blândă a sonurilor (întemeiată între suspin şi murmur pe sunetul *î* care-l obseda pe poet) dă o armonie şi o pace neobişnuită durerii, sublimând-o. Nu credem că tot meşteşugul şi toate inovaţiile poeziei moderne să fi dat o piesă lirică de această concentrare a simţirii şi fluiditate a versului.

Revedere aducea o modalitate nouă a tratării folclorului, proprie maturităţii eminesciene. Până atunci îmbogăţise mai ales simplele scheme ale basmelor populare cu somptuoasa înveşmântare romantică, în *Făt-Frumos din lacrimă* sau în *Călin – file din poveste.*

Ideea filosofică primea acum tiparul simplu al versului popular pentru a afirma încă o dată perenitatea naturii în raport cu schimbătoarea soartă a omului „pe pământ rătăcitor":

„– Ce mi-i vremea, când de veacuri
Stele-mi scânteie pe lacuri..."

Poetul care pierduse natura, ca poetul sentimental din tipologia schilleriană, se întorcea din când în când spre ea ca spre o permanenţă salutară, ca spre un fundal etern neschimbat al lumii, pe care se desfăşoară mărunta dramă a condiţiei umane.

În iarna care a urmat, '79-'80 a fost iar bântuit de gânduri întunecate. Pe lângă munca istovitoare pe care, după plecarea lui Slavici, o depunea la *Timpul*, în noua calitate de redactor-şef, având de umplut, el singur, zilnic, coala de ziar, pe lângă lipsurile materiale niciodată ameliorate şi pe lângă starea proastă a sănătăţii, mai era apăsat şi de singurătate, pe care totuşi o căuta ca pe un balsam. De sărbători a evitat cercul vesel al prietenilor pe care-l frecventase în alţi ani, şi-n noaptea de Anul nou, când Bucureştii fremătau de petrecere şi voie bună, el, închis în odaia săracă, reunea încă o dată, aşa cum făcuse cu trei ani mai înainte, în momentul primei rupturi cu Veronica, reunea într-un singur gând, profund deprimat, amintirea mamei cu dorinţa stingerii proprii şi cu imaginea iubirii pierdute. E într-adevăr la această dată a primei versiuni din poezia *O, mamă...*, „un soliloquiu al umbrelor la revelionul unui pustnic", aducător aminte de toate durerile.

În primăvară, de Paşti, cu toate chemările duioase ale Harietei, nu-şi poate părăsi locul chinului şi-i scrie surorii infirme

o scrisoare de scuze în care se arată obosit peste măsură, „bolnav și trupește, dar și mai mult sufletește". Făcea loc și unei scurte confesiuni, pline de drojdia amărăciunilor:

„Poate la toamnă... Dar să nu mai vorbesc, nu de toamnă, ci nici de ziua de mâni... Lumea-i schimbăcioasă și toate visurile noastre și nădejdile sunt făcute ca să se spulbere în vânt. Toamna anului e una pe an, apoi [î]i urmează primăvară. Toamna vieții vine fără să știi când, nici de unde... numai vezi că totul a trecut pentru a nu se mai întoarce. Și-atunci se simte omul bătrân, foarte bătrân, și ar vrea să moară.

E mult de atunci, Harietă, de când eram mici de tot și ne spuneau moșnegii povești. Povești sunt toate în lumea asta.

Al tău Mihai"

Vorbea iar ca de foarte departe, ca dintr-o negură în care ar fi voit să se piardă. Dar nu uita de aceea care, în atâtea rânduri, îi rănise inima și o ruga pe Harieta să-i comunice doamnei Micle că „între scrisorile ce i s-a trimis din partea unui om, este una în plic care trebuie arsă și pe care acel om n-a îndrăznit s-o puie pe foc". Așa se explică de ce, după două luni, Veronica avea să-i înapoieze manuscrisul *Dorinței*, trimis ei cu patru ani în urmă, scriind pe cealaltă parte a hârtiei, rece și disprețuitor:

27 Juin 1880

„Monsieur,

Vos lettres seront détruites d'aujourd'hui en un mois. Je trouve parmi mes paperasses de vos poésies, je me fais un devoir à vous les rendre.

Agréez etc.,

Veronica"

În mijlocul existenţei cenuşii, al prozei amare pe care o trăia în fiecare zi din nou de la răsăritul la apusul soarelui, i-au scânteiat în aduceri aminte vechile visuri de fericire, beţia unui vis de vară. Şi se întâmplă ca tocmai această amintire, transfigurată, să fie, prin deznădejdea care o va urma, prevestitoare de sfârşit, de cântec de lebădă, cea mai desăvârşită vorbire despre dragoste din câte s-au cunoscut la noi. Toate armoniile, toate luminile, toate sunetele euforice, toate parfumurile îşi răspund în tainice corespondenţe, luând parte la iubirea ameţitoare a îndrăgostiţilor care se proiectează, uriaşă, pe un fundal cosmic, depăşind viaţa şi moartea. Vorbele castelanei înfiorează cu adâncimea lor, exprimând aspiraţia poetului de a atinge absolutul şi pe acest tărâm al iubirii. Natura întreagă poartă, delirând, întreaga povară a pasiunii eroilor lirici, ca în Tristan şi Isolda, ca în Pelléas şi Melisanda:

„... O, ascultă numa-ncoace,
Cum la vorbă mii de valuri stau cu stelele proroace!
Codrii negri aiurează şi izvoarele-i albastre
Povestesc ele-n de ele numai dragostele noastre.
Şi luceferii ce tremur aşa reci prin negre cetini,
Tot pământul, lacul, cerul... toate, toate ni-s prietini...
Ai putea să lepezi cârma şi lopeţile să lepezi,
După propria lor voie să ne ducă unde repezi,
Căci oriunde numai ele ar dori ca să ne poarte,
Pretutindeni fericire... de-i viaţă, de e moarte."

Mirifica evocare a unei lumi ideale, dominate de Erosul atotarmonizator, din partea I a *Scrisorii IV* a luat fiinţă într-o clipă de răgaz luminos. Eminescu fusese poftit de Slavici, într-o zi de sărbătoare, la Măgurele, la şcoala de fete Oteteleşeanu, pe care el o conducea ca director.

Şi seara, lacul cu ape clare, pe care lunecau câteva lebede, i-a părut dintr-o dată ca din altă lume, iar în întuneric, fosta

casă boierească s-a schimbat în castel singuratic, adăpostind pe domniţa ideală a gândurilor lui.

Un astfel de potenţial liric cerea imperios revărsare asupra unui obiect mai apropiat al efuziunilor, care a şi fost găsit în persoana doamnei Cleopatra Poenaru, fiica pictorului Lecca, asiduă frecventatoare a cercului junimist.

Poetul, în afara muncii sale extenuante, desfăşura acum lungi discuţii cu caracter lingvistic şi literar cu savantul Moses Gaster, apropiat prieten, pe marginea unor texte vechi româneşti (acesta pregătind valoroasa sa crestomaţie), citite fie acasă la poet (acum pe strada Segmentului 9, mahalaua Sf. Constantin), fie pe o bancă într-un parc public, deoarece, grijuliu de soarta manuscriselor achiziţionate cu trudă, Eminescu nu voia să le împrumute.

Tot literare şi filosofice discuţii purta şi cu Eduard Grisebach, consulul german la Bucureşti, intelectual subţire, poet şi editor al lui Schopenhauer.

Şi totuşi găsea timp să se plimbe seara, ca un adolescent, pe sub ferestrele Cleopatrei, pe strada Cometa, şi să-i scrie versuri de îndurerată imputare, ca acelea din mai târziu publicata poezie *Pe lângă plopii fără soţ*, singura, superba mărturie a conştiinţei poetului de genialitatea sa.

Cei din jur priveau şi făceau haz de noua înflăcărare, tot nefericită, căci doamna primise, se pare, cuvintele lui aprinse, cu un hohot de râs. O scrisoare a lui Titu Maiorescu din 22 septembrie 1880 îl punea pe N. Gane la curent cu cele ce se mai petreceau la Bucureşti: „Miercurile noastre literare se ţin regulat. Creangă ne citeşte acum ceva, unul Gaster, din Breslau, ne vorbeşte despre poveştile noastre comparate cu cele indice şi talmudice. Slavici are un studiu etnografic despre transilvăneni, şi Eminescu, amorezat de d-na Poenaru-Lecca, găseşte în această doamnă cam corpolentă multă inspiraţie."

Şi Mite Kremnitz, în câteva scrisori succesive în toamna aceasta, îi descria tot lui Gane starea sufletească a poetului:

„Aussi... Eminescu était-il tout désespéré hier, si j'étais mechante comme vous je dirais que l'absence de la dame de son coeur expliquerait sa mélancolie. Le pauvre garçon! Je crois qu'elle a répondu à ses déclarations par un éclat de rire..."

Cu Creangă, care se afla în București pentru unele ședințe ale Consiliului general al Instrucțiunii, a petrecut câteva seri la Junimea, unde s-a citit prima parte a *Amintirilor din copilărie*, și la gazda humulesteanului, unde l-a vizitat, împreună cu Slavici. Cu toată dragostea care-i lega, Creangă nu va fi lipsit să observe starea nefericită în care se afla Eminescu: obosit, palid, preocupat, absent, mereu tăcut și închis, atât de departe de vechiul Mihai, entuziast, năzdrăvan, luminos, de la începutul prieteniei lor.

Și totuși, viața publică a țării îi suscita același interes pasionat. Un ciclu de articole din 1880, un ciclu de cinci „studii asupra situației" vădea un Eminescu la fel de patriot, la fel de cinstit, căutător al adevărului, un Eminescu ajuns la deplina maturitate a stilului publicistic.

Sinceritatea absolută din aceste articole, dorința de scoatere la iveală a unor situații grave nu pentru înfundarea adversarilor politici, ci pentru descoperirea unor soluții de îndreptare de pe urma cărora să profite obștea neamului, ținuta etică impecabilă, vehemența tonului aproape profetic susținută de un stil excepțional fac din ele adevărate pagini de antologie jurnalistică în peisajul acela al unei prese sterpe și sforăitoare.

Și mai e impresionantă, prin convergența care se vădește în toate laturile activității creatoare eminesciene, analogia dintre ideile, imaginile și tonul acestor articole, și substanța *Scrisorilor*, acum lucrate, desăvârșite, și mai ales a *Scrisorii III*.

În articolul al doilea, *Independența română*, se incrimina climatul de mizerie morală care se instala și la care contribuiseră „școalele, în care mii de copii în loc de idei învață papagalicește mii de mii de cuvinte, criteriile politice ce primesc bun și rău, numai de-ai lor să fie, uzurparea de reputațiuni lesne de operat

în mijlocul unui popor incult, câştigul fără muncă, deci imoral al nulităţilor, care au impertinenţă destulă de-a se impune, sistematica lăudare a mediocrităţilor de către camaraderii, glorificarea răului şi absoluta paralizare a celor buni de a putea, prin acest zgomot de iarmaroc, să demaşte acest bal mascat de panglicari şi de negustori de vorbe". Sunt aci propoziţii arzătoare de un substrat etic neînfrânt şi în care Eminescu zugrăveşte sintetic, şi cu atât mai dramatic, bâlciul trist al politicii. Şi mereu revin imaginile groteşti ale bâlciului, panglicarilor, stâlpilor de cafenele şi chiar a casei de nebuni (în *Declasarea*, apărut la 24 februarie), caracterizând esenţa vieţii politice liberale, al cărei atac culminează cu partea finală a *Scrisorii III*, continuare logică a unei viziuni satirice globale.

În acei ani de întrebări fundamentale, la care răspunsurile nu mai erau teoretice, discursive, grandilocvente ca în vremea tinereţii titanic rebele, ci amare şi concise, izvorâte nu din lecturi sau din auzite, ci dintr-o experienţă, profund dezamăgitoare, preocuparea de adevăr în artă dubla cercetarea adevărului în cunoaştere, în etică şi în politică. Postumele anilor '79–'80 abundă în căutări, în reflecţii asupra artei proprii, asupra evoluţiei creatoare şi a gândirii sale. Analizând, cu acea capacitate de obiectivare, care îi era proprie, mersul vieţii lui de la nădejde şi iluzie, de la armonie şi vis, la decepţie şi răceala sceptică, dezvoltă ideea din *O rămâi...*, în postuma *O, înţelepciune, ai aripi de ceară*. Dezabuzarea, corolarul maturităţii ajunse prin experienţă sceptică, a „desfrunzit a visurilor vară", a secătuit imaginaţia exuberantă a poetului:

„În viaţa mea – un rai în asfinţire –
Se scuturau flori albe de migdal;
Un vis purtam în fiece gândire,
Cum lacul poart-o stea pe orice val.

Şi tot ce codrul a gândit cu jale
În umbra sa pătată de lumini,
Ce spun' izvorul lunecând la vale,
Ce spune culmea, lunca de arini,
Ce spune noaptea cerurilor sale,
Ce lunii spun luceferii senini
Se adunau în râsul meu, în plânsu-mi,
De mă uitam răpit pe mine însumi.

În van cat întregimea vieţii mele
Şi armonia dulcii tinereţi;
Cu-a tale lumi, cu mii de mii de stele,
O, cer, tu astăzi cifre mă înveţi;
Putere oarbă le-aruncă pe ele,
Lipseşte viaţa acestei vieţi;
Ce-a fost frumos e azi numai părere –
Când nu mai crezi, să cânţi mai ai putere?"

Pierderea înfloritei tinereţi, a minţii şi credinţei, a idealurilor, istovirea sensurilor, a valorilor vieţii a dus la uscarea creativităţii. Ceea ce a rămas după încheierea dialogului fericit cu natura, sunt numai „cifre", semne reci şi uscate cărora le lipseşte substanţa vitală, aceea care dădea sens şi artei, ca şi vieţii. Incertitudinea, îndoielile apasă greu, ca o anatemă asupra minţii omeneşti.

Şi la fel în *Ca o făclie*, în *O, stingă-se a vieţii*, în *Urât şi sărăcie* se strânge amarul cerc al întrebărilor despre rostul artei la fel de zadarnic ca şi acela al existenţei, întrebări puse cu îndărătnicia deznădejdii, în tonalitatea minoră a unui *lamento* final. Dar dincolo de durerea fără leac a existenţei, el găsea pentru artă în general posibilitatea atingerii adevărului şi a înnoirii, prin adăparea la două surse vechi de adevăr: arta Antichităţii clasice şi folclorul. Folclorul a fost însoţitorul nedespărţit al vieţii poetului, dascălul cu înţelepciune milenară şi tinereţe fără asfinţit. Arta clasică a fost

însă tot mai mult descoperirea maturităţii eminesciene. Într-un articol din *Timpul* din 28 iunie 1880, despre învăţământul clasic, Eminescu răspundea unui om politic liberal care punea toate relele pe socoteala învăţământului umanistic, a studiilor clasice. Dezvoltând ideea lui despre necesitatea unui bun învăţământ clasic, scriitorul făcea elogiul artei celor vechi, cu o inteligenţă extraordinară a nuanţelor şi proporţiilor:

„Cultura clasică are calitatea determinată de-a creşte, ea este în esenţă educativă, şi iată ce-a lipsit şcoalelor noastre până-acum şi le va lipsi încă mult timp înainte. A învăţa vocabule latine pe dinafară, fără a fi pătruns de acel adânc spirit de adevăr, de pregnanţă şi de frumuseţe a antichităţii clasice, a învăţa regule gramaticale fără a fi pătruns acea simetrie intelectuală a cugetării antice este o muncă zadarnică, o literă fără înţeles. Fixat o dată pentru totdeauna, nemaiputându-se schimba, căci aparţine unor timpi de mult încheiaţi, spiritul antichităţii e regulatorul statornic al inteligenţei şi al caracterului şi izvorul simţului istoric."

Scurta analiză era întreprinsă în acel tipic spirit eminescian care concentra esenţele problemelor discutate în formulări admirabile prin concizia lor, ea însăşi clasică. Neîntrerupt către adevăr, către sensurile fundamentale ale fenomenelor se îndrepta cercetarea gânditorului, aşa încât şi clasicismul antichităţii se circumscria în datele lui definitive.

Paideia, calitatea dominantă a culturii clasice de a creşte, de a forma personalităţi, într-un consens cu natura, depozitara tuturor adevărurilor, era afirmată în primul rând. Apoi îndepărtarea de litera lucrurilor şi neostoita sete de fond îl ducea spre repetata insistare asupra adevărului artei antice, care îl făcea să construiască o imagine cu adevărat neoclasică, în duhul lui Winckelmann sau Goethe, despre „pururea tânăra şi senina antichitate".

Era vremea traducerilor întreprinse din Horaţiu, din ode şi epistole, acum dădea *Către Mercur* (*Ode* – III – 11), *Către Bullatius* (*Epistole* – I – 11), *Către sclav* (*Ode* – I – 58) etc.

De acum datau şi exerciţiile de metrică clasică ce vor culmina cu frumoasa, ciudata *Odă în metru antic*, în care atitudinea romantic-byroniană a eroului liric era strânsă în perfect cristalina strofă safică. Poezia eminesciană evolua, sub semnul acestor puternice înrâuriri clasice conjugate, cu o arzătoare aspiraţie spre clasicitate, spre o clasicizare tot mai evidentă, toate preocupările, toate tendinţele se încrucişează, se amestecă în dozaje variate în opera fundamentală a epocii bucureştene, *Scrisorile*, definitivate acum, deşi începute, în primele versuri, cu ani înainte, şi publicate, cu excepţia celei de-a V-a, postumă, între februarie şi septembrie 1881.

Adevărată trecere în revistă a panoramei deşertăciunilor contemporane, ciclul definitivat al *Scrisorilor* apare ca o nouă, unitară expresie de gândire şi creaţie, arată o ipostază până acum necunoscută a lui Eminescu, poetul satiric: dezgustat, rănit, sfâşiat de durerea de a-şi vedea prăbuşite idealurile unei tinereţi rămase parcă departe în urmă, el devenea sarcastic, nemilos, violent în atacul la adresa unei lumi urâte şi întunecate, de filistini. În contraste violente între ideal şi real, între ceea ce a visat şi a trăit, zugrăvea cu mijloace romantice, sublime şi groteşti, după înălţimea idealului sau vulgaritatea realului, toate nefericirile care copleşesc viaţa omului de geniu, disprețuit, înfrânt, strivit în contingentul de tină.

Tragedia cu adevărat faustică a minţii uriaşe care îşi reprezintă tainele creaţiei mari, iar pe pământ se zbate închisă într-un înveliş sărac şi umilit, acela al bătrânului dascăl, face obiectul *Scrisorii I*. Coborârea în destinul actual şi mai ales viitor al savantului genial provoca în poet furtuni de amărăciune în care se amestecau, nediferenţiat, într-un dramatic vălmăşag, referirile la nefericirea eroului şi la cea proprie. Şi revanşa, singura consolatoare, consta în cunoaştere, în aruncarea superbă a gândului înspre obârşiile lumii, înspre cosmogonia care se desfăşoară în accentele unui adevărat imn al creaţiunii, cuprinzând tot ceea ce gândirea

tradiţională a pus în *Vede*, tot ce epoca modernă adusese cu Kant şi Laplace, cu adaosul inefabil al viziunii eminesciene. Apoi în tonuri solemne, dascălul evocă apocalipsa, de o măreţie şi de o tristeţe grandioasă, cosmică. Perspectivele cosmice din a căror înălţime poetul stăpânea şi privea lumea se numără printre cele mai vaste şi mai sugestive pe care le-a născocit vreodată fantezia romantică. Ele sunt mai adevărate decât cele zugrăvite de Jean Paul ori de Shelley, pentru că reunesc patosul gândirii ştiinţifice şi al celei filosofice, cu izbânda artei. Te simţi dintr-odată martor al creaţiei, eşti prins în hora sferelor cereşti şi asculţi pitagoreica lor muzică pe care versurile o sugerează.

În acelaşi univers, de protest şi dramă personală a creatorului care refuză compromisul, se menţinea şi *Scrisoarea II*, zvâcnet dureros al celui care nu poate abandona calea grea şi îngustă spre arta adevărată.

Scrisoarea III face o breşă în unitatea tematică a ciclului, prin aceea că nu mai vorbeşte despre drama personală, ci despre gloria trecută şi suferinţele prezente ale patriei. Foarte amplu, poemul, de aproape 300 versuri, însumează o mare varietate de idei şi forme poetice.

O scenă de dragoste între sultan şi lună se desfăşoară în spiritul caracteristic al eroticii eminesciene, cu accente parcă de muzică shakespeariană, plină de dulceaţă şi graţie:

„Înflorea cărarea ca de pasul blândei primăveri,
Ochii ei sunt plini de umbra tăinuitelor dureri;
Codrii se înfiorează de atâta frumuseţe,
Apele-ncreţesc în tremur străveziile lor feţe,
Pulbere de diamante cade fină ca o bură,
Scânteind plutea prin aer şi pe toate din natură
Şi prin mândra fermecare sun-o muzică de şoapte,
Iar pe ceruri se înalţă curcubeele de noapte…"

Celebra scenă a înfruntării între cei doi conducători de popoare e concepută ca o structură dramatică, în tehnica ei dominată de dialogul care individualizează, contrastant, caracterele, opunând retorica pompoasă a lui Baiazid simplităţii cuviincioase şi profunde a bătrânului domnitor.

Apoi tabloul bătăliei cu victoria „armiei române" e construit într-un fragment epic, de o remarcabilă forţă, şi e urmat de o fermecătoare inserţie de inspiraţie folclorică, cuprinzând scrisoarea fiului lui Mircea către doamna sa.

Iar totul culminează cu un şuvoi de invective care se abat necruţător asupra prezentului mizer, strâns într-un cortegiu grotesc demn de pana satirică a unui Swift.

Risipirea iubirii, altă ipostază a cunoaşterii, a aspiraţiei către demiurgie la Eminescu, se oglindea dramatic în *Scrisoarea IV*, care reunea extrem de expresiv idealul şi realul într-o construcţie de simetrii perfecte între Eros şi Thanatos. Adică acea văratecă împlinire, posibilă doar în planul imaginarului, contrasta violent cu proza nefericită a dragostei care se stingea în amarele condiţii ale realului.

Dulceaţa armoniilor închipuite în cosmosul stăpânit de Eros era dezminţită grav de dezbinarea produsă în sufletul îndrăgostitului, prin pierderea iubirii, dezbinare echivalând cu nebunia, sau moartea.

De fapt, dispreţul pentru femeie şi pentru iubire ca atare, postulate de îndrăgostitul dezamăgit care a căutat absolutul în toate, nu constituia decât o consolare livrescă, de natură filosofică, întemeiată pe citate din *Metafizica amorului* de Schopenhauer. Printre rânduri străbătea însă regretul amar pentru viaţa lui omeneşte neîmplinită şi un fel de stranie premoniţie a sfârşitului iminent.

Scrisoarea V, *Dalila*, postumă, aduce o corelaţie nouă, în contextul unei fabulaţii asemănătoare celei din *Scrisoarea IV*, între dragoste şi necesitatea creatorului de a se împlini lăuntric.

Nu cunoaştem versuri mai potrivite acestei idei care a bântuit atâtea minţi creatoare decât cele eminesciene:

„S-ar pricepe pe el însuşi acel demon... s-ar renaşte,
Mistuit de focul propriu, el atunci s-ar recunoaşte
Şi, pătruns de-ale lui patimi şi amoru-i, cu nesaţiu
El ar frânge-n vers adonic limba lui ca şi Horaţiu;
Ar atrage-n visu-i mândru a izvoarelor murmururi,
Umbra umedă din codri, stelele ce ard de-a pururi,
Şi-n acel moment de taină, când s-ar crede că-i ferice,
Poate-ar învia în ochiu-i ochiul lumii cei antice."

Arta clasică apărea şi aci ca un liman al perfecţiunii, în spiritul maturităţii eminesciene aspirând spre clasicitate.

Scrisorile nu s-au bucurat de o prea bună primire, o dovedeşte şi reacţia unuia din membrii Junimii la lectura *Scrisorii III*.

La Iaşi, în casa lui Vasile Pogor, s-a ţinut la 28 martie 1881, o şedinţă în care s-a citit *Scrisoarea III*, adusă de Maiorescu proaspăt sosit din Bucureşti să ţină o conferinţă. În clipa când s-a ajuns la portretul grotesc al liberalului în care nimănui nu-i era greu să recunoască pe C. A. Rosetti, Gh. Panu s-a sculat în picioare şi a strigat indignat: „Nădăjduiesc că poezia aceasta nu se va publica în *Convorbiri literare*" – şi a părăsit încăperea.

Că Eminescu era, în perioada aceea, plictisit şi dezgustat de toată sforăria politică şi de întreaga activitate gazetărească, o atestă şi scrisorile către I. Negruzzi şi Gh. Eminovici, din 18 martie 1881, la patru zile după proclamarea regatului. Comunicându-i tatălui său că a suferit şi el de „friguri de primăvară", îşi cerea scuze de a fi întârziat să răspundă la scrisoarea în versuri pe care căminarul i-o trimisese: „N-am răspuns numaidecât pentru că m-a apucat proclamarea regatului pe dinainte şi-n asemenea împrejurări noi negustorii de gogoşi şi braşoave, adică (noi) gazetarii, suntem foarte ocupaţi. Aş dori din toată inima să vin

acasă să vă văd, dac-aş găsi vrun om de încredere care să-mi ţie locul, căci negustoria asta, pe lângă că n-aduce nimic, nici nu te îngăduie să închizi o zi-două dugheana şi să mai iei lumea în cap, ci-n toate zilele trebuie omul să-şi bată capul ca să afle minciuni nouă...

Îl rog pe Nicu să-mi scrie mai des şi să nu se uite la aceea că nu-i răspund, căci, dacă am aşa de puţină vreme de scris şi dacă mi-e acru sufletul de cerneală şi de condei, citesc totuşi cu multă bucurie scrisorile ce le primesc de la d-voastră."

Adevăruri de felul acesta spunea Eminescu nu numai despre activitatea la ziarul conservator, ci şi despre membrii cei mai marcanţi ai partidului, fără cruţare. Aşa de pildă, a intrat în conflict cu Alexandru Lahovary, care nu înţelegea „independenţa aceasta a lui Eminescu" şi a refuzat să mai treacă prin redacţie spre marea satisfacţie a lui Eminescu şi Caragiale. De altfel, Caragiale susţinea că şi „baraca" *Timpului* e şubredă şi partidul conservator e „pe dric". Şi cum sărăcia de fonduri a ziarului creştea pe măsură ce „şefii" erau mai iritaţi de libertăţile pe care şi le luau redactorii, Caragiale a şi plecat în vara aceea de la *Timpul*, după ce-i spusese în prealabil lui Slavici: „... de mult mi s-a făcut lehamite de a mă lupta pentru o cauză pierdută şi umblu mereu să fac un împrumut pentru ca să mă răscumpăr şi să scap de aici".

Eminescu a rămas, deci, singur acum, cu toată răspunderea şi cu toată munca asupra lui. Scria tot mai puţin şi, în cursul anului, afară de *Scrisori*, n-a mai publicat decât o traducere din Schiller, balada *Mănuşa*, făcută la rugămintea lui Grisebach pentru un volum apărut în Germania şi conţinând, pe lângă originalul împodobit de ilustraţii hazlii, treisprezece tălmăciri în limbile europene cele mai cunoscute.

Locuia acum în strada Biserica Enei nr. 1 (aproape de casa familiei Kremnitz care stătea la numărul 16), într-o cameră la etaj, cu o singură fereastră care dădea printr-un geamlâc, spre o curte interioară. Aci l-a primit peste vară pe tatăl său, venit

să împartă copiilor, încă în viaţă fiind, bruma de avuţie ce-i mai rămăsese.

Gândul i se abătea totuşi către Veronica şi o scrisoare din iunie 1881, trimisă din Constanţa, avea un ton destul de afectuos.

Dar spre toamnă, desfăşurând o activitate febrilă la ziar, din pricina ritmului înnebunitor al unui cotidian redactat de un singur om, luând parte, în calitatea sa de redactor-şef, la întrunirile comitetului de direcţie al partidului conservator, măcinat de tulburări lăuntrice, trebuia să mai afle, în depresiunea în care se zbătea, şi despre trecătoarea, inconştienta aventură a Veronicăi cu Caragiale, pe atunci revizor şcolar pentru districtele Iaşi şi Neamţ. Şi auzise despre lucrurile acestea chiar din gura lui Caragiale, care, de altfel, ceruse mutarea într-alt judeţ, poate tocmai ca să evite orice fel de complicaţii, fiindcă între timp Eminescu se împăcase (pentru a câta oară?) cu doamna Micle.

De Crăciunul petrecut tot în familia Kremnitz, după obiceiul german, cu daruri aduse de mesagerii purtând măşti şi strigând *Jul Klapp!*, Eminescu şi Caragiale, atât de prieteni înainte, s-au împuns întruna, spre marea nemulţumire a lui Maiorescu, ca şi, probabil, a gazdelor şi a tuturor celor de faţă, printre care se numărau Slavici, Chibici şi alţi amici intimi.

Şi iarăşi, iarna aceasta şi primăvara lui '82 au fost pline de reînnoita dorinţă a căsătoriei cu Veronica, în ciuda neliniştii şi a suspiciunilor legate de comportamentul ei. Ştiind acest lucru, ea îi scria la 9 februarie 1882: „La ce s-ar reduce atunci toată iubirea câtă o am pentru tine? Crezi tu în ea? Sau crezi că joc o comedie? De ce eşti slab tocmai acolo unde ar trebui să fii bărbat şi pentru ce ai avut tăria de a mă lăsa să-ţi plâng doi ani urmele tale, şi azi când soarta ne-a reconciliat, pentru ce te laşi răpit de sentimentul duşman al fiinţei tale, de gelozie?"

Fie că lucra, fie că se afla în tribuna gazetarilor din parlament, fie că asculta concertele marelui violonist Sarasate, în trecere prin Bucureşti, fie că se întâlnea cu prieteni pe care nu-i văzuse de

mult (cum era Epaminonda Bucevski, pictorul, venit în capitală la sfârșitul lui ianuarie pentru rezolvarea polemicei cu Hașdeu în legătură cu adevăratul chip al lui Ștefan cel Mare), îl bântuia mereu gândul acelei căsătorii căreia încerca să-i pregătească minime condiții măcar de prosperare. Ar fi dorit o situație mai sigură, se gândea chiar să se întoarcă la Iași, căuta justificări împotriva învinuirilor Veronicăi, nerăbdătoare și nemaivoind să aștepte. Odată îi spunea: „Bolnav, neavând nici o poziție socială sigură, prin care să-ți pot pregăti un trai modest și poate fericit alături de mine, sărac precum bine știi că sunt și având pururea grija zilei de mâni, tu crezi că aș putea fi atât de nelegiuit să pot veni lângă tine și să nu vreau să vin..." și mai jos: „... tu rămâi în mintea și sufletul meu ceea ce-ai fost totdeauna: visul de aur al vieții mele, singura mea aspirație, și viața cu tine, singura mea speranță. De aceea nu-mi face imputări nedrepte... Dar ce oare să fac în contra imposibilității materiale? Nu pot face nimic și mă lupt în contra și zadarnic și fără chip de a putea învinge.

În această luptă simt că viața mea și chiar puținul talent ce mi l-a îngăduit natura se mistuie fără nici un rezultat."

Pentru căsătorie căuta mai întâi casă și în acest scop s-a consultat cu doamna Slavici, fiindcă ceilalți cunoscuți și prieteni, și în primul rând Maiorescu, se arătau împotriva acestui plan.

Luase cu chirie două odăi pe strada Sf. Constantin, pentru ca Veronica să aibă un mic apartament, dar casa fiind umedă, el s-a mutat la Slavici, pe Calea Victoriei, lângă fosta librărie Pavel Suru. În mai, Veronica îl vizitează aci și zăbovește la el o săptămână. După plecarea ei, la 26 mai, Eminescu rămâne abătut, bolnav (progresează ulcerațiile picioarelor, cum o informează pe Veronica într-o scrisoare) și vara nu poate să-și îngăduie, pe căldurile cele mai mari, nici o zi de răgaz. Dorește cu desperare odihna și n-o poate avea. Îi spune Veronicăi, într-o scrisoare ticluită într-o clipă de oboseală copleșitoare, de dezgust strâns de-a lungul anilor de gazetărie: „Simt că nu mai pot, mă simt că am secat moralicește

şi că mi-ar trebui un lung, lung repaus ca să-mi viu în fire. Şi cu toate acestea, ca lucrătorii cei de rând din fabrici, un asemenea repaus nu-l pot avea nicăieri şi la nimeni. Sunt strivit, nu mă mai regăsesc şi nu mă mai recunosc. Aştept telegramele Havas, ca să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt şi n-aş mai fi ajuns să trăiesc."

O raită a lui Creangă prin Bucureşti îl mai înviorează pe la începutul lui octombrie; împreună asistă la şedinţele Junimii, unde Gaster citeşte din cartea sa despre literatura poporană. Obosit şi deprimat, nu mai scrie, ci cizelează. *Luceafărul*, citit întâia oară în aprilie '82, la Maiorescu, apoi în repetate rânduri, în variante tot mai realizate, tot mai stăruitor lucrate, până toamna târziu, va fi publicat în aprilie 1883 în *Almanahul Societăţii Academice „România Jună"* din Viena. La una dintre lecturi asistă şi Alecsandri, impresionat de frumuseţea versului eminescian (9 noiembrie). În societate, poetul face sforţări pentru a fi celorlalţi bună şi plăcută tovărăşie. În această vreme e remarcat ca un cap fin şi spiritual de Schuyler, ministrul Statelor Unite la Bucureşti. E mereu de faţă la şedinţele Junimii, citind câte ceva din operele lui şi din ale altora. E încântat de nuvela *Margarethe* a Mitei Kremnitz, apreciază tragedia lui Slavici *Gaspar Graziani*.

Dar în ianuarie intră în spital. Săptămânile petrecute acolo i-au ameliorat starea ulceraţiilor, dar nu i-au putut ridica plumbul care îi apăsa tot mai greu spiritul. Când a ieşit, era aproape primăvară.

Ca întotdeauna, în toiul frumuseţii anotimpului, în beţia mugurilor care plesnesc, a pomilor înfloriţi, a verdelui curat care clăteşte de scorii văzul oamenilor, poetul şi-a uitat boala şi nefericirea pentru scurtă vreme. Şi deşi nimic nu-i mai putea răscumpăra de-acum încolo viaţa irosită în umilinţe şi lipsuri, unele mici satisfacţii veniră să întărească o consacrare pentru el inutilă.

După o absenţă destul de lungă, s-a dus la o şedinţă literară ţinută acasă la Maiorescu, la care a dat glas unor poezii, şapte la

număr, piese mici, elegiace, desăvârşite în formă, care vorbeau despre suferinţele dragostei trecute cu atât mai sfâşietor cu cât nici un regret şi nici o plângere nu erau proferate. Cuvintele cădeau ca dintr-o mare depărtare, cu rezonanţe fine şi vătuite, în ceaţa care-l învăluia pe erou. O singură ameninţare sau un reproş vag, şi cu atât mai amar, era cuprins într-o strofă din *Pe lângă plopii fără soţ*:

„Ai fi trăit în veci de veci
Şi rânduri de vieţi,
Cu ale tale braţe reci
Înmărmureai măreţ".

Într-o străfulgerare clarvăzătoare, şi Eminescu, ca şi Shakespeare în sonetele sale, a întrevăzut durabilitatea infinită (la scara vieţii umane, desigur) a operei sale poetice şi menţinerea mereu vie, prin ea, a iubitei, a eternei iubite.

Entuziasmul aprecierilor superlative a cuprins pe toţi cei de faţă, şi pe Iosif Vulcan, cunoştinţă veche şi statornic admirator al poetului, venit în Bucureşti pentru a asista la o sesiune generală a Academiei Române. Cu un gest de gazdă politicoasă, Maiorescu, pentru a-i face plăcerea lui Vulcan, l-a rugat pe Eminescu să dea poeziile citite spre publicare în *Familia*. Astfel: *S-a dus amorul...*, *Când amintirile...*, *De-acum, Ce e amorul?*, *Pe lângă plopii fără soţ*, *Şi dacă...*, *Din noaptea* au apărut în revista ardeleană în cursul anilor 1883 şi '84.

Era ca o întoarcere către tinereţe: poetul a pornit din Transilvania şi a sfârşit tot acolo.

Plin de recunoştinţă şi dându-şi seama şi de sărăcia ce nu încetase să-l apese pe poet, Vulcan i-a trimis un onorariu, modest, desigur, şi mai mult simbolic, reprezentând drepturile de autor. Eminescu a fost într-atât de mişcat de gestul lui Vulcan, încât a închis într-o scrisoare simţămintele variate care-l copleşeau:

recunoştinţa şi dezgustul, oboseala şi entuziasmul, indignarea şi încrederea în soarta poporului său.

Tot în primăvară apare, aşa cum am mai spus, încheind cercul vieţii poetului ca o altă revenire la amintirile tinereţii, *Luceafărul*, marele poem filosofic despre dragoste neîmplinită şi renunţare, culme a gândirii filosofice eminesciene.

Luceafărul reia ideea de renunţare şi indiferenţă a *Glossei* într-o haină nouă, de fabulaţie complicată, îndelung elaborată (în peste nouă ani de lucru), simbolică, dar la fel de accesibilă la primul contact ca şi *Glossa*.

Aci ideea creatorului de geniu fără noroc, notată chiar de poet de-a curmezişul unei foi manuscrise, se detaşează dintr-un şir de imagini, dintr-o structură estetică de perfecţiune geometrică. Simbolistica bogată împrumutată basmului şi mitologiei învăluie sâmburele de viaţă fierbinte care arde în erou, în ciuda răcelii filosofice silit adoptate în final.

Personajul cu două nume, Hyperion (după mitologia greacă) şi Luceafărul (după cea românească) înfăţişează cele două valenţe pururi libere şi pururi solicitate ale creatorului romantic, capacitatea de cunoaştere filosofică şi capacitatea nemăsurată de iubire a eroului. Cu cea dintâi el se aseamănă fiinţelor din prima creaţie, celor eterne, pe care Demiurgul atotştiutor le întruchipează simbolic. Nu întâmplător acesta e singurul care-i ştie numele adevărat, esenţial, din veac, şi-l strigă Hyperion, pentru a-l trezi din zadarnicul vis de dragoste pentru o muritoare.

Cu cea de a doua valenţă eroul e îndreptat spre viaţă şi dragoste, pe care le caută cu o sete nestinsă şi care-l cheamă irezistibil.

Neputând şi nevrând să se împotrivească patimei sale pure, absolute, crescând mereu ca o văpaie din propria-i mistuire, Luceafărul, aşa cum îl numeşte neştiutoarea, se întrupează de două ori, din elementele fundamentale ale universului eminescian, din cer şi apă, ca zeitate marină sau înger, purtând toiag încununat cu trestii, giulgiu albastru, plete de aur moale, şi din foc solar şi

noapte, ca un „demon" melancolic, înveşmântat în negru giulgiu pe capul brun cu cunună de flăcări.

Întrupările acestea nefiind îndestulătoare pentru tânăra fată care nu înţelege, şi e determinată de însăşi starea ei să nu înţeleagă (şi în aceasta stă şi mica dramă şi justificarea Cătălinei), deosebirea de esenţă dintre ea şi Luceafăr, ea îi cere supremul sacrificiu, renunţarea la calitatea lui de nemuritor. Mânat de o sete neistovită de împlinire a dragostei, Luceafărul se îndreaptă spre centrul lumii, spre Demiurg, pentru a-i cere dezlegarea de nemurire. După o convorbire în care Demiurgul îi face o lecţie de cunoaştere, cu depărtate rădăcini neoplatonice sau gnostice, Hyperion e readus la realitatea abstractă şi solitară a existenţei lui, cu atât mai uşor, cu cât iubita dăruise între timp inima ei unui muritor, cu soarta îngemănată:

„Iar tu, Hyperion, rămâi
Oriunde ai apune...
Cere-mi – cuvântul meu dintâi,
Să-ţi dau înţelepciune?
Vrei să dau glas acelei guri,
Ca dup-a ei cântare
Să se ia munţii cu păduri
Şi insulele-n mare?

Vrei poate-n faptă să arăţi
Dreptate şi tărie?
Ţi-aş da pământul în bucăţi
Să-l faci împărăţie.

Îţi dau catarg lângă catarg,
Oştiri spre a străbate
Pământu-n lung şi marea-n larg,
Dar moartea nu se poate..."

Hyperion, din sfera lui, ştia acum, dar cu câtă durere a renunţării, deosebirea dintre ei şi cei doi pământeni îndrăgostiţi după regulile unei foarte pământeşti „ars amatoria".

Şi de aceea el pronunţă cuvintele ce pecetluiesc nemilos însingurarea lui veşnică:

„Trăind în cercul vostru strâmt
Norocul vă petrece,
Ci eu în lumea mea mă simt
Nemuritor şi rece"

ca şi cum ar fi rostite „de o străină gură". La renunţare şi singurătate l-a silit nu voinţa lui, ci neputinţa celor din lume de a se ridica până la el. În tristeţea cuvintelor din urmă şi în tragica hotărâre a izolării străbate, indirect, protestul amar al creatorului împotriva lumii în care nu i-a fost dat să se bucure, nici de înţelegere, nici de dragoste.

Conştiinţa apartenenţei la o lume superioară prin cunoaşterea rece, filosofică, a adevărului e de data aceasta slaba compensaţie a renunţării la patima fierbinte şi ispititoare a vieţii pământeşti, răsplata omenescului înfrânt.

Însăşi compoziţia magnificului poem este determinată de dubla valenţă a eroului, de pendularea lui dramatică între cer şi pământ, între lumea spiritului şi lumea pasiunilor. Dinamica, mişcarea lui, muzica ce o însoţeşte şi o sugerează, definind structurile personajelor admirabil motivate estetic, ating un grad de perfecţiune necunoscută până atunci şi până astăzi în literatura noastră. Prima parte, hieratic solemnă, de întâlnire între nobilul astru şi frumoasa fată de împărat, nenumită, nedeterminată, se desfăşoară cu o elevaţie de atitudini, de gesturi, de verb susţinută parcă de grave sonuri de orgă. Pe acest fundal se profilează lumile originare, ale perfecţiunii spre care Luceafărul vrea să-şi conducă iubita: fundul oceanului cu palate de mărgean şi cerul înţesat de stele.

Din nou apa, ca şi în *Cezara*, şi cerul cu astrele, ca în *Sărmanul Dionis*, sunt oferite ca refugii ale iubirii absolute, aşa cum a dorit-o poetul romantic.

Scenele de dragoste ale perechii înrudite prin natură, şi dinadins numite omonimic Cătălin şi Cătălina, sunt parcă însoţite de sunetele picurate ale unui fin, senzual flaut frigian. Iar călătoria uluitoare a Luceafărului spre centrul cosmosului sugerează o adevărată „muzică a sferelor", aceea pe care artistul ar fi dorit s-o audă în toiul împlinirii sale ca îndrăgostit şi creator (vezi şi *Scrisoarea V*).

S-a simţit întotdeauna nevoia, din cauza perfecţiunii şi dificultăţii acestui poem, să se pătrundă în el pe firul detaliului biografic, care ar facilita în primul rând o înţelegere a personajelor şi a simbolurilor legate de ele. Ceea ce a fost tragic şi asemănător în destinul Luceafărului şi al poetului a făcut să se ajungă la analogii perfecte între eroii poemului şi unele nume de care a fost legată viaţa eminesciană, Maiorescu, Caragiale, Veronica în ipostazele respective ale Demiurgului, ale lui Cătălin şi Cătălina.

De fapt, ne aflăm în faţa unui nou moment creator în care fuzionează, la cele mai înalte temperaturi, până la nerecunoaştere, detaliul biografic, inspiraţia folclorică şi ideea filosofică, împreună cu o întreagă serie de motive predilecte ale poetului. Printre altele şi acele ale îngerului şi demonului, acum însă cu o oarecare schimbare în termeni.

La capătul unei existenţe de creaţie şi suferinţă, poetul va dobândi, ca şi Hyperion în poem, răsplata jertfei sale: cunoaşterea. Acum el va afla că îngerul – simbol al desăvârşirii, al purităţii – nu este în iubită, ci tot în el; că nu el avea nevoie să se înalţe prin ea, ci ea, fiinţa de lut, ar fi trebuit să năzuiască spre culmile spiritului pe care stăpânea el. Antinomia romantică se extinde astfel uriaş, între cer şi pământ, între spiritual şi teluric, dar înăuntrul aceleiaşi fiinţe.

Dar zborul Luceafărului a fost prea îndrăzneţ pentru mintea

omenească în vremea aceea şi cel care l-a închipuit s-a prăbuşit. Temerarul Dionis a intrat în întuneric.

* *

Când s-a trezit, o vreme s-au amestecat în mintea lui bolnavă frânturi de viaţă reală cu reminiscenţe din operă, cu vechi obsesii refulate. Dacă ar fi avut o nebunie neîntreruptă, lunatică, blândă, ca aceea în care a trăit aproape 30 de ani Hölderlin, încă durerea i-ar fi fost mai mică. Dar la el, accesele de insanitate alternau cu intervalele de nemiloasă luciditate, care făceau moartea mult mai de dorit decât viaţa. În răstimpul acceselor trăia într-o exaltare penibilă pentru cei din jur, dar măcar neştiută pentru întunecata conştiinţă. Aşa l-au văzut soţia lui Slavici, familia Maiorescu, în teribilele zile din vara anului 1883. Aşa a fost dus la sanatoriul Dr. Şuţu şi internat, aşa a fost trimis la sanatoriul din Ober-Döbling, localitate de lângă Viena, unde, în anii studenţiei, trecuse să-l vadă pe Al. I. Cuza. Aci în sanatoriu, cu câţiva ani mai înainte, îşi plânsese rătăcirea un alt poet romantic, austriac, lovit de aceeaşi nefericire ca şi el, Nikolaus Lenau. În clipele de luciditate, Eminescu era copleşit de tristeţi infinite, de ruşine şi mai ales de un sentiment chinuitor al inutilităţii sale. Acest spirit, care atinsese cea mai mare strălucire dată vreodată de poporul său, fusese asociat întotdeauna cu o modestie şi o lipsă de ambiţie incredibile, semn al unei prea nobile personalităţi. Iar acum când strălucirea se stinsese, când însăşi intima, ascunsa conştiinţă mândră a creatorului pierduse substanţa ei, el rămăsese un om oarecare, de rând, dar mai sărac, mai nefericit şi mai singur decât cea din urmă fiinţă de pe pământ. Cei care vegheau asupra lui cu dragoste erau puţini, lipsiţi ca şi el de mijloacele unei intervenţii eficiente, pentru persoana lui fizică, firește. Spre lumea lăuntrică unde drama teribilă se consuma, porţile erau închise. Unul din acei prieteni, veghetori nedespărţiţi de el, era vechiul şi

statornicul Chibici-Râvneanu, care l-a însoţit mai întâi la Viena, la Ober-Döbling, apoi, mai târziu, la Florenţa, în acelaşi scop al căutării sănătăţii. Titu Maiorescu şi Junimea au suportat spezele acestor deplasări rămase fără rezultat, cu multă generozitate.

Ne închipuim cu uşurinţă ce-ar fi fost mai înainte pentru Eminescu descoperirea capitalei toscane, ce-ar fi însemnat pentru el intrarea în oraşul lui Dante şi al lui Giotto, în oraşul Medicilor, împodobit de magnanimitatea lor şi de geniul artiştilor şi umaniştilor Renaşterii. Poate contactul cu pământul Italiei ar fi luat proporţiile revelaţiei pe care a avut-o Goethe, „poate-ar fi înviat în ochiu-i ochiul lumii cei antice"!

Dar Eminescu nu se mai putea regăsi – pentru el frumuseţea murise. De acum încolo searbădă lui viaţă avea să se desfăşoare lipsită de această dimensiune până atunci indispensabilă, vitală.

Din nou în ţară, avea să-şi târască trupul tot mai bolnav de la Botoşani la Iaşi şi la Bucureşti, chinuit când de tratamentele ineficace, când de aceeaşi obsesie a inutilităţii care-l făcea să ceară mereu prietenilor o ocupaţie cât de neînsemnată care i-ar fi îngăduit să trăiască tot mizer, dar mai onorabil. Sora lui infirmă, atât de devotată, Harieta, i-a fost aproape, cu infinită solicitudine, deşi şi ea avea un trup la fel de chinuit de boală. Mai rămăseseră ei doi, legaţi de amintirile unei copilării depărtate, ca din altă lume. Bătrânul Eminovici se stinsese la câteva luni după prăbuşirea fiului său Mihai, în ianuarie 1884. După el părăsise lumea şi Niculae, al doilea fiu al său, sinucigându-se în martie al aceluiaşi an. Matei, ultimul supravieţuitor al familiei, n-a fost alături de genialul său frate în vremea suferinţei.

Insistenţa cu care Eminescu cerea un post se datora, pe de o parte, dorinţei de minimă independenţă pe care o nutrise întotdeauna, iar, pe de alta, dorinţei de a-şi vedea cruţată umilinţa cea mai teribilă: colectele publice. Fără îndoială, acestea erau pornite din cele mai binevoitoare şi mai pline de compasiune iniţiative într-o lume în care creatorul, artistul era lăsat la voia

întâmplării, pradă nefericirii sau ruinei. În indiferenţa generală a autorităţilor s-au ridicat voci şi s-au căutat mijloace de uşurare a suferinţei poetului. Printre gesturile cele mai frumoase trebuie consemnat acela al lui Alecsandri, care, întors din străinătate, a ţinut o conferinţă la Ateneu în beneficiul lui Eminescu. Conferinţa a constat, de fapt, dintr-o introducere în care venerabilul poet naţional făcea elogiul tânărului său emul şi apoi dintr-o amplă lectură de fragmente din *Fântâna Blanduziei*.

O altă colectă publică a fost iniţiată de un tânăr poet socialist, mare admirator al lui Eminescu şi animator al revistei socialiste ieşene *Contemporanul*, apărut în 1881. E vorba de Constantin Mille, despre care Eminescu spusese cuvinte deosebit de elogioase lui Vlahuţă. De altfel, *Contemporanul* a şi publicat în coloanele sale numeroase poeme eminesciene în aceste grele momente ale vieţii poetului, în semn de solidarizare nu numai cu suferinţele lui, ci şi cu protestul închis în clasica lui operă.

O reprezentaţie în beneficiul poetului a fost dată de nişte foarte vechi prieteni din trupa Fany-ei Tardini. În sala arhiplină se afla undeva şi fostul sufleur, de data aceasta însă lipsit de orice participare activă.

Cel mai edificator gest a fost săvârşit însă de Titu Maiorescu prin publicarea, în sfârşit, a primei, acum istorice ediţii, a poeziilor eminesciene. Elegantul volum apărut la Socec, cuprinzând 61 de piese lirice între elegante frontispicii şi vignete, şi care a cunoscut o rapidă răspândire în rândurile marelui public, n-a mai bucurat ochiul, acum indiferent şi resemnat, al poetului: „Ne-nţeles rămâne gândul / Ce-ţi străbate cânturile, / Zboară vecinic, îngânându-l, / Valurile, vânturile."

A mai fost o dată bibliotecar la Iaşi şi a mai suplinit o catedră de geografie şi statistică. Şi încă o dată a condus, împreună cu un grup de prieteni literari, o revistă. În noaptea de 3 decembrie 1888, după spusele acestora, Eminescu învârtea la roata maşinii tipografice pentru apariţia primului număr din *Fântâna Blanduziei*.

Cum se arată în articolul de fond programatic, semnat E., numele revistei fusese sugerat de piesa lui Alecsandri, dar în acelaşi timp ales ca un omagiu faţă de arta antică, aceea care îi era atât de dragă poetului, încât o punea ca valoare îndată după folclor.

El spunea: „Dacă în autorii antichităţii, plini de adevăr, de eleganţă, de idei nemerite şi care vor rămâne pururea tineri, găsim un remediu în contra regresului intelectual, nu vom uita că în timpurile noastre există un asemenea izvor pururea reîntineritor, poezia populară, atât cea de la noi cât şi aceea a popoarelor care ne înconjură. De aceea am şi dat acestei literaturi un loc larg în coloanele noastre."

Nu întâmplător acest mare şi consecvent îndrăgostit de literatura populară a început şi a încheiat activitatea sa cu gânduri entuziaste şi cuvinte calde pentru folclor. Şi într-adevăr revista publica în foiletoane folclor sârbesc şi românesc. În puţinele rânduri pe care le-a mai scris în ultimele luni ale suferinţei sale, Eminescu poate fi regăsit cu profilul exact şi întreg, deşi uşor estompat, al preocupărilor sale dintotdeauna. Soarta poporului său de ţărani îl interesează fără încetare, aşa încât într-un articol, *Formă şi fond*, reia, deşi slăbită în vigoarea argumentaţiei şi a pasiunii luptătoare, problema „relelor ce bântuie în mod constant satele şi care continuând cu asprimea de-acum ar putea pune în cestiune însăşi existenţa poporului".

Altă dată, într-un articol politic care analizează stările de lucruri europene, *Ziua de mâine*, el susţine o pledoarie fierbinte pentru pace: „Intrăm deci în anul nou (1889, n.n. Z.D.B.), cu prevederile cele mai pacifice şi aceste prevederi se vor realiza fără îndoială... Necesitatea păcii e atât de mare încât nici un suveran n-ar îndrăzni să ia asupră-şi răspunderea de a desfăşura flagelul îngrozitor al războiului. Răspunderea ar fi atât de zdrobitoare încât nimeni nu consimte şi nu vrea să şi-o asume."

Au fost însă doar scânteieri răzleţe ale unui mare spirit care se istovise. În anii, cei şase, ai calvarului său s-a întâlnit cu Veronica,

s-a întâlnit cu Creangă, dar cărbunii stinşi ai sufletului n-au mai putut aprinde vechea, limpedea flacără.

Harieta l-a îngrijit ca pe un copil în ceasurile cele mai grele, în momentele umilinţei trupeşti şi ale inconştienţei. Dar poate că nici ei nu mai erau în stare să-i dăruie afecţiune.

Anii hărăziţi suferinţei s-au scurs greu: şi fiecare clipă se transforma, pentru cel care o dorise, în veşnicie, dar nu de dragoste, ci de chin.

Şi moartea cea mult dorită încă de prin 1878, ca o împlinire, ca o reîntoarcere mioritică în elemente, în pământ, în apă, şi în vegetal:

„Mai am un singur dor:
În liniştea serii
Să mă lăsaţi să mor
La marginea mării;
Să-mi fie somnul lin
Şi codrul aproape
Pe-ntinsele ape
Să am un cer senin"

a venit, târziu, după ce se uscase în el toată măduva vieţii. Poetul a ieşit din timp, pentru a reintra veşnic în timp, la 15 iunie 1889.

L-au urmat pe ultimul drum, în ziua aceea de vară, foarte mulţi oameni, dintre cei mai mari ai zilei, Kogălniceanu, Titu Maiorescu şi alţii.

O scrisoare[1] de o mare frumuseţe prin gravitatea ei reculeasă, vorbind despre ceremonia despărţirii, a fost trimisă de Maiorescu surorii lui, Emilia, însoţită de o floare de pe sicriul celui plecat:

[1] G. T. Kirileanu, *Maiorescu despre Eminescu*, în „Buletinul «Mihai Eminescu»", Cernăuţi – Piatra-Neamţ, anul XII, 1941, nr. 19, p. 5.

„Bucureşti, 21 iunie – 3 iulie 1889

Emilio dragă,

În biserica Sf. Gheorghe-Nou coşciugul deschis al lui Eminescu era încins cu crengi de tei, în amintirea poeziilor lui parfumate cu flori de tei. Am rupt o frunză de la coşciug şi pentru tine şi ţi-o trimit aici. Sub bandă primeşti şi un număr din „Constituţionalul" cu descrierea îngropării. Articolul „În Nirvana" e de Caragiali.

Când am însoţit pe jos, cu capetele goale, pe Eminescu de la biserică prin Bulevard până la cimitirul Belu, Rosetti, Mandrea, Laurianu, Mihăilescu, Eu, Anicuţa şi vro 600 de şcolari şi studenţi (admirabilul cor vocal de la Mitropolie era singura pompă), era vreme acoperită, liniştită, nu vânt, nu zgomot, câteva picături de ploaie, vreo 5 minute, apoi iar bine; cortegiul a pornit din biserică pe la 6 ore, a sosit la cimitir pe la 7 1/4. S-a luat de la Primărie un mormânt de veci pentru el; e ceva mai în fund la dreapta de la tata. Din întâmplare un mare copac de tei e în apropiere. Pentru grilaj şi o piatră pentru mormânt (eu cred o mare stâncă brută de marmoră cenuşie, cu o singură parte netezită, pe care să fie inscripţia Mihai Eminescu şi poate 4 versuri ale lui, şi un tei în lăuntrul grilajului), se vor face subscripţii. Părerea mea este de 50 bani, pentru ca toţi şcolarii, şi din Transilvania, să contribuie.

Sâmbătă seara s-a înmormântat Eminescu..."

L-au mai urmat însă, ciudat, în acelaşi an, întru întoarcerea în pulbere, cei care l-au iubit şi pe care i-a iubit: Veronica, Harieta şi Creangă.

Nimeni nu l-a însoţit, însă, pe drumul Golgotei lui.

EMINESCU

Între credință și cunoaștere

S-au încercat până acum câteva răspunsuri în problema credinţei marelui artist gânditor, fiecare emiţător dând un caracter aproape apodictic punctului său de vedere. Unii l-au socotit ateu ireductibil, alţii un credincios fervent, fiecare întemeindu-se pe unul sau mai multe texte. Calitatea probantă a textelor invocate este însă minimă prin desprinderea lor de contextul atât de vast şi complex al întregii gândiri şi opere eminesciene, care exprimă o personalitate de o natură cu totul particulară.

Într-adevăr, poetul gânditor român este şi el o fiinţă plină de contradicţii, ca oricare alt om, aşa cum dovedeşte psihologia modernă abisală. Dar marii artişti, cu înzestrările lor, atât de bogate şi variate, resimt, trăiesc şi mai cu seamă exprimă *psyché*-a lor divizată în feluri neobişnuite, dramatice, uneori chiar tragice. Dualismul acesta întreţine în personalităţile înalt creatoare o polaritate, o tensiune adesea greu suportabilă. Să ne gândim doar la Goethe, care pune în gura unui personaj al său celebrele cuvinte... *„Zwei Seelen Wohnen, ach, in meiner Brust..."* „Două suflete locuiesc în pieptul meu", adăugând şi *„unul vrea să se despartă de celălalt"*.

Dacă olimpianul neoclasic german mărturisea această gravă realitate lăuntrică, cum să n-o fi trăit, cu mai intensă acuitate, romanticul român? Căutător de absolut (cum îl numeşte distinsa eminescologă italiană Rosa del Conte) în viaţă, în gândire şi creaţie, Eminescu s-a desfăşurat pe cele mai înalte registre ale cunoaşterii, compensând gravele imperfecţiuni ale realului prin care se simţea închis de necesitate.

Şi în căutările lui înfrigurate, pătimaşe, a pendulat el, liricul admirabil, „între filosofii", s-a cufundat în mituri, a încercat să pătrundă în ştiinţă, cercetând necontenit căile ce duc spre frumuseţi şi adevăruri supreme. Procesul cunoaşterii a fost la el lung cât scurta lui viaţă, dar patima căutării a învins brevitatea existenţei.

Copilăria i-a fost aceea a unui copil normal, crescut în spiritul creştin ortodox al unei familii pioase, având legături strânse cu Biserica şi monahismul. Surorile mamei sale, Raluca, născută Juraşcu, erau călugăriţe (una din ele era chiar stareţă la schitul Agafton, unde Mihai era dus adesea). De altfel, spaţiul Moldovei de nord păstrează şi astăzi reputaţia unui teritoriu încărcat de aura credinţei, *Grădina Maicii Domnului*, prin numărul impresionant de chinovii ce-l acoperă. Aşa încât copilul s-a familiarizat de foarte timpuriu cu rânduielile, slujbele şi cântările mănăstireşti. Pe de altă parte, Mihai a dobândit primele învăţături de la preotul satului care, firesc, l-a iniţiat în *buchile* vechilor scrieri bisericeşti, familiarizându-l astfel de timpuriu cu acele cărţi care cuprindeau toată tradiţia ortodoxă. De atunci i-a rămas lui Eminescu acea ştiinţă a descifrării manuscriselor vechi cu care avea să-l uimească pe savantul Gaster, pe care-l consulta, cerându-i sfatul şi chiar împrumutând de la el manuscrise rare. Tot de atunci s-a trezit în el iubirea pentru preţul şi savoarea cuvântului vechi, şi, mai cu seamă, de atunci s-a născut în el ataşamentul, respectul şi admiraţia pentru instituţia Bisericii Naţionale, a cărei valoare n-a încetat nici o clipă să o lege de istorie şi dăinuirea neamului.

Ceilalţi dascăli i-au fost natura şi satul, în prima descoperind frumuseţea Creaţiei neatinsă de mâna omului şi loc al libertăţii absolute, în al doilea înţelegând rânduielile din veac şi gândirea tradiţională, izvor al creaţiei populare, devenită şi unul din izvoarele viitoarei creaţii a poetului. Aici s-a format matricea structurii eminesciene, s-au prins şi rădăcinile cunoaşterii şi ale credinţei, crescând împreună, într-o perfectă convergenţă.

Dar ieşirea în lume, întâlnirea cu rigorile aspre ale şcolii care-i constrângeau libertatea l-au îndemnat la un refuz, exprimat mai întâi în fugile de la şcoală înapoi acasă, „la sat şi la pădure". Apoi un sâmbure de răzvrătire mijind în el, l-a determinat, în pragul adolescenţei, la părăsirea casei părinteşti şi la pornirea pe un drum propriu, vai cât de incert!

Ceea ce se mai întâmplase în acei ani ai primei adolescenţe fusese o experienţă dureroasă, cu urmări prelungite până târziu în gândirea poetului. Moartea unei fetiţe din Ipoteşti, de care se îndrăgostise copilăreşte, a contribuit şi ea la depărtarea de locurile până atunci iubite, pădurea şi satul. Într-un fragment de manuscris timpuriu, cu titlul *Elena*, el consemna dureroasa pierdere. Se întâlnise pentru întâia oară cu moartea, întâlnire care, pentru cei foarte tineri, e un şoc greu de îndurat, iar pentru gândul lui neliniştit, mereu plin de întrebări, a generat grave îndoieli în legătură cu sensul însuşi al vieţii. Şi pe măsură ce căutătorul nesăţios de cunoaştere avea să-şi extindă tot mai larg orizontul informaţiei, al culturii, îndoielile aveau să sporească. Mai cu seamă studiile universitare, la Viena şi Berlin, între anii 1869-1874, au hrănit intelectul acela atât de receptiv, de cuprinzător. În Universitatea vieneză Eminescu a făcut să treacă prin lumea cugetării lui un material enorm de informaţii: istorie şi filosofie, literaturi vechi, arte, drept, economie politică şi ştiinţe exacte. Frecventa şi muzeele, sălile de teatru şi concerte, bibliotecile, anticariatele şi citea toată noaptea.

Dintre toate disciplinele însă, filosofia a fost cea care l-a înrobit. De la gândirea indiană la presocratici, la Platon, stoici şi eleaţi, la gnostici şi neoplatonici, la Schopenhauer, Hegel şi filosofii romantici Fichte şi Schelling, a citit enorm, a meditat şi şi-a însuşit unele puncte de vedere care se regăsesc fie în note, fie adesea în operă. În materie de cunoaştere filosofică, de epistemologie însă, Kant l-a tulburat în cea mai mare măsură, chiar mai mult decât Schopenhauer, i-a zdruncinat temelia credinţei. De altfel, el începuse traducerea *Criticii raţiunii pure* a lui Kant încă din Bucureşti şi avea s-o termine aici, în străinătate.

Subiect cunoscător – obiect cunoscut, *numen – fenomen*, timp – spaţiu... În special categoriile gândirii filosofului din Königsberg, *timp* şi *spaţiu*, i-au dat un sentiment din ce în ce mai puternic al libertăţii sale potenţiale absolute, al puterii sale

de a transgresa limitele cunoaşterii comune, a tot ceea ce limita desfăşurarea forţelor lăuntrice ale fiinţei. Săgeata îndoielii în legătură cu sensul existenţei, aşa cum era conceput în normele şi rânduielile credinţei, îl rănise, cum am văzut mai înainte, la întâlnirea cu moartea în adolescenţă. Şi de la acea pagină, *Elena*, care consemna dureroasa, de neînţeles despărţire a sufletului de trup, până la *Mortua est!*, poem publicat în 1871, întrebările au sporit întruna, relevând prin îndrăzneala lor noua atitudine a poetului. Pe de o parte, socoteşte, după vechea structură mentală, pe iubita de puritãţi angelice ca fiind sortită lumii celeste, raiului, sugerat în câteva imagini strălucite, care prevestesc viitoarele călătorii printre stele ale eroilor eminescieni. Pe de alta, însă, cealaltă latură nou apărută în fiinţa sa respinge ideea răsplăţii paradisiace pentru îngeri. Antinomia propriilor gânduri e resimţită ca atare de erou într-un chip vădit dramatic:

„Dar poate... o! capu-mi pustiu cu furtune
Gândirile-mi *rele* sugrum cele bune...
Când sorii se sting şi când stelele pică,
Îmi vine a crede că toate-s nimică."

Gândirile *rele* sunt ale rebelului a cărui atitudine tăgăduitoare învinge vechea aşezare a minţii, consacrată de credinţă. Violenţa contestatară a ultimei strofe desfide însuşi sensul lumii:

„Au e *sens* în lume? Tu chip zâmbitor,
Trăit-ai anume ca astfel să mori?
De e *sens* într-asta, e-*ntors şi ateu*,
Pe palida-ţi frunte nu-i scris Dumnezeu."

Este de observat însă că un *dacă* (*de e*) precede definirea sensului de *întors* şi *ateu*, aşadar doar dacă moartea ar fi singurul ţel al vieţii, atunci sensul ar primi aceste atribute.

De altfel şi *Mortua est!* şi *Înger şi demon* (din aprilie 1873) pedalează pe aceeaşi dorinţă violentă de ruptură cu ordinea stabilită în lume şi în cosmos, a rebelului care, în cazul lui Eminescu, aspiră spre libertate absolută. Prezenţa îngerului nu ni se pare însă o necesitate de structură a poemului, antinomică, ci o expresie a scindării lăuntrice a poetului, a polarităţii specifice eminesciene, mai vizibilă în perioada titanismului său de tip asemănător celui al *Sturm und Drang*-ului german. Ecouri ale acestui *psyché*, divizate, se vor întâlni şi mai târziu în *Strigoii* (din 1876), altfel potenţate însă.

Adâncirea filosofiei kantiene conferă o altă tonalitate rebeliunii, cu atât mai mult cu cât poetul-gânditor încearcă o stranie, dar foarte originală sinteză între categoriile de timp şi spaţiu şi metempsihoza din filosofia vedică. Departe de a fi un produs al imaginarului romantic de tip Tieck sau Chamisso, nuvela *Sărmanul Dionis* îmbracă un cert aspect filosofic, îmbinat cu unul religios. În prima parte a nuvelei, expunerea metafizicianului Dionis asupra categoriilor de timp şi de spaţiu ne introduce în altă ipostază a aspiraţiei eminesciene, spre transgresarea limitelor comune ale cunoaşterii. Din moment ce timpul şi spaţiul nu au existenţă obiectivă, ci sunt expresia intuiţiei fiecăruia, sunt numai în sufletul nostru, atunci trecutul şi viitorul se află în noi „ca pădurea într-un sâmbure de ghindă". Şi, ca atare, s-ar putea găsi modalităţi de depăşire a acestor „dimensiuni" ale timpului, pentru transpunere după voinţa noastră în trecut sau în viitor.

O carte de magie a lui Zoroastru, vechiul mag persan (venerată de gnostici, dar denunţată ca apocrifă de neoplatonici şi, în special, de Porfirius, discipolul lui Plotin), îl ajută pe metafizician să se întoarcă într-un avatar trecut al său, din timpul lui Alexandru cel Bun (perioadă istorică dragă lui Eminescu). Avatarul acesta, călugărul Dan, este însă un straniu personaj. Deşi monah, deci cu viaţa închinată Domnului, el studiază filosofia şi magia cu maestrul Ruben, profesor la Academia de la Socola

şi, pe deasupra, mai are şi o iubită, Maria. Şi, la sfatul maestrului care-l ispiteşte (căci în realitate Ruben e satan) să-şi depăşească firea şi să ajungă să participe la eternitate, lăsându-şi umbra în loc şi luând atributul etern al acesteia, Dan pleacă împreună cu iubita lui şi cu cartea lui Zoroastru, pe care i-a împrumutat-o Ruben, într-o călătorie cosmică.

Ajuns în Lună, Dan simte trezindu-se în el puteri demiurgice (întărite şi de iubirea absolută a cuplului) şi începe să schimbe înfăţişarea peisajului cosmic, ce nu-l mai satisface. Adaugă doi sori şi trei luni pe cer, îşi construieşte un palat uriaş din munţi şi codri şi dă lumii selenare o frumuseţe de neînchipuit. Fericiţi şi puri (Maria are o înfăţişare şi o comportare angelică, ea făcându-şi rugăciunea *„pe când stelele albe sunau în aeriene coarde rugăciunea universului"*, iar el adoarme în genunchi), ei visau amândoi acelaşi vis în fiecare noapte şi anume că pătrundeau în lumea solară, a îngerilor, a cerului. O armonie neasemuită domnea în acest tărâm divin, plin de muzici cântate de îngeri.

Pe Dan îl obseda însă poarta închisă deasupra căreia ardea un ochi de foc înscris într-un triunghi. Era catedrala (*doma*) dumnezeiască în care nici îngerii nu puteau intra. În limbaj biblic, ar fi cel de-al nouălea cer. Dar în mintea eroului se naşte o dorinţă aprigă de a şti ce se ascunde în acel loc tainic. Şi, deşi Maria şi îngerii îl sfătuiesc să alunge gândul, el nu renunţă, ba chiar începe să creadă că, după voinţa sa, se mişcă totul în acea lume. Precum Lucifer care a dorit să ajungă puternic şi cunoscător ca Dumnezeu, Dan proferă cuvintele acestei dorinţe: „Oare fără s-o ştiu nu sunt eu însumi Dumne...". Nu rosteşte cuvântul întreg şi, ca şi Lucifer, cade „trăznit şi afundat în nemărginire". Victimă nevinovată, Maria cade şi ea „ca o salcie neguroasă", reproşându-i dureros soarta ei.

Revenit pe pământ, eroul reintră în existenţa de mai înainte, întâmplările pornesc de unde s-au întrerupt şi, în cele din urmă, Dionis şi Maria se căsătoresc. Perechea lor înfăţişează „Chipul

unui tânăr demon lângă chipul unui înger ce n-a cunoscut niciodată îndoiala".

Evident, se poate glosa îndelung asupra acestei nuvele atât de stranii. Rebelul, căutător de cunoaştere absolută, încearcă să spargă ultima graniţă a interdicţiei, arogându-şi rolul arhetipului demonic, care, dorind să fie asemenea lui Dumnezeu, a fost aruncat din cer în fundul pământului.

Dar Dan a făcut oare aceasta mânat de orgoliul nebunesc al lui Lucifer? Ce l-a împins la nefasta aventură cosmică n-a fost propriu-zis lipsa lui de credinţă, ci ispita în care l-a făcut să cadă maestrul Ruben, în care se ascundea satana. Setea lui de absolut în cunoaştere n-a fost decât condiţia pentru ca tentaţia sau cursa întinsă de Ruben să-şi producă efectele. Iar participarea angelicei Maria la călătoriile în spaţiile celeste, însemnând puterea iubirii absolute, corolar şi condiţie a cunoaşterii desăvârşite, nu va fi oare complementul elementului demonic din *psyché*-ul eroului, ca şi în *Înger şi demon*?

Căci, pentru Eminescu, iubirea a fost, în fond, un principiu cosmic, armonizator al lumii, forţă creatoare, născătoare de demiurgie în artist, cum mărturiseşte în *Scrisorile IV* şi *V*, cu amărăciunea de a nu fi fost urmat în zborul său de aceea care, din înger, zână sau crăiasă, devine Dalila.

Când îngerul încetează de a mai apărea în demersurile căutătoare sau creatoare ale artistului, ar fi un semn că acea latură, simbolizând credinţa din fiinţa lui adâncă, a slăbit până la dispariţie.

Aşa încât poemul, de profunde semnificaţii, *Melancolie* (din 1876), poate consemna în imagini de o expresivitate tragică pierderea credinţei ca pe o moarte a sufletului. Cele trei registre ale poemului, cel celest, cel pământesc şi cel al fiinţei sunt, fiecare în felul său, stăpânite de moarte. Luna însăşi, regina nopţii, e moartă în cerul transformat în mormânt albastru, în „mausoleu mândru".

Pustietate şi gheaţă, ruine acoperă întinderea pământească, vegheată doar de „ţintirimul singur cu strâmbe cruci". Zgomote sinistre sparg din când în când solitudinea, trosneşte clopotniţa, toaca izbeşte în stâlpi, iar arama clopotului, atinsă de „străveziul demon", scoate „un vaer, un aiurit de jale". Centrul înfiorătoarei pustietăţi e însăşi biserica. Şi ea, ruinată „cuvioasă, tristă, pustie şi bătrână", e bântuită de vânturi. Iar înăuntru, pe pereţi şi iconostas, s-au şters icoanele: *„Abia conture triste şi umbre-au mai rămas"*.

Acest vers e reluat în registrul al treilea, care debutează cu referire la credinţa aceea care „zugrăveşte icoane în biserici" şi pe care, brusc, o raportează la sine: „şi-n sufletu-mi pusese poveştile-i feerici". Mărturisirea credinţei care i-a luminat copilăria şi adolescenţa e limpede urmată însă de motivaţia pierderii ei: „Dar de-ale vieţii valuri, de al furtunii pas / *Abia conture triste şi umbre-au mai rămas*".

Rapelul acestui vers din registrul al doilea identifică simbolic ruina credinţei sale cu aceea a Bisericii, iar descripţia vieţii fără credinţă e sfâşietoare, finalul sugerând chiar moartea fiinţei sale. Cumplit pare a fi preţul cunoaşterii!

Înainte de această tragică mărturisire şi, după ea, Eminescu a îndrăznit în paginile sale, fie antume, fie postume, ipoteze despre antropogonii şi cosmogonii, amestecând elemente de religii şi mitologii dacice, greceşti, indice, germanice, ca de pildă în *Demonism* (1872), în *Odin şi poetul*, în *Mitologicale*, şi, mai ales, în *Rugăciunea unui Dac* (din 1879), considerată de unii, pe nedrept, ca o probă peremptorie de necredinţă sau de rebeliune împotriva lui Dumnezeu.

De fapt, orizontul cunoaşterii sale se lărgise enorm, şi contradicţiile generate de polaritatea de care am vorbit erau tot mai aparente pe măsură ce viziunea sa mitico-poetică urca tot mai sus.

A creat superbele, unicele modele cosmologice din romantismul european în *Scrisoarea I* (cosmogonia şi apocalipsa)

şi în *Luceafărul*, unde vede în zborul hyperionic creaţia continuând şi ajunge la tronul Tatălui ceresc, Care i se adresează ca unui fiu, „Cuvântului său dintâi" (*Evanghelia după Ioan* e citată în manuscris).

Şi, pe de altă parte, a dat semne ale unei adânci dureri existenţiale. A recurs la filosofia stoică şi eleată pentru *Glossă*, pe care am numit-o *mic manual de înţelepciune stoică*, predicând rămânerea în afara iureşului lumii, acest mare teatru în care toate valorile sunt răsturnate.

A dorit stingerea în bine-cunoscutele variante ale poeziei *Mai am un singur dor*. Versurile de dragoste de după 1877 sunt înconjurate de aura unei tristeţi fără leac, băută până la drojdie, ca în *Despărţire* sau în *De câte ori, iubito...*

Dar, în răstimpul acesta, îi răsunau în auzul interior frânturi din amintirile copilăriei şi adolescenţei. Sărbătorile Crăciunului rechemau, ca nişte clopoţei de argint, *Colinde, colinde* (din 1878), cu bucuria copiilor şi a fetelor care, de dragul Mariei, îşi piaptănă pletele:

„De dragul Mariei
Şi a Mântuitorului
Luceşte pe ceruri
O stea călătorului."

(care amintesc cu emoţie întotdeauna acea parte din *Simfonia a V-a* a lui Anatol Vieru, inspirată din fermecătoarele versuri). La fel şi Paştile, cu solemnitatea înălţării din mormânt, a Învierii lui Hristos, îi inspiră lui Eminescu o poemă gravă, culminând cu cântarea românească tradiţională *Hristos a înviat*, în poema *Învierea*, tot din 1878:

„Christos au înviat din morţi,
Cu cetele sfinte,

Cu moartea pre moarte călcând-o,
Lumina ducând-o
Celor din morminte"

Sufletul lui, copleşit de suferinţă, se înalţă mai ales spre ocrotitoarea noastră, intercesoarea pentru noi pe lângă Dumnezeiescul ei Fiu, şi două rugăciuni din 1879 îi sunt închinate Sfintei Fecioare. Mai cunoscută este cea în care cere îndurare *Luceafărului mărilor*.

Aş vrea însă aici să întăresc afirmaţia mea în legătură cu tensiunea teribilă la care a fost supus, de structura sa interioară, divizată şi contradictorie, geniul eminescian. De aceea am să reproduc un poem postum al său, mai puţin cunoscut, în ciuda lungimii sale. E vorba de *Bolnav în al meu suflet*, scris cam în aceeaşi vreme cu rugăciunea care va urma. Iată poemul:

„Bolnav în al meu suflet, în inimă bolnav,
Cu mintea depravată şi geniul trândav,
Închin a mea viaţă la scârbă şi-ntristare
Şi-mi târâi printre anii-mi nefasta arătare,
– Prea slab pentru-a fi mare, prea mândru spre-a fi mic –
Viaţa-mi, cum o duce tot omul de nimic.
Născut făr' de-a mea vină, trăind făr' mai s-o ştiu,
Nu merg cum merg alţi oameni, nu-mi pasă de-unde viu,
Supus doar, ca nealţii, la suferinţe grele
Unesc cu ele ştirea nimicniciei mele.
Sfânt n-am nimic, în bine nu cred şi nici în rău.
Viaţa mea aceasta nici vreu şi nici n-o vreu:
A vieţii osteneală o simt şi n-o combat,
Aş râde doar de viaţă, dispreţuind-o toată,
Muncind cu mii de chinuri suflarea ei spurcată,
Muncind în mine însumi, *voinţa*-n orice nerv,
Peirea cea eternă din mine să o serv,

Dar vai! nici siguranţa n-o am că mor pe veci –
Şi dacă oare a morţii mâni palide şi reci
În loc să sferme vecinic a vieţii mele normă
Dacă a mea durere, un vecinic Ahasver,
Ar pune al meu suflet sărman în altă formă?
La sorţi va fi pus iarăşi, de către lumi din cer,
Ca cu acelaşi suflet din nou să reapară,
Migraţiei eterne unealtă de ocară?
Nimic, nimic n-ajută – şi nu-i nici o scăpare.
Din astă lume – eternă, ce trecătoare pare,
Gonit în timpi şi spaţii, trecând din formă-n formă,
Eternă fulgerare cu inima diformă,
De evi trecuţi fiinţa-mi o simt adânc rănită,
Pustiu-alergătoare, cumplit de ostenită...
Ş-acum din nou în evu-mi, lui Sisif cruda stâncă
Spre culmea morţii mele ridic ş-ast' dată încă.
Ş-ast' dată? Cine-mi spune că-i cea din urmă oară?"

Nu cunosc pagină existenţială mai disperată în toată poezia lumii. Se îmbină aici atâta durere, atâta spaimă de viaţă, atâta groază de posibilele reveniri (*migraţia eternă*) preconizate de filosofia indiană, atâta dorinţă, neputincioasă însă, de a distruge *voinţa* de a trăi (aceea în care Schopenhauer vedea izvorul vieţii), dar şi atâta umilinţă şi dispreţ de sine (nimicnicia lui) încât existenţialiştii secolului al XX-lea apar, pe lângă el, ca nişte snobi dezgustaţi de o viaţă oţioasă. Deznădejdea concentrată aici, atât de cumplită, nu e creştină, însă izbucneşte dintr-o sinceritate sfâşietoare.

Dar iarăşi se trezeşte în el, în geniul apăsat de imperfecţiunea lui, amintirea copilăriei curate, pioase. Şi incredibil, alături de textul de mai sus, apare a doua rugăciune, în formă de sonet:

„Răsai asupra mea, lumină lină,
Ca-n visul meu ceresc de-odinioară;

O, Maică Sfântă, pururea fecioară,
În noaptea gândurilor mele vină.
Speranţa mea tu n-o lăsa să moară
Deşi al meu e un noian de vină.
Privirea ta de milă caldă, plină,
Îndurătoare – asupra mea coboară.

Străin de toţi, pierdut în suferinţa
Adâncă a nimicniciei mele,
Eu nu mai cred nimic şi n-am tărie.
Dă-mi tinereţea mea, redă-mi credinţa
Şi reapari din cerul tău de stele,
Ca să te ador de-acum pe veci, Marie!"

Cu câtă dragoste, cu câtă evlavie se îndreaptă cel ajuns la capătul cunoaşterii şi al deznădejdii spre Maica Sfântă, spovedindu-se şi cerându-i înapoi tinereţea şi credinţa, cu o smerenie într-adevăr mântuitoare. Rugăciunea regăsită îl poate singură reda lui însuşi, unificându-şi fiinţa până atunci tragic divizată, reintroducând-o în aura luminei line, cu a cărei cântare monahii şi monahiile încheie slujba la apusul soarelui.

De altfel, o mărturie mult mai târzie, de prin 1886, din perioada ultimă a bolii, vine să confirme întoarcerea definitivă la credinţa izbăvitoare. Încurajat de Creangă să încerce şi un tratament la bolniţa Mănăstirii Neamţ, Eminescu acceptă sugestia. Tratamentul nu s-a dovedit eficace, dar aura locului sacru l-a înconjurat pe bolnav cu clipe de linişte binefăcătoare pentru sufletul său. Căci, aşa cum a consemnat un duhovnic al mănăstirii pe un Ceaslov, poetul a cerut să fie spovedit şi împărtăşit (era ziua de 8 noiembrie 1886, ziua Sfinţilor Voievozi Mihail şi Gavriil, ziua lui Mihai). Şi, după ce a primit Sfânta Împărtăşanie, a sărutat mâna preotului şi i-a spus: „Părinte, să mă îngropaţi la ţărmul mării, lângă o mănăstire de maici şi să

ascult în fiecare seară, ca la Agafton, cum cântă Lumină lină".

Avem adânca încredinţare că Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu, în mila ei nesfârşită faţă de durerea şi umilinţa lui, i-a mijlocit mântuirea. Astfel, „gândurile ce au cuprins tot universul" revin la matca Ortodoxiei româneşti pe care, dincolo de toate pendulările căutătorului de absolut, Eminescu a iubit-o şi a apărat-o ca pe prima valoare a spiritualităţii neamului, întrupată în Biserica naţională.

Şi ca încheiere, vreau să citez fraza de început a unui articol intitulat *Paştele*: „Să mânecăm dis-de-dimineaţă şi în loc de mir, cântare să aducem Stăpânului şi să vedem pe Hristos, Soarele dreptăţii, viaţa tuturor, răsărind".

Zoe Dumitrescu
BUȘULENGA

EMINESCU

Cuprins

Dan Hăulică, *Pentru Eminescu* / ***13***
Dumitru Irimia, *Povestea unei vieți* / ***22***

Viața* / *25
Începuturi / ***27***
Anii de studiu / ***51***
I. În țară / ***51***
II. La Viena / ***91***
III. La Berlin / ***168***
Anii încercărilor de statornicire / ***198***
Anii din urmă / ***250***

Eminescu, între credință și cunoaștere* / *309

1889 – masca mortuară, Ipotești

Colofon

Cu vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului
și cu săvârșirea Sfântului Duh
apare această ediție
Eminescu – Viața,
de Zoe Dumitrescu-Bușulenga,
în 15 august 2021,
în cadrul manifestărilor desfășurate sub genericul
„Serbarea de la Putna – 150. Continuitatea unui ideal",
organizate cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la
Prima Serbare a Românilor de Pretutindeni și de la
Primul Congres al Studenților Români de Pretutindeni,
care au avut loc la Mănăstirea Putna, în 15–16 august 1871.

Ea o reproduce pe cea apărută în anul 2009,
îngrijită de:
Fundația „Credință și Creație.
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta",
Mănăstirea Putna,
acad. Dan Hăulică,
arhim. Melchisedec Velnic, starețul Mănăstirii,
prof. univ. Dumitru Irimia,
Elena Doxănescu,
Mircia Dumitrescu & Orbán Anna-Mária, autorii viziunii grafice,
ierom. Dosoftei Dijmărescu,
monah Anania Vatamanu,
Teodora Stanciu, Carmen Racovitză.

Fundația Credință și Creație

Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga

Maica Benedicta